МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ЕКОНОМІЦІ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 4(72)

Частина 1

Київ-2019

Головний редактор: Смерічевський Сергій Францович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Заступник головного редактора: Засанський Володимир В'ячеславович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Національного авіаційного університету.

Відповідальний секретар: Радченко Ганна Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Редакційна колегія:

Ареф'єва Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою Економіки повітряного транспорту Національного авіаційного університету.

Дергачова Вікторія Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Іващенко Алла Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Кривов'язюк Ігор Володимирович, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету.

Окландер Михайло Анатолійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету.

Паливода Олена Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки водного транспорту Державного університету інфраструктури та технологій.

Петровська Світлана Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та бізнес-адміністрування Національного авіаційного університету.

Прохорова Вікторія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та організації діяльності суб'єктів господарювання Української інженерно-педагогічної академії.

Сохацька Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету.

Хлобистов Євген Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри екології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Igor Britchenko, Doctor Habil., Professor of State Higher Vocational School Memorial of Prof. Stanislaw Tarnowski, Poland.

Vladimir Glonti, Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia.

Електронна сторінка видання – **www.psae-jrnl.nau.in.ua**

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
https://doi.org/10.32782/2520-2200

Збірник наукових праць «**Проблеми системного підходу в економіці**»
включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 18 грудня 2018 року № 1412.

Наукове видання включено до міжнародних, закордонних,
національних реферативних та наукометричних баз даних:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Index Copernicus, Google Scholar,
CiteFactor, OAJSE, Eurasian Scientific Journal Index.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного авіаційного університету
на підставі Протоколу № 7 від 18 вересня 2019 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8776, видане Державною реєстраційною службою України 24.05.2004 р.

ISSN 2520-2200

© Національний авіаційний університет, 2019

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Деркач Т.В.
ІНДИКАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОЛОТОВАЛЮТНИХ РЕСУРСІВ КРАЇН СВІТУ..... 7

Мацука В.М.
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ..... 15

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Васильців Т.Г., Панченко В.А., Зайченко В.В.
ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ..... 23

Висоцька М.П.
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ..... 28

Гнатенко І.А.
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ УМОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА..... 37

Горбаченко С.А.
ІНСТИТУЦІЙНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ІННОВАЦІЙ У МОРЕГОСПОДАРСЬКІЙ СФЕРІ..... 43

Забаштанський М.М., Забаштанська Т.В., Роговий А.В.
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ..... 50

Кириченко О.С.
ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ТЕХНОЛОГІЙ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ІНДУСТРІЇ 4.0..... 55

Куриліна О.В., Дублян О.О.
ПРОЯВИ РІЗНИХ ВИДІВ КОРУПЦІЇ У ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ..... 60

Нежид Ю.С.
ЗАЙНЯТІСТЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ..... 65

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Башинська І.О.
УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНОЮ СИСТЕМОЮ: КРИТЕРІЇ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОСТІ 71

Вартанова О.В.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ПЕРСОНАЛУ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЙ МАРКЕТИНГУ ПЕРСОНАЛУ..... 78

Гайденко С.М.
ДІАГНОСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА..... 84

Довбуш В.І.
ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 91

Коваленко Н.В.
СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ СКЛАДНИКИ..... 98

Колещук О.Я.
ІННОВАЦІЙНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ УКЛАДІВ **108**

Корчинський І.О., Фостяк В.І.
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ
БЕЗПЕКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА..... **114**

Милованов Є.В.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ
СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ..... **119**

Некрасова Л.А.
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРЕВАГИ
ТА РИЗИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ..... **127**

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Гарькава В.Ф.
ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ
ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ..... **136**

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Новаковська І.О., Скрипник Л.Р.
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА
У СФЕРІ АВІАЦІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ **141**

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Благун І.І.
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ РИНКАМИ АКЦІЙ:
ПРОГНОЗУВАННЯ НА ОСНОВІ ФОНДОВИХ ІНДЕКСІВ..... **148**

Городніченко Ю.В., Малишко В.В.
ОЦІНКА РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ..... **158**

Житар М.О.
ДИНАМІКА ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН НАДНАЦІОНАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ..... **164**

Мельник С.І.
ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛИКІВ, РИЗИКІВ, ЗАГРОЗ ТА НЕБЕЗПЕКИ
В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА..... **172**

МАРКЕТИНГ

Багорка М.О., Мартинюк В.В.
ФОРМУВАННЯ ПОРТФЕЛЯ МАРКЕТИНГОВИХ
ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ..... **178**

Добрянська В.В., Проскура В.С.
МАРКЕТИНГОВІ ЗАХОДИ З ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ..... **185**

Капінус Л.В., Бикова В.О., Ніколаєнко І.В.
ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА НА ОНЛАЙН-РИНКУ..... **193**

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Безуглий І.В.
НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТУРИЗМІ..... **200**

Кравцов О.О.
МОДЕЛЮВАННЯ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА..... **208**

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Derkach Tatyana
INDICATIVE PROPERTIES OF GOLD AND FOREIGN RESOURCES TRANSFORMATION OF COUNTRIES IN THE WORLD.....7

Matsuka Viktoriia
GOVERNMENT RUN INTERNATIONAL TOURISM IN UKRAINE.....15

ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Vasyltsiv Taras, Panchenko Volodymyr, Zaychenko Volodymyr
SECTORAL FEATURES OF INNOVATION AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT AS A PRELIMINARY PROVISION FOR TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF THE UKRAINIAN ECONOMY 23

Vysotska Maryna
RESEARCH ON THE BASIC TRENDS OF THE DEBT POLICIES OF UKRAINE.....28

Hnatenko Iryna
FUNDAMENTAL CONDITIONS OF STATE REGULATION AND SUPPORT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP.....37

Horbachenko Stanislav
INSTITUTIONAL CONDITIONS FOR IMPLEMENTATION OF MANAGEMENT INNOVATIONS IN THE MARITIME SPHERE.....43

Zabashtanskyi Maksym, Zabashtanska Tetiana, Rogovyi Andrii
ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN CONDITIONS OF THE TRANSFORMATION CHANGES OF THE TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE.....50

Kyrychenko Oksana
THE PROGRAM TARGETED APPROACH IN THE IMPLEMENTATION OF THESTATE POLICY OF INVESTMENT INNOVATION ENSURING THE MODERNIZATION OF INDUSTRY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF TRANSITION TO THE TECHNOLOGY OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION AND INDUSTRY 4.0.....55

Kurilina Oksana, Dublian Oleksandr
MANIFESTATIONS OF VARIOUS TYPES OF CORRUPTION IN A TRANSITIVE ECONOMY.....60

Nezhyd Julia
EMPLOYMENT IN THE AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY: ECONOMIC ESSENCE AND FORMATION FACTORS.....65

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Bashynska Iryna
MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AS AN ORGANIZATIONAL SYSTEM: SECURITY CRITERIA.....71

Vartanova Olena
PROVIDING THE STAFF RESILIENCE OF THE COMPANY BASED ON THE PERSONNEL MARKETING TECHNOLOGIES.....78

Haidenko Serhii
DIAGNOSTICS OF THE ACTIVITIES OF MUNICIPAL HOUSING ENTERPRISES.....84

Dovbush Vita
FEATURES OF ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF HOTEL ENTERPRISES.....91

Kovalenko Nataliia
DEVELOPMENT MANAGEMENT SYSTEM OF THE ENTERPRISE AND ITS COMPONENTS.....98

Koleshchuk Orest
INNOVATION AS A FACTOR INFLUENCING
THE FORMATION OF TECHNOLOGICAL STRUCTURES.....108

Korchynskyi Ivan, Fostiak Volodymyr
FORMATION OF A MANAGEMENT STRATEGY
FOR THE SAFETY ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES.....114

Milovanov Eugene
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SUBSTANTIATION
OF THE STRATEGY OF ORGANIC SECTOR DEVELOPMENT IN UKRAINE.....119

Niekrasova Liubov
DECENTRALIZATION IN UKRAINE: TRENDS, ADVANTAGES AND RISKS
OF IMPACT ON DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTERPRISES.....127

PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Harkava Viktoriia
ECONOMIC AND MATHEMATICAL TOOL FOR ESTIMATING
THE ECONOMIC SECURITY LEVEL OF THE REGION.....136

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Novakovska Iryna, Skrypnyk Liliia
IMPROVEMENT WAYS OF LEGISLATION AVIATION LAND USE.....141

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Blahun Ivan
INTERDEPENDENCIES AMONG STOCK MARKETS:
PREDICTING ON THE BASIS OF STOCK INDICES 148

Horodnichenko Yuliya, Malyshko Vitalina
ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SHADOWING OF THE UKRAINIAN ECONOMY.....158

Zhytar Maksym
DYNAMICS OF INSTITUTIONAL CHANGES OF SUPRANATIONAL FINANCIAL REGULATORS.....164

Melnyk Stepan
RESEARCH CHALLENGES, RISKS, THREATS AND DANGERS IN THE SYSTEM
OF ENSURING FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE.....172

MARKETING

Bahorka Mariia, Martyniuk Viktoriia
FORMATION OF THE PORTFOLIO OF MARKETING
INSTRUMENTAL STRATEGIES OF ENTERPRISES.....178

Dobrianska Victoriia, Proskura Vladislav
MARKETING MEASURES FOR FORMING THE IMAGE OF THE ADMINISTRATIVE AREA.....185

Kapinus Larysa, Bykova Veronika, Nikolaienko Iryna
RESEARCHES OF MARKETING COMMUNICATION OF THE ENTERPRISE ON ONLINE-MARKET.....193

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY

Bezugliy Igor
AREAS OF USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TOURISM.....200

Kravtsov Alexander
THE MODELING OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE PRODUCTION FUNCTION.....208

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.722:336.743.22

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-1

Деркач Т.В.
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту
Міжнародного гуманітарного університету

Derkach Tatyana
International Humanitarian University

ІНДИКАТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОЛОТОВАЛЮТНИХ РЕСУРСІВ КРАЇН СВІТУ

INDICATIVE PROPERTIES OF GOLD AND FOREIGN RESOURCES TRANSFORMATION OF COUNTRIES IN THE WORLD

У статті наведено результати дослідження динаміки золотого запасу України та міжнародні зіставлення. Визначено роль та функції золота в економіці країни. Проаналізовано динаміку золотого запасу незалежної України. Проведено ранжування золотого резерву України в абсолютному вимірі в поточному році серед інших країн світу та за питомою вагою золотого запасу в загальних золотовалютних резервах. Побудова рейтингу країн світу за показниками абсолютної величини золотого запасу та його питомої ваги у золотовалютних резервах (ЗВР) дала змогу визначити місце України у цих списках. Проведено розрахунок середньорічних темпів зростання золотих резервів за період 2000–2019 рр. із використанням середньогеометричних значень. Виконано порівняння позицій України з європейськими країнами і з деякими пострадянськими державами, а саме з Казахстаном, Білоруссю та Азербайджаном, що дає змогу оцінити результат, який ми маємо сьогодні, й установити ті орієнтири нашого розвитку, до яких ми повинні прагнути. Адже по факту Україна – найбільша за розміром та найбагатша за природними ресурсами країна Європи – має досить низькі показники ефективності управління ресурсами та взагалі свого розвитку.

Ключові слова: золото, золотий запас, золотовалютний резерв (ЗВР), ланцюгові темпи зростання, базові темпи зростання, рейтинг країн світу за запасами золота, монетизація золота.

В статье приведены результаты исследования динамики золотого запаса Украины и приведены международные сопоставления. Определена роль и функции золота в экономике страны. Проанализирована динамика золотого запаса независимой Украины. Проведено ранжирование золотого резерва Украины в абсолютном измерении в текущем году среди других стран мира и по удельному весу золотого запаса в общих золотовалютных резервах. Построение рейтинга стран мира по показателям абсолютной величины золотого запаса и его удельного веса в золотовалютных резервах (ЗВР) позволило определить место Украины в этих списках. Проведен расчет среднегодовых темпов роста золотых резервов за период 2000–2019 гг. с использованием среднегеометрических значений. Выполнено сравнение позиций Украины с европейскими странами и с некоторыми постсоветскими государствами, а именно с Казахстаном, Беларусью и Азербайджаном, что позволяет оценить результат, который мы имеем сегодня, и установить те ориентиры нашего развития, к которым мы должны стремиться. Ведь по факту Украина – самая большая по размеру и самая богатая по природным ресурсам страна Европы – имеет достаточно низкие показатели эффективности управления ресурсами и вообще своего развития.

Ключевые слова: золото, золотой запас, золотовалютный резерв (ЗВР), цепные темпы роста, базовые темпы роста, рейтинг стран мира по запасам золота, монетизация золота.

The research relevance is determined by the fact that no currency of the world can be compared with the stability of gold, the attachment of which can strengthen the "competitiveness" of the national currency, which in turn is important for stabilizing the economy and ensuring its sustainable development. It is precisely gold as a state reserve that will help to save the country itself and citizens in it from serious disasters in the event of a crisis. Therefore, the gold reserves of many countries keep on replenishing.

Ukraine should also pay close attention to the gold reserve formation and compare its dynamics with the reserves of the developed countries of the world. This article presents the results of the research of Ukraine's gold reserves dynamics and international comparisons. The gold role and functions in the country's economy are determined. The gold reserve dynamics of independent Ukraine is analyzed. The ranking of Ukraine's gold reserves in the absolute dimension of this year among other countries of the world and the share of gold reserves in total gold and foreign exchange reserves was conducted. The ranking development of the world countries according to the gold reserves absolute value indicators and its specific weight in gold and foreign currency reserves (GFR) made it possible to determine the place of Ukraine in these lists. The chain rates changes in the value of Ukraine's gold reserves with TOP-10 countries with the largest gold reserves are studied. The average annual gold reserves growth rate for the period of 2000 – 2019 was calculated using the mean geometric values. The comparison of Ukraine's position with European countries and with some post-Soviet states, namely Kazakhstan, Belarus and Azerbaijan, has been carried out, which enables us to evaluate the result we have today, and set the development benchmarks, which we must strive to. The comparison of base and chain gold reserves growth rates of a number of countries, namely, Russia, Italy, the USA has been made. In fact, Ukraine is the largest and the richest in natural resources country of Europe that has rather low indicators of the resource management efficiency and its development in general. Implementation of the presented proposals in the framework of the research topic, taking into account national interests, will allow achieving economic stability and real independence of Ukraine.

Key words: gold, gold reserve, gold and foreign exchange reserves (GFER), chain growth rates, base growth rates., World ranking of gold reserves, gold monetization.

Постановка проблеми. Серед дорогоцінних металів (до них належать золото, срібло, платина та її сплави) золото займає особливе місце. Разом зі сріблом воно використовувалося як «тверда» універсальна валюта задовго до появи паперових грошей. Універсальність монетарного золота полягала в тому, що цінність забезпечувалася його складом і вагою, а не державною приналежністю монети. У господарстві країни цей сонячний метал використовується в промисловості, ювелірній справі, стоматології, фармакології і т. д. В економіці важливим напрямом роботи з дорогоцінними металами є їх обіг як фінансового активу в кредитно-грошовій сфері.

В умовах світової економічної нестабільності (й особливо для високо- ризикованої і непередбачуваної економіки України) інвестування у дорогоцінні метали – надійний спосіб страхування від інфляції.

Сьогодні золотий запас використовується як резервний фонд для купівлі іноземної валюти в разі крайньої необхідності та як заставне майно, яке може бути передано іншій державі під час отримання кредиту, або купівлі товарів в разі гострої потреби. Незважаючи на те що більше 40 років тому розвинуті країни світу відмовилися від монетизації золота, фактично роль золотого запасу залишилася колишньою: золото як державний резерв у разі кризи допоможе врятувати саму країну і громадян у ній від серйозних лих. Саме тому золоті запаси багатьох країн продовжують поповнюватися. Україна також повинна приділяти пильну увагу формуванню золотого запасу та співставляти його динаміку і розміри з резервами розвинутих країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ролі та функцій золота у сучасній економіці присвячено праці О.В. Боришкевича [1], О.В. Михайловського [10]. Питанням формування, розміщення та використання золотовалютних резервів присвячували свої публікації Є.Ю. Власенко [2], В.В. Гоблик [3], М.Ю. Демченко [4], В.Ю. Катасонов [6], Р. Козловський [7], А.І. Кучеров [8], О.Б. Лупін [9], О. Ніколенко [11] та інші вітчизняні й зарубіжні вчені.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Жодна валюта світу не може зрівнятися зі стабільністю золота, прив'язка до якого здатна зміцнити конкурентоспроможність національної валюти, що, своєю чергою, має велике значення для стабілізації економіки та забезпечення її сталого розвитку. Тому актуальність продовження досліджень у цьому напрямі очевидна.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні динаміки та розмірів золотого запасу України, а також їх співставленні з аналогічними показниками провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Золотий запас країн світу, або його ще називають «золотий резерв», – це запас фізичного золота, яке формує держава для підтримки економіки і для торгівлі з іншими державами. Золотий запас знаходиться в розпорядженні Міністерства фінансів та Національного банку України.

Ще до початку Першої світової війни всі високорозвинені країни намагалися підкріпити національну валюту золотим еквівалентом. Нині золотий резерв грає роль такого собі

ресурсу на період кризи для стабілізації національної валюти. Так само іноді золото використовується для міждержавної торгівлі. У той час, коли світова валютна система демонструє хронічну нестабільність, політики і фінансисти знову стали звертати пильну увагу до золота, прив'язка до якого здатна зміцнити конкурентоспроможність національної валюти. У західних виданнях збільшується кількість публікацій, присвячених відродженню монетизації золота.

На початку 2019 р. Україна мала 24,3 т золота у державній скарбниці, причому частка золота в золотовалютних резервах становила 4,8%. Якщо порівняти ці показники з аналогічними показниками розвинутих країн, то США – найбагатша держава світу – має 81 33,46 т із часткою золота у золотовалютних резервах 74,8%. До п'ятірки лідерів за запасами золота у державному резерві також входять Німеччина (3 369,7 т та 70,1%), Італія (2 451,84 т та 66,3%), Франція (2 436 т та 60,2%) та РФ (2 113 т та 18,5%).

У 90-х роках минулого сторіччя Україна не мала золотого запасу і почала його формування лише з 2000 р. Динаміку обсягів золотого резерву України представлено на рис. 1.

Незважаючи на неоднозначні зміни, у цілому формування золотого резерву України відбувається з позитивним трендом. Причому середня лінійна швидкість накопичення золота становить 1,3 т на рік. Найбільше конфігурація кривої золотого запасу України наближається до поліноміальної кривої 6-го ступеня (коефіцієнт апроксимації $R^2=0,92$).

На рис. 2 порівнюється обсяг золотого запасу України із золотим запасом країн, що лідирують за величиною золотого резерву у держскарбниці в абсолютному виразі та за питомою вагою золота у ЗВР.

Станом на січень 2019 р. в рейтингу золотого резерву в абсолютному вимірі Україна займає 53-ту сходинку серед інших країн світу (рис. 2а), маючи золотий запас у 335 разів менший, аніж у світового лідера – США. За питомою вагою золотого запасу в загальних золотовалютних резервах наша країна займає ще нижчу сходинку – 59-ту, що менше відповідного показника Венесуели у 16 разів, яка лідирує у цьому рейтингу.

Складений рейтинг не враховує всі без винятку країни, що мають золотий резерв, його мета – показати місце саме України та всі ті країни, які виявилися більш успішними у накопиченні «сонячного металу».

Якщо порівнювати ланцюгові темпи змінювання величини золотого запасу України з ТОП-10 країнами, що мають найбільші золоті резерви (рис. 3а та 3б), то наочно бачимо стрибкоподібний характер зміни золотого резерву України, що свідчить про хаотичність, неплановірність, несистемність державної політики щодо формування державних резервів.

Темпи змінювання золотих запасів деяких пострадянських країн (рис. 3в) також демонструють нестабільність «золотої політики» цих держав.

Розрахунок середньорічних темпів зростання золотих резервів за період 2000–2019 рр. із використанням середньогеометричних значень показав певні відмінності між ланцюговими та базовими темпами зростання. Складемо рейтинги ТОП-10 країн та деяких пострадянських держав за цими двома параметрами (табл. 1).

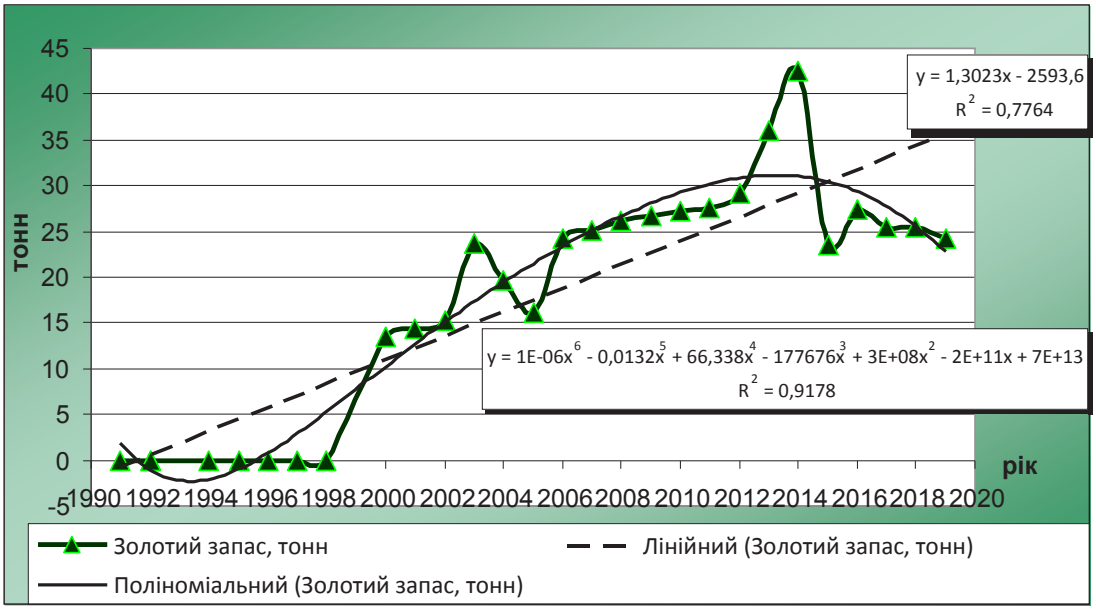

Рис. 1. Динаміка золотого запасу України в 1991–2019 рр. [5]

Таблиця 1

Рейтинги за темпами зростання золотих резервів

Ланцюгові темпи зростання		Базові темпи зростання	
Росія	1,0889	Росія	1,8148
Китай	1,0676	Китай	1,7562
Індія	1,0261	Індія	1,2529
Японія	1,0001	Японія	1,0021
США	1,0000	Італія	1,0000
Італія	1,0000	США	0,9998
Німеччина	0,9986	Німеччина	0,9834
Франція	0,9892	Франція	0,8707
Нідерланди	0,9803	Нідерланди	0,7374
Швейцарія	0,9587	Швейцарія	0,5155
Казахстан	1,0960	Білорусь	2,3900
Білорусь	1,0939	Україна	1,7708
Україна	1,0302	Казахстан	1,7412
Азербайджан	1,0241	Азербайджан	1,0241

Джерело: складено автором на основі [5; 12]

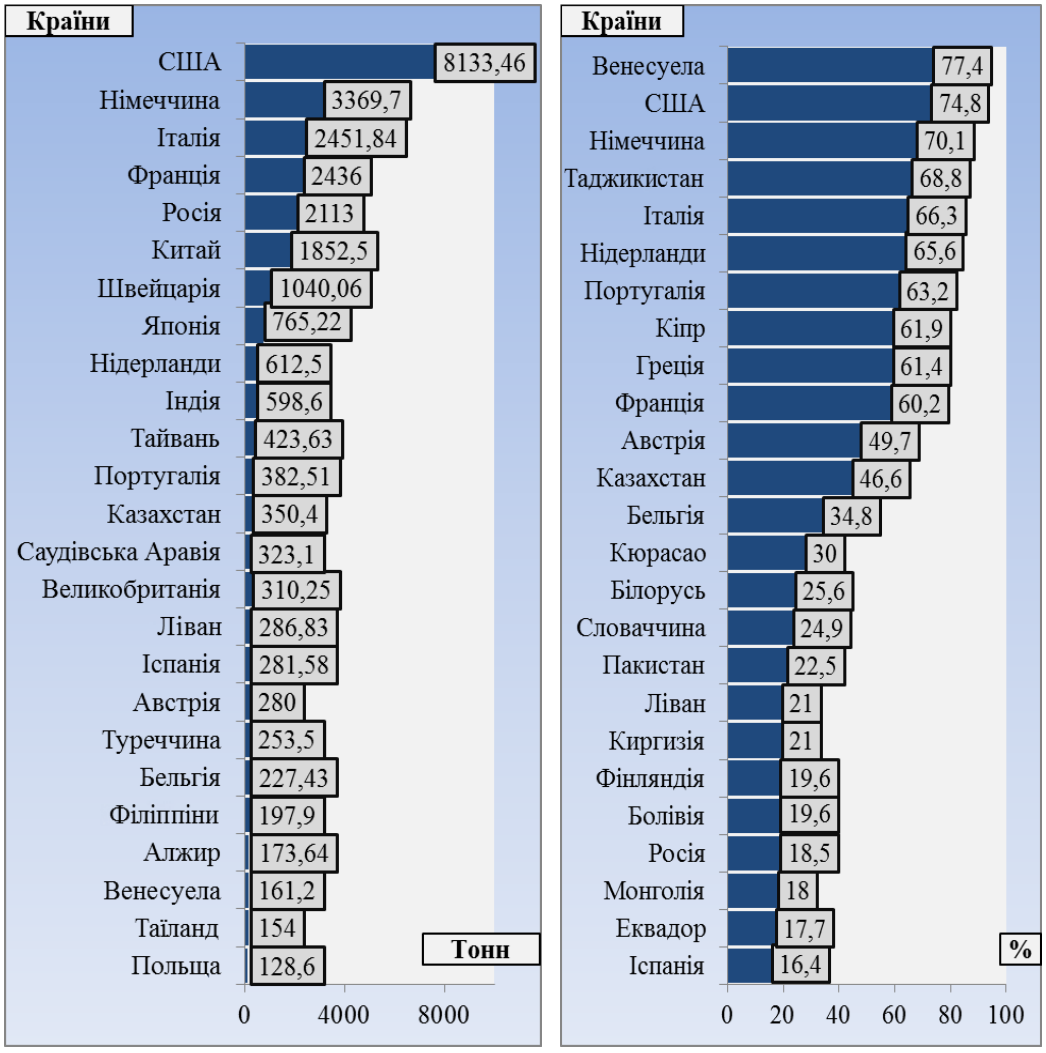

Рис. 2

Продовження рис. 2

Рис. 2а. Рейтинг країн світу за запасом золота в абсолютному вимірі, т

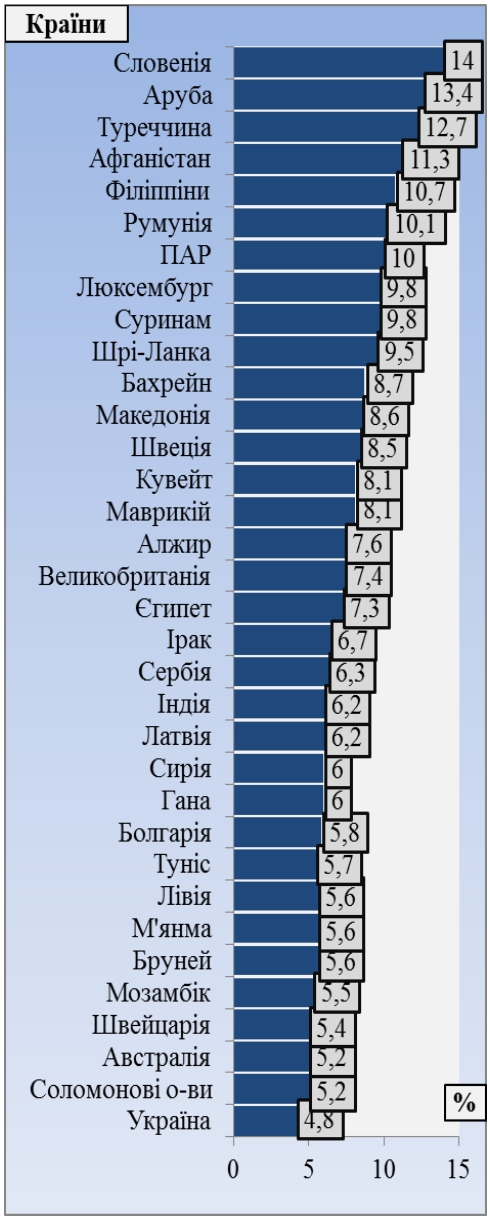

Рис. 2б. Рейтинг країн світу за часткою золота у ЗВР, %

Джерело: складено автором на основі [5; 12]

За обома методиками розрахунку найбільші темпи накопичення золотих резервів серед ТОП-10 країн із найбільшими запасами золота у держскарбниці демонструє Росія. До першої трійки також входять Китай та Індія. На четвертому місці – Японія. У цих країнах базові темпи зростання переважають над ланцюговими. В Італії впродовж досліджуваного періоду величина золотого запасу залишалася незмінною, тому його ланцюгові й базові темпи збігаються. У США з 2007 р. величина золотого резерву також не змінювалася, але на початку періоду, що аналізується, його величина була дещо більшою, через що базовий показник темпів зростання показав невелике зменшення.

Стосовно пострадянських країн слід відзначити, що Казахстан, як і Україна, почав формувати свій золотий резерв лише з 2000 року, Білорусь – із 2002 р., а Азербайджан узагалі поставився до цього питання дискретно: золотий запас там з'явився у 2014 р., але вже у 2018 р. країна знову залишилася без золотого резерву.

Порівняємо абсолютні значення змінювання золотого запасу ТОП-10 країн світу та України і країн колишнього СРСР (табл. 2).

Як за темпами зростання, так і в абсолютному вимірі за показником накопичення золотого резерву в період 2000–2019 рр. лідерами є та ж сама трійка: Росія (приріст 1 728,6 т), Китай

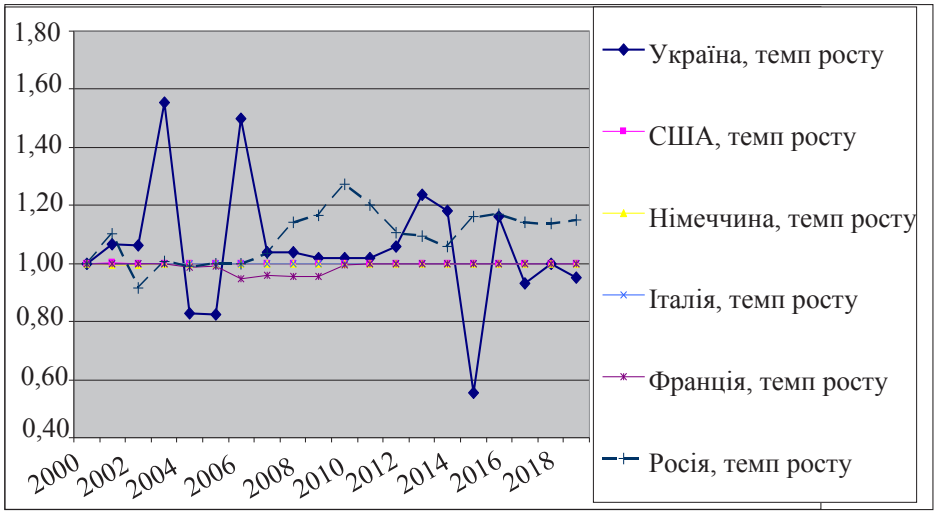

Рис. 3а. Темпи змінювання золотого запасу першої п'ятірки золотих лідерів та України

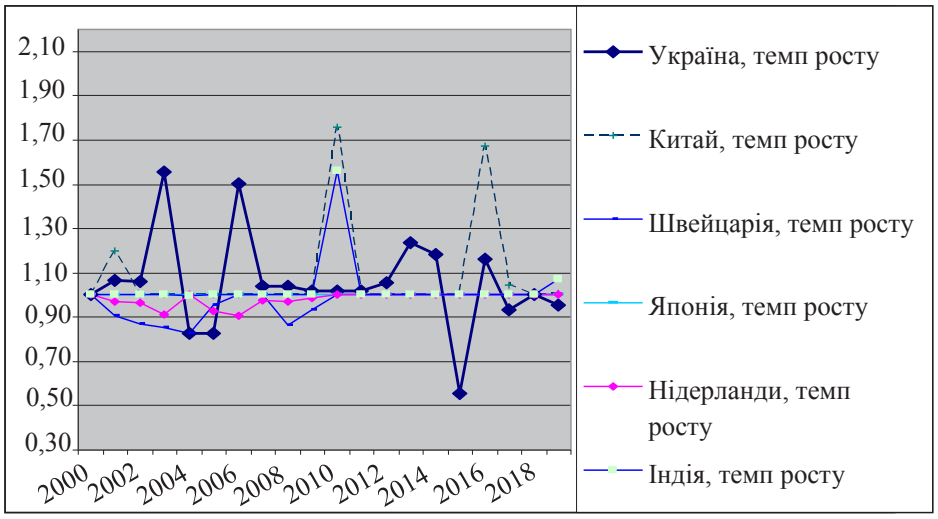

Рис. 3б. Темпи змінювання золотого запасу другої п'ятірки золотих лідерів та України

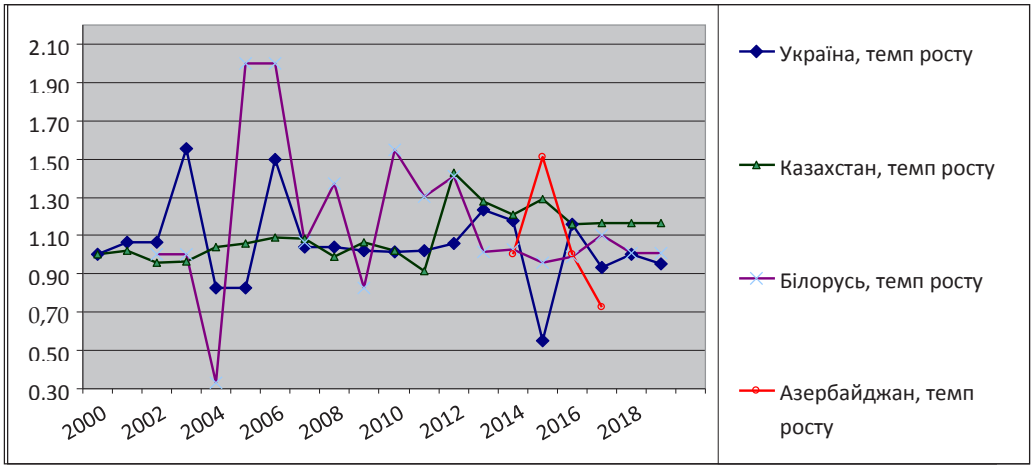

Рис. 3в. Темпи змінювання золотого запасу в деяких пострадянських країнах

Джерело: складено автором на основі [5; 12]

Таблиця 2

Рейтинги за абсолютною величиною зростання золотих резервів

Країна	2000 р.	2019 р.	Відхилення 2019/2000	
			абсолют., т	віднос., %
Росія	384,4	2113	1728,6	449,69
Китай	500,8	1852,5	1351,7	269,91
Індія	357,8	598,6	240,8	67,30
Японія	763,5	765,22	1,72	0,23
Італія	2451,8	2451,84	0,04	0,00
США	8137	8133,46	-3,54	-0,04
Німеччина	3468,6	3369,7	-98,9	-2,85
Нідерланди	911,8	612,45	-299,35	-32,83
Франція	3024,6	2436	-588,6	-19,46
Швейцарія	2419,4	1040,06	-1379,34	-57,01
Казахстан	56,03	350,4	294,37	525,38
Білорусь	0	46,9	46,9	–
Україна	13,4	24,3	10,9	81,34
Азербайджан	0	0	0	–

Джерело: складено автором на основі [5; 12]

(+1 351,7 т), Індія (+240,8 т). Незначний приріст відбувся в Японії (+1,72 т) та Італії (+ 0,04 т). Інші країни з ТОП-10 за цей період зменшили свої золоті запаси: США – -3,54 т, Німеччина – -98,9 т, Нідерланди – -299,35 т, Франція – -588,6 т, Швейцарія – -1 379,34 т.

Серед пострадянських республік (окрім РФ) вигідно відрізняється від України Казахстан (+294,37 т), Білорусь, яка почала створювати золотий запас лише у 2002 р., також обійшла Україну (+ 46,9 т). А Азербайджан на початок і кінець досліджуваного періоду взагалі не мав золотих резервів.

Порівняно зі США, розвинутими країнами Європи та з РФ Україна має зовсім незначний запас золота в резерві держави, хоча за обсягом території є найбільшою європейською країною з багатими запасами природних ресурсів, що містяться переважно в надрах Українського кристалічного щиту.

Колишня радянська республіка Казахстан має в держскарбниці 350 т «сонячного металу», що в 14 разів більше, ніж у України. І частка його в ЗВР 46,6%, що майже вдесятеро більше, ніж в Україні. Невеличка порівняно з Україною Білорусь має золотий запас 46,9 т, тобто майже вдвічі більше, ніж в Україні, а його питома вага в ЗВР Білорусі становить 25,6%, що вп'ятеро більше, ніж в Україні. Причому якщо Казахстан почав формувати золотий резерв, як і Україна, у 2000 р., то Білорусь до 2002 р. не мала золотих резервів.

Незважаючи на досить низький результат у формуванні державного золотого резерву та хибні кроки у його використанні, Україна, маючи багаті золотоносні родовища, яким не приділялося достатньо уваги за часів Радянського Союзу, оскільки пріоритетними були поклади золота на Уралі та в Сибіру, має унікальні можливості та значний потенціал порівняно з тими країнами, що не мають покладів «сонячного металу».

Висновки з даного дослідження. Незважаючи на те що золото офіційно втратило своє монетарне значення, цей метал у складі золотовалютних резервів держав, як і раніше, виконує функції стратегічних фінансових активів, використання яких пов'язується з надзвичайними обставинами як в економічній сфері, так і поза нею.

Як показав час, відмова від золотого стандарту була не кращим рішенням у світовій фінансовій системі. І сьогодні, коли світові валюти непередбачувані і демонструють хронічну нестабільність, у західних наукових виданнях збільшується кількість публікацій, ключовою ідеєю яких є пропозиції щодо відродження монетизації золота. Невеличка, але прагматична Швейцарія, наприклад, розглядає можливість запровадження золотого швейцарського франка. Ще більш сміливі ініціативи Китаю, Індії та Росії.

Для забезпечення економічної стабільності та реальної незалежності Україні у тому числі необхідно розробити довгострокову політику, побудовану на урахуванні національних інтересів, що дасть змогу пов'язувати в єдине ціле питання внутрішньої та зовнішньої політики і дипломатії.

Подальші дослідження необхідно зосередити на теоретичних та прикладних аспектах державного контролю над видобуванням золота та його обігом на ринку, а також підвищення мотивації державних структур у накопиченні золотих резервів.

Список використаних джерел:

1. Боришкевич О.В. Золото у сучасній економіці. *Бізнес Інформ.* 2014. № 1. С. 256–261.
2. Власенко Є.Ю. Золотовалютні резерви як основа стабільності грошової одиниці України. *Науковий вісник PUET: Economic Sciences*. 2011. Т. 2. № 6(51). С. 267–270.
3. Гоблик В.В. *Роль золотого запасу* в *забезпеченні сталого економічного розвитку України. Фінансова-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* 2018. № 1. С. *330–337*.
4. Демченко М.Ю. Глобальні золотовалютні резерви: сучасний стан та прогноз. *Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія «Економіка»*. 2013. № 3(19). С. 108–116.
5. Золотой запас стран мира. URL: http://gold-silver.com.ua/gold/gold_reserves_of_the_world.html (дата звернення: 01.06.2019).
6. Катасонов В.Ю. Золото в экономике и политике России : монография. Москва : Анкил, 2009. 286 с.
7. Козловський Р. Світові тенденції акумуляції та використання міжнародних золотовалютних резервів. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 2(27). С. 11–17.
8. Кучеров А.И. Золотой запас: российская и зарубежная практика формирования, хранения и использования. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения.* 2017. № 2(63). С. 65–70.
9. Лупін О.Б. Нові фінансові інструменти в управлінні золотовалютними резервами НБУ. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2004. Вип. 9. С. 24–30.
10. Михайловський О.В. Трансформація функцій золота у сучасній міжнародній економіці. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 12. С. 230–237.
11. Ніколенко О., Лупін О. Реформування системи управління золотовалютними резервами Національного банку України. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2003. Вип. 7. С. 26–31.
12. Сайт World Gold Council. URL: http://www.gold.org/supplyanddemand/gold-demand-trends (дата звернення: 29.05.2019).

References:

1. Boryshkevych O.V. (2014). Zoloto u suchasnij ekonomici. *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 256–261. (in Ukrainian)
2. Vlasenko, Je.Ju.(2011). Zolotovaljutni rezervy jak osnova stabiljnosti ghroshovoji odynyci Ukrajiny. *Naukovyj visnyk PUET: Economic Sciencepp*. T. 2, vol. 6 (no. 51), pp. 267–270. (in Ukrainian)
3. Ghoblyk V.V. (2018). Rolj zolotogho zapasu v zabezpechenni stalogho ekonomichnogho rozvytku Ukrajiny. *Finansova-kredytna dijaljnistj: problemy teoriji ta praktyky,* vol. 1, pp. 330–337. (in Ukrainian)
4. Demchenko, M.Ju. (2013). Ghlobaljni zolotovaljutni rezervy: suchasnyj stan ta proghnoz. *Naukovyj visnyk ChDIEU. Serija Ekonomika*, vol. 3 (no. 19), pp. 108–116. (in Ukrainian)
5. Zolotoj zapas stran myra. URL: http://gold- silver.com.ua/gold/gold_reserves_of_the_world.html (accessed 01 June 2019).
6. Katasonov V.Ju. (2009). *Zoloto v ekonomyke y polytyke Rossyy : monoghrafija.* Moskva : Ankyl. 286 pp.
7. Kozlovsjkyj R. (2010). Svitovi tendenciji akumuljaciji ta vykorystannja mizhnarodnykh zolotovaljutnykh rezerviv. *Ghalycjkyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 2 (no. 27), pp. 11–17. (in Ukrainian)
8. Kucherov A.Y. (2017). Zolotoj zapas: Rossyjskaja y zarubezhnaja praktyka formyrovanyja, khranenyja y yspoljzovanyja. *Zhurnal zarubezhnogho zakonodateljstva y sravnyteljnogho pravovedenyja,* vol. 2 (no. 63), pp. 65–70.
9. Lupin O.B. (2004). Novi finansovi instrumenty v upravlinni zolotovaljutnymy rezervamy NBU. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivsjkoji systemy Ukrajiny,* vol, 9. pp. 24–30. (in Ukrainian)
10. Mykhajlovsjkyj O.V. (2011). Transformacija funkcij zolota u suchasnij mizhnarodnij ekonomici. *Aktualjni problemy ekonomiky*, vol. 12, pp. 230–237. (in Ukrainian)
11. Nikolenko O., Lupin O. (2003). Reformuvannja systemy upravlinnja zolotovaljutnymy rezervamy Nacionaljnogho banku Ukrajiny. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivsjkoji systemy Ukrajiny,* vol. 7, pp. 26–31. (in Ukrainian)
12. Sajt World Gold Council. URL: http://www.gold.org/supply and demand/gold-demand-trendpp (accessed 29 May 2019).

УДК 338.48-44(477-87)

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-2

Мацука В.М.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
Маріупольського державного університету

Matsuka Viktoriia
Mariupol State University

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

GOVERNMENT RUN INTERNATIONAL TOURISM IN UKRAINE

У статті досліджено особливості державного регулювання міжнародного туризму в Україні. Проаналізовано масштаби і структуру виїзних та в'їзних туристичних потоків. Визначено сучасні тенденції розвитку міжнародного туризму в Україні. Наведено моделі регулювання туристичної діяльності (державна, партнерська, автономна) у світовій практиці. Розглянуто методи регулювання міжнародного туризму за формами впливу (методи прямого та непрямого впливу), за засобами впливу (правові, адміністративні, організаційно-економічні та соціально-психологічні), за об'єктами впливу (регулювання туристичного попиту, регулювання туристичної пропозиції та заходи регулювання загального характеру). Виявлено перспективи розвитку міжнародного туризму в Україні. Обґрунтовано напрями вдосконалення державного регулювання міжнародного туризму (у правовій, економічній, соціальній, науково-освітній та організаційній сферах), що сприяє формуванню позитивному іміджу України на міжнародному туристичному ринку.

Ключові слова: міжнародний туризм, туристичний потік (виїзний, в'їзний), стратегія, державне регулювання, моделі, методи, форми.

В статье исследованы особенности государственного регулирования туризма в Украине. Проанализированы масштабы и структура выездных и въездных туристических потоков. Определены современные тенденции развития международного туризма в Украине. Приведены модели регулирования туристической деятельности (государственная, партнерская, автономная) в мировой практике. Рассмотрены методы регулирования международного туризма по формам воздействия (методы прямого и косвенного воздействия), по средствам воздействия (правовые, административные, организационно-экономические и социально-психологические), по объектам воздействия (регулирование туристического спроса, регулирование туристического предложения и меры регулирования общего характера). Выявлены перспективы развития международного туризма в Украине. Обоснованы направления совершенствования государственного регулирования международного туризма (в правовой, экономической, социальной, научно-образовательный и организационной сферах), что способствует формированию позитивного имиджа Украины на международном туристическом рынке.

Ключевые слова: международный туризм, туристический поток (выездной, въездной), стратегия, государственное регулирование, модели, методы, формы.

In the article are analysed the peculiarities of government-run tourism in Ukraine. The article analyses the scope and structure of both inner and outer touristic flows. Modern tendencies of development of international tourism in Ukraine are defined such as: revival of touristic activity is alternated with recession; in the world market conjuncture the image of Ukraine still remains undefined; it's observed the tendency of exceedence of out-flow to in-flow in the international tourism structure; in the structure of touristic flows out of Ukraine as well as in Ukraine by motivation the private tourism dominates; in the geographic structure of touristic flows, the dominant role play first of all the neighboring countries. The models of touristic activity regulation in the world practice are provided (government, collaborating, autonomic). The methods of international tourism regulation according to the forms of impact are considered (methods of direct and indirect impact); according to the means of impact (legislative, administrative, organizing and economic, social and psychological methods); according to the objects of impact (the regulation of touristic demand – state marketing and promotion of touristic image of the country, state influence on the prices, licensing, standardizing and certification, increasing of the citizens' income, restriction or facilitating access to the touristic objects, the regulation of working hours and vacation, development and support of the social tourism; the regulation of the touristic supply – planning and regulation of touristic activity, the control of land resources disposition, taxing of touristic enterprises, custom regulation,

creation of favourable conditions for investments in tourism; the regulating measures of general character). There were brought to light the prospects of international tourism development in Ukraine. There were proved the directions of government regulation of international tourism perfection (in legislative, economic, social, scientific and educational as well as in organising spheres), which promotes to: forming of positive image of Ukraine on the international touristic market, promotion of touristic product on inner and outer world market, creation of conditions for effective usage of touristic infrastructure.

Key words: international tourism, in and out touristic flow, strategy, government regulation, models, methods, forms.

Постановка проблеми. Сфера туризму впливає на загальний стан і тенденції світової економіки, її розвиток сприяє підвищенню конкурентоспроможності та інноваційності національної економіки на світовому туристичному ринку, а також гармонізації відносин між різними країнами і народами. Крім того, туризм є одним із засобів реалізації зовнішньої політики держави.

Загострення кризових явищ у сфері міжнародного туризму свідчить про необхідність удосконалення державного регулювання у зазначеній сфері, впровадження ефективних механізмів розвитку міжнародного туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми регулювання міжнародного туризму знайшли своє відображення в наукових працях багатьох учених, таких як: М.Г. Бойко, О.А. Беспала, В.Ф. Кифяк, Є.В. Козловський, С.А. Наумова, Т.І. Ткаченко, Дж.К. Холловей, Т.В. Шелеметьєва, Б.В. Шупік.

Водночас питання особливостей державного регулювання міжнародного туризму різноманітні й багатопланові, тому вимагають подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження особливостей державного регулювання міжнародного туризму в Україні, що передбачає такі наукові завдання: визначити тенденції розвитку міжнародного туризму в Україні, дослідити моделі та методи регулювання туристичної діяльності, обґрунтувати напрями вдосконалення державного регулювання міжнародного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують дві форми міжнародного туризму – виїзний і в'їзний, які різняться за напрямком туристичного потоку.

Розглянемо стан міжнародного туризму в Україні та визначимо тенденції його розвитку. У цьому контексті важливим є аналіз вітчизняних виїзних та в'їзних туристичних потоків.

За підсумками 2018 р. можна відзначити незначне збільшення виїзного туристичного потоку (на 5,3%) порівняно з 2017 р. Так, частка населення України, яка виїжджала за кордон, становить 27,8 млн осіб (табл. 1).

Згідно з даними рис. 1, очевидними є туристичні вподобання українців – виїзні туристичні

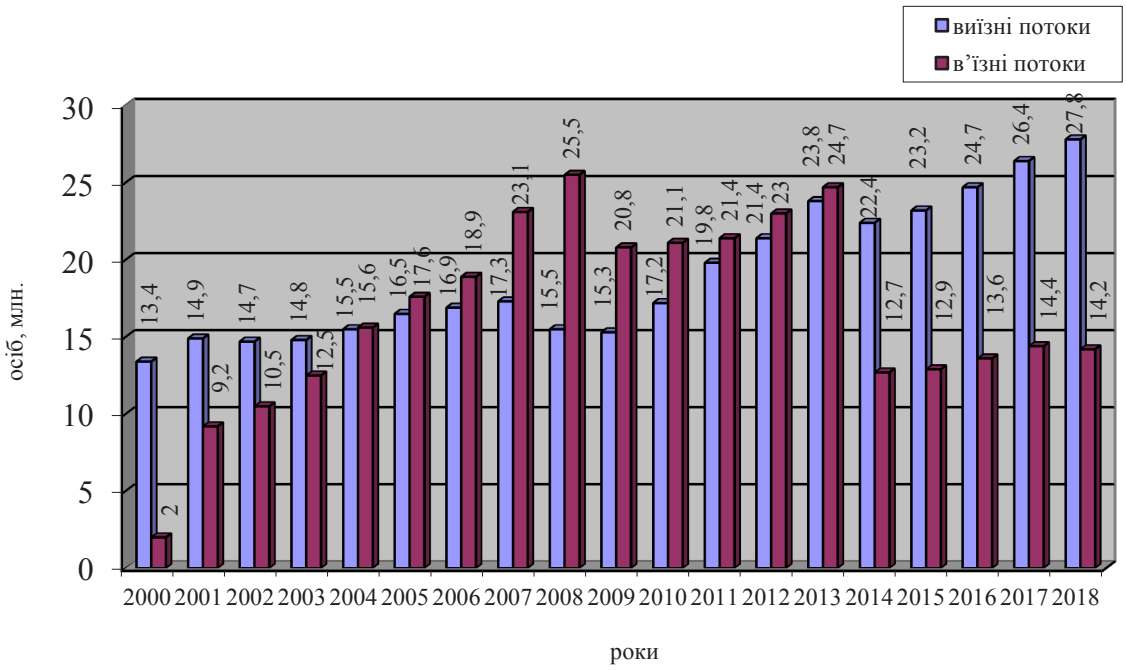

Рис. 1. Туристичні потоки України в 2000–2018 рр., млн осіб

Джерело: складено автором за даними [1; 2]

продукти, обсяг реалізації яких збільшився втричі за останні десять років.

Найчастіше громадяни України відвідують прикордонні країни: Польщу, Росію, Угорщину, Молдову, Білорусь, Румунію, Словаччину (табл. 2).

У 2018 р. частка кількості українських громадян, подорожуючих до прикордонних країн, становить близько 81,3% виїзного туристичного потоку зі зменшенням відвідувань Росії та Молдови. З неприкордонних країн зростання кількості подорожей відбулося до Італії, Німеччини, Єгипту, Кіпру, Іспанії, Греції, Австрії тощо [2].

Аналізуючи рис. 1, зазначимо відносну сталу кількість громадян України, які виїжджають за кордон протягом останніх п'яти років. На жаль, більшість населення країни виїжджає за кордон із метою здійснення фінансової діяльності або в приватних цілях.

Таблиця 1

Туристичні потоки України в 2001–2018 рр.

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон		Кількість іноземних громадян, які відвідували Україну	
	усього, млн осіб	темп зростання, %	усього, тис осіб	темп зростання, %
2000	13,4		6430,9	
2001	14,9	111,2	9174,2	142,7
2002	14,7	98,7	10516,7	114,6
2003	14,8	100,7	12513,9	119,0
2004	15,5	104,7	15629,2	124,9
2005	16,5	106,5	17630,8	112,8
2006	16,9	102,4	18935,8	107,4
2007	17,3	102,4	23122,2	122,1
2008	15,5	89,6	25449,1	110,1
2009	15,3	98,7	20798,3	81,7
2010	17,2	112,4	21122,2	101,6
2011	19,8	115,1	21415,3	101,4
2012	21,4	108,1	23012,8	107,5
2013	23,8	111,2	24671,2	107,2
2014	22,4	94,1	12711,5	51,5
2015	23,2	103,6	12886,2	101,4
2016	24,7	106,5	13605,9	105,6
2017	26,4	106,9	14421,2	106,0
2018	27,8	105,3	14207,0	98,5

Джерело: розраховано автором за даними [1; 2]

Таблиця 2

Рейтинг 10 головних країн виїзного туризму України в 2018 р.

№ з/п	Назва країни	Громадяни України, які виїжджали за кордон		2018 р., у % до 2017 р.
		тис осіб	частка, %	
	Всього	**27810,9**	**100,0**	**105,3**
1.	Польща	10 000,5	36,0	100,1
2.	Росія	4 162,7	15,0	95,1
3.	Угорщина	3 219,3	11,6	103,2
4.	Молдова	1 665,5	6,0	99,1
5.	Білорусь	1 400,1	5,0	118,0
6.	Румунія	1 236,7	4,3	118,3
7.	Туреччина	1 192,5	4,3	100,6
8.	Єгипет	1 131,7	4,1	154,3
9.	Словаччина	917,7	3,3	107,4
10.	Німеччина	533,9	1,9	155,1
	Разом 10 країн	25 460,6	91,5	103,9

Джерело: розраховано автором за даними [2]

Звичайно, високий рівень небезпеки у зв'язку з військовим конфліктом на Сході України негативно вплинув на статистичні показники починаючи з 2014 р.

Оцінюючи в'їзний туристичний потік протягом 2015–2018 рр., слід відзначити тенденцію до зростання, хоча за результатами 2018 р. показник в'їзного туризму залишився фактично на рівні 2017 р.

Прикордонні країни традиційно є лідерами за кількістю відвідування України: Молдова, Білорусь, Росія, Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина. Прикордонні країни традиційно є лідерами за кількістю відвідування України: Молдова, Білорусь, Росія, Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина (табл. 3).

З огляду на те, що прикордонні країни традиційно є лідерами за відвідуванням України і становлять 82,3% усього в'їзного туристичного потоку в 2018 р., коливання показників туристичних потоків переважно залежить саме від цих країн. Відвідування України громадянами прикордонних країн зменшилося, тоді як неприкордонних зросло: Великобританії – на 47,3%, Китаю – на 38,8%, Литви – на 23,4%, Ізраїлю – на 21,7%, США – на 19,7%, Чехії – на 16,0%, Італії – на 15,4%, Німеччини – на 13,2%, Франції – на 9,2%, Болгарії – на 7,9% [2].

Кількість громадян, залучених до міжнародного туристичного ринку, в 2018 р. порівняно з 2000 р. збільшилася з 13,4 до 27,8 млн осіб. При цьому кількість іноземних громадян, які офіційно відвідують Україну з туристичною метою, збільшилася з 6,4 до 14,2 млн осіб.

У цілому можна відзначити формування певних тенденцій розвитку туризму в Україні:

– пожвавлення туристичної активності чергується зі спадами, відтворюючи у цих коливаннях не тільки стан внутрішнього ринкового середовища, а й світової ринкової кон'юнктури, де імідж України залишається ще невизначеним;

– спостерігається тенденція перевищення виїзного потоку над в'їзним у структурі міжнародного туризму, яка позначена зменшенням потоку іноземних туристів до нашої країни;

– у структурі туристичних потоків як з України, так і до України за мотивацією домінує приватний туризм;

– у географічній структурі туристичних потоків як з України, так і до України домінуюче значення мають перш за все країни-сусіди.

Міжнародний туризм є специфічним і складним об'єктом управління. Необхідність державного регулювання міжнародного туризму є очевидною і сприяє збільшенню туристичних потоків, розвитку туристичної галузі, позитивному впливу на економіку країни.

Розглянемо моделі державного регулювання сфери туризму. У світовій практиці моделі регулювання туристичної діяльності можна впорядкувати за схожими характеристиками у відповідні групи. Умовно можна визначати три основні моделі державного регулювання розвитку туризму, які склалися за кордоном [3].

1. Державна модель передбачає визнання туризму пріоритетною галуззю національної економіки та характерна для країн, що розглядають туризм як важливу галузь економіки і один з основних джерел валютних надходжень до бюджету. Державна модель сьогодні використовується в низці країн, які вдало розвивають іноземний туризм (Єгипет, Туреччина, Китай). Для реалізації цієї моделі потрібні значні фінансові інвестиції у розвиток туристичної галузі для створення і підтримки на високому рівні національного туристичного продукту та туристич-

Таблиця 3

Рейтинг 10 головних країн в'їзного туризму України в 2018 р.

№ з/п	Назва країни	Іноземні громадяни, Їякі відвідували Україну		2018 р., у % до 2017 р.
		тис осіб	частка, %	
	Всього	**14 207,0**	**100,0**	**98,5**
1.	Молдова	4 436,7	31,2	97,5
2.	Білорусь	2 666,7	18,8	97,6
3.	Росія	1 539,2	10,8	101,2
4.	Польща	1 097,1	7,7	95,9
5.	Угорщина	915,8	6,5	86,4
6.	Румунія	740,5	5,2	93,4
7.	Ізраїль	317,8	2,2	121,7
8.	Словаччина	314,0	2,2	85,7
9	Туреччина	279,2	2,0	101,3
10.	Німеччина	237,9	1,7	113,2
	Разом 10 країн	12 544,9	88,3	97,2

Джерело: розраховано автором за даними [2]

ної інфраструктури, забезпечення державної підтримки малого та середнього бізнесу, створення системи безпеки туристів тощо.

2. Партнерська модель використовується в європейських країнах (Швейцарії, Німеччині, Великобританії, Італії, Іспанії), де питання розвитку туризму входять до компетенції міністерства, як правило, економічного профілю, у структурі якого створюється спеціалізований галузевий підрозділ (департамент, секретаріат, управління, служба, адміністрація). Варто відзначити, що за цією моделлю органи державної влади співпрацюють на взаємовигідній основі з представниками туристичного бізнесу та залучають значні бюджетні кошти, а також приватні інвестиції у створення і просування туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках.

3. Автономна модель ґрунтується на вільній конкуренції і передбачає відсутність державних структур із регулювання туристичної діяльності. До особливостей такої моделі слід віднести таке: не враховуються інтереси інших галузей господарства, не реалізується єдина концепція розвитку туризму, відсутній статистичний збір даних та обробка інформації на загальнодержавному рівні. Ця модель характерна для США. Автономну модель доцільно використовувати в країнах із високорозвиненим приватним туристичним сектором, який має всі можливості для презентації держави на міжнародній арені навіть за відсутності державних органів влади в галузі туризму.

Незважаючи на те що у світі сформувалися різні моделі державного регулювання розвитку туризму, кожна країна має свої особливості й власні варіанти реалізації цих моделей, але водночас можна встановити загальні для всіх держав загальні особливості [3].

Визначимо методи і форми державного регулювання туристичної діяльності. Методи державного регулювання міжнародного туризму можна класифікувати за такими ознаками: за формами впливу, за засобами впливу, за об'єктами впливу.

За формами впливу методи державного регулювання поділяють на дві групи: методи прямого та непрямого впливу.

Методи прямого впливу на туристичну галузь безпосередньо діють на функціонування суб'єктів ринку. Такий безпосередній вплив здійснюється за допомогою інструментів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання, та економічних інструментів прямого впливу. Основними інструментами прямого державного регулювання є: нормативно-правові акти, макроекономічні плани та цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, ліцензії, квоти, державні бюджетні витрати, ліміти тощо [4, с. 134].

Методи непрямого регулювання туризму – це методи, які регламентують поведінку суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, через створення певного економічного середовища, яке змушує їх діяти в потрібному державі напрямі. До методів непрямого регулювання належать інструменти фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямів економічної політики, а також методи морального переконування [4, с. 134–135].

Залежно від засобів впливу виділяють правові, адміністративні, організаційно-економічні та соціально-психологічні методи.

Правові методи передбачають створення сприятливого нормативно-правового поля, організацію і правову регламентацію міжнародного туризму.

Адміністративні методи містять такі складники: стратегічне планування, підтримка міжнародного туризму, дослідження світового туристичного ринку, гарантування захисту та безпеки туристів, контроль якості послуг, кадрове забезпечення та ін.

Організаційно-економічні методи реалізуються через макроекономічні плани, цільові комплексні програми, податкове регулювання, бюджетне фінансування програм розвитку туризму, створення сприятливих умов для залучення інвестицій у туризм.

Соціально-психологічні методи включають маркетингову та рекламну кампанії, інформаційно-довідкову діяльність із метою формування іміджу України на світовому туристичному ринку.

За об'єктами впливу методи державного регулювання можна умовно поділити на такі групи: регулювання туристичного попиту, регулювання туристичної пропозиції та заходи регулювання загального характеру [5, с. 116].

У першому випадку основним об'єктом впливу є туристи, у другому – продавці туристичних послуг, у третьому – держава впливає на загальні умови розвитку туристичної галузі [6, с. 13].

До методів державного регулювання туристичного попиту належать: державний маркетинг та просування туристичного іміджу країни; державний вплив на ціноутворення; ліцензування, стандартизація та сертифікація; збільшення доходів громадян; обмеження або полегшення доступу до туристичних об'єктів; регулювання тривалості робочого дня та відпусток; розвиток та підтримка соціального туризму [5, с. 117].

До методів державного регулювання туристичної пропозиції належать: дослід-

ження, планування та регулювання туристичної діяльності; контроль над використанням землі; оподатковування туристичних підприємств; митне регулювання; створення сприятливих умов для інвестицій у туризм [5, с. 119].

Аналізуючи стан та регулювання міжнародного туризму в Україні, необхідно підкреслити, що міжнародний туризм – це та сфера економіки і життєдіяльності суспільства у цілому, яка тією чи іншою мірою інтегрує практично всі галузі. Саме це й визначає одне з перших місць, яке займає туризм у світовій економіці. Саме цей чинник повинен стати головним у формуванні нового державного підходу до туризму як тієї галузі, пріоритетний розвиток якої може позитивно вплинути на економічний і соціальний стан країни у цілому, стимулювати низку важливих галузей економіки, сприяти зміцненню нового позитивного іміджу України на світовій арені [7].

Визначимо перспективи та обґрунтуємо напрями вдосконалення державного регулювання міжнародного туризму в Україні.

Перспективи розвитку туризму в Україні відображено в стратегії, метою реалізації якої є формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави у цілому, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі. У рамках визначених пріоритетних напрямів необхідно забезпечити ефективну взаємодію правового, організаційного, економічного та фінансового механізмів державного регулювання розвитку сфери туризму та курортів [8].

Правовий механізм орієнтований на дотримання учасниками процесу реалізації стратегії принципів конституційності, законності та прозорості. Основними інструментами правового механізму повинні бути нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Організаційний механізм спрямований на забезпечення принципів партнерства та співробітництва органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, представників бізнесових та наукових кіл, громадських організацій. Чітке визначення завдань учасникам реалізації стратегії дасть змогу розподілити відповідальність за прийняття рішень та їх виконання.

Економічний механізм забезпечує дотримання принципів сталого розвитку територій та утримання високого рівня конкурентоспроможності шляхом: використання інструментів для формування сприятливих умов для залучення інвестицій у туристичну галузь; надання підтримки вітчизняному виробнику туристичної продукції; сприяння фінансовому оздоровленню підприємств туристичної галузі; впровадження сучасних інформаційних та маркетингових технологій.

Фінансовий механізм забезпечує реалізацію принципів прозорості та передбачуваності дій органів державної влади з розподілу коштів державного бюджету, інвестицій, грантів міжнародних організацій, залучення кредитів банків та небанківських установ, коштів недержавних цільових фондів, лізингових компаній [8].

Фінансове забезпечення реалізації стратегії здійснюється у межах коштів державного та місцевих бюджетів, суб'єктів туристичної діяльності, коштів міжнародної технічної допомоги, інших міжнародних донорів, фінансових організацій (установ), коштів інвесторів та інших джерел, не заборонених законом.

Контрольні показники розвитку сфери туризму та курортів в Україні наведено в табл. 4.

Таким чином, очікувані результати реалізації стратегії дадуть змогу:

– підвищити конкурентоспроможність національного та регіональних туристичних продуктів;

– підвищити якість життя населення шляхом забезпечення економічного зростання, екологічної безпеки, консолідації суспільства, надання доступу до послуг у сфері туризму та курортів;

– створити нові робочі місця, розширити можливості населення щодо працевлаштування та самозайнятості;

– створити сучасну туристичну інформаційну інфраструктуру, а також забезпечити поширення інформації про туристичні ресурси України у світовому інформаційному просторі [8].

Висновки з даного дослідження. Отже, міжнародний туризм є специфічним і складним об'єктом управління. Необхідність державного регулювання міжнародного туризму є очевидною. Напрямами вдосконалення державного регулювання міжнародного туризму в Україні можна вважати: у правовій сфері – вдосконалення нормативно-правової бази, розвиток методології ліцензування, стандартизації, сертифікації у сфері туризму; в економічній сфері: спрощення податкового регулювання, бюджетне фінансування програм розвитку туризму, створення сприятливих умов для залучення інвестицій у туризм; у соціальній сфері: вирішення проблем соціального туризму, сприяння працевлашту-

Таблиця 4

Контрольні показники розвитку сфери туризму та курортів в Україні

№ з/п	Найменування показника розвитку	од. виміру	За роками			
			2015*	2019	2022	2026
1.	Кількість іноземних туристів, які в'їжджають до України	млн осіб	12,9	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 2 рази	збільшення у 2,5 рази
2.	Кількість суб'єктів туристичної діяльності	тис. од.	6,8	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 3 рази	збільшення у 5 разів
3.	Обсяг надходжень до місцевих бюджетів від сплати туристичного збору	млн. грн.	37,1	збільшення у 2 рази	збільшення у 5 разів	збільшення у 10 разів
4	Обсяг надходжень до зведеного бюджету (податки та збори) від діяльності суб'єктів туристичної діяльності	млрд. грн.	1,71	збільшення у 2 рази	збільшення у 5 разів	збільшення у 10 разів
5	Кількість робочих місць у сфері туризму	тис. осіб	88	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 3 рази	збільшення у 5 разів
6	Кількість внутрішніх туристів	тис. осіб	357	збільшення у 2 рази	збільшення у 3 рази	збільшення у 5 разів
7	Кількість екскурсантів	тис. осіб	125,5	збільшення у 1,5 рази	збільшення у 2 рази	збільшення у 2,5 рази

* За вихідні показники взято показники 2015 р.

Джерело: складено автором за даними [8]

ванню сільських жителів у структурах галузі; у науково-освітній сфері: розвиток наукових досліджень туристичної діяльності, створення інформаційно-аналітичної бази туризму, забезпечення підготовки професійних кадрів для сфери туризму; у сфері організації туризму: формування позитивного іміджу країни на міжнародному туристичному ринку, сприяння просуванню туристичного продукту на внутрішній та світовий ринки, створення умов для ефективного використання туристичної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm (дата звернення: 04.07.2019).
2. Офіційний вебсайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=be44a1a7-69b3-4a77-a86a-447499abcdd6&tag=Analitika&isSpecial=true (дата звернення: 03.07.2019).
3. Козловський Є.В. Правове регулювання туристичної діяльності : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 272 с.
4. Шупік Б.В. Поняття й ефективні методи державного регулювання міжнародного туризму в Україні. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2010. № 1. С. 130–135.
5. Наумова С.А. Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме : учебное пособие. Томск : ТПУ, 2003. 127 с.
6. Козловський Є.В. Форми та методи державного регулювання туристичної діяльності. *International Academy Journal Web of Scholar. RS Global.* 2018. Vol. 7. № 6(24). С. 12–17. URL: http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/wos0404.pdf (дата звернення: 03.07.2019).
7. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навчальний посібник. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-р (дата звернення: 26.06.2019).

References:

1. Ofitsiinyi sait derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of State Statistics Service of Ukraine]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm (accessed: 4 July 2019). (in Ukrainian)
2. Ofitsiinyi veb-sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Official website of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/

List?lang=uk-UA&id=be44a1a7-69b3-4a77-a86a-447499abcdd6&tag=Analitika&isSpecial=true (accessed: 3 July 2019). (in Ukrainian)
3. Kozlovskyi Ye.V. (2015). Pravove rehuliuvannia turystychnoi diialnosti [Legal regulation of touristic activity]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
4. Shupik B.V. (2010). Poniattia y efektyvni metody depzhavnoho pehuliuvannia mizhnapodnoho tupyzmu v Ukpaini [Concepts and effective methods of state regulations of international tourism in Ukraine]. *Depzhava ta pehiony. Cepiia : Depzhavne uppavlinnia. – State and regions. Series: Public administration*, 1, 130–135. (in Ukrainian)
5. Naumova S.A. (2003). Ekonomika i predprinimatelstvo v sotcialno-kulturnom servise i turizme [Economic and enterprising in the social and cultural services and in tourism]. Tomsk : Izd. TPU. (in Russian)
6. Kozlovskyi Ye.V. (2018). Formy ta metody derzhavnoho rehuliuvannia turystychnoi diialnosti [Forms and methods of state regulation of touristic activity]. *International Academy Journal Web of Scholar. RS Global*, vol. 7, no 6(24), pp. 12–17. URL: http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/wos0404.pdf (accessed: 3 July 2019). (in Ukrainian)
7. Kyfiak V.F. (2003). Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini [Organizing of touristic activity in Ukraine]. Chernivtsi : Knyhy-XXI. (in Ukrainian)
8. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku» vid 16 bereznia 2017 r. № 168-r. Kyiv [Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About affirmation of the Strategy of tourism and resorts development on the period up to 2026» of 16 August 2017 № 168-r. Kyiv]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p (accessed: 26 June 2019). (in Ukrainian)

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.341.1

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-3

Васильців Т.Г.
доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України»
Панченко В.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
Зайченко В.В.
кандидат наук з державного управління, доцент,
декан факультету економіки та менеджменту
Центральноукраїнського національного технічного університету

Vasyltsiv Taras
Lviv University of Trade and Economics
Panchenko Volodymyr
Central Ukrainian State Pedagogical University
named after Volodymyr Vynnychenko
Zaychenko Volodymyr
Central Ukrainian National Technical University

ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

SECTORAL FEATURES OF INNOVATION AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT AS A PRELIMINARY PROVISION FOR TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS OF THE UKRAINIAN ECONOMY

У статті розглянуто питання актуальності забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки в умовах сучасних глобальних викликів і загроз та тенденцій до посилення глобальної конкуренції. Наведено порівняльну характеристику стану та тенденцій розвитку інноваційної діяльності за видами економічної діяльності в Україні. У статиці та динаміці проаналізовано показники функціонування підприємств із технологічними інноваціями за видами економічної діяльності. Наведено дані щодо сумарного індексу інновацій за видами економічної діяльності України. Охарактеризовано чисельність підприємств за видами економічної діяльності та кількість створених і використаних ними передових технологій в Україні. Оцінено стан розподілу створених та використаних (за терміном упровадження) передових технологій за видами економічної діяльності України. Зроблено висновки відносно врахування галузевих особливостей інноваційної діяльності під час формування державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки України.

Ключові слова: технологічна конкурентоспроможність економіки, галузеві особливості, державне регулювання.

В статье рассмотрены вопросы актуальности обеспечения технологической конкурентоспособности экономики в условиях современных глобальных вызовов и угроз и тенденции к усилению глобальной конкуренции. Приведена сравнительная характеристика состояния и тенденций

развития инновационной деятельности по видам экономической деятельности в Украине. В статике и динамике проанализированы показатели функционирования предприятий с технологическими инновациями по видам экономической деятельности. Приведены данные суммарного индекса инноваций по видам экономической деятельности Украины. Охарактеризованы численность предприятий по видам экономической деятельности и количество созданных и использованных ими передовых технологий в Украине. Оценено состояние распределения созданных и использованных (по сроку внедрения) передовых технологий по видам экономической деятельности Украины. Сделаны выводы относительно учета отраслевых особенностей инновационной деятельности при формировании государственной политики обеспечения технологической конкурентоспособности экономики Украины.

Ключевые слова: технологическая конкурентоспособность экономики, отраслевые особенности, государственное регулирование.

The article deals with the relevance of ensuring the technological competitiveness of the economy in the context of the current global challenges and threats and the tendency to increase global competition. The comparative characteristic of the state and trends of the development of innovative activity by types of economic activity in Ukraine is presented. In statics and dynamics, indicators of functioning of enterprises with technological innovations by types of economic activity are analyzed. The data on the total index of innovations by types of economic activity of Ukraine are presented. The number of enterprises by types of economic activity and number of advanced technologies developed and used by them in Ukraine are characterized. It is proved that the unequal innovation and technological activity behind the types of economic activity and branches of economy remains a significant obstacle to ensuring the technological competitiveness of the Ukrainian economy. It is shown that in the Ukrainian economy a situation was created where the highest rank of innovation activity does not correspond to the most high-tech types of economic activity, and most types of economic activities with a high level of innovation activity are not high-tech. It has been identified that high-tech activities in agriculture and extractive industries, as well as industries such as food production, textile manufacturing, wood products manufacturing, chemicals production, pharmaceutical products, remain low. It is shown that in Ukraine the indicators of patent activity deteriorate. For 2010-2016, the number of patents issued for inventions and utility models, as well as intellectual property objects that had patent purity decreased. It is concluded that with low indicators of intellectual property market development, the country's economy can not be considered technologically advanced and more technologically competitive. The state of distribution of created and used (by the term of implementation) advanced technologies according to the types of economic activity of Ukraine is estimated. Conclusions regarding the consideration of branch features of innovation activity in the formation of the state policy of ensuring the technological competitiveness of the Ukrainian economy are made.

Key words: technological competitiveness of economy, branch features, state regulation.

Постановка проблеми. Висока інноваційна активність у країні, беззаперечно, визначальна передумова формування технологічної конкурентоспроможності національного господарства. Але в контексті створення й упровадження передових технологій як основи конкурентоспроможності економіки найвище стратегічно-прикладне значення мають види економічної діяльності, підприємства яких найбільш активні, здійснюють та використовують результати інноваційно-технологічної діяльності. Йдеться, зокрема, про державну політику стимулювання технологічного розвитку у галузях, які безпосередньо належать до високотехнологічних наукомістких сфер реального сектору економіки. Отже, велике теоретико-прикладне значення мають результати аналізу інноваційної активності за видами економічної діяльності. У цьому полягає актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні умови та засади державної політики формування технологічної конкурентоспроможності економіки достатньо глибоко вивчені у працях В. Геєця [3], Л. Піддубної [4], Л. Федулової [6], З. Юринець [8] та ін. Разом із тим сучасні тенденції та умови, нові виклики, ризики та загрози в різних видах економічної діяльності формують специфічне середовище інноваційно-технологічної діяльності, а також засади конкуренції, які потребують постійного врахування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз стану та тенденцій розвитку, ідентифікація галузевих особливостей інноваційної діяльності для вдосконалення державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. З інформації, яка наявна у вітчизняному статистичному спостереженні, робити висновки відносно розвитку високотехнологічних секторів вітчизняної економіки складно. Разом із тим

певні недоліки їх функціонування та розвитку простежуються. Наприклад, частка вітчизняних підприємств із технологічними інноваціями у 2016 р. становила лише 14,5%, хоча 71,6% їхніх керівників стверджували, що підприємства при цьому займалися інноваційною діяльністю.

Важливо відзначити, що за 2008–2016 рр. зменшилася не лише частка, а й кількість підприємств, які займалися інноваційною діяльністю. Із загальної чисельності обстежених підприємств у період 2008–2010 рр. інноваційну діяльність здійснювало 3 777 од., але до періоду 2014–2016 рр. кількість таких підприємств зменшилася до 2 598 (на 31,2%). Дещо меншими темпами зменшувалася чисельність підприємств із безпосередньо технологічними інноваціями – на 20,5% (на 479 од.). Хоча структура підприємств із технологічними інноваціями залишається достатньо раціональною і переважає частка технологічно активних суб'єктів у переробній галузі вітчизняної промисловості – 1 649 од., або 88,7% від загальної кількості підприємств із технологічними інноваціями у промисловості та сфері послуг України. До позитивного віднесемо наявність великої кількості інноваційно-технологічних вітчизняних підприємств у таких видах економічної діяльності, як торгівля (597 од.), інформація та телекомунікації (258 од.), транспорт і складське господарство (208 од.).

Звернімо увагу, що в переробній промисловості частка інноваційно-технологічних підприємств більша – 15,6%, оскільки це галузь зі значно вищою доданою вартістю. Але частка технологічно активних підприємств у цьому виді економічної діяльності все ж залишалася низькою. Більше того, навіть у сфері наукових досліджень та розробок частка підприємств із технологічними інноваціями не перевищувала 28,3%.

Потрібно визнати негативним, що у вітчизняній економіці частка підприємств, які здійснювали науково-дослідні роботи, у промисловості в 2016 р. становила лише 33,5%. Водночас у сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності вона була ще нижчою – 19,7%, у рекламній діяльності та дослідженні кон'юнктури – 15,2%.

Відзначимо, що за 2008–2016 р. відбулася низка якісних структурних змін відносно напрямів інноваційної діяльності вітчизняних підприємств із технологічними інноваціями. Так, збільшилася частка підприємств переробної промисловості, які здійснювали внутрішні НДР (на 1,1 в. п.), підприємств торгівлі та транспорту і складського господарства, які здійснювали придбання зовнішніх знань (на 1,7 та на 5,8 в. п.), підприємств сфери інформації та телекомунікацій, які здійснювали внутрішні та зовнішні НДР (на 5,0 в. п. та на 1,8 в. п. за 2014–2016 рр. до 2012–2014 рр.).

На низькому рівні залишається й співробітництво підприємств із технологічними інноваціями з партнерами з інноваційної та науково-дослідної діяльності. Частка підприємств, які мали такого партнера, у вітчизняній промисловості становила 32,4%, тоді як у сфері послуг – 36,9%. Значно нижчою активністю щодо співробітництва в інноваційній та науково-дослідній сфері характеризувалися вітчизняні підприємства торгівлі та транспорту, складського господарства, рекламної діяльності.

Малою залишається також і частка вітчизняних підприємств із технологічними інноваціями, які мали партнерів з інноваційної діяльності у зарубіжних країнах. Загалом частка вітчизняних технологічних підприємств, які мали партнерів у країнах Європи, у 2016 р. становила 10,1%, інших країнах світу – 6,1%. На жаль, низькі значення показників характерні для більшості видів економічної діяльності з вищим рівнем доданої вартості.

Зазначене підтверджується й показниками рівня інституційної інноваційно-технологічної співпраці вітчизняних підприємств реального сектору економіки. Відносно промисловості, то це 7,1%, сфери послуг – 7,9%. При цьому високим рівнем інституційно-інноваційної співпраці не можуть похизуватися підприємства практично всіх видів економічної діяльності.

Недостатньою залишалася й державна фінансова підтримка підприємств України з технологічними інноваціями. У середньому це 2,5–3,5%, але є й винятки. Це такі галузі промисловості, як постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (21,0% від загальної чисельності підприємств), водопостачання, каналізування, поводження з відходами (36,8%). У 2014–2016 рр. частка фінансової підтримки з боку центрального уряду становила лише 1,1%, від регіональних та місцевих органів влади – 2,6%. При цьому показники для переробної промисловості були істотно нижчими – 0,7% та 0,2% відповідно, у сфері послуг – 1,5% та 1,0%.

Державна підтримка видається необхідною, але вона має розподілятися значно рівномірніше між підприємствами базових видів економічної діяльності. Натомість обмеженість бюджетно-фінансової підтримки науково-дослідної та інноваційно-технологічної діяльності, нераціональність використання коштів стали одними з чинників зниження масштабів діяльності підприємств у сфері технологічного розвитку. Так, частка підприємств із технологічними інноваціями, які отримували державну фінансову допомогу, за 2010–2016 рр. зменшилася у промисловості на 1,0 в. п., а у сфері

послуг – на 0,2 в. п.; за 2010–2016 рр. зменшилася частка підприємств із технологічними інноваціями на 0,2 в. п. у промисловості, на 0,2 в. п. у переробній промисловості та на 3,3 в. п. у галузі постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря.

З іншого боку, наявні й позитивні тенденції. Зокрема, за 2010–2016 рр. збільшилася частка підприємств із технологічними інноваціями, які здійснювали внутрішні та зовнішні науково-дослідні роботи. У промисловості показник підвищився на 0,9 в. п., у сфері послуг – на 1,5 в. п. Зросла й частка підприємств, які мали партнерів з інноваційної діяльності.

Загалом за промисловими технологічно активними підприємствами частка зросла на 9,9 в. п., що позитивно. Приріст у сфері послуг був ще відчутнішим та становив 15,5 в. п.

Слід зауважити, що доволі багато нових технологічних процесів було впроваджено у професійній, науковій та технічній діяльності (1 507 од.), у сфері транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (754 од.), в освіті (579 од.). Ці тенденції позитивні, але достатній потенціал інноваційно-технологічного розвитку ще не використано у таких видах економічної діяльності вітчизняної економіки, як сільське господарство, мисливство та лісове господарство, будівництво, торгівля, інформація та телекомунікації, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

Позитивною слід уважати й велику кількість підприємств, які використовували передові технології. У 2014 р. загалом частка таких підприємств становила 98,8%, у тому числі в переробній промисловості – 99,3%. Значно менша частка вітчизняних підприємств займалася створенням передових технологій – 6,4%, у переробній промисловості – 4,3%. Загалом лише 41 вітчизняне переробне підприємство створювало сучасні передові технології, та до 2010 р. показник зменшився з 44 до 41 од. В економіці відповідні показники становили 154 та 106 од., а темпи спаду чисельності підприємств, які створювали передові технології, становили 31,2%.

Ці тенденції значною мірою позначилися на загальних співвідношеннях між створенням і впровадженням передових технологій. Як видно з інформації, у 2014 р. у вітчизняній переробній промисловості було створено лише 94 од. нових технологій, у тому числі за державним контрактом – 6 од., або 6,4%. Вищим був рівень створення нових технологій за бюджетний кошт у сфері досліджень та розробок, а також вищій освіті – 35,5% та 31,7% відповідно. Можна стверджувати про консервування такої структури створення нових технологічних процесів в економіці України, оскільки як загальна кількість, так і структура створення більш-менш стабільні ще з 2010 р.

Певні зміни відбулися в структурі впровадження передових технологій в економіці нашої держави. Наприклад, у переробній промисловості у 2010 р. переважали процеси, пов'язані з використанням передових технологій у терміни 1–5 років (50,5% від загальної чисельності використаних передових технологій). Близько 50% припадало на впровадження технологічних процесів до одного року і довгострокових.

До 2014 р. розвинулася тенденція, коли частка довгострокових (10 і більше років) упроваджених передових технологій збільшилася, зокрема у переробній промисловості показник зріс до 27,6% (у 2010 р. показник становив 14,7%). Збільшилася й частка короткострокових технологічних проектів – до 22,9%.

Загалом структуру використання передових технологій за термінами можна вважати доволі оптимальною і збалансованою, адже за часовими рамками проекти достатньо диверсифіковані. Це, очевидно, позитивно в контексті мінімізації ризиків і загроз інвестування у високотехнологічні проекти.

У реальному секторі економіки України, як і в середньому в державі, підприємства формують власне інформаційне забезпечення інноваційно-технологічної діяльності переважно з внутрішніх джерел – 37,1% підприємств у промисловості та 36,9% – у сфері послуг.

Недоліком залишаються все ще нечасті практики формування інформаційного забезпечення з таких джерел, як інституційні партнери, зокрема науково-дослідні інститути, а також інші форми. Це одна з низки причин, що зумовили деактивізацію науково-інноваційної та технологічної діяльності вітчизняних підприємств. У підсумку в 2014 р. було створено лише 309 передових технологій (на 36,4% менше, ніж у 2013 р.). Із них були новими для України 279 од. (90,3%) та 30 од. – принципово новими (9,7%).

В Україні погіршуються також і показники патентної активності. Якщо в 2013 р. було видано 189 патентів на винаходи, то в 2014 р. – 162 (на 14,3% менше). Зменшилася й чисельність патентів на корисну модель, а також об'єктів інтелектуальної власності, які мали патентну чистоту. У 2014 р. в державі було видано лише 189 патентів на промисловий зразок. Із такими показниками розвитку ринку інтелектуальної власності економіка країни апріорі не може вважатися технологічно розвиненою, а тим більше технологічно конкурентоспроможною.

Серед причин такого стану справ потрібно говорити про відсутність справжнього ринку інтелектуальної власності, низьку якість системи правової охорони і захисту прав на об'єкти

інтелектуальної власності, відсутність інституційної системи фінансово-інвестиційного забезпечення розроблення і комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. З огляду на те, що показники розвитку сфери інтелектуальної власності є безпосереднім відображенням інноваційно-технологічної активності суб'єктів реального сектору економіки, вітчизняним органам державного управління потрібно реалізувати більш якісну та ефективну діяльність зі становлення і подальшого розвитку ринку інтелектуальної власності.

Висновки з даного дослідження. Істотною перешкодою забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки України залишається нерівномірна інноваційно-технологічна активність за видами економічної діяльності та галузями економіки. У підсумку цих та інших обставин в економіці України утворилася ситуація, коли найвищий ранг інноваційної активності не відповідає найбільш високотехнологічним видам економічної діяльності, а більшість видів економічної діяльності з високим рівнем інноваційної активності не високотехнологічні, це виробництво косу та продуктів нафтопереробки, металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, хімічних речовин і хімічної продукції. В Україні погіршуються також і показники патентної активності, зменшується чисельність виданих патентів на винаходи та на корисні моделі. Головними чинниками цього стали: нерозвиненість ринку інтелектуальної власності, низька якість системи правової охорони і захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, відсутність інституційної системи фінансово-інвестиційного забезпечення розроблення та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : монографія. Київ : Вектор, 2004. 273 с.
2. Васильців Т.Г. Формування середовища економічної безпеки підприємництва в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 3–4(1). С. 24–27.
3. Геєць В. Інститути у розширенні технологічної модернізації економіки України. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15(3). С. 255–265.
4. Піддубна Л.І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2007. 368 с.
5. Тараненко І.В. Алгоритм дослідження та оцінки інноваційної конкурентоспроможності країн. *Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка*. 2011. Вип. 33. Ч. 1. С. 196–201.
6. Федулова Л.І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 1. С. 87–100.
7. Швиданенко О.А. Глобальна парадигма конкурентоспроможності: імперативи становлення та розвитку : дис. ... д-ра екон. наук. Київ, 2007. 523 с.
8. Юринець З.В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України : дис. ... д-ра екон. наук. Львів, 2016. 519 с.
9. Vasyltsiv T., Lupak R., Osadchuck Yu. Assessement of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. *Економічний часопис-XXI*. 2017. № 167(9–10). С. 13–17.
10. Наукова та інноваційна діяльність України, 2017 рік : статистичний збірник. Київ : ДССУ, 2018. 176 с.

References:

1. Antonyuk L. L. (2004). *Mizhnarodna konkurentospromozhnist' krayin: teoriya ta mekhanizm realizatsiyi* [International Competitiveness of Countries: Theory and Mechanism of Realization]. Kyiv: Vektor. (in Ukrainian)
2. Vasyl'tsiv T. H. (2015). Formuvannya seredovyshcha ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemnytstva v Ukrayini [Formation of the environment of economic security of entrepreneurship in Ukraine]. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, 3-4(1), 24–27. (in Ukrainian)
3. Heyets' V. (2016). Instytuty u rozshyrenni tekhnolohichnoyi modernizatsiyi ekonomiky Ukrayiny [Institutes in the expansion of technological modernization of the Ukrainian economy]. *Zhurnal yevropeys'koyi ekonomiky*, 15(3), 255–265. (in Ukrainian)
4. Piddubna L. I. (2007). *Konkurentospromozhnist' ekonomichnykh system: teoriya, mekhanizm rehulyuvannya ta upravlinnya* [Competitiveness of economic systems: theory, mechanism of regulation and management]. Xarkov : VD "INZHEK". (in Ukrainian)
5. Taranenko I. V. (2011). Alhorytm doslidzhennya ta otsinky innovatsiynoyi konkurentospromozhnosti krayin [Algorithm of research and estimation of innovative competitiveness of countries]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Ekonomika*, 33(1), 196–201. (in Ukrainian)

6. Fedulova L. I. (2012). Kontseptual'na model' innovatsiynoyi stratehiyi Ukrayiny [Conceptual model of innovation strategy of Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannya*, 1, 87–100. (in Ukrainian)
7. Shvydanenko O. A. (2007). *Hlobal'na paradyhma konkurentospromozhnosti: imperatyvy stanovlennya ta rozvytku* [The Global Competitiveness Paradigm: Imperatives of Development and Development] (PhD Thesis). Kyiv : Kyiv National Economic University Vadim Hetman.
8. Yurynets' Z. V. (2016). Innovatsiyni stratehiyi v systemi pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrayiny [Innovative Strategies in the System of Increasing the Competitiveness of the Ukrainian Economy] PhD Thesis). Lviv : Lviv National University Ivan Franko.
9. Vasyltsiv T., Lupak R., Osadchuck Yu. (2017). Assessement of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, 167 (9-10), 13–17. (in English)
10. Naukova ta innovatsiyna diyal'nist' Ukrayiny, 2017 (2018). [Scientific and Innovative Activities of Ukraine, 2017]. Kyiv : DSSU. (in Ukrainian)

УДК 338.1

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-4

Висоцька М.П.
кандидат економічних наук, доцент,
заступник декана факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

Vysotska Maryna
National Aviation University

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

RESEARCH ON THE BASIC TRENDS OF THE DEBT POLICIES OF UKRAINE

В статті досліджено боргову політику України з першого року незалежності до сьогодення, визначено її основні напрямки на різних етапах розвитку національної економіки, описано тенденції та наслідки, проаналізовано структуру боргу та інструменти боргової політики. Наявність державного боргу є невід'ємною складовою макроекономічної стану практично всіх сучасних країн. За умови ефективного використання залучені ресурси можуть призвести по позитивних наслідків але найчастіше нарощування боргу стримує розвиток країни, яка потрапляє у боргову пастку. На сучасному етапі розвитку в Україні відсутні тенденції економічної стабілізації. Інтенсивні запозичення на фоні макроекономічних збурень виявилися джерелом загострення боргової ситуації. Спостерігається низька ефективність використання запозичених коштів які, в основному, спрямовуються на фінансування поточних потреб Державного бюджету України та погашення вже отриманих позик. Аналіз закономірностей боргової політики дозволяє зробити висновки щодо відсутності суттєвих структурних зрушень, накопичення зовнішнього боргу через відкладення у часі, необхідність боргової реструктуризації.

Ключові слова: державний та гарантований державою борг, зовнішній борг, внутрішній борг, реструктуризація, боргова криза, девальвація, дефіцит бюджету.

В статье исследованы долговая политика Украины с первого года независимости по теперешний час. Определены ее основные направления на разных этапах развития национальной экономики, описано тенденции и последствия, проанализирована структура долга и инструменты долговой политики. Наличие государственного долга является неотъемлемой составляющей макроэкономической состояния практически всех современных стран. При условии эффективного использования привлеченные ресурсы могут привести по положительным результатам, но, чаще всего, наращива-

ние долга сдерживает развитие страны, которая попадает в ловушку. На современном этапе развития в Украине отсутствуют тенденции экономической стабилизации. Интенсивные заимствования на фоне макроэкономических возмущений оказались источником обострения долговой ситуации. Наблюдается низкая эффективность использования заемных средств, которые, в основном, направляются на финансирование текущих потребностей Государственного бюджета Украины и погашение уже полученных займов. Анализ закономерностей долговой политики позволяет сделать выводы об отсутствии существенных структурных сдвигов, накопление внешнего долга из-за отложения во времени, необходимость долговой реструктуризации.

Ключевые слова: государственный и гарантированный государством долг, внешний долг, внутренний долг, реструктуризация, долговой кризис, девальвация, дефицит бюджета.

The article explores Ukraine's debt policy from the first year of independence to the present days. Its main directions at different stages of development of the national economy are identified, trends and consequences are described, debt structure and instruments of debt policy are analyzed. Public debt is an integral part of the macroeconomic situation of virtually all modern countries. If utilized effectively, the resources involved can have positive effects, but most often, debt build-up hinders the development of a debt trap. Under the influence of the structural crisis which existed at the moment of Ukraine's independence there were negative tendencies of chronic budget deficit, dependence on energy imports, hyperinflationary processes which led to the necessity of using debt instruments. But the debt policy pursued was unsuccessful and led to a rapid accumulation of public and government guaranteed debt. At present, there are no tendencies of economic stabilization in Ukraine. Intense borrowing against the backdrop of macroeconomic turmoil has been a source of exacerbation of the debt situation. High debt load and high debt servicing costs are the cause of budget expenditures to accelerate the economic situation. Significant costs of debt servicing lead to a narrowing of sources of public investment in the development of the national economy, and also necessitate a reduction in social spending. The increased burden on debt service is also due to the fact that debt attracts foreign markets at higher than average market rates. This is also affected by the fact that Ukraine has a low credit rating. There is a low efficiency in the use of borrowed funds, which are mainly directed to financing the current needs of the State Budget of Ukraine and repayment of loans already received. Ukraine's public debt largely consists of debt denominated in foreign currencies. The total cost of repayment and debt servicing is about half of the state budget revenues. This has a negative impact on the country as a whole and increases the risk of devaluation. Analysis of the patterns of debt policy makes it possible to draw conclusions about the absence of significant structural changes, the accumulation of external debt due to the delay in time, the need for debt restructuring.

Key words: government debt and government guaranteed debt, external debt, domestic debt, restructuring, debt crisis, devaluation, budget deficit.

Постановка проблеми. Наявність державного боргу є невід'ємною складовою макроекономічного стану практично всіх сучасних країн. Використання державою боргових інструментів обумовлено хронічним дефіцитом державного бюджету або виникає внаслідок нестачі власних ресурсів для фінансування проектів. За умови ефективного використання залучені ресурси можуть призвести по позитивних наслідків але, найчастіше, нарощування боргу стримує розвиток країни яка потрапляє у боргову пастку.

Дослідження сучасного стану глобальної економічної системи показує, що на даному етапі не існує дієвих інструментів протидії деструктивним процесам, що стримують економічний розвиток. Наслідки використання інструментів боргової політики мають відмінності, залежать від багатьох факторів і потребують дослідження еволюції та специфіки боргової політики окремої країни. Отже, актуальними є питання щодо доцільності використання всього спектру існуючих боргових механізмів і аналізу відмінностей наслідків для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню державного боргу та його впливу на економічні процеси приділено багато уваги. Існують різні погляди економістів на природу виникнення державного боргу та наслідки його впливу на економіку в цілому.

Аналіз втручання держави в економічну діяльність на макрорівні проводили видатні економісти А. Сміт, Дж.М. Кейнс, К. Маркс. Дослідженням боргу та впливу боргової політики на макроекономічну ситуацію займалися такі провідні вчені як Р. Барро, Дж. Бьюкенен, А. Лернер, Ф. Модільяні, Дж. Стігліц, Дж. Сакс, інші економісти. Значну увагу проблемним аспектам боргової політики України приділяли вітчизняні вчені Т. Бондарук, В. Козюк, В. Лисицький, Ю. Макогон та багато інших економістів.

Мета статті. Проводячи аналіз боргової політики України доцільно визначити основні тенденції, оцінити результати боргової політики і стан державного боргу.

Виклад основного матеріалу. Основною метою здійснення боргової політики повинно бути стимулювання економічного розвитку,

зростання зайнятості та ВВП в цілому внаслідок ефективного використання залучених обсягів фінансових ресурсів.

На момент отримання незалежності Україна не мала зовнішніх боргових зобов'язань, але економічна система країни 90-х років характеризувалась структурною кризою, хронічними бюджетними дефіцитами (рис. 1), залежністю від енергетичного імпорту, гіперінфляцією, яка покривалась за рахунок грошової емісії, відсутністю досвіду у сфері міжнародних кредитних відносин та нормативно-правової бази для їх забезпечення.

Впровадження механізмів ринкової економіки, розрив зв'язків єдиного господарського комплексу радянських республік викликало падіння виробництва та призвело до зменшення податкового наповнення бюджету. В результаті формувалися дефіцити державного бюджету, для покриття яких українська влада зверталася за фінансовою допомогою в тому числі і до зовнішніх кредиторів. Отже почав стрімко накопичуватись державний борг.

З першого року незалежності до 1996 року основними каналами фінансування дефіциту державного бюджету були емісія Національного банку України (НБУ) та зовнішні запозичення у міжнародних фінансових організацій (МФО).

Аналізуючи взаємовідносини з МФО можна відмітити активну взаємодію України з Міжнародним банком реконструкції і розвитку (МБРР), Світовим Банком, Міжнародним валютним фондом (МВФ), Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР). Тільки у 1995 року внаслідок отримання кредитів від МФО зовнішній борг збільшився на 3,2 млрд долл. США, а в 1997 році за обсягом позичкових ресурсів позики МФО складали 42,3% зовнішнього боргу України, з яких 91,3% припадало на МВФ та Світовий Банк.

Починаючи з 1995 року, джерелом фінансування дефіциту державного бюджету також стає випуск облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) під дуже високу дохідність. Власниками ОВДП стали переважно нерезиденти. Крім того, з квітня 1992 року Україна активно отримувала іноземні кредити, які надавалися урядами іноземних держав, що є членами Паризького клубу кредиторів (Німеччина, США, Франція, Італія, Японія, Швейцарія, Іспанія, Чехія, Канада) для фінансування закупок товарів, а саме: сільгосптехніки та запасних частин, засобів захисту рослин та насіння, нафтопродуктів, виробничого обладнання (переважно для металургійної промисловості), медикаментів та медичного обладнання, зерна та ін.. За формою це були товарні або іншими словами зв'язані кредити, оскільки вони надавалися для оплати зовнішньоекономічних договорів на поставку в Україну товарів підприємств цих країн. Рішення про державні запозичення приймались без конкурсних процедур на основі суто адміністративних методів і оцінок та не передбачали будь-якої особистої відповідальності за можливі негативні наслідки при їх використанні та поверненні, перекладаючи їх на державний борг, а весь тягар повернення запозичених коштів – на все суспільство та майбутні покоління [1]. Аналіз наслідків впливу боргового тягаря на економіку країни Валютно-кредитною радою та Урядом не проводився, не обґрунтовувалася спроможність Державного бюджету України обслуговувати утворені зобов'язання держави у встановлені угодами терміни.

Проведений аналіз показав, що за сім років під гарантії Уряду України було отримано іноземних кредитів на суму 2,4 млрд. долл. США. Іноземні кредити залучені під державні гарантії надавалися окремо визначеним українським підприємствам. Протягом 1992-1999 років 77 підприємств стали отримувачами цих кредитів. З них тільки 10 забезпечили платежі у повному обсязі, 24 – не здійснили жодних виплат, а решта погасила лише невелику частину запозичень. Заходи, що застосовувалися Урядом до підприємств-боржників, були формальними, не мали комплексного та постійного характеру, тому виявилися неефективними та мало результативними. Отже, позитивних наслідків для економіки від здійснюваних запозичень не відбулося.

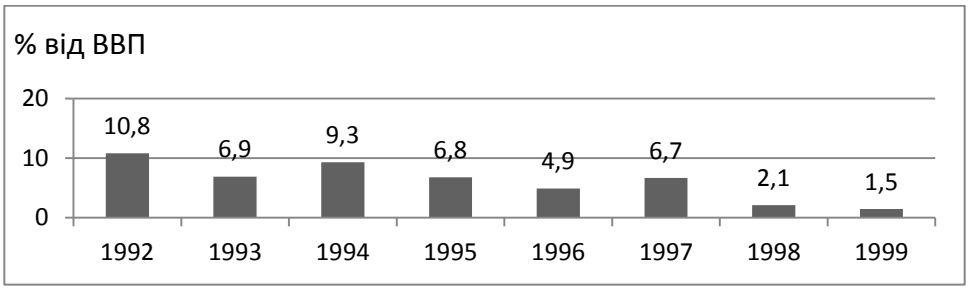

Рис. 1. Дефіцит державного бюджету України в період 1992–1999 рр. (у відсотках від ВВП)

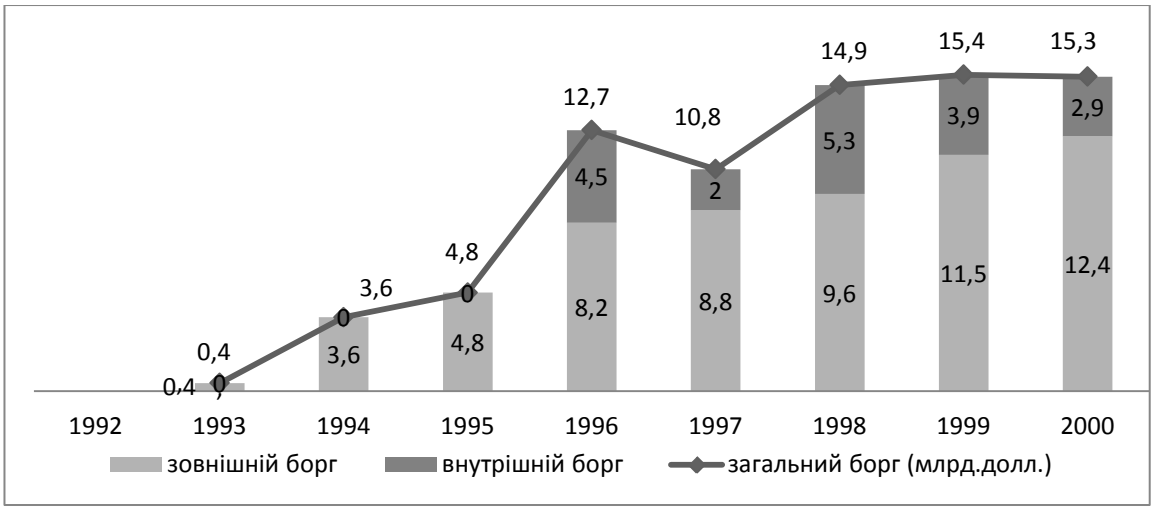

Рис. 2. Динаміка державного боргу до оголошення намірів реструктуризації

У 1997 році Україна почала виходити на міжнародний фінансовий ринок з метою отримання комерційних позичкових коштів. Ці запозичення здійснювалися у формі фідуціарних позик під високий відсоток (10-17% річних) на короткостроковий термін (1-3 роки). Протягом 1997-1999 років Міністерство фінансів України здійснило комерційних (фідуціарних) запозичень на суму 2,5 млрд. дол. США, у т. ч. у 1997 559 млн. дол. США, у 1998 1652 млн. долл. США, у 1999 році 289 млн. долл. США. Динаміка державного боргу представлена на рис.2.

Можна відзначити, що з нульового рівня державного зовнішнього боргу, який Україна мала на момент проголошення незалежності, по 2000 рік загальний обсяг боргових зобов'язань збільшився до 15,3 млрд.дол. Вже з 1995 року щорічні витрати на обслуговування та погашення по зовнішньому кредитуванню, яке складало левову частку державного боргу, перевищують нові боргові надходження. Кредити бралися для перекриття дефіциту бюджету, який формувався в тому числі через необхідність виплат по зовнішніх боргах. Впродовж 1997-1999 років відбулося зростання боргових зобов'язань на 4,5 млрд. долл. США або у 1,4 рази, а в гривнях – на 60 млрд. грн. або у 4 рази (значне збільшення державного боргу у гривнях пов'язано девальвацією гривні, 1996 р.-1,840 грн./долл. США.; 1999 р. – 5,216 грн./долл. США), проблеми його погашення та обслуговування накопичувалися і у другій половині 1999 року.

Проведені дослідження основних напрямків боргової політики дев'яностих років дозволяють оцінити її як незадовільну та недалекоглядну, що в умовах розгортання світової фінансової кризи призвело до скорочення позичкових ресурсів як зовнішніх, так і внутрішніх джерел. Уряд виявився неспроможним виконувати у повних обсягах міжнародні та внутрішні фінансові боргові зобов`язання, що набуло ознак боргової кризи. На кінець 1999 року державний борг сягнув майже 15,4 млрд. долл. або 80 млрд. грн., що склало 61% валового внутрішнього продукту (рис.3) і перевищило загальновизнаний критичний розмір по відношенню до ВВП (до 60%). Зростання державного боргу збільшувало навантаження на державний бюджет внаслідок стрімкого збільшення витрат з його обслуговування і погашення. Наприклад, витрати з обслуговування і погашення зовнішнього державного боргу у 1996 році склали 2 млрд. грн., а в 1999 році – зросли практично у два рази до 3,7 млрд. грн. [1].

За умов негативної тенденції спаду валового внутрішнього продукту (ВВП) України, хронічного дефіциту Державного бюджету, та одночасного зростання витрат з обслуговування і погашення державного боргу, Уряд не зміг виконувати зростаючі міжнародні та внутрішні фінансові зобов'язання у повному обсязі. Вже у 2000 році стає необхідним здійснити платежі з обслуговування і погашення державного боргу у сумі 14,9 млрд. грн., що більш ніж у два рази у порівнянні таких видатків з попереднім 1999 роком (6,8 млрд. грн.). Держава виявилася неспроможною обслуговувати такий обсяг боргових зобов'язань і припинила їх виконання. Виникла боргова криза, яка призвела до необхідності проведення боргової реструктуризації.

Але, на жаль, рішення про проведення реструктуризації боргу України приймалися непрозоро, не оформлювалися належним чином відповідними правовими актами органів державної влади, як це визначено Конституцією України. Проведена реструктуризація не мала суттєвого позитивного впливу на вирішення боргової проблеми, оскільки загальні видатки з

обслуговування і погашення державного боргу у наступних роках мали тенденцію до ще більш загрозливого зростання. Боргова криза стала наслідком відсутності законодавчо визначеної стратегії управління державним боргом, граничних критичних показників його розмірів, а також економічно необґрунтованих і безконтрольних рішень Уряду щодо запозичень під державні гарантії та неефективних заходів до підприємств-позичальників по виконанню ними фінансових зобов'язань за іноземними кредитами. Це призвело до того, що у 2000 році відбулося падіння міжнародного кредитного рейтингу України до найнижчого рівня – Caa1.

Наступний аналіз показує, що у 1999-2000 рр.в основному використовувалися довгострокові методи та механізми управління зовнішнім боргом. В період з 2001 по 2004 роки відбувається трансформація боргової політики в бік зменшення боргової залежності, крім того було заборонено використання зовнішніх позик для фінансування поточних витрат бюджету. Замінялися зовнішні джерела фінансування на внутрішні, відбувалось зосередження на оптимальних джерелах фінансування. У 2005-2007 рр. розпочалось впровадження заходів ефективного управління внутрішнім державним боргом, внаслідок якої зростала частка внутрішніх джерел фінансування. В результаті впровадження заходів Україна значно зменшила фінансове боргове навантаження від зовнішніх джерел [2].

Співвідношення державного боргу до ВВП послідовно скорочувалось після проведеної реструктуризації та зміни пріоритетів у фінансовій політиці – із 61% в 1999 році до мінімального значення в 12% у 2007 році. Позитивні результати було досягнуто переважно за рухунок сприятливої кон'юнктури світового ринку

винного характеру, які поставлялись на експорт українськими підприємствами.

Але вже у 2008 році, вперше з 1999 року, погіршився (збільшився на 8% у порівнянні с попереднім роком) основний показник боргової безпеки -співвідношення державного боргу до ВВП (рис.3). Показник співвідношення державного та гарантованого державою боргу до доходів загального фонду державного бюджету на кінець року становив 101,9%, у тому числі державного – 70,3%. У 2007 році – 70,4% і 56,5% відповідно [3–5]. Незважаючи на несприятливе зростання державного і гарантованого державою боргу, показники боргової безпеки та навантаження на державний бюджет у 2008 році відповідали рівню безпеки, визначеному Бюджетним кодексом і не створювали загрози виконанню державою своїх функцій та зобов'язань із погашення та обслуговування державного боргу.

До 2008 року загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу в результаті здійснення внутрішніх і зовнішніх запозичень, надання державних гарантій та девальвації гривні зріс до 189 млрд. 410,4 млн. грн., у тому числі зовнішній борг досяг 142,743 млрд. грн., а внутрішній – 46,668 млрд. грн. Зазначимо, що у сукупній заборгованості переважала зовнішня складова, погашення якої залежить від стану зовнішніх ринків і валютних ризиків.

Дослідження показують, що з 2009 року (після розповсюдження глобальної фінансово-економічної кризи) відбувалось зростання обсягу боргових забовязань, а девальвація гривні суттєво прискорила ці процеси. Співвідношення показників представлених в таблиці рис. 4 свідчить, що з 2009 по 2018 роки загальний обсяг державного та гарантованого держа-

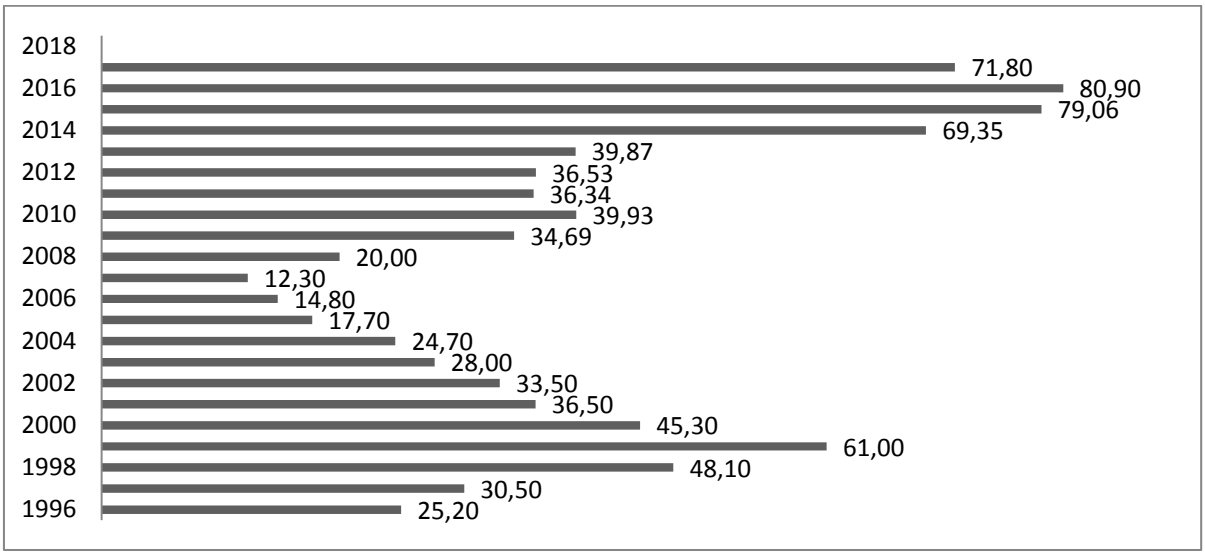

Рис. 3. Відсоток загального боргу у ВВП України за роками

на товари сиро- вою боргу збіль-

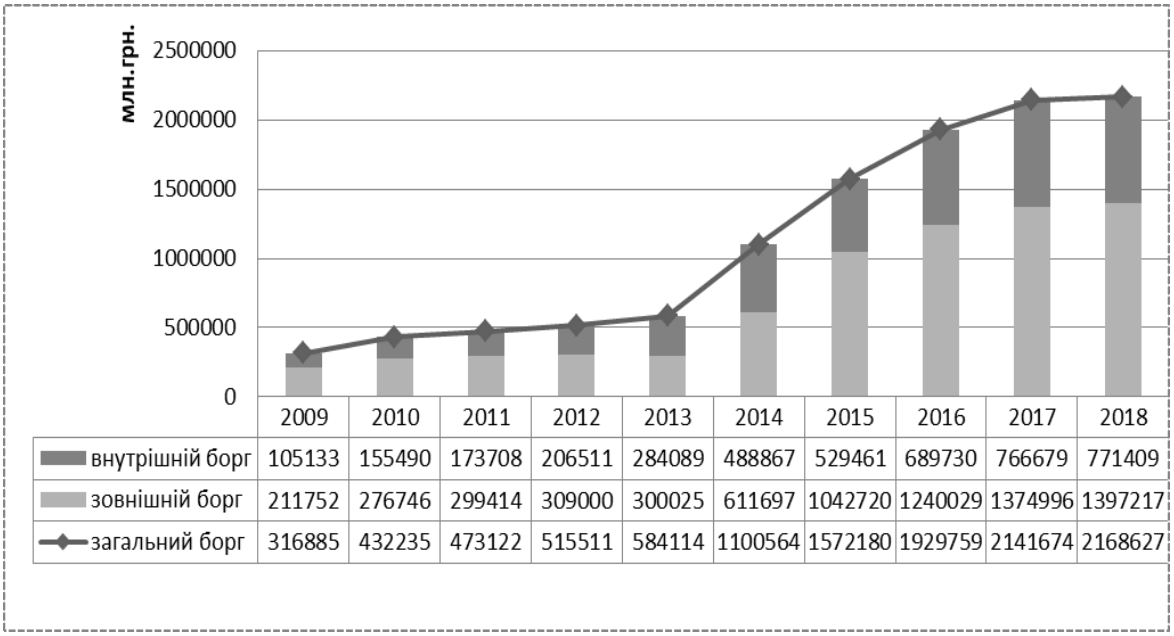

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
внутрішній борг	105133	155490	173708	206511	284089	488867	529461	689730	766679	771409
зовнішній борг	211752	276746	299414	309000	300025	611697	1042720	1240029	1374996	1397217
загальний борг	316885	432235	473122	515511	584114	1100564	1572180	1929759	2141674	2168627

Рис. 4. Динаміка державного та гарантованого державою боргу за період 2009–2018 рр. (млн грн)

шився у 6,84 рази. (на 1851742,4 млн. грн.: зовнішній на 1185465,3 млн. грн.; внутрішній 666276,4 млн. грн.) [5].

Аналіз державних боргових та кредитних зобов'язань України показує, що відсоток зростання у 2010 році в порівнянні з попереднім складав 30,6%, а в наступні три роки борг збільшився на 31,73% вцілому (9,46%, 8,96% та 13,91%). У 2014 і 2015 роках відбулося різке зростання, яке в подальшому суттєво сповільнилось. Зокрема, якщо у 2014 і 2015 роках зростання становило, відповідно, 88,42 та 42,85 відсотка, то у 2016 році державний та гарантований державою борг збільшився на 22,74 відсотка, у 2017 році на 10,98, а в 2018 на 1,26 відсотка (рис. 5). Отже, на нашу думку, тенденція стрімкого зростання державних боргових зобов'язань, перш за все, пов'язана з суттєвою девальвацією гривні, що викликана відтоком капіталу, спекулятивними маніпуляціями, а також нестабільною політичною ситуацією. Слід зазначити, що відсутність надмірної девальвації в поточному періоді не носить стійкого характеру, не підтримується економічною стабілізацією і, на нашу думку, має випадковий характер.

Зауважимо, що зростання обсягу боргових зобов'язань держави пов'язано не лише з девальвацією національної валюти, а й із забезпеченням фінансування дефіциту державного бюджету, капіталізацією державних банків, та наданням запозичення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Крім того, суттєвий

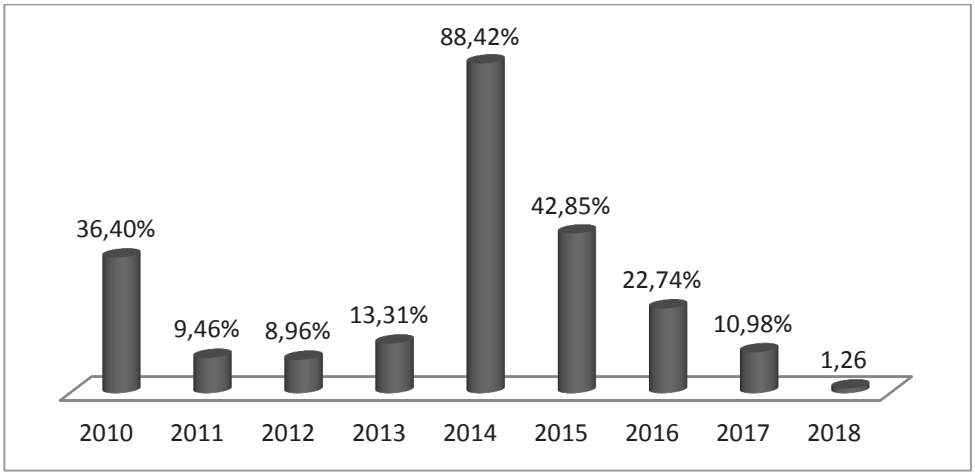

Рис. 5. Щорічний відсоток зростання боргових зобов'язань України за період 2010–2018 рр.

вплив на зростання боргового навантаження має збільшення дефіциту державного бюджету, що викликано зменшенням надходжень до нього внаслідок стагнації економіки.

Підкреслимо, що сам по собі розмір державного боргу в абсолютному вираженні не дає повного уявлення про стан Національної економіки та рівень її платоспроможності. Тому, для аналізу здатності країни-дебітора виконувати свої зобов'язання з погашення та обслуговування накопиченого обсягу державного боргу ми використовували відсоток загального боргу у ВВП України (рис. 3).

У відповідності до статті 18 Бюджетного кодексу України загальний обсяг державного боргу та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не повинен перевищувати 60% річного номінального обсягу ВВП.

Статистичні дані показують, що відношення обсягу державного боргу до ВВП, виражене у відсотках, з 2014 року перевищує граничне значення. Такий стан є загрозливим для розвитку економіки оскільки ускладнює проведення боргової політики, що пов’язане з обслуговуванням боргу, та несе загрозу економічній безпеці і безпеці державного суверенітету в цілому. Стійка тенденція нарощування обсягів державного та гарантованого державою боргу залишається закономірністю останніх років. Після економічного спаду Україна зазнала різкого зниження своїх міжнародних резервів, їх обсяг на кінець 2014 року дорівнював 1,8 місяців імпорту. Цей стан вважається критичним, оскільки норма міжнародних резервів повинна перевищувати 3 місяця імпорту.

У 2015 році Україна була змушена знову вдаватися до реструктуризації боргових зобов’язань. В межах реструктуризації боргу були випущені державні деривативи з умовними виплатами загальним номінальним обсягом 3,2 млрд дол. США з терміном обігу до 2040 року. Слід зазначити, що ці інструменти не мають визначеної номінальної вартості на момент погашення, а платежі за ними залежать від темпу приросту ВВП України. [6]

У 2016 році співвідношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП дорівнювало 81%. Зростання номінального ВВП та помірна волатильність курсу гривні впродовж 2017 р. сприяли його поступовому зниженню. На кінець 2017 р. цей показник зменшився до 71,8%.

Загальний обсяг державного і гарантованого державою боргу в 2018 році – 2 168,422 млрд. гривень. Величина зовнішнього боргу 1 397, млрд грн., або 64%, внутрішнього – 771, 411 млрд. грн. Відношення боргу до ВВП, що на кінець 2018 року становило 52,3%.

Величина міжнародних резервів по відношенню до ВВП є достатньою та станом на кінець 2018 року склалала 20,8 млрд дол. США, що становило 3,5 місяців майбутнього імпорту. Наступні транші в рамках поточної програми МВФ та/або започаткування нової програми співпраці з МВФ допоможуть надалі зміцнювати зовнішню позицію країни.

Аналіз боргових інструментів показав, що сума державного боргу за кредитами міжнародних фінансових організацій та іноземних держав становить 25% загальної величини. Це вказує на значну підтримку України, особливо з боку Міжнародного валютного фонду. Наразі МВФ є одним із головних фінансових партнерів України. Починаючи з 1994 р. Україна отримує від МВФ кредити Stand-by, частина цих коштів спрямовується на фінансування дефіциту платіжного та торгівельного балансів, а також поповнення золотовалютних резервів країни.

Слід зазначити, що значна частка державного боргу України складається з боргу номінованого в іноземних валютах, 67% станом на кінець 2018 року, що вказує на високу чутливість від екзогенних факторів. Проведений аналіз показує, що існує значний валютний ризик пов'язаний з впливом зміни обмінного курсу долара США та інших основних валют на державний борг, внаслідок високого рівня кореляції з обмінними курсами, в яких номіновано боргові зобов’язання України та постійною волатильністю гривні.

Середньозважений строк погашення державного боргу України становить 8,9 років.

У відповідності до Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2019–2022 роки, розробленої Міністерством фінансів України, планується, що відношення боргу до ВВП не перевищить 43,0% до кінця 2022 року. Валютний ризик та ризик рефінансування визначені як основні загрози стійкості державного боргу у найближчі роки [6,7].

Дослідження витрат з погашення та обслуговування державного боргу дозволяє зробити висновок про загальну тенденцію їх зростання, причому в останні роки прискореними темпами. Загальний обсяг платежів з обслуговування та погашення боргу у 2019 році є піковим та дорівнює 417,4 млрд. грн (або 14,2 млрд долл.). Витрати з обслуговування боргу (як внутрішнього так і зовнішнього) складають біля 35%, а питома вага виплат по обслуговуванню та погашенню зовнішніх зобов’язань 45%.

Висновки. Під впливом структурної кризи, яка існувала на момент отримання Україною незалежності, спостерігалися негативні тенденції існування хронічного бюджетного дефіциту, залежність від енергетичного імпорту, гіперінфляційні процеси, що призвело до необхідності використання боргових інструментів. Але боргова полі-

Рис. 6. Витрати з погашення й обслуговування державного боргу [6]

тика, яка проводилася, виявилася невдалою та призвела до стрімкого накопичування державного та гарантованого державою боргу. Вже у 2000 році Уряд не зміг виконувати внутрішні та зовнішні зобов'язання в повному обсязі. Виникла боргова криза, яка призвела до необхідності проведення боргової реструктуризації.

В наступні роки внаслідок проведення заходів спрямованих на зменшення боргової залежності насамперед від зовнішніх джерел відбулася трансформація боргової політики в бік зменшення боргової залежності. Співвідношення державного боргу до ВВП скоротилося до мінімального значення – 12% у 2007 році. Подальша боргова політика відображала негативні тенденції викликані неефективністю внутрішньої макроекономічної політики, політичною нестабільністю та впливом глобальної фінансово-економічної кризи. Наступне зростання боргових зобов'язань підсилювалось девальвацією гривні, яка була викликана відтоком капіталу, спекулятивними маніпуляціями, а також нестабільною політичною ситуацією.

За підсумками статистичних даних можна зазначити, що існує тенденція перевищення прийнятого Бюджетним кодексом співвідношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП. Високе боргове навантаження і значні видатки по обслуговуванню боргу є причиною зменшення видатків бюджету для активізації економічного стану.

Значні витрати по обслуговуванню боргу призводять до звуження джерел державних інвестицій у розвиток національної економіки, а також викликають необхідність скорочення соціальних витрат. Посилене навантаження по обслуговуванню боргу пов'язане також з тим, що залучення боргових коштів на зовнішніх ринках відбувається по завищеним ставкам порівняно з середньо ринковими. На це впливає й те, що Україна має низький кредитний рейтинг.

Державний борг України значною мірою складається з боргу, номінованого в іноземних валютах, частка якого станом на кінець 2018 року становила 67%, що є негативним фактором.

Загальні витрати з погашення та обслуговування боргу складають 47% від доходів державного бюджету що, на нашу думку, чинить негативний вплив на країну в цілому та збільшує ризик девальвації. Стрімке зростання боргових зобов'язань (особливо у вигляді зовнішніх фінансових потоків) втягує країну у боргову пастку, суттєво погіршує економічний стан, та в цілому призводить до втрачання економічного суверенітету.

Отже, проведені нами дослідження вказують на відсутність в Україні тенденції економічної стабілізації. Зауважимо, що інтенсивні запозичення на фоні макроекономічних збурень виявилися джерелом загострення боргової ситуації. Спостерігається низька ефективність використання запозичених коштів які, в основному, спрямовуються на фінансування поточних потреб Державного бюджету України та погашення вже отриманих позик. Аналіз закономірностей боргової політики дозволяє зробити висновки щодо відсутності суттєвих структурних зрушень, накопичення зовнішнього боргу через відкладення у часі, необхідність боргової реструктуризації.

Список використаних джерел:

1. Про результати аналізу причин та фінансових наслідків реструктуризацій зовнішніх боргових зобов'язань України перед органами управління іноземних держав – членів Паризького клубу Кредиторів / Підготовлено департаментом контролю державного боргу та діяльності банківських установ і затверджено постановою Колегії Рахункової палати № 4-1 від 28.02.2003 р. Київ : Рахункова палата України, 2003. Вип. 10.
2. Макогон Ю.В., Пахомова О.А. Зовнішній борг України на сучасному етапі економічної кризи. *Економічний вісник НТУУ «КПІ».* 2016. № 13. С. 108–113.
3. Бюлетень Рахункової палати про результати аудиту стану державного та гарантованого державою боргу за 2009 рік та аналізу тенденцій у 2010 році / Підготовлено Рахунковою палатою України за матеріалами Звіту про стан державного та гарантованого державою боргу за 2009. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Zvit_2009.pdf (дата звернення: 20.05.2019).
4. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2010 рік / Підготовлено департаментом з питань бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Bullet_Garant_derg_borg.pd (дата звернення: 20.05.2019).
5. Статистичні дані Міністерства фінансів України / Підготовлено Міністерством фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/ (дата звернення: 26.05.2019).
6. Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2019–2022 роки / Підготовлено Міністерством фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%202019-2022%20%D0%9A%D0%9C%D0%A3.pdf (дата звернення: 20.05.2019).
7. Звіт про виконання у 2017 році Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2017-2019 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 № 905 / Міністерство фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vykonannia-u--rotsi-serednostrokovoi-stratehii-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na--roky-zatverdzhenoi-postanovoiu-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid--hrudnia--r--?category=borg&subcategory=basic-information (дата звернення: 20.05.2019).
8. Іваницька О.М. Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України / за ред. Т.І. Єфименко. Київ : ДННУ "Акад. фін. управління", 2015. 446 с.
9. Річні звіти Національного банку України / Підготовлено Національним банку України. URL: http://www.bank.gov.ua/ (дата звернення: 30.06.2019).

References:

1. Pro rezultaty analizu prychyn ta finansovykh naslidkiv restrukturyzatsii zovnishnikh borhovykh zoboviazan Ukrainy pered orhanamy upravlinnia inozemnykh derzhav – chleniv Paryzkoho klubu Kredytoriv (2003). [About the results of the analysis of the causes and financial consequences of restructuring of Ukraine's external debt to the governing bodies of foreign countries – members of the Paris Club of Creditors] / Prepared by the Department of Public Debt Control and Banking Institutions and approved by the Board of the Accounting Chamber № 4-1 dated 28.02.2003. Kyiv : Accounting Chamber of Ukraine. Vol. 10.
2. Makohon Y.V., Pakhomova O.A. (2016). Zovnishnii borh Ukrainy na suchasnomu etapi ekonomichnoi kryzy [Ukraine's external debt at the current stage of economic crisis]. *Economic Bulletin of NTUU «KPI»,* vol. 13, pp. 108–113.
3. Biuleten Rakhunkovoi palaty pro rezultaty audytu stanu derzhavnoho ta harantovanoho derzhavoiu borhu za 2009 rik ta analizu tendentsii u 2010 rotsi [Bulletin of the Accounting Chamber on the results of the 2009 audit of government and government guaranteed debt and analysis of trends in 2010] *Prepared by the Accounting Chamber of Ukraine on the basis of the 2009 Report on the State and Government Guaranteed Debt.* Available at: http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Zvit_2009.pdf (accessed 20 May 2019).
4. Vysnovky shchodo vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy za 2010 rik [Conclusions on implementation of the State Budget of Ukraine for 2010] *Prepared by the Department of Budget Policy and approved by a resolution of the Accounting Chamber Board.* Available at: http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Bullet_Garant_derg_borg.pd (accessed 20 May 2019).
5. Statystychni dani Ministerstva finansiv Ukrainy [Statistics of the Ministry of Finance of Ukraine] *Prepared by the Ministry of Finance of Ukraine.* Available at: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/ (accessed 26 May 2019).
6. Serednostrokova stratehiia upravlinnia derzhavnym borhom na 2019–2022 roky [Medium-term public debt management strategy for 2019-2022]. *Prepared by the Ministry of Finance of Ukraine.* Available at: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%202019-2022%20%D0%9A%D0%9C%D0%A3.pdf (accessed 20 May 2019).
7. Zvit pro vykonannia u 2017 rotsi Serednostrokovoi stratehii upravlinnia derzhavnym borhom na 2017-2019 roky, zatverdzhenoi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 hrudnia 2017 № 905.

[Report on the implementation of the Medium-Term Strategy for Public Debt Management for 2017-2019 in 2017, approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated by the first of December, 2017 № 905]. *Prepared by the Ministry of Finance of Ukraine.* Available at: https://www.minfin.gov.ua/news/view/zvit-pro-vykonannia-u--rotsi-serednostrokovoi-stratehii-upravlinnia-derzhavnym-borhom-na--roky-zatverdzhenoi-postanovoiu-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid--hrudnia--r--?category=borg&subcategory=basic-information (accessed 20 May 2019).

8. Ivanytska O.M. (2015). Udoskonalennia upravlinnia derzhavnymy finansamy ta reformuvannia podatkovoi systemy Ukrainy [Improving of public finance management and reforming of Ukraine's tax system]. Kiev : *Academy of Financial Management.* (in Ukrainian)
9. Richni zvity Natsionalnoho banku Ukrainy [Annual reports of the National Bank of Ukraine]. *Prepared by the National Bank of Ukraine*. Available at: http://www.bank.gov.ua/ (accessed 30 May 2019).

УДК 338.242.2

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-5

Гнатенко І.А.
кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри підприємництва та бізнесу
Київського національного університету технологій та дизайну

Hnatenko Iryna
Kyiv National University of Technologies and Design

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ УМОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

FUNDAMENTAL CONDITIONS OF STATE REGULATION AND SUPPORT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

У статті визначено, що імперативом переходу економіки на інноваційний шлях розвитку є кардинальне підвищення інноваційної стійкості бізнесу. Зауважено, що для того щоб державна політика утворення високотехнологічної економіки надала позитивний ефект, система органів державної влади повинна сприяти зацікавленості господарюючих суб'єктів у результативній інноваційній діяльності. Конкретизовано, що однією з найголовніших цілей сучасного державного регулювання інноваційного підприємництва є усунення існуючих трансформаційних «провалів» ринку та стимулювання позитивних перетворень у середовищі на макро-, мезо- та мікрорівні. Визначено, що під час реалізації державної політики з усунення «провалів» ринку слід уникати шаблонного копіювання досвіду інших країн, оскільки залучення економічних, соціальних, організаційних та іншого іноземного інструментарію закордонного державного регулювання інноваційного підприємництва враховує іноземну специфіку певної національної моделі.

Ключові слова: інновації, підприємництво, державне регулювання, інституціоналізм, державна підтримка, національна інноваційна система.

В статье определено, что императивом перехода экономики на инновационный путь развития является кардинальное повышение инновационной устойчивости бизнеса. Отмечено, что для того чтобы государственная политика образования высокотехнологичной экономики имела положительный эффект, система органов государственной власти должна способствовать заинтересованности хозяйствующих субъектов в результативной инновационной деятельности. Конкретизировано, что одной из главных целей современного государственного регулирования инновационного предпринимательства является устранение существующих трансформационных «провалов» рынка и стимулирование положительных преобразований в среде на макро-, мезо- и микроуровне. Определено, что при реализации государственной политики по устранению «провалов» рынка следует избегать шаблонного копирования опыта других стран, поскольку привле-

чение экономических, социальных, организационных и другого иностранного инструментария зарубежного государственного регулирования инновационного предпринимательства учитывает иностранную специфику определенной национальной модели.

Ключевые слова: инновации, предпринимательство, государственное регулирование, институционализм, государственная поддержка, национальная инновационная система.

The article determines that the imperative of transition of the economy to the innovative way of development is a radical increase of innovative stability of business. It is noted that in order for the state policy of creating a high-tech economy to have a positive effect, the system of state authorities must promote the interest of business entities in the effective innovation activity. It is stated that one of the main goals of modern state regulation of innovative entrepreneurship is the elimination of existing transformational market failures and stimulation of positive transformations in the environment at macro, meso and micro levels. The primary factors behind the emergence of market failures in an innovative enterprise environment are produced by the emergence of such negative key parameters in the economic and temporal space that do not allow entrepreneurship to fully fulfill their functions (preferably through self-regulation). Measures that contribute to eliminating the "failures" of the innovative entrepreneurship environment are addressed through the use of all instruments of state regulation and state support. The state must not only take on the task of eliminating "failures" but also perform the functions that other market actors perform in the market economy, that is, the state should stimulate the driving force of institutional transformation in the innovation market. It is determined that the implementation of state policy for elimination of market failures should avoid template copy of the experience of other countries, because the involvement of economic, social, organizational and other foreign instruments of foreign state regulation of innovative entrepreneurship takes into account, accordingly, the foreign specificity of a particular national model. At the same time, the world experience can then be useful for the domestic economy when its adaptation in the Ukrainian context takes into account: the target setting of a socially oriented model of development of the country that is supported by the majority of the population.

Key words: innovation, entrepreneurship, state regulation, institutionalism, state support, national innovation system.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення можна констатувати підвищену активність держави у цілому й окремих регіональних інституцій у сфері підтримки інноваційного підприємництва, що проявляється у великій кількості розроблених та реалізованих законодавчих ініціатив і місцевих заходів. Якщо ми звернемося до глобальних тенденцій розвитку інноваційного підприємництва, то побачимо, що одна з відмінних рис сучасного підходу до державного управління національними інноваційними системами полягає у тому, що інноваційна політика втрачає галузевий характер і перетворюється на регіональну інтеграційну політику. Внаслідок зазначеного заходи державної підтримки інноваційної діяльності носять переважно регіональний виборчий характер, що призводить до їх роз'єднаності, дублювання по одних і тих самих питаннях. Усе це підкреслює гостроту проблеми координації дій, які потрібно вживати різним органам державного управління.

Складність цієї проблеми багаторазово зростає за рахунок збільшення числа учасників інноваційного підприємництва (інтерсуб'єктності) та ускладнення інституціонального середовища національної інноваційної системи, що характерно для процесу модернізації розвитку соціально-економічної системи в умовах кризи. Слабка синергія, недосконала вертикальна та горизонтальна взаємоузгодженість і недостатня системність заходів державної підтримки інноваційної діяльності чинять особливо негативний вплив на заходи, які спрямовані на підприємства в науково-технічній сфері.

Для органів державної влади України найбільш відчутне навантаження пов'язане із зусиллями визначення найактуальніших та дієздатних способів підтримки інноваційного підприємництва, орієнтації їх системної реалізації за несприятливих зовнішніх чинників. Це означає, що за сучасних умов державного управління постає актуальним завдання не лише розроблення найефективніших заходів державної підтримки інноваційного підприємництва, а ще й організація процесу їх виконання, реалізації та узгодженості на всіх рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню підприємництва присвячено чисельну кількість наукових праць іноземних та вітчизняних учених, серед яких: С. Бірюченко, Б. Буркинський, Л. Вальрас, З. Варналій, Л. Ганущак-Єфіменко, В. Зянько, Г. Кассель, Дж. Кейнс, В. Коюда, Д. Крикуненко, І. Кукса, Л. Лисенко, Дж. Лодердейл, К. Маркс, Г. Марковіц, О. Маслак, Ф. Модільяні, А. Маршалл, К. Менгер, А. Пігу, Ж. Сей, С. Сісмонді, О. Тарасова, Р. Фатхутдінов, І. Фішер, М. Фрідмен, Е. Хансен, Дж. Хікс, Л. Чумак, Й. Шумпетер, А. Шпітгоф тощо. Автори А. Амоша, І. Мойсеєнко, О. Поліщук, О. Файчук, Л. Федулова та інші науковці досліджували

питання державного регулювання підприємницької діяльності. Проте, з огляду на постійну трансформацію та еволюцію інститутів інновацій та підприємництва, підходи до державного регулювання та підтримки цього сектору економіки повинні постійно переглядатися та вдосконалюватися за умов сьогодення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є переосмислення напрямів та заходів державного регулювання інноваційного підприємництва, які скеровані на зміну інституціонального середовища інтерсуб'єктного підприємництва шляхом усунення або мінімізації існуючих ринкових «провалів».

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим завданням національної економіки є розроблення стратегії перетворення країни з експортера сировини на світового виробника наукомісткої продукції, що має на увазі перехід економіки на інноваційний шлях розвитку як єдино можливий у сучасних умовах. Саме тому трансформація національної економіки показала важливість державного регулювання вибіркових процесів у секторі підприємництва, що передбачає компетентну підтримку передусім інноваційної активності та ініціативності підприємницьких структур (концентрація уваги держави перш за все до інноваційного підприємництва, а не традиційного).

Імперативом переходу економіки на інноваційний шлях розвитку є кардинальне підвищення інноваційної стійкості бізнесу. Для того щоб державна політика утворення високотехнологічної економіки надала позитивний ефект, система органів державної влади повинна сприяти зацікавленості господарюючих суб'єктів у результативній інноваційній діяльності. При цьому держава, здійснюючи регулювання інноваційних процесів, з одного боку, ініціює нововведення і виступає активним учасником у цих відносинах, з іншого – стимулює інноваційну активність підприємництва, що є запорукою конкурентоспроможності економіки країни.

Інноваційна політика держави реалізується шляхом комплексного державного регулювання та державної підтримки, яка полягає у формуванні інноваційної концепції, інноваційної стратегії, інноваційної системи управління, інноваційного середовища, інфраструктурного та системного забезпечення діяльності підприємництва. Генеральною метою державного регулювання інноваційного підприємництва є забезпечення умов для розширення інноваційної діяльності бізнесу за прийнятим у країні стратегічним вектором соціально-економічного розвитку.

Державне регулювання інноваційного підприємництва постає як цілеспрямований, координаційний процес управлінського впливу державних інституцій на різні сегменти інноваційного підприємництва, який реалізуються на макро-, мезо- і мікрорівнях. Конструктивна роль державного регулювання інноваційного підприємництва полягає у тому, щоб сформувати й упровадити відповідні інструментарії, форми і методи управління для становлення високоефективної, конкурентоспроможної інноваційної економіки і на цій основі підвищення життєвого рівня населення. Ефективність державного регулювання інноваційного підприємництва буде забезпечена лише тоді, коли організованим управлінням буде охоплено всі стадії та елементи інноваційного процесу, за умов, якщо відбудеться інтеграція всіх його стадій і елементів у єдиний комплекс та гармонійний розвиток.

За період незалежності в Україні було реалізовано низку важливих заходів державного регулювання, які призвели до:

формування національної системи інноваційного підприємництва;

утворення вітчизняного бізнес-середовища, спрямованого на підтримку інновацій;

створення вітчизняного законодавчого поля, яке регулює підприємницьку та інноваційну діяльність, тощо.

З липня 2002 р. в Україні діє головний закон, що регламентує інноваційну діяльність – Закон України «Про інноваційну діяльність» [1], згідно з яким державна фінансова підтримка може надаватися під час створення бізнес-інкубаторів, бізнес-центрів, центрів трансферу технологій, технологічних парків, інноваційних центрів. Також вітчизняне законодавство у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції України [2], законах України «Про інвестиційну діяльність» [3], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [4], «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [5], «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» [6] тощо. У 2012 р. прийнято Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва» [7], згідно з яким малим підприємствам надано право отримувати від держави безповоротні цільові субсидії на придбання та впровадження нових технологій, зокрема енергозберігаючих та екологічно чистих технологій. Важливою подією стала ратифікація у березні 2015 р. Угоди про асоційовану участь України в програмі ЄС «Горизонт 2020» [8], яка передбачає співпрацю України з ЄС у дослідницькій та інноваційній діяльності всіх сфер суспільного життя – від фундаментальних наук до впровадження інновацій у реальний сектор економіки. Розпочато заходи щодо приєднання України до Програми

з підвищення конкурентоспроможності малих та середніх підприємств – COSME, яка з 2014 р. працює в країнах ЄС і розрахована до 2020 р.

У промові Президента України В. Зеленського на ІТ-конференції iForum «Гарант інновацій: створюємо майбутнє разом», яка відбулася у травні 2019 р., акцентувалася увага на необхідності впровадження інноваційних технологій у роботі країни і діяльності урядовців, а також очікування від українців, які займаються розробками у цій сфері. Під час відвідування В. Зеленським у Парижі найбільшого у світі кампусу стартапів Station F. Президент наголосив, що йому дуже близька тема інновацій: «Тому що я вирішив йти в політику, щоб боротися з корупцією як з однією з головних проблем. А для цього потрібні інновації, діджитал. Наша ідея в тому, щоб зробити «країну у смартфоні», і нині ми збираємо потужних молодих людей, зі світлим поглядом, і працюємо над цією програмою … понад 4% ВВП України нині формується через ІТ-індустрію… У нас в Україні близько 150 тис айтішників, стартаперів. Я думаю, що ми розвиватимемося у цьому напрямі…». Також В. Зеленський наголосив, що в Україні на разі немає такого кампусу, як у Парижі, для стартапів, але над цим необхідно працювати [9]. Тож бачимо високу актуальність та зацікавленість держави у стимулюванні інноваційного розвитку країни.

Водночас за наявності окремих поліпшень в інноваційній сфері зберігається фрагментарність і нестійкість загального бачення державного управління даною сферою. Вітчизняні статистичні дані та експертні висновки науковців невтішно свідчать, що досягнутий рівень розвитку інноваційного підприємництва в Україні недостатній для інноваційної моделі розвитку національної економіки, де таке підприємство виступає каталізатором позитивних зрушень: суспільного інноваційного розвитку, масового створення нових робочих місць, пожвавлення попиту і пропозиції в регіонах, появи у економічно активної частини населення самостійних джерел доходу за рахунок приватнопідприємницької ініціативи, зміцнення середнього класу, зниження соціальних навантажень на видатки бюджетів усіх рівнів тощо. Тож працювати науковцям та державним управлінцям є над чим.

Державне управління інноваційним підприємництвом повинне містити систему заходів організаційно-правового та економічного характеру, скерованих на зміни інституціонального середовища підприємництва. Вони повинні ґрунтуватися на ініційованих законодавчих, регулятивних, розподільчих та контролюючих напрямах впливу, які здійснюються органами державної влади з метою забезпечення стійкого розвитку інноваційного підприємництва. Перш за все, стратегія державного регулювання передбачає вибір цілей та інструментів державного впливу, які засновані на процесі цілепокладання. Вченими виділено два можливих підходи до визначення головних цілей державного регулювання. Перший підхід – ліберально-консервативний, який передбачає стабілізацію господарської системи за збереження невисоких темпів економічного росту (економічний зріст вторинний відносно стабільності економіки). Другий – ліберально-революційний, є типовим для перехідних економік країн Східної Європи та СНД, які розвиваються, подібно до азіатських «тигрів», де на перше місце ставиться економічне зростання. Масштаби та методи державного регулювання за другого підходу визначаються запланованими темпами економічного зростання країни.

Слід констатувати, що найбільш ефективним підходом до визначення цілей державного регулювання інноваційного підприємництва у сучасних умовах соціально-економічного розвитку України є другий підхід. Цілі такого регулювання досягають своєї ефективності зазвичай у довгостроковому періоді, про що свідчіть світовий досвід державного управління XX–XXI ст. Проте, незважаючи на це, другий підхід є найбільш прийнятним для національної економіки. Довести зазначене можливо за допомогою теорії обмеженої раціональності Г. Саймона, за яку винахідник отримав Нобелевську премію [10]. Так, підприємства та домогосподарства погоджуються з моделлю поведінки, що відповідає змісту державного регулювання, якщо в результаті вони отримають прийнятний результат, тобто знижують витрати та виходять на суспільно задовільний для певних соціально-економічних умов рівень прибутковості (для підприємств) та добробуту (для домогосподарств). Тому навіть за відсутності Парето-оптимальності економічні суб'єкти знижують опортунізм своєї поведінки до рівня, достатнього для його координації з боку державних органів влади. Похідним від критерію ефективності Парето є критерій Калдора-Хікса, відповідно до якого стану «А» слід віддати перевагу порівняно зі станом «В», якщо ті, хто отримує вигоду від переходу до стану «А», можуть компенсувати втрати тих, хто їх поніс у зв'язку із цим переходом, і все одно залишаються у виграші [11]. Тобто головна проблема – довгостроковість очікувань та непопулярність державних заходів управління – через певний проміжок часу обертається ефективністю спочатку на макро-, а потім на мезо-, макро-, мегарівні. Яскравим прикладом упровадження таких ліберально-революційних реформ є «шокова терапія» Л. Бальцеровича, яку ще називають «поль-

ським економічним дивом». Л. Бальцерович уважав, що реалізувати економічний потенціал Україні заважають «…погані умови для приватних інвестицій та ведення бізнесу. Якщо країна має таке освічене населення, але її економіка не зростає належними темпами, головною причиною такого стану є несприятливе середовище для ділової активності…» [12]. Л. Бальцерович справедливо зазначав, що «…тезис про те, що так звані стратегічні сектори повинні знаходитися у державній власності та управлінні, не має достатнього раціонального пояснення. Недостатність приватного капіталу не є наслідком постійної неспроможності приватного сектору ефективно працювати у цих галузях, а є наслідком адміністративних та економічних бар'єрів, які будує держава…» [13]. Причому більшість із таких бар'єрів призвела до різноманітних деформацій середовища інноваційного підприємництва, серед яких найбільш відчутними можна вважати ортогональні інститути, інституційні пастки та мутацію й мімікрію інститутів, що є наслідком виникнення «провалів» ринку.

Виходячи із зазначеного, однією з найголовніших цілей сучасного державного регулювання інноваційного підприємництва в сучасній Україні є усунення існуючих трансформаційних «провалів» ринку (market failures) та стимулювання позитивних перетворень у середовищі на макро-, мезо- та мікрорівні.

Вивчення зазначених «провалів», причин та наслідків їх виникнення викликає постійний інтерес для сучасної фундаментальної економічної теорії, прикладних теорій державного регулювання, практичної діяльності держави як центрального економічного регулятора. «Провали» – це набір в економіко-часовому просторі середовища інноваційного підприємництва конкретних несприятливих рамкових умов (державних та ринкових), зв'язків та відносин, у межах яких ринкова конкуренція не сприяє досягненню економічного оптимуму. В економічній науці необхідність державного втручання прийнято обґрунтовувати наявністю «провалів» ринку. Якщо вони об'єктивно існують, то дії держави, спрямовані на їх подолання, прийнято вважати обґрунтованими.

Первинні чинники виникнення ринкових «провалів» у середовищі інноваційного підприємництва продукуються появою таких негативних ключових параметрів в економіко-часовому просторі, які не дають змоги підприємництву повною мірою виконувати свої функції (переважно шляхом саморегуляції). До них належать чинники як прямого, так і опосередкованого впливу:

нестабільність політичної системи;

низький рівень науково-технічного прогресу;

обмежена доступність до ресурсів, технологій і знань;

нерозвиненість внутрішніх сировинних ринків, їх зовнішня залежність;

слабкі компетенції держуправлінців і підприємців, які виникають через низьку абсорбцію та адаптацію компетентнісних здібностей;

застаріла система ментальних цінностей населення і поширеність девіантної поведінки;

порушення взаємодії і недостатня інтенсивність зв'язків суб'єктів інноваційного підприємництва;

територіальні, галузеві та структурні диспропорції в розвитку інноваційного підприємництва;

систематично виникаючі непередбачувані підприємницькі ризики;

неадекватні темпоральні моделі поведінки;

несприятливі рамкові умови інноваційної та підприємницької діяльності.

Заходи, які сприяють усуненню «провалів» середовища інноваційного підприємництва, вирішуються за допомогою використання всіх інструментів державного регулювання та державної підтримки. Держава повинна брати на себе не лише завдання з усунення «провалів», а й виконувати функції, які в ринковій економіці виконують інші суб'єкти ринку, тобто держава повинна стимулювати рушійну силу інституційних перетворень на ринку інновацій. Якщо у країнах із досконалою конкуренцією та розвиненою ринковою економікою розвиток інноваційного підприємництва може бути саморегулюючим та функціонувати за умов мінімального втручання держави (дерегуляція), то в країнах із перехідним або кризовим станом розвитку економіки ефективність підприємницької діяльності багато в чому визначається дієвістю регуляторної політики державних інституцій (активним утручанням держави в ринкові процеси), які визначають формальні норми відносин, через здійснення контролю над дотриманням правил ведення інноваційної діяльності, включаючи правила патентування, ліцензування, сертифікації, обмеження монополій тощо.

Висновки з даного дослідження. У період трансформацій роль держави у зміні підприємницького середовища стає ще більш складною та відповідальною, бо вимагає ефективної роботи з налагодження координаційної взаємодії між суб'єктами державної та приватної власності (уникнення хаотичності). Тому важливою умовою реалізації державою своїх функцій з ефективного управління таким середовищем є наявність відповідної структури державного регулювання та апарату, здатного професійно діяти в новому політичному, економічному та суспільному середовищі. Під час реалізації державної політики з усунення «провалів» ринку слід уникати шаблонного копіювання досвіду інших країн, бо залучення економічних, соці-

альних, організаційних та іншого іноземного інструментарію закордонного державного регулювання інноваційного підприємництва враховує іноземну специфіку певної національної моделі. Водночас світовий досвід може бути тоді корисним для вітчизняної економіки, коли його адаптація в українських умовах ураховує: цільову установку діючої та підтриманої більшістю населення соціально орієнтованої моделі розвитку країни; національні особливості, менталітет та звичаї українського народу; негативний та позитивний досвід використання тих або інших заходів із підтримки інноваційного підприємництва в інших країнах.

Список використаних джерел:

1. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (дата звернення: 13.08.2019).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 13.08.2019).
3. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12 (дата звернення: 14.08.2019).
4. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19 (дата звернення: 14.08.2019).
5. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11 липня 2001 р. № 2623-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14 (дата звернення: 14.08.2019).
6. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16 липня 1999 р. № 991-XIV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14 (дата звернення: 14.08.2019).
7. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4618-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17 (дата звернення: 14.08.2019).
8. Про ратифікацію Угоди між Україною і Європейським Союзом про участь України у Рамковій програмі Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020» : Закон України від 15 липня 2015 р. № 604-VIII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-19#n5 (дата звернення: 14.08.2019).
9. Зеленський у Парижі: Україна – це не лише агросектор, шахти і металургія, це ще й IT-індустрія. *Інтерфакс-Україна*. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/political/594319.html (дата звернення: 13.08.2019).
10. Саймон Г. Адміністративна поведінка. Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / пер. с англ. Київ : АртЕк. 2001. 392 с.
11. Stringham E. Kaldor-Hicks efficiency and the problem of central planning. *The Quarterly Journal of Austrian Economics.* 2001. Vol. 4. № 2. P. 41–50.
12. Офіційний сайт суспільно-політичного україномовного часопису «Український тиждень». URL: https://tyzhden.ua/Economics/82629 (дата звернення: 14.08.2019).
13. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству / пер. с англ. Москва : Новое издательство, 2007. 92 с.

References:

1. Pro innovatsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 4.07.2002 № 40-IV [On Innovation Activity: Law of Ukraine dated July 4, 2002 No. 40-IV]. Retrieved from: http//zakon2.rada.gov.ua (accessed 13 August 2019).
2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: http//zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (accessed 13 August 2019).
3. Pro investytsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 № 1560-XII [About investment activity: Law of Ukraine dated September 18, 1991 No. 1560-XII]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12 (accessed 14 August 2019).
4. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist : Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 848-VIII [About scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine dated November 26, 2015 No. 848-VIII]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19 (accessed 14 August 2019).
5. Pro priorytetni napriamy rozvytku nauky i tekhniky : Zakon Ukrainy vid 11.07.2001 № 2623-III [About priority directions of development of science and technology: Law of Ukraine dated July 11, 2001 No. 2623-III]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14 (accessed 14 August 2019).
6. Pro spetsialnyi rezhym innovatsiinoi diialnosti tekhnolohichnykh parkiv : Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 991-XIV [About the special mode of innovative activity of technological parks: Law of Ukraine dated 16, 1999 No. 991-XIV]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991-14 (accessed 14 August 2019).
7. Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpryiemnytstva v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 22.03.2012 № 4618-VI [About development and state support of small and medium

business in Ukraine dated March 22, 2012 No. 4618-VI]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17 (accessed 14 August 2019).
8. Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu i Yevropeiskym Soiuzom pro uchast Ukrainy u Ramkovii prohrami Yevropeiskoho Soiuzu z naukovykh doslidzhen ta innovatsii «Horyzont 2020» : Zakon Ukrainy vid 15.07.2015 № 604-VIII [On ratification of the Agreement between Ukraine and the European Union on Ukraine's participation in the European Union Framework Program for Research and Innovation Horizon 2020 dated July 15, 2015 No. 604-VIII]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-19#n5 (accessed 14 August 2019).
9. Zelenskyi u Paryzhi: Ukraina – tse ne lyshe ahrosektor, shakhty i metalurhiia, tse shche y IT-industriia [Zelensky in Paris: Ukraine is not only an agricultural sector, mines and metallurgy, it is also an IT industry]. *Informacijne ahentstvo Interfaks-Ukrajina.* Retrieved from: https://ua.interfax.com.ua/news/political/594319.html (accessed 13 August 2019).
10. Sajmon H. (2001). Administratyvna povedinka. Doslidzhennia protsesiv pryiniattia rishen v orhanizatsiiakh, shcho vykonuiut administratyvni funktsii [Administrative behavior. Investigation of decision-making processes in organizations performing administrative functions]. Kyiv : ArtEk. (in Ukrainian)
11. Strinham E. (2001). Kaldor-Hicks efficiency and the problem of central planning. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*. (in Austria)
12. Ofitsiinyi sait suspilno-politychnoho ukrainomovnoho chasopysu «Ukrainskyi tyzhden» [Official site of socio-political Ukrainian-language magazine]. *Ukrainskyi tyzhden*. Retrieved from: https://tyzhden.ua/Economics/82629 (accessed 14 August 2019).
13. Baltserovych L. (2007). Navstrechu ohranychennomu hosudarstvu [Towards a Limited State]. Moskva : Novoe izdatel'stvo. (in Russian)

УДК 338.242

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-6

Горбаченко С.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та інновацій
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Horbachenko Stanislav
Odessa I.I. Mechnikov National University

ІНСТИТУЦІЙНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ІННОВАЦІЙ У МОРЕГОСПОДАРСЬКІЙ СФЕРІ

INSTITUTIONAL CONDITIONS FOR IMPLEMENTATION OF MANAGEMENT INNOVATIONS IN THE MARITIME SPHERE

У статті розглянуто теоретичні питання щодо інноваційної діяльності у сфері управління морським господарством. Виокремлено основні види інновацій, зокрема товарні, сервісні, соціальні, технологічні, управлінські. Проаналізовано основні аспекти управлінських інновацій. Ідентифіковано чинники, що перешкоджають упровадженню управлінських інновацій у морському господарстві: недостатній рівень професіоналізації управлінської діяльності, нестача фінансових можливостей, підвищений рівень бюрократизації організаційних структур, супротив змінам із боку працівників, застарілість інформаційних технологій. Проаналізовано іноземний досвід функціонування різних інституцій у морегосподарській сфері. Розглянуто перспективи Морської адміністрації та інших альтернативних варіантів розвитку системи управління морегосподарським комплексом. Зроблено пропозиції щодо формування відповідних інституційних умов для сприяння управлінським інноваціям.

Ключові слова: інновації, морегосподарська діяльність, управління, управлінські інновації, інституційне середовище, Морська адміністрація, ефективність.

В статье рассматриваются теоретические вопросы инновационной деятельности в сфере управления морским хозяйством. Выделены такие виды инноваций, как товарные, сервисные, социальные, технологические, управленческие. Проанализированы основные аспекты управленческих инноваций. Идентифицированы факторы, мешающие внедрению управленческих инноваций в морском хозяйстве, а именно: недостаточный уровень профессионализации управленческой деятельности, нехватка финансовых возможностей, повышенная бюрократизация организационных структур, сопротивление изменениям со стороны сотрудников, несоответствие уровня информационных технологий. Проанализирован иностранный опыт функционирования различных институций в морехозяйственной сфере. Рассмотрены перспективы Морской администрации и прочих альтернативных вариантов развития системы управления морехозяйственным комплексом. Разработаны предложения по формированию соответствующих институциональных условий для внедрения инноваций.

Ключевые слова: инновации, морехозяйственная деятельность, управление, управленческие инновации, институциональная среда, Морская администрация, эффективность.

The theoretical aspects of innovative activity in the field of marine management are considered in the article. The main types of innovations are distinguished: commodity, introduction of a new product, technological, introduction of a new method of production; service, development of new or improvement of existing services; social, implementation of measures to improve the life of the population; management, reorganization, or other changes to the management system. The basic manifestations of managerial innovations are analyzed. They can be a new organization and management system, a new management technology or a new business process – all that are effective ways to ensure the uniqueness and effectiveness of the enterprise management system. The factors that impede the implementation of managerial innovations in the maritime economy have been identified: insufficient level of professionalization of management activities, not only in the maritime economy but also in the country as a whole; insufficient financial capacity to realize management potential; increased level of bureaucratization of organizational structures; resistance to changes by employees; obsolescence of information technologies used in the maritime sector. The feasibility of using four levels of management of the maritime complex, each of which serves a system or subsystem of interconnected elements, with strong hierarchical links and mutually affecting. The first corresponds to the level of service or production of the product, the second to the level of a cluster or a specific production complex, the third to the level of the maritime complex of the region and, finally, the fourth represents the level of the whole state. Foreign experience in the functioning of various institutions in the sea economic sphere is analyzed. The prospects of functioning of the Maritime Administration and other alternative options for the development of the management system of the maritime complex are considered. Proposals have been made to formulate the appropriate institutional conditions for promoting managerial innovation.

Key words: innovation, maritime activity, management, managerial innovation, institutional environment, maritime administration, efficiency.

Постановка проблеми. Запорукою успішного функціонування морегосподарського комплексу є його здатність адаптуватися відповідно до мінливих ринкових умов. Цього можна досягти шляхом упровадження передових інноваційних технологій, модернізації основних фондів, зміцнення кадрового потенціалу, технічного переоснащення та оптимізації управлінських процесів. І саме управлінський складник, його ефективність та структурна якість постають визначальними чинниками розвитку у довгостроковій перспективі. З іншого боку, діяльність підприємств вітчизняного морегосподарського комплексу дуже потребує впровадження інновацій, адже, незважаючи на всі спроби розвивати окремі високотехнологічні напрями, Україна залишається країною індустріального типу. Отже, управлінські інновації постають дієвим важелем для виводу морегосподарських галузей із кризи, звісно ж, за умов створення відповідного інституційного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти впровадження інновацій у різних секторах економіки України знайшли відображення у наукових працях С.К. Кучеренко, Г.С. Фоменко, О.Є. Рибакова, О.О. Набатової, С.Ю. Чучмарьової. Водночас О.В. Гайду, О.М. Котлубай, В.В. Шемаєв погоджуються з тим, що інновації в тому чи іншому прояві є обов'язковим атрибутом розвитку вітчизняного морського господарства. Проте цілісної картини щодо порядку та інституційних умов упровадження управлінських інновацій усе ще не створено.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення ролі інституційного оточення в контексті впровадження управлінських інновацій, а також формулювання перспектив щодо впровадження товарних, технологічних, сервісних, соціальних та управлінських інновацій в окремих сферах морегосподарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» [1] серед стратегічних пріоритетних напрямів безпосереднє відношення до морегосподарського комплексу мають: освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи та суднобудування (зокрема, у контексті військових потреб), освоєння альтернативних джерел енергії (у тому числі пов'язаних із морем), широке застосування технологій охорони навколишнього природного середовища. У Національній транспортній стратегії України також йдеться про забезпечення інноваційного розвитку морського транспорту, зокрема шляхом реалізації державної стратегії інноваційної діяльності і розвитку та інвестиційних проектів у транспортній галузі [2].

У контексті особливостей функціонування морегосподарського комплексу за критерієм сфери конкретного втілення і залежно від об'єкту ми вважаємо за доцільне виділити такі види інновацій: товарні – впровадження нового продукту; технологічні – впровадження нового методу виробництва; сервісні – освоєння нових або поліпшення існуючих послуг; соціальні – впровадження заходів для покращення життя населення; управлінські – реорганізація або інші зміни у системі управління.

Товарна інновація виступає як повністю оригінальний, поліпшений або модифікований виріб, який характеризують істотні технічні або технологічні зміни, а також який у більшому ступені задовольняє існуючі потреби споживача або створює абсолютно нові потреби [3]. Такими товарними інноваціями можуть стати, зокрема, у рибному господарстві – виробництво рибних напівфабрикатів на основі шокового заморожування, а у суднобудуванні – виробництво нових типів катерів.

Технологічні інновації спрямовані на оптимізацію безпосередньо виробничого процесу існуючих товарів/послуг або ж організацію промислового виробництва товарних інновацій. Лідерами щодо впровадження технологічних інновацій є суднобудування, судноремонт та портове господарство. Зокрема, у провідних морських торговельних портах (Одеському, портах Чорноморськ та Південний) постійно здійснюється розбудова інноваційних інфраструктурних об'єктів.

Щодо сервісних інновацій, то вони можуть бути визначені як нові або докорінно змінені концепції обслуговування чи канали взаємодії з клієнтом, які є новими для підприємств та ринку і не вимагають ресурсів. Майже всі сервісні інновації в морегосподарському комплексі зосереджені в туристично-рекреаційному сегменті, де означений термін включає усі процеси поліпшення як туристичного продукту, так і діяльності туристичного підприємства у цілому. Також є перспективи впровадження сервісних інновацій у вантажних та пасажирських перевезеннях морським транспортом.

Соціальні інновації виступають як нововведення у соціальній сфері, що сприяють вирішенню суперечностей, які виникають в умовах неоднорідного та нестабільного суспільного розвитку, співіснування різних аксіологічних систем, посилення процесів соціальної мобільності. До соціальних інновацій належать нові стратегії, концепції, ідеї та організації, що задовольняють різні типи соціальних потреб – від умов праці й освіти до розвитку громад та охорони здоров'я – і сприяють поширенню та зміцненню громадянського суспільства [4, с. 60].

Важливо, що в межах приморських територій на морегосподарський комплекс покладається важлива соціальна місія щодо поширення у суспільстві морських традицій, пропаганди різних сфер морської діяльності, підтримки історичної морської спадщини, забезпечення шанобливого ставлення до працівників морських галузей з огляду на відповідні приклади в інших морських державах.

Найбільш перспективним напрямом у стратегічному плані для морегосподарського комплексу є впровадження управлінських інновацій. Рівень сучасної управлінської діяльності в морському господарстві об'єктивно визначається станом суспільства, рівнем розвитку економіки, науки й освіти, адже від самого початку здобуття Україною незалежності формування морегосподарського комплексу відбувалося стихійно, що призвело до виникнення значних диспропорцій у розвитку окремих галузей та сегментів. Визначення характеру диспропорцій та суперечностей у діяльності різних сегментів морегосподарського комплексу ґрунтується на гіпотезі, що кожен із них має різні стратегічні цілі та операційні завдання в умовах використання спільних ресурсів та функціонування в межах однієї території. У цьому сенсі вкрай важливим є забезпечення максимально ефективної системи управління.

Під управлінськими інноваціями найчастіше розуміють особливу форму зміни існуючих принципів, структури, процедур, методів, технік та/або будь-яких елементів системи управління організацією на кардинально нові, що є результатом творчої діяльності [5, с. 193]. Управлінською інновацією можуть бути нова система організації й управління, нова управлінська технологія чи новий бізнес-процес – усе те, що є дієвим способом забезпечення неповторності та ефективності системи управління підприємством.

Для управлінських інновацій характерним є безпосередній вплив зовнішніх агентів – учених, консультантів, саме тих, хто визначає сутність інновацій, формує їх, при цьому реалізація нових управлінських ідей може відбуватися протягом декількох років. У цьому сенсі модель виникнення та розвитку інновацій у сфері управління можна описати за допомогою таких етапів: усвідомлення проблеми, розроблення та формулювання ідеї, її визнання [6].

Потреба в управлінських інноваціях у морському господарстві як на галузевому рівні, так і в межах окремих підприємств виникає у таких ситуаціях. Насамперед, коли існує проблема із досягненням певної мети або у разі падіння рівня керованості організаційною структурою. Джерелом проблеми при цьому виступають такі протиріччя:

– між технологіями виробництва та збуту й методами і структурами управління;

– між поставленою метою та наявними ресурсами;

– між поставленою метою та нераціональною організацією її досягнення.

У першому випадку наявні управлінські технології не встигають адаптуватися до трансформації процесів виробництва та збуту. У другому – для досягнення поставлених завдань не вистачає фінансових, людських інформаційних та інших ресурсів. У третьому – головною проблемою є високий рівень бюрократизації: складність процедури прийняття рішень, неефективний розподіл повноважень, відсутність паритету повноважень та відповідальності, недостатня мотивація персоналу.

Інша ситуація, коли можна стверджувати про наявну потребу в інноваціях, – це неповне використання можливостей щодо ефективної роботи структури з одночасною наявністю інноваційного потенціалу. У цьому разі управлінські інновації спрямовуються, насамперед, на підвищення конкурентоспроможності на рівні країни, регіону, галузі, підприємства або окремих продуктів.

Водночас існує низка чинників, які поки що перешкоджають масовому впровадженню управлінських інновацій у морегосподарському комплексі. Передусім до них належать: недостатній рівень професіоналізації управлінської діяльності, причому не тільки у морському господарстві, а й у країні у цілому; недостатні фінансові можливості для реалізації управлінського потенціалу; підвищений рівень бюрократизації організаційних структур; супротив змінам із боку працівників; застарілість інформаційних технологій, що використовуються в морегосподарській сфері.

Управлінські інновації можна розглядати як своєрідний ланцюг взаємозв'язаних та свідомо ініційованих змін, спрямованих на якісне реформування управлінського блоку для підвищення конкурентоспроможності галузі та стабільності її функціонування й розвитку. Із цього погляду управлінські інновації відображають якісне поетапне перетворення системи галузевого менеджменту.

Слід зазначити, що управлінські інновації є за своєю сутністю достатньо витратними, тобто їх упровадження потребує залучення значних інвестиційних потоків. А з огляду на низку внутрішніх (нестабільна політична та економічна ситуація в країні, проблеми із законодавством) та зовнішніх (мінливі кон'юнктурні тенденції у морських галузях) чинників, більшість приватних інвесторів поки що з обережністю розглядає можливість реалізації значних проектів.

Важливою також є побудова відповідної управлінської ієрархії. У цьому контексті О.В. Гайду запропонував розглянути чотири рівні управління морегосподарським комплексом, кожен з яких виступає як система або підсистема взаємопов'язаних елементів із міцними ієрархічними зв'язками і взаємозумовлюючим впливом. Перший відповідає рівню надання послуги або виробництва продукції, другий – рівню кластера або конкретного виробничого комплексу, третій – рівню морегосподарського комплексу регіону, і, нарешті, четвертий являє собою рівень усієї держави.

Такий підхід за допомогою ітераційного включення нижчих рівнів до вищих сприяє досягненню синергетичного ефекту, що забезпечує конкурентоспроможність конкретного суб'єкта господарювання – кластера – морегосподарського комплексу регіону – морегосподарського комплексу держави [7, с. 58].

Що стосується закордонного досвіду зі створення інституційних умов для впровадження управлінських інновацій, слід зазначити, що у більшості морських держав існують відповідні керуючі органи, діяльність яких спрямована або на загальну реалізацію морської політики держави, або переважно на сферу морської безпеки, або на регулювання діяльності окремих галузей (табл. 1).

З урахуванням міжнародного досвіду можна розглянути кілька можливих варіантів організації управління морським господарством України на державному рівні.

Зокрема, В.В. Шемаєв запропонував такий план дій у контексті створення Морської адміністрації.

1. Морська адміністрація має бути створена у формі окремого органу, що є притаманним як провідним морським державам, так і державам, що мають вихід до Чорного та Балтійського морів.

Таблиця 1

Організація управління морським господарством у різних країнах

Країна	Назва керуючого органу	Основні напрями діяльності
Греція	Міністерство судноплавства і острівної політики	Здійснення морської політики держави, контроль, управління та експлуатація портів, морської інфраструктури, суднобудівних заводів та інших підприємств морської індустрії.
Австралія	Служба безпеки мореплавання	Сприяння безпеці на морі, охорона водного середовища, попередження забруднень моря і боротьба із суднами – джерелами забруднень.
Сінгапур	Морська і портова адміністрація	Підвищення рівня безпеки на морі, охорона навколишнього середовища в портових водах, збільшення ефективності портових операцій і розширення кластера морських допоміжних послуг.
Росія	Морська колегія	Забезпечення узгоджених дій федеральних органів виконавчої влади й організацій у галузі морської діяльності в інтересах реалізації національної морської політики.
Китай	Адміністрація морської безпеки	Розроблення та реалізація стратегій, що стосуються нагляду за морською і дорожньої безпекою, обстеження та реєстрація суден та морських об'єктів, запобігання забрудненню водного середовища, розслідування подій на воді.
США	Морська адміністрація	Питання суднобудування, судноплавства, діяльності портів, національної безпеки в контексті моря, навколишнього середовища, інформаційна підтримка моряків.
Швеція	Морська адміністрація	Морська безпека в територіальних водах, торговельне судноплавство, сфера рибного лову та аматорського мореплавання.

2. Основними її функціями мають бути: забезпечення безпеки судноплавства, здійснення пошуково-рятувальних операцій, дотримання та виконання зобов'язань міжнародних конвенцій; сертифікація кваліфікації моряків та ведення регістру судноплавства, гідрографія, захист морського середовища.

3. До варіативних функцій також можуть бути віднесені: здійснення криголамних операцій, авіаційних пошуково-рятувальних операцій, лоцманської проводки, підвищення конкурентоспроможності національного флоту та моряків у світі, схвалення морських інженерних проектів (офшорних, підводних), регулювання суднобудування та забезпечення державної безпеки у цій сфері [8, с. 45].

Слід зауважити, що з 2018 р. в Україні почала функціонувати Державна служба морського та річкового транспорту України (Морська адміністрація), яка є єдиним центральним органом виконавчої влади, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра інфраструктури. Основними завданнями Морської адміністрації є реалізація державної політики у сферах морського і річкового транспорту, торговельного мореплавства, судноплавства на внутрішніх водних шляхах, навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства, а також у сфері безпеки на морському та річковому транспорті [9]. Тобто вона скоріше може стати правонаступницею Адміністрації морських портів України, ніж повноцінною структурою управління морегосподарським комплексом, що враховує інтереси усіх галузей, пов’язаних із морем.

О.М. Котлубай наголошує на тому, що найкраще інтересам морегосподарького комплексу відповідатимуть незалежні дорадчі органи. Із цим слід погодитися, адже створення нових органів управління не повинно призводити до роздування штатів та дублювання окремих управлінських функцій. У цьому контексті дорадчий формат є оптимальним. На прикладі портового господарства це можуть бути:

– Постійний комітет (Рада) з питань морських портів і стивідорних компаній (назва умовна), який подібний до Фламандського і Голландського портових комітетів, включатиме всі зацікавлені сторони і через Адміністрацію виконуватиме свої дорадчі функції щодо питань, які стосуються функціонування та розвитку українських морських портів.

– Постійна робоча група з питань морського і річкового судноплавства (назва умовна), яка є органом із питань формування політики і стратегії морського і річкового судноплавства [10, с. 9].

Існує й інша пропозиція, яка, щоправда, стосується виключно портового господарства: розділити Адміністрацію морських портів України на адміністрації окремих портів з обов’язковим акціонуванням. Передбачається, що власниками частки акцій стануть у тому числі мерії міст, у

яких розташовані порти або до території яких прилягає територія порту. Наглядову раду такого акціонерного товариства очолюватиме міський голова. Розподілені дивіденди на користь муніципалітетів і облдержадміністрацій через місцевий бюджет спрямовуються виняткова на інфраструктурні проекти: під'їзні автодороги, залізничні колії, днопоглиблення тощо. Це, своєю чергою, сприятиме комплексному вирішенню проблем регіонального розвитку, а залучення місцевих адміністрацій забезпечить нерозривний зв'язок між портом та містом, а також зв'язок системи управління на макро- та мезорівні.

Однак для ефективної реалізації управлінських інновацій потребує поліпшення інформаційне забезпечення управлінських рішень, адже необхідна інформація, яка раніше спрямовувалася лише директивно згори донизу, сьогодні поширюється не тільки в обидва боки по вертикалі, а й горизонтально за окремими підрозділами та управлінськими командами. Це впливає як на спосіб вирішення конкретних завдань, так і на загальну трансформацію ієрархічних зв'язків.

Висновки з даного дослідження. Управлінські інновації націлені насамперед на тектонічні зміни системи загалом, а не на поліпшення її окремих складників, отже, для морегосподарської сфери вони мають одночасно враховувати: інтереси суб'єктів господарювання, завдання перспективного розвитку окремих приморських територій, у тому числі в екологічному аспекті, соціальні потреби населення означених територій. Окрім того, у державному масштабі управлінські інновації повинні також відповідати національним морським пріоритетам та сприяти реалізації морського потенціалу України.

Ефективне використання управлінських інновацій передбачає створення відповідного інституційного середовища. Так, сьогодні в Україні функціонує Морська адміністрація, є пропозиції щодо створення деяких дорадчих органів. З урахуванням іноземного досвіду можливе створення й нових інституцій, діяльність яких буде спрямована на загальну реалізацію морської політики держави, сферу морської безпеки або на регулювання діяльності окремих галузей.

Список використаних джерел:

1. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.092011. № 3715-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17 (дата звернення: 05.07.2019).
2. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#n13 (дата звернення: 05.07.2019).
3. Чучмарьова С.Ю. Підходи до класифікації товарних інновацій. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17268/1/28-183-188.pdf (дата звернення: 22.07.2019).
4. Набатова О.О. Соціальні інновації: поняття, види, суб'єкти. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.* 2011. № 6. С. 58–66.
5. Шаповал С.С., Фоменко Г.С., Плешу Г. Управлінські інновації як головний чинник реструктуризації підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. *Труды Одесского политехнического университета.* 2009. № 1(31). С. 193–198.
6. Кучеренко С.К., Рибаков О.Є. Роль управлінських інновацій у розвитку підприємства. URL: http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/tom2/34_Kucherenko.htm (дата звернення: 22.07.2019).
7. Гайду О.В. Сучасні підходи до формування системи державного управління інвестиційними ресурсами морегосподарського комплексу регіону. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 14. С. 55–59.
8. Шемаєв В.В. Міжнародний досвід управління галуззю морського транспорту щодо створення морської адміністрації України. *Економічні інновації*. 2016. № 62. С. 42–49.
9. Завдання Державної служби морського та річкового транспорту України. URL: https://marad.gov.ua/ua/pro-sluzhbu/struktura-sluzhbi (дата звернення: 11.07.2019).
10. Котлубай О.М., Дебель С.І. Головні напрямки морської політики України на сучасному етапі. *Економічні інновації*. 2016. № 62. С. 8–19.

References:

1. Pro priorytetni naprjamy innovacijnoji dijaljnosti v Ukrajini: Zakon Ukrajiny vid 08.09 2011 r. # 3715-VI. [On Priority Areas of Innovation in Ukraine: Law of Ukraine of September 8, 2011 No. 3715-VI]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17 (accessed 5 July 2019). (in Ukrainian)
2. Pro skhvalennja Nacionaljnoji transportnoji strateghiji Ukrajiny na period do 2030 roku : Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 30 travnja 2018 r. № 430-r. [On approval of the National Transport Strategy of Ukraine for the period until 2030 : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 30, 2018 No. 430-p]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#n13 (accessed 5 July 2019). (in Ukrainian)

3. Chuchmarjova S.Ju. Pidkhody do klasyfikaciji tovarnykh innovacij. [Approaches to the classification of commodity innovations]. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17268/1/28-183-188.pdf (accessed 22 July 2019). (in Ukrainian)
4. Nabatova O.O. (2011). Socialjni innovaciji: ponjattja, vydy, sub'jekty [Social Innovation: Concepts, Types, Subjects]. Visnyk Nacionaljnoji jurydychnoji akademiji Ukrajiny imeni Jaroslava Mudrogho. [Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise], 6, 58–66 (in Ukrainian)
5. Shapoval S.S., Fomenko G.S., Pleshu G. (2009). Upravlinsjki innovaciji jak gholovnyj chynnyk restrukturyzaciji pidpryjemstv-sub'jektiv zovnishnjoekonomichnoji dijaljnosti [Managerial innovations as a major factor in restructuring of enterprises-subjects of foreign economic activity]. Trudy Odesskogho polytekhnycheskogho unyversyteta [Proceedings of the Odessa Polytechnic University], 1, 193–198. (in Ukrainian)
6. Kucherenko S.K., Rybakov O.Je. Rolj upravlinsjkykh innovacij u rozvytku pidpryjemstva [The role of managerial innovation in enterprise development]. URL: http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/tom2/34_Kucherenko.htm (accessed 22 July 2019). (in Ukrainian)
7. Ghajdu O.V. (2016). Suchasni pidkhody do formuvannja systemy derzhavnogho upravlinnja investycijnymy resursamy moreghospodarsjkogho kompleksu reghionu [Modern approaches to the formation of the system of state management of investment resources of the region's marine economic complex]. Investyciji: praktyka ta dosvid [Investment: practice and experience], 14, 55–59. (in Ukrainian)
8. Shemaev V.V. (2016). Mizhnarodnyj dosvid upravlinnja ghaluzzju morsjkogho transportu shhodo stvorennja morsjkoji administraciji Ukrajiny [International experience in the management of the maritime transport industry in establishing the maritime administration of Ukraine]. Ekonomichni innovaciji [Economic innovation], 62, 42–49. (in Ukrainian)
9. Zavdannja Derzhavnoji sluzhby morsjkogho ta richkovogho transportu Ukrajiny [Tasks of the State Service of Maritime and River Transport of Ukraine]. URL: https://marad.gov.ua/ua/pro-sluzhbu/struktura-sluzhbi (accessed 11 July 2019). (in Ukrainian)
10. Kotlubaj O.M., Debelj S.I. (2016). Gholovni naprjamky morsjkoji polityky Ukrajiny na suchasnomu etapi [The main directions of maritime policy of Ukraine at the present stage]. Ekonomichni innovaciji [Economic innovation], 62, 8–19. (in Ukrainian)

УДК 338.48

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-7

Забаштанський М.М.
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управління персоналом та економіки праці
Чернігівського національного технологічного університету
Забаштанська Т.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики
Чернігівського національного технологічного університету
Роговий А.В.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри туризму
Чернігівського національного технологічного університету

Zabashtanskyi Maksym
Chernihiv National University of Technology
Zabashtanska Tetiana
Chernihiv National University of Technology
Rogovyi Andrii
Chernihiv National University of Technology

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

ECONOMIC SECURITY OF THE STATE IN CONDITIONS OF THE TRANSFORMATION CHANGES OF THE TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE

У статті з'ясовано сутність економічної безпеки, розглянуто сучасні особливості впливу трансформаційних змін туристичної галузі країни на її економічну безпеку. Виокремлено наявні тенденції розвитку туристичної галузі в умовах транзитивності національної економіки та глобалізаційних змін світової економіки. Запропоновано авторське трактування дефініції «економічна безпека туристичної галузі». Обґрунтовано наявність кореляційного зв'язку між економічною безпекою держави та результативністю функціонування туристичної галузі. Виокремлено зовнішні та внутрішні загрози економічній безпеці держави, що зумовило необхідність розроблення системи заходів, спрямованих на їх нівелювання, послаблення негативного впливу. Запропоновано низку заходів, спрямованих на підвищення результативності функціонування туристичної галузі та посилення економічної безпеки держави.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, туристичні послуги, державне регулювання туристичної галузі, економічна безпека, туристична інфраструктура.

В статье определена сущность экономической безопасности, рассмотрены современные особенности влияния трансформационных изменений туристической отрасли страны на ее экономическую безопасность. Выделены существующие тенденции развития туристической отрасли в условиях транзитивности национальной экономики и глобализационных изменений мировой экономики. Предложена авторская трактовка дефиниции «экономическая безопасность туристической отрасли». Обосновано наличие корреляционной связи между экономической безопасностью государства и результативностью функционирования туристической отрасли. Выделены внешние и внутренние угрозы экономической безопасности государства, что обусловило необходимость разработки системы мероприятий, направленных на их нивелирование, ослабление негативного воздействия. Предложен ряд мероприятий, направленных на повышение результативности функционирования туристической отрасли и усиление экономической безопасности государства.

Ключевые слова: туризм, туристическая отрасль, туристические услуги, государственное регулирование туристической отрасли, экономическая безопасность, туристическая инфраструктура.

The article clarifies the essence of economic security, examines the modern features of the influence of transformational changes in the country's tourism industry on its economic security. It is proved that an effective system of ensuring economic security of the state requires continuous monitoring of its components, especially in terms of ensuring the economic security of the relevant industries, the performance of which determines the stability and balance of the development of the national economy. The urgency of the problem of ensuring economic security in the tourism industry is substantiated, since its proper level, on the one hand, promotes the popularization of the country in the world and activates the movement of international tourism, while, on the other hand, it promotes the infrastructure development of the national economy, increases the revenue part of the budgets of the respective levels, preserves cultural and historical heritage , the restoration of the potential of labor resources. The existing tendencies of the tourism industry development in the conditions of transitivity of the national economy and globalization changes of the world economy are singled out. The author's interpretation of the definition of "economic security of the tourism industry" is proposed as a state of the tourism industry, which provides the possibility of its effective functioning taking into account internal and external threats, the ability to fully and uninterruptedly satisfy the tourist demand of domestic and foreign tourists, in order to ensure sustainable balanced development of the national economy. The existence of a correlation between economic security of the state and the efficiency of the tourism industry functioning is substantiated. The external and internal threats to the economic security of the state are identified, which necessitated the development of a system of measures aimed at their leveling, mitigating the negative impact. A series of measures aimed at increasing the effectiveness of the tourism industry and strengthening the economic security of the state are proposed.

Key words: tourism, tourism industry, tourism services, state regulation of tourism industry, tourism infrastructure.

Постановка проблеми. Питання забезпечення економічної безпеки держави в сучасних умовах транзитивної економіки набуває особливої актуальності та вимагає підвищеної уваги з боку держави, суб'єктів господарювання, науковців та практиків, оскільки саме вона виступає фундаментом національної безпеки та індикатором соціально-економічного розвитку її суспільства. Ефективна система забезпечення економічної безпеки держави вимагає здійснення постійного моніторингу її складників, особливо в частині забезпечення економічної безпеки відповідних галузей, результативність функціонування яких визначає стійкість та збалансованість розвитку національної економіки. Актуальність проблеми забезпечення економічної безпеки в туристичній галузі набуває особливої ваги, оскільки її належний рівень, з одного боку, сприяє популяризації країни у світі та активізує рух міжнародного туризму, а з іншого – сприяє інфраструктурному розвитку національної економіки, збільшенню доходної частини бюджетів відповідних рівнів, збереженню культурно-історичної спадщини, відновленню потенціалу трудових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування туристичної галузі та вплив результативності її функціонування на забезпечення економічної безпеки держави впродовж кількох десятиліть перебувають у центрі уваги багатьох науковців та практиків. Найбільший інтерес у цьому зв'язку становлять праці Л. Агафонової, В. Азара, В. Безносюка, Д. Басюк, М. Біржакова, І. Валентюк, М. Волошина, П. Гамана, В. Євдокименка, О. Зеленської, І. Зоріна, О. Кальченко, В. Кифяка, О. Короля, М. Крачила, Р. Ларіна, О. Любіцевої, Г. Папіряна, Т. Сокол, В. Федорченка та ін.

Аналізу наукових джерел із проблематики забезпечення економічної безпеки держави присвячено наукові праці З.С. Варналія, Т.Г. Васильціва [2], В.В. Виговської, О.І. Барановського, С.В. Бурлуцької, М.М. Єрмошенко, П.Ю. Курмаєва, В.Г. Маргасової [4], В.І. Мунтіяна, С.В. Онишко [6], С.М. Шкарлета [10].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження процесу впливу трансформаційних змін у туристичній галузі, зумовлених взаємозалежністю результативності її функціонування, обсягами туристичних потоків, станом туристичної інфраструктури, відкритістю національної економіки, на механізм забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах глобалізаційного розвитку туристична галузь будь-якої країни світу відіграє значну роль у функціонуванні національної економіки, що дає змогу більш ефективно використовувати потенціал її розвитку та створює можливості для досягнення достатнього рівня економічної безпеки держави [1; 3].

Сьогодні туристична галузь будь-якої країни світу характеризується такими особливостями:

– створює туристичну інфраструктуру для більш ефективного використання потенціалу туристичних дестинацій та національної економіки;

– формує можливості для задоволення туристичних потреб різного рівня комплексності, складності, доступності;

– виступає драйвером розвитку національної економіки країни у цілому, регіону, окремої туристичної дистанції, сприяє зростанню зайнятості та добробуту населення;

– створює синергетичний ефект результативного функціонування інших галузей національної економіки за рахунок задоволення різноманітних туристичних потреб;

– сприяє збереженню історико-культурної спадщини та раціональному використанню навколишнього середовища [9].

Проте нині функціонування туристичної галузі відбувається в умовах трансформаційних змін, пов'язаних зі становленням та розвитком національної економіки, які здійснюють позитивний та негативний вплив на процес її функціонування та визначають умови для досягнення достатнього рівня економічної безпеки держави. Серед позитивних чинників впливу туристичної галузі на процес функціонування національної економіки з позиції забезпечення достатнього рівня економічної безпеки держави слід виділити такі:

– посилення стабільності та відкритості національної економіки;

– зростання обсягу валового внутрішнього продукту, національного багатства та добробуту суспільства;

– інноваційний розвиток інфраструктури національної економіки та впровадження сучасних інформаційних технологій;

– стимулювання інвестиційної привабливості національної економіки та зміцнення її конкурентних позицій на світовому ринку;

– сприяння орієнтації на світовий досвід організації бізнесу та популяризація країни в світі;

– збереження історичної та культурної спадщини та поліпшення освітнього та культурного рівня суспільства;

– забезпечення позитивного впливу на сальдо торговельного балансу держави за рахунок притоку іноземної валюти та ін.

Проте варто зосередити увагу також і на чинниках деструктивного впливу, серед яких варто виділити такі:

– нераціональне використання культурно-історичної спадщини;

– посилення екологічного навантаження на туристичні дестинації в результаті зростання обсягів туристичних потоків;

– посилення залежності туристичної галузі від тенденцій розвитку туристичної індустрії світу;

– формування додаткових загроз економічній безпеці галузі та держави в результаті орієнтації на в'їзний туристичний потік;

– переорієнтація частини національної економіки на задоволення потреб туристичного сектору та відволікання частини ресурсів, спрямованих на забезпечення функціонування реального сектору економіки;

– посилення інфраструктурного навантаження та створення дискомфорту проживання місцевого населення.

Результативність функціонування туристичної галузі будь-якої країни світу здійснює прямий вплив на рівень її економічної безпеки, який, своєю чергою, виступає складником економічної безпеки держави.

Суперечливість багатьох теоретико-методологічних аспектів функціонування туристичної галузі потребує теоретичного обґрунтування і розроблення цілої низки нових категорій, критеріїв та індикаторів, що дадуть змогу описати і проаналізувати базисні тенденції економічної безпеки й систему заходів щодо її забезпечення. Лише поєднання теоретичних засад і концепцій із практичними діями дасть можливість створити надійний механізм забезпечення економічної безпеки [5; 7; 8].

З урахуванням існуючих поглядів на категорію «економічна безпека туристичної галузі» пропонуємо її розглядати як такий стан туристичної галузі, за якого забезпечується можливість її результативного функціонування з урахуванням внутрішніх і зовнішніх загроз, спроможність повного та безперебійного задоволення туристичного попиту вітчизняних та іноземних туристів для забезпечення стійкого збалансованого розвитку національної економіки.

Ураховуючи складність та багатогранність категорії «економічна безпека туристичної галузі», а також ураховуючи важливість показника її фактичного значення для забезпечення економічної безпеки держави, особливої ваги набуває дослідження особливостей процесу її забезпечення в умовах трансформаційних змін в туристичній галузі (рис. 1).

Стратегія економічної безпеки має бути орієнтована на розроблення й послідовне здійснення заходів щодо закріплення і розвитку позитивних процесів та подолання негативних тенденцій у туристичній галузі. При цьому мають бути визначені найближчі й перспективні цілі цієї стратегії та механізми їх реалізації.

Як економічна категорія економічна безпека туристичної галузі втілює певну сукупність відносин і пов'язаних із ними заходів, що забезпечують економічне зростання, створення синергетичного ефекту результативного функціонування національної економіки, сприяє збереженню історико-культурної спадщини в умовах сучасної системи міжнародних економічних відносин. Специфіка економічної безпеки туристичної галузі як категорії полягає у тому, що вона виступає індикатором туристичної привабливості країни, її політичної стабільності та здатності забезпечити дотримання

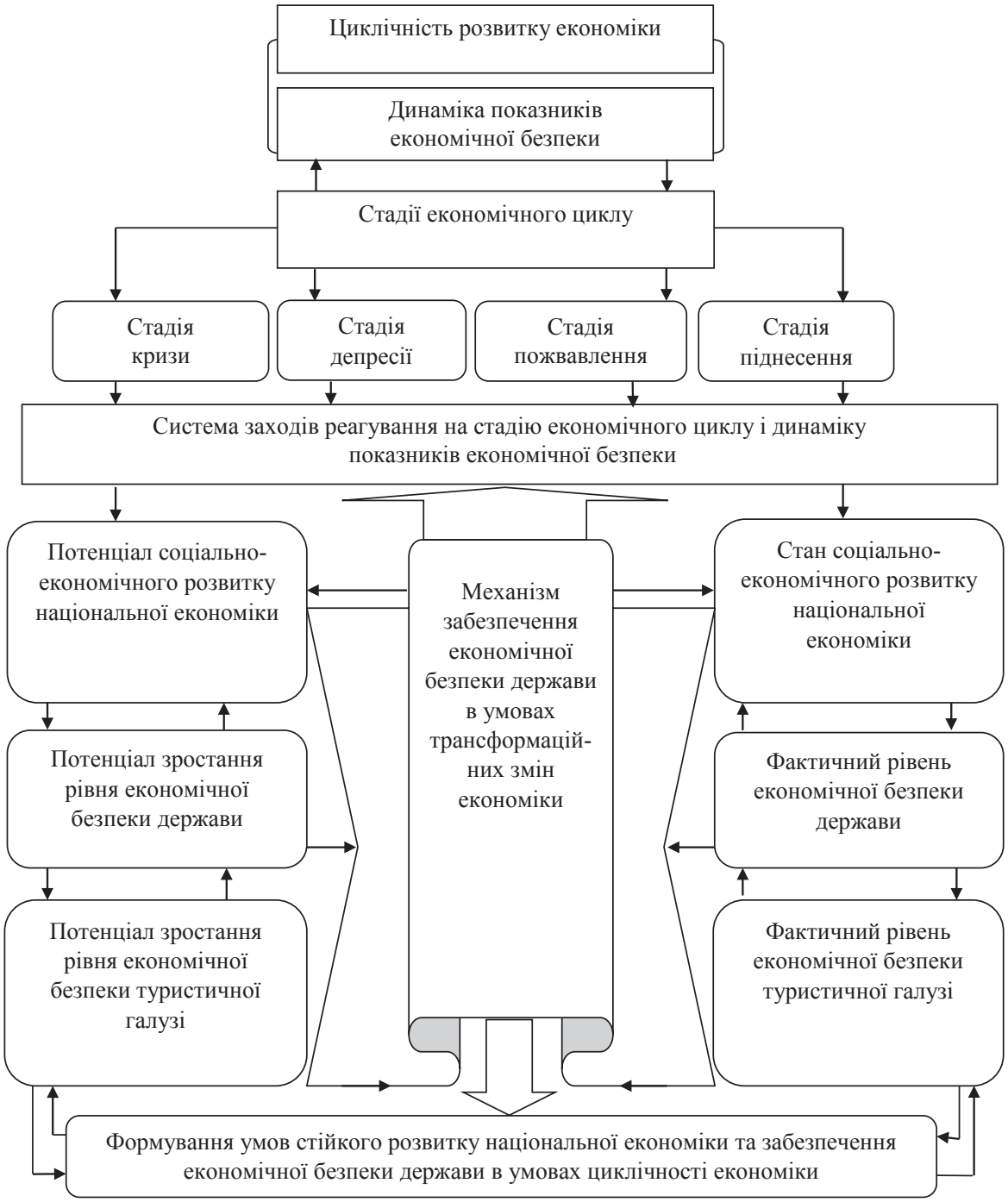

Рис. 1. Процес забезпечення економічної безпеки держави в умовах трансформаційних змін у туристичній галузі

Джерело: розроблено авторами

міжнародних стандартів безпеки людини, що дає змогу створити умови для повного задоволення різноманітних туристичних потреб, вчасно виявити загрози і запобігти небезпеці завдання збитків державі та національним економічним інтересам із метою забезпечення їхнього стабільного розвитку і зростання.

Формуючи механізм державного регулювання економічної безпеки в умовах циклічності економіки та динамічних трансформаційних змін у туристичній галузі, держава передусім повинна враховувати не лише стан економіки, її внутрішній та зовнішній потенціал, а й стадії економічного циклу всередині країни та інших суб'єктів світового господарства. У таких умовах управління економічними процесами держави, спрямованими на підтримку належного рівня економічної безпеки національної економіки, повинно відбуватися з урахуванням прогнозованого часу до настання кризи.

Такий підхід дасть змогу створити умови для реалізації потенціалу зростання рівня економічної безпеки держави в її достатній фактичний рівень, збалансувати стан соціально-економічного розвитку держави з її потенціалом розвитку туристичної галузі, що сприятиме у перспективі створенню умов для зменшення впливу стадії кризи і на економіку держави, і на рівень економічної безпеки туристичної галузі, та сформувати потенціал для швидкого переходу від стадії депресії до стадії пожвавлення.

Саме рівень економічної безпеки туристичної галузі держави визначає подальші можливості реалізації потенціалу зростання національної економіки, рівень економічної безпеки якої визначає здатність держави перейти до нової фази економічної динаміки. За високого рівня економічної безпеки держави і на фазі росту, і на фазі падіння вона здатна забезпечити стабільний соціально-економічний розвиток, проте за низького рівня економічної безпеки держава не здатна ні реалізувати потенціал зростання на фазі росту, ні забезпечити нейтралізацію загроз на фазі падіння. Отже, рівень економічної безпеки держави визначає величину впливу циклічності економічної динаміки на стан національної економіки, а отже, формує потенціал розвитку туристичної галузі.

Висновки з даного дослідження. Дослідження економічної природи категорії «економічна безпека туристичної галузі» дало змогу зробити висновок, що у сучасних умовах вона розглядається як своєрідний базис усіх можливих джерел економічного та соціального зростання для формування нової моделі сталого економічного розвитку. При цьому механізм забезпечення економічної безпеки туристичної галузі виступає не тільки головним, а й детермінуючим над усіма іншими механізмами її функціонування, має велике значення для відновлення та збереження трудового потенціалу суспільства. Адаптація процесу забезпечення економічної безпеки туристичної галузі до наявних трансформаційних змін у національній економіці, розширення та поглиблення його змісту, обґрунтування структури побудови і методичне забезпечення його функціонування дають змогу забезпечити стійкий розвиток національної економіки та гарантувати збереження і відновлення історичної й культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Бойко М., Ведмідь Н., Охріменко А. Транзитивність національної туристичної системи. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 5. С. 55–67.
2. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми забезпечення : монографія. Львів : Арал, 2008. 386 с.
3. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
4. Маргасова В.Г. Система забезпечення стійкості національної економіки та її безпеки: теорія, методологія, практика управління : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2014. 416 с.
5. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Київ : КВІЦ, 1999. 462 с.
6. Онишко С.В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку : монографія. Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2004. 434 с.
7. Пабат О.В. Економічна безпека держави: інноваційні фактори : монографія. Львів : НАН України, Ін-т регіон. Дослідж, 2012. 165 с.
8. Пастернак-Таранущенко Г. Економічна і національна безпека України. *Економіка України*. 1994. № 2. С. 51–56.
9. Хмелевський О.В., Кошівська М.В. Розвиток туризму в контексті євроінтеграції України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 2(07). С. 15–20.
10. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія. Київ : Нац. авіац. ун-т, 2007. 436 с.

References:

1. Boiko M., Vedmid N., Okhrimenko A. (2018). Tranzytyvnist natsionalnoi turystychnoi systemy. [Transitivity of the national tourism system]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, 5, 55–67. (in Ukrainian)
2. Vasyltsiv T.H. (2008). Ekonomichna bezpeka pidpryiemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia [Economic security of Ukraine's entrepreneurship: strategy and means of provision]. Lviv : Aral. (in Ukrainian)
3. Diadechko L.P. (2007). Ekonomika turystychnoho biznesu [Economy of tourism business]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
4. Marhasova V.H. (2014). Systema zabezpechennia stiikosti natsionalnoi ekonomiky ta yii bezpeky: teoriia, metodolohiia, praktyka upravlinnia [System for ensuring the stability of the national economy and its security: theory, methodology, management practice]. Chernihiv : Desna Polihraf. (in Ukrainian)
5. Muntiian V.I. (1999). Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine]. Kyiv : Vyd-vo KVITs. (in Ukrainian)

6. Onyshko S.V. (2004). Finansove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku [Financial support of innovative development]. Irpin Natsionalna akademiia DPS Ukrainy. (in Ukrainian)
7. Pabat O.V. (2012). Ekonomichna bezpeka derzhavy: innovatsiini factory [Economic security of the state: innovative factors]. Lviv : NAN Ukrainy, In-t rehion. doslidzh. (in Ukrainian)
8. Pasternak-Taranushchenko H. (1994). Ekonomichna i natsionalna bezpeka Ukrainy [Economic and national security of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 2, 51–56. (in Ukrainian)
9. Khmelevskyi O.V., Koshivska M.V. (2018). Rozvytok turyzmu v konteksti yevrointehratsii Ukrainy [Development of tourism in the context of European integration of Ukraine]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk,* 2(07), 15–20. (in Ukrainian)
10. Shkarlet S.M. (2007). Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: innovatsiinyi aspect [Economic security of enterprise: innovative aspect]. Kyiv : Knyzhk. vyd-vo Nats. aviats. un-tu. (in Ukrainian)

УДК 330.341.1

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-8

Кириченко О.С.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій
Університету економіки та права «КРОК»

Kyrychenko Oksana
University of Economics and Law «KROK»

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ТЕХНОЛОГІЙ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ІНДУСТРІЇ 4.0

THE PROGRAM TARGETED APPROACH IN THE IMPLEMENTATION OF THESTATE POLICY OF INVESTMENT INNOVATION ENSURING THE MODERNIZATION OF INDUSTRY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF TRANSITION TO THE TECHNOLOGY OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION AND INDUSTRY 4.0

У статті досліджено програмно-цільовий підхід до реалізації державної політики формування інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції та Індустрії 4.0. Обґрунтовано та визначено основні принципи формування державних цільових програм модернізації промисловості на засадах програмно-цільового підходу: раціональності, доцільності, цільового характеру спрямування ресурсів, звітності та відповідальності, плановості, прозорості, державно-суспільно-приватного партнерства, управління за результатами. Визначено, що програмно-цільовий підхід здатен забезпечити системність у здійсненні модернізації промисловості країни та плановість у розробленні та реалізації заходів; він дає можливість, незважаючи на обмежені ресурси, реалізувати масштабні програми техніко-технологічної модернізації промисловості та вийти на новий рівень промислового виробництва та соціально-економічного розвитку країни.

Ключові слова: програмно-цільовий підхід, державні цільові програми, модернізація промисловості, інвестиційно-інноваційне забезпечення, інструменти державного регулювання.

В статье исследован программно-целевой подход к реализации государственной политики формирования инвестиционно-инновационного обеспечения модернизации промышленности Украины в условиях перехода к технологиям Четвертой промышленной революции и Индустрии 4.0.

Определены основные принципы формирования и внедрения государственных целевых программ на основе программно-целевого подхода: рациональности, целесообразности, целевого характера использования ресурсов, отчетности и ответственности, плановости, прозрачности, государственно-общественно-частного партнерства, управления по результатам. Определено, что программно-целевой подход способен обеспечить системность в модернизации промышленности страны и плановость в разработке и реализации мероприятий; он дает возможность, несмотря на ограниченные ресурсы, реализовать масштабные программы технико-технологической модернизации промышленности и выйти на новый уровень промышленного производства и экономического развития страны.

Ключевые слова: программно-целевой поход, государственные целевые программы, модернизация промышленности, инвестиционно-инновацинное обеспечение, инструменты государственного регулирования.

The article examined program targeted approach in the implementation of the State policy formation of investment and innovation ensure modernization of industry of Ukraine in conditions of transition to the technology of the fourth industrial revolution and Industry 4.0. Determined that the essence of software targeted approach in the development and implementation of State target program of technical and technological modernization of industry and other targeted programs of comprehensive modernization of the industry lies in the selection of the main goals of the modernization of the industry on the basis of technologies of the fourth industrial revolution, the development of measures aimed at achieving the goals defined in the program terms, definitions and direct the resources necessary to achieve the stated objectives and providing the necessary investment financial resources aimed at achieving defined results. The results of the implementation of the derived effects of its implementation will determine the effectiveness of the implementation of the relevant programs. In General, the program targeted approach can provide a systematic approach in the implementation of the modernization of industries in the country and planned in the development and implementation of measures. Reasonably and defined the basic principles of the formation of the State target programs of modernization of the industry on the basis of program-target approach: rationality, feasibility, the principle target of the directional nature of the resources, the principle of accountability and responsibility for the intended use of the funds, principle of planning, transparency, the principle of public social private partnership, management by results. Determined that the program targeted approach can provide a systematic approach in the implementation of the modernization of industries in the country and planned in the development and implementation of activities, which gives an opportunity in spite of the limited resources of the State budget and complex socio-economic situation in the country, effectively target State planning, implement large-scale programs of technical and technological modernization of the industry and get to a new level of technological development of industry and the social economic development of the country.

Key words: software-target approach, targeted programs, modernization of industry, investment and innovative software tools of State regulation.

Постановка проблеми. Модернізація вітчизняної промисловості із застосуванням технологій Індустрії 4.0 та Четвертої промислової революції потребує значних фінансових матеріальних, технологічних ресурсів та перспективного планування процесів їх акумулювання та розподілу для досягнення визначених цілей. Ефективне використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів потребує попереднього довгострокового планування їх спрямування за визначеними, стратегічно важливими для розвитку економіки країни напрямами. Отже, зростає актуальність та необхідність застосування програмно-цільового підходу до реалізації державної політики формування інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження програмно-цільового підходу до реалізації державної політики формування інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції та Індустрії 4.0 присвячено праці провідних світових та вітчизняних науковців: Л. Абрамова, Т. Азарової, Т. Бугай, Н. Вавіліна, М. Квак, М. Кизима, Я. Кульчицького, Т. Куранди, Я. Зарицької, К. Павлюк, І. Полулях, О. Луцків, В. Трайтлі, Т. Сосової, Г. Федоренко, А. Шарапова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ураховуючи обмеженість наявних ресурсів і необхідність забезпечення модернізації та збалансованого розвитку промисловості, особливої актуальності набуває питання державного планування промислового розвитку в країні. Одним із найбільш ефективних засобів реалізації державної економічної політики є використання програмно-цільового методу планування і на

його основі розроблення та впровадження державних цільових програм. Отже, державні цільові програми стають основою реалізації державної промислової політики в упровадженні модернізації промисловості країни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження програмно-цільового підходу до реалізації державної політики формування інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції та Індустрії 4.0.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність програмно-цільового підходу до розроблення та реалізації державної цільової програми техніко-технологічної модернізації промисловості та інших цільових програм комплексної модернізації промисловості та впровадження в Україні технологій Четвертої промислової революції полягає у відборі основних цілей модернізації промисловості на засадах технологій Індустрії 4.0 та Четвертої промислової революції, розробленні заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей у визначені програмою терміни, визначенні та спрямуванні відповідних ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей, вирішенні питання забезпечення необхідними інвестиційними фінансовими ресурсами, спрямованими на досягнення визначених результатів. Відповідно, отримані ефекти від її реалізації визначатимуть ефективність упровадження відповідних програм. При цьому визначені програмою кошти мають цільове спрямування а розроблені заходи мають обов'язків характер. Загалом програмно-цільовий підхід здатен забезпечити системність у здійсненні модернізації промисловості країни та плановість у розробленні та реалізації заходів. У всьому світі планування є основою ефективного державного управління. Переймаючи найкращий світовий досвід, Україна має можливість, незважаючи на обмежені ресурси державного бюджету та складне соціально-економічне становище в країні, за умов ефективного цільового державного планування реалізувати масштабні програми техніко-технологічної модернізації промисловості та вийти на новий рівень технологічного розвитку промисловості та соціально-економічного розвитку країни.

Програмно-цільовий підхід, за визначенням М. Кизим, є одним із найбільш дієвих методів управління, що реалізується через цільові програми та забезпечує прямий взаємозв'язок між розподілом бюджетних ресурсів, фактичними та запланованими результатами з використання відповідно до встановлених пріоритетів державної політики [1, с. 7].

Як зазначає Л. Абрамов, програма має чітко визначену цільову спрямованість, адресність, часовий інтервал, обґрунтовані обсяги робіт і ресурсні витрати для їх реалізації та прорахований економічний та соціальний ефект [2, с. 39]. В Україні програмно-цільовий підхід застосовується у формуванні державного бюджету, а бюджетні видатки на виконання заходів здійснюються у форматі бюджетних програм [3]. Підставами для розроблення цільових програм, на думку А. Шарапова, є існування проблеми, що потребує координації спільних дій органів виконавчої влади та підприємств, організацій, а також наявність реальних можливостей для забезпечення виконання програм, а саме фінансових та матеріально-технічних ресурсів [4, с. 22]. Прямі та кінцеві результати виконання бюджетної програми створюють із часом віддалений соціально-економічний ефект у певній галузі [5, с. 13]. У Законі України про державні цільові програми визначено, що метою їх розроблення є сприяння реалізації державної політики на пріоритетних напрямах розвитку держави, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, забезпечення концентрації фінансових матеріально-технічних ресурсів, виробничого та наукового потенціалу, а також координація діяльності центральних та місцевих органів влади, підприємств, установ для розв'язання важливих проблем [6]. Господарська система України сьогодні являє собою «керовану державою економіку з економічно-політичними планами та програмами» [7, с. 43–44]. Проте науковцями зазначається, що раціональне використання бюджетних коштів з упровадженням державних цільових програм забезпечується лише на основі ефективного державного регулювання та моніторингу ефективності виконання програм [8, с. 9]. Як зазначає Т. Сосова, програмно-цільовий підхід є необхідним інструментом в обґрунтуванні концентрації ресурсів, необхідних для вирішення комплексних проблем, забезпечення координації видів діяльності та заходів, які здійснюються різними відомствами за різними рівнями управління, та підвищення ефективності виконання прийнятих рішень [9, с. 73]. Отже, за визначеннями і характеристиками науковців програмно-цільовий підхід є системним комплексним підходом до вирішення складних завдань планування та забезпечення як регіонального й галузевого, так і міжрегіонального і міжгалузевого розвитку.

Особливістю планування із застосуванням програмно-цільового підходу є способи впливу на плановану систему. Центром такого планування є складові елементи та організаційна структура й планування елементами програми

та програмними діями [10, с. 204]. В Україні програмно-цільовий підхід почав застосовуватися у плануванні державного бюджету з 2001 р. з прийняттям Бюджетного кодексу країни. Правові засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм визначаються та регулюються Законом України «Про державні цільові програми», Постановою КМУ «Про затвердження порядку розроблення та виконання державних цільових програм» та іншими нормативно-правовими актами. В Україні він набув широкого застосування у плануванні витрат державного бюджету та в розробленні регіональних цільових програм розвитку, проте універсальність та системність цільового підходу роблять його ефективним інструментом розроблення й упровадження програм модернізації та розвитку промисловості, розбудови інноваційної науково-технічної сфери, розбудови альтернативної енергетики та інших сфер упровадження технологій Четвертої промислової революції.

Так, метою розроблення державних цільових програм модернізації промисловості є реалізація державної політики на пріоритетних, стратегічно важливих для країни напрямах її розвитку та забезпечення акумулювання концентрації інвестиційно-фінансових, матеріальних, технічних ресурсів кадрового, виробничого, наукового-інноваційного, технологічного потенціалу, необхідного для їх реалізації та забезпечення, координації діяльності органів держави, органів місцевої влади, громад, науково-технічної сфери, науково-освітніх установ та організацій і промислових підприємств, бізнесу, підприємництва, місцевих громад, суспільства для модернізації розбудови вітчизняної промисловості з упровадженням нових інноваційних технологій Індустрії 4.0 та забезпечення збалансованого ефективного соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що розроблення та впровадження державних цільових програм для планування та реалізації державної промислової політики успішно застосовується у світі. Проте планування та реалізація програм техніко-технологічної модернізації з упровадженням технологій Четвертої промислової революції має свої особливості, принципи планування. Переймаючи найкращий світовий досвід та адаптуючи його до існуючої економічної ситуації в країні, цих принципів необхідно дотримуватися. Першим принципом є раціональність, оскільки необхідним є визначення реального переліку невеликої кількості найбільш важливих стратегічних програм у модернізації промисловості в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції, тому що значна їх кількість призводить до відсутності фактичної реалізації внаслідок недостатності ресурсного забезпечення.

Другим принципом є доцільність та якість програм. Необхідне приєднання до процесу їх розроблення та реалізації широкого кола стейкхолдерів: експертів, науковців, фахівців із різних галузей наукової сфери, техніко-технологічної сфери, фахівців виробництва, управлінців проектів та програм; створення єдиного контролюючого органу з аудиту програм (як, наприклад, у Франції Міжвідомчий комітет з аудиту державних програм) для визначення необхідності програми, можливості її фактичної реалізації на наявних у країни інтелектуальних, технологічних, технічних, фінансових ресурсах, виявлення потреби в її реалізації та здійснення контролю над якістю як підготовки самої програми, так і над етапами її реалізації.

Наступним принципом є цільовий характер спрямування ресурсів із відповідним плануванням витрат державного бюджету за цільовим призначенням на реалізацію визначених програмою заходів та робіт і досягнення окреслених цілей.

Наступним принципом є звітність та відповідальність за цільове використання коштів як державних, так і суспільних інвестиційних ресурсів, спрямованих на вирішення програмних цілей, реалізацію програм із розробленням механізму контролю виконання та моніторингу витрат і зростання відповідальності, у тому числі кримінальної, осіб, відповідальних за використання коштів та ресурсів за програмою (наприклад, у США здійснюються судові розгляди і застосовуються подібні покарання).

Принцип плановості передбачає довгострокове та середньострокове планування у розробленні та реалізації державних цільових програм модернізації промисловості, планування та визначення витрат державного бюджету на фінансування прийнятих цільових державних програм в обсягах, передбачених програмними документами.

Принцип прозорості забезпечує прийняття та реалізацію програм із широким ознайомленням громадськості, суспільства з етапами та результатами виконання цільових програм модернізації промисловості з упровадженням нових технологій, суспільним обговоренням і опублікуванням звітів щодо реалізації цих програм (за прикладом Італії).

Принцип державно-суспільно-приватного партнерства в наявних умовах вітчизняної економіки є одним із ключових принципів, здатних забезпечити реальну, ефективну реалізацію цільових програм модернізації вітчизняної економіки. Держава, використовуючи інструменти державного замовлення та взаємодіючи з інститутами спільного інвестування, концен-

трує бюджетні та позабюджетні кошти і спрямовує їх на виконання державних цільових програм (за досвідом США).

Принцип управління за результатами. У процесі реалізації програм досягається ефект, що має як прямі, так і кінцеві результати. Кінцеві результати визначаються досягненням поставлених цілей та якістю отриманого результату, а прямі – кількісними змінами, що відбуватимуться в економіці, промисловості країні, такими як зростання обсягів випуску та реалізація високотехнологічних продуктів, кількість упроваджених нових технологічних процесів, та виступають кількісними показниками змін, що відбуваються. Кінцеві результати визначають перехід усієї системи на новий економічний рівень, нову якість функціонування виробничих промислових систем. Отже, принциповим моментом є досягнення в результаті реалізації програм прямого та кінцевого результатів та здійснення відповідних змін, що забезпечували б отримання цих результатів.

Висновки з даного дослідження. Дослідження сутності та особливостей застосування програмно-цільового підходу під час реалізації державної політики формування інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції та Індустрії 4.0 дало змогу виявити універсальність, системність та комплексність цього підходу до розроблення, прийняття та реалізації державних цільових програм модернізації промисловості та економічного розвитку. Узагальнюючи, зазначимо, що програмно-цільовий підхід є однією з основних форм комплексного системного підходу до управління об'єктами, процесами, системами, відносинами та взаємозв'язками, спрямованими на вирішення визначних завдань. Програмно-цільовий підхід є найбільш оптимальним та спрямованим на отримання конкретних стратегічних цілей та результатів. Застосування програмно-цільового підходу до формування та реалізації державних цільових програм інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації промисловості забезпечує не лише досягнення визначених програмою стратегічних пріоритетних для країни цілей та завдань, а й результатів із реалізації отримання нових кількісних показників зростання обсягів виробництва та реалізації продукції, техніко-технологічного оновлення виробничих систем в промисловості країни, нової якості функціонування технологій, процесів, що призводить до переходу техніко-технологічних систем промисловості та загалом економічної системи країни на новий рівень соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Кизим М.О., Феденко Г.М. Теорія та практика оцінки пріоритетності та результативності державних цільових програм в Україні. *Бізнес Інформ.* 2012. № 12. С. 6–13.
2. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації. Кіровоград : ІСКМ, 2010. 100 с.
3. Бугай Т.В. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі: зарубіжний досвід і можливості його використання в Україні. *Вісник ЖДТУ*. 2011. № 3(57). С. 206–210.
4. Шарапов А., Сухобойченко С., Севостьянова О. Основи розробки місцевих цільових програм. Київ : Освіта, 2011. 326 с.
5. Куранда Т.К., Вавіліна Н.І. Цільові програми в системі державного управління науково-технологічним розвитком. *Науково-технічна інформація*. 2011. № 2. С. 12–17.
6. Закон України «Про державні цільові програми» від 18.03.2004 № 1621-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1621-15 (дата звернення: 30.07.2019).
7. Полулях І. Економічна політика в рамках соціального ринкового ладу Німеччини. Київ : ВМС, 2003. 160 с.
8. Кульчицький Я.В. Інституційні засади трактування економічних систем в умовах посилення їх екологізації та глобалізації. *Науковий вісник НЛТУУ*. 2016. № 27. С. 7–13.
9. Сосова Т.К. Застосування програмно-цільових підходів у сфері інноваційної діяльності в Україні. *Міжнародний науковий журнал.* 2016. № 5. С. 72–75.
10. Павлюк К.В. Проблеми розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі. *Наукові праці НДФІ.* 2005. № 4(33). С. 42–54.

References:

1. Kyzym, M. O., & Fedenko, H. M. (2012). Teoriya ta praktyka otsinky priorytetnosti ta rezul'tatyvnosti derzhavnykh tsil'ovykh prohram v Ukrayini [Theory and practice of estimation of priority and effectiveness of the government having a special purpose programs in Ukraine]. *Business Inform*, no. 12, pp. 6–13.
2. Abramov, L. K., & Azarova, T. V. (2010). *Tsil'ovi prohramy ta mekhanizmy po zabezpechennyu prozorosti u protsesi yikh realizatsiyi* [Having a special purpose programs and mechanisms on providing of transparency in the process of their realization]. Kirovohrad : ISKM. (in Ukrainian)

3. Buhay, T. V., Halyuta, A. A. (2011). Prohramno-tsil'ovyy metod u byudzhetnomu protsesi: zarubizhnyy dosvid i mozhlyvosti yoho vykorystannya v Ukrayini [Program Budgeting in the budget process: foreign experience and possibilities of its use in Ukraine]. *Journal ZSTU,* no. 3(57), pp. 206–210.
4. Sharapov, A., Sukhoboychenko, S., Sevostyanova, O. (2011). *Osnovy rozrobky mistsevykh tsil'ovykh prohram* [Fundamentals of the development of local target programs]. Kyiv : Osvita. (in Ukrainian)
5. Kuranda, T. K., & Vavilina, N. I. (2011). Tsil'ovi prohramy v systemi derzhavnoho upravlinnya naukovotekhnolohichnym rozvytkom [Target programs in the system of state management of scientific and technological development]. *Scientific and Technical Information*, no 2, pp. 12–17.
6. Pro derzhavni tsil'ovi prohramy (2004). Zakon Ukrayiny [Law of Ukraine on "State Target Program"]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1621-15 (accessed 30 January 2019).
7. Polulyakh, I. (2003). *Ekonomichna polityka v ramkakh sotsial'noho rynkovoho ladu Nimechchyny* [Economic policy under the German social market system]. Kyiv : VMS. (in Ukrainian)
8. Kul'chyts'kyy Ya. V., Kul'chyts'kyy, B. V., Malinovs'ka, M. V., Dzhyhora, N. V. (2016). Instytutsiyni zasady traktuvannya ekonomichnykh system v umovakh posylennya yikh ekolohizatsiyi ta hlobalizatsiyi [Institutional Bases of Interpretation of the Economic Systems in the Conditions of Strengthening of their Environmentally Sustainable Development and Globalization]. *Scientific Bulletin of UNFU*, no. 27, pp. 7–13.
9. Sosova, T. K. (2016). Zastosuvannia prohramno-tsil'ovykh pidkhodiv u sferi innovatsijnoi diial'nosti v Ukraini [Application software-targeted approaches in the sphere of innovation activity in Ukraine]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal*, no. 5, pp. 72–75.
10. Pavlyuk, K. V. (2005). Problemy rozvytku prohramno-tsil'ovoho metodu u byudzhetnomu protsesi [Problems of program-target method in the budgetary process]. *RFI Scientific Papers*, no. 4(33), pp. 42–54.

УДК 330.341.(477)

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-9

Куриліна О.В.
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу досліджень
та впровадження інноваційних технологій
Наукового центру запобігання корупції
у секторі безпеки та оборони
Дублян О.О.
старший офіцер відділу спеціальної підготовки
та методичного забезпечення Наукового центру
проблем запобігання корупції
у секторі безпеки та оборони
Національного університету оборони імені Івана Черняховського

Kurilina Oksana
Department of researches and introduction of innovative technologies
of Research center of prevention of corruption is the sector of safety and defensive
Dublian Oleksandr
National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniahovskyi

ПРОЯВИ РІЗНИХ ВИДІВ КОРУПЦІЇ У ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІ

MANIFESTATIONS OF VARIOUS TYPES OF CORRUPTION IN A TRANSITIVE ECONOMY

У статті розглянуто різні види корупції та корупційних діянь, подано авторську класифікацію корупції за численними ознаками. Визначено поняття «корупції» як складової частини організованої злочинності. Класифікувати корупцію можливо за численними ознаками та критеріями: за темпами розвитку, як внутрішня та зовнішня, за характером проявів, за поширенням, структурна, стабільності,

причинності, загальна. Корупція – це загрозливе явище для демократичних економік, носить транзитивно-міжнародний характер. Корупційні діяння можуть проявлятися на мікро-, макро– та мегарівні. Транзитивно-міжнародні корупційні діяння – це вкрай загрозливе явище, яке постійно трансформується відповідно до економіко-політичного стану суспільства. У процесі трансформації корупції як такої утворилася гібридна корупція. Гібридна корупція – це поєднання політичної, економічної корупції [6, с. 15]. Основоположним документом, який визначає поняття «корупція» в певний період часу на окремій території, є закон, який регламентує правові межі запобігання корупції та корупційним діянням. Зокрема, в Україні це Закон «Про запобігання корупції». «Корупція – використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки, пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка, пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [7].

Ключові слова: корупція, корупційні діяння, гібридна корупція, види корупції, транзитивно-міжнародні корупційні діяння, класифікація корупції, темпи розвитку, внутрішня, зовнішня, структурна, стабільна, загальна.

В статье проанализированы различные виды коррупции и коррупционных деяний, представлена авторская классификация коррупции по различным характеристикам. Определено понятие коррупции как составной части организованной преступности. Классифицировать коррупцию можно по многочисленным характеристикам и критериям, по темпам развития, как внутреннюю и внешнюю, по характеру проявлений, по распространению, стабильности, причинности, как структурную, общую. Определено, что различные виды коррупционных деяний проявляются по-разному в современных общественно-экономических формациях. Коррупция – это явление, угрожающее демократическим экономикам, которое носит транзитивно-международный характер. Коррупционные деяния могут проявляться на микро-, макро– и мегауровне. Транзитивно-международные коррупционные деяния – это крайне угрожающее явление, которое постоянно трансформируется в соответствии с экономико-политическим состоянием общества. В процессе трансформации коррупции как таковой образовалась гибридная коррупция. Гибридная коррупция – это сочетание политической и экономической коррупции. Основополагающим документом, определяющим понятие «коррупция» в определенный период времени на отдельной территории, является закон, регламентирующий правовые рамки предотвращения коррупции и коррупционных деяний. В частности, в Украине это Закон «О предотвращении коррупции». «Коррупция – использование лицом предоставленных ему служебных полномочий или связанных с ними возможностей с целью получения неправомерной выгоды или принятия такой выгоды или принятия обещания, предложения такой выгоды для себя или других лиц или соответственно обещание, предложение или предоставление неправомерной выгоды лицу или по его требованию другим физическим или юридическим лицам с целью склонить это лицо к противоправному использованию предоставленных ему служебных полномочий или связанных с ними возможностей».

Ключевые слова: коррупция, коррупционные деяния, гибридная коррупция, виды коррупции, транзитивно-международные коррупционные деяния, классификация коррупции, темпы развития, внутренняя, внешняя, структурная, стабильная, общая.

We analyzed various types of corruption and acts of corruption, presented author's classification of corruption on various characteristics. The concept of "corruption" as an integral part of organized crime was determined. It was possible to classify corruption on numerous characteristics and criteria, on the rates of development, both internal and external, due to the nature of manifestations, distribution, stability, causality, as structural, general. It was determined that various types of corruption acts manifested differently in modern socio-economic formations. Corruption is a phenomenon that threatens democratic economies and is transitional and international in character. Corrupt acts can be manifested at micro, macro, and mega-levels. Transitional and international corruption acts are extremely threatening phenomena, which are constantly transformed in line with the economic and political state of society. In the process of transforming corruption, as such, hybrid corruption is formed. Hybrid corruption is a combination of political and economic corruption. The basic document determining the concept of "corruption" in a certain period of time, in a separate territory, is the law regulating the legal framework for the prevention of corruption and corruption acts. In particular, in Ukraine it is the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption". "Corruption is the use by a person of the official authority or related opportunities granted to that person in order to obtain an unlawful benefit or to accept such a benefit, or to accept a promise, offer such benefit to that person or others, or, accordingly, a promise, offer or grant unlawful benefit to a person or, at his request individuals or legal entities in order to persuade that person to unlawfully use the official authority or related opportunities granted to that person". Hybridization of public relations requires a comprehensive study of the problems associated with corrupt practices and corruption. Modelling of the transitive economy development without corruption. Fighting

corrupt practices and corruption is one of the priority directions in ensuring the security of the national economy in modern conditions. An important place for ensuring the national security of the state is the investigation of the essence of corrupt practices and corruption, in particular, the definition of corrupt practices and corruption. Development of a proper comprehensive classification. To effectively fight corruption, it is necessary to introduce a classification that would determine its essence, show manifestations at different stages of economic development, reveal its socio-economic nature.

Key words: corruption, corruption acts, hybrid corruption, types of corruption, transitive-international corruption acts, classification of corruption, development rates, internal, external, structural, stability, total.

Постановка проблеми. В умовах світової гібридної загрози економікам держав постає питання формування дієздатної концепції стратегічного розвитку транзитивної економіки, визначення пріоритетних напрямів економічної діяльності, розроблення новітніх систем із запобігання корупційним явищам як основній загрозі для здійснення реформ тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження даного питання неможливе без ґрунтовного аналізу думок науковців, практиків, які досліджували прояви корупції в різних державах. Дослідження корупції проводилося переважно юристами, робилася спроба вивчити це явище з історичного погляду. Всебічні дослідження на певних етапах розвитку суспільства з економічного погляду не проводилися.

Аналізу аспектів корупції приділяли увагу такі вчені: Л. Абалкін, В. Бородюк, О. Власюк, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Засанський, А. Іващенко, А. Калюк, Ю. Козлов, О. Осипенко, С. Пирожков, Т. Приходько, В. Попович, В. Предборський, О. Турчинов, І. Ревак та ін.

У наукових працях ще недостатньо вивчено та досліджено проблеми міжнародної класифікації корупційної діяльності та корупції тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити класифікацію корупційної діяльності та корупції; дати оцінку сучасному стану антикорупційної діяльності; зробити авторську класифікацію видів корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гібридизація суспільних відносин вимагає всебічного дослідження проблем, які пов'язані з корупційною діяльністю та корупцією, розроблення моделей розвитку трансформаційної економіки без корупції.

Боротьба з корупційною діяльністю та корупцією є одним із пріоритетних напрямів забезпечення безпеки національної економіки в сучасних умовах. Важливе місце для забезпечення національної безпеки держави займає дослідження сутності корупційної діяльності та корупції, зокрема визначення проявів корупційної діяльності та корупції, розроблення правильної всеохоплюючої класифікації. В Україні існує така класифікація корупційних діянь:

– хабарництво: отримання особою в будь-якому вигляді винагороди (хабара) за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища;

– розкрадання: умисне незаконне обернення певним способом чужого майна на свою користь або користь інших осіб із корисливих мотивів із використанням посадового становища;

– шахрайство: поведінка, націлена на обман або введення в оману приватної або юридичної особи з метою особистої вигоди або вигоди третьої сторони;

– вимагання: примушування приватної або юридичної особи сплатити гроші або надати інші цінності в обмін на певні дії або бездіяльність;

– зловживання: зловживання владою або посадовим становищем, перевищення влади або посадових повноважень та інші посадові злочини, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб;

– кумівство: перевага у наданні грошових коштів або іншого майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів наближеним особам, родичам, ін.;

– інше: використання інформації, одержаної під час виконання посадових обов'язків, у корисливих чи інших особистих інтересах, необґрунтована відмова у наданні відповідної інформації, несвоєчасне її надання, надання недостовірної чи неповної службової інформації; неправомірне втручання з використанням посадового становища у діяльність інших державних органів чи посадових осіб із метою перешкоджання виконанню ними своїх повноважень чи домагання прийняття неправомірного рішення.

Ознаками корупційних діянь є:

– безпосереднє заподіяння шкоди авторитету чи іншим охоронюваним законом інтересам держави;

– наявність у особи умислу на вчинення дій (бездіяльність), які об'єктивно завдають шкоду охоронюваним законом інтересам держави;

– використання особою свого становища всупереч інтересам держави;

– корислива мета або інша зацікавленість особи;

– незаконне одержання особою благ (матеріальних та нематеріальних), послуг, переваг.

За вчинення корупційних правопорушень особи, зазначені вище, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності в установленому законом порядку.

Відомості про осіб, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, у триденний строк зі дня набрання відповідним рішенням суду законної сили, притягнення до цивільно-правової відповідальності, накладення дисциплінарного стягнення заносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення, що формується та ведеться Міністерством юстиції України [11]. Дані трактування обмежені юридичною стороною, яка регламентує відповідальність. Водночас для ефективної боротьби з корупцією потрібно запровадити класифікацію, яка б визначала її сутність, показувала прояви на різних стадіях розвитку економіки, розкривала її соціально-економічну природу.

Корупційні діяння можуть бути вчинені також в інших формах, у тому числі в таких, що потребують додаткового визначення законодавством.

Ми розділяємо поняття «корупція» та «корупційні діяння».

Корупція та корупційні діяння проявляються в певних сегментах та частках територій. Причинами корупції можуть бути як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Ми пропонуємо таку класифікацію корупції, зокрема за численними ознаками та критеріями:

– за темпами розвитку;
– за характером проявів;
– структурна;
– за стабільністю;
– за причинністю (зовнішня, внутрішня);
– загальна.

За темпами розвитку

За **інертної** корупції корисливі діяння займають не більше 10%. Функціонування макроекономічного простору відбувається під дією об'єктивних економічних законів. Підприємницька діяльність здійснюється в рамках правового поля. Є поодинокі прояви тіньової та корупційної діяльності.

За **крокуючої** корупції корисливі діяння зростають від 20% до 50% на рік.

Функціонування макроекономічного простору відбувається під дією об'єктивних економічних законів. Підприємницька діяльність здійснюється в рамках правового поля. Посилюється вплив корупційної діяльності Розробляються корупційні схеми співпраці адміністративного апарату державної влади з економічними та фінансовими злочинними угрупуваннями.

При гіперкорупції корисливі діяння зростають астрономічними темпами. Підприємницька діяльність на 70% виходить із рамок правового поля, система кримінальної економіки стрімко розвивається, утворюються структура потужної організованої економічної злочинності та системи корумпованої діяльності. Державні інститути стають елементом корупції.

За характером проявів

Повзуча корупція, яка розвивається поступово, заголюючи все нові сфери.

Хаотична під тиском правоохоронних органів проявляється певними періодами.

Структурна корупція виникає за неправильної макроекономічної політики. Вона може бути галузевою і регіональною. **Галузева** породжується надмірним контролем міністерств та відомств. **Регіональна** пов'язана з особливістю певних територій, кланових інтересів тощо.

За стабільністю корупція може бути поміркованою (повзучою, інертною), стрибкоподібною.

Повзуча розвивається повільно у бік зростання. Інертна корупція плавно переходить у крокуючу. Йде поступове втягування сфери управління економікою в тіньову економіку, поглиблення кризи економічної та фінансової систем, загострення економічних протиріч. Функціонування макроекономічного простору порушується. Підприємницька діяльність поступово виходить із рамок правового поля [1 с. 13–14], що призводить до появи соціально-економічної кризи. Формується система кримінальної економіки на основі корумпованої діяльності. Державні інститути працюють на поглиблення корупції, внаслідок чого утворюється гіперкорупція.

Зростання корупції можна спрогнозувати, а отже, й запобігти.

Стрибкоподібна корупція розвивається хаотично. Цей процес вводить в оману суспільство про ефективну діяльність правоохоронних органів.

За причинністю корупція може бути зовнішня та внутрішня.

Внутрішня корупція спричиняється невірною макроекономічною політикою держави, кримінальними структурами, олігархами із ціллю неправомірної вигоди.

Зовнішня – породжена надмірним тиском на економіку держави міжнародних економічних організацій. Вплив на економіку інших держав із ціллю використання корупціонерів в своїх інтересах. Окремою позицією можна виділити елементи гібридної небезпеки в корупційній сфері.

За **загальної** корупції порушуються дії об'єктивних економічних законів, відбувається вплив на механізми управління економічною та фінансовою системами криміногенних факторів схеми генезису тіньової економіки, її типі-

зації. Держава перетворюється на механізм підтримки терористичних світових організацій, що загрожує усій світовій спільноті, йде транснаціоналізація економічної злочинності виконавчою владою, повна корумпованість влади [1, с. 18–19].

Корупційні діяння породжуються закритістю інформації, надмірним контролем держави над економічними процесами. Як зазначають фахівці Незалежного антикорупційного комітету з питань оборони, «нині в Україні Державне оборонне замовлення (ДОЗ) приблизно на 95% закрите. Відповідно, громадський нагляд за механізмом планування та проведення закупівель для забезпечення потреб національної безпеки й оборони практично неможливий. Водночас демократичні принципи, закріплені у Законі «Про національну безпеку України» передбачають, що цей механізм має бути максимально прозорим та підзвітним» [9].

«Україна з-поміж своїх сусідів змогла обійти лише Російську Федерацію (28 балів, 138-е місце). Натомість решта мають вищі оцінки: Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33 бали. Ріст показників України відбувся, зокрема, завдяки оцінці ситуації з боку бізнесу. Про це свідчить аналіз досліджень, на основі яких розраховували Індекс. Позитивний вплив справило запровадження процедури автоматичного відшкодування податку на додану вартість, розширення сфер роботи системи ProZorro, продажі та діяльність інституту бізнес-омбудсмена» [10].

Із вищевикладеного видно, що стан боротьби з корупцією вкрай жахливий. Справи, які заводяться правоохоронними органами, не доходять до суду. Під час проведення заходів із превенції корупції, боротьби з корупцією потрібно враховувати, на якому етапі розвитку, виду, знаходиться корупція в певній державі. Тільки за таких умов може бути позитивний результат.

Висновки з даного дослідження. Із вищевикладеного випливає, що комплексні дослідження з економічного погляду корупції, корупційної діяльності не велися. Корупційні діяння можна подолати тільки комплексними діями. Транзитивно-міжнародні корупційні діяння – це вкрай загрозливе явище, яке постійно трансформується відповідно до економіко-політичного стану суспільства, переходячи від одного типу до більш загрозливого для суспільства у цілому.

Список використаних джерел:

1. Засанський В.В. Детінізація економіки в перехідних суспільствах: управлінський аспект : монографія. Львів : Політекс, 1998. 309 с.
2. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. Київ : АртЕк, 1995. 300 с.
3. Gutmann P. The Subterranean Economy. *Finantional Analysts Journal.* 1977. Vol. 33.
4. Sutherland E.H., Cressey D.R. Principles of Criminology. New York, 1966. P. 81–82.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: http://www.ssmsc.gov.ua/activities/finmonitoring/interdocs (дата звернення: 15.04.2019).
6. Куриліна О.В. Корупція як засада поширення тіньової діяльності. *Проблеми системного підходу в економіці.* 2019. № 1. С. 12–16.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 31.08.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 15.04.2019).
8. Anticorruption portal. URL: http://www.acrc.org.ua/ (дата звернення: 15.01.2019).
9. Громадянське суспільство закликає владу реформувати Державне оборонне замовлення. URL: https://nako.org.ua/news/hromadians-ke-suspil-stvo-zaklykaie-vladu-reformuvaty-derzhavne-oboronne (дата звернення: 15.05.2019).
10. Індекс сприйняття корупції – 2018. URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/ (дата звернення: 15.05.2019).
11. Форми (види) корупційних діянь. URL: http://dimitrovrada.gov.ua/vlada/justition/formi_vidi_korupciynih_diyan.html (дата звернення: 15.05.2019).

References:

1. Zasanskyi V.V. Detinizatsiia ekonomiky v perekhidnykh suspilstvakh: upravlinskyi aspekt : monohrafiia. Lviv : Politeks, 1998. 309 s.
2. Turchynov O.V. Tinova ekonomika: teoretychni osnovy doslidzhennia. Kyiv : ArtEk, 1995. 300 s.
3. Gutmann P. The Subterranean Economy. *Finantional Analysts Journal.* 1977. Vol. 33.
4. Sutherland E.H., Cressey D.R. Principles of Criminology. New York, 1966. P. 81–82.
5. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. URL: http://www.ssmsc.gov.ua/activities/finmonitoring/interdocs (data zvernennia: 15.04.2019).
6. Kurylina O.V. Koruptsiia yak zasada poshyrennia tinovoi diialnosti. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi.* 2019. № 1. S. 12–16.
7. Pro zapobihannia koruptsii : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. Data onovlennia: 31.08.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (data zvernennia: 15.04.2019).

8. Anticorruption portal. URL: http://www.acrc.org.ua/ (data zvernennia: 15.01.2019).
9. Hromadianske suspilstvo zaklykaie vladu reformuvaty Derzhavne oboronne zamovlennia. URL: https://nako.org.ua/news/hromadians-ke-suspil-stvo-zaklykaie-vladu-reformuvaty-derzhavne-oboronne (data zvernennia: 15.05.2019).
10. Indeks spryiniattia koruptsii – 2018. URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018/ (data zvernennia: 15.05.2019).
11. Formy (vydy) koruptsiinykh diian. URL: http://dimitrovrada.gov.ua/vlada/justition/formi_vidi_korupciynih_diyan.html (data zvernennia: 15.05.2019).

УДК 331.5.024.5:631.158

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-10

Нежид Ю.С.
аспірантка кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Харківського національного аграрного університету
імені В.В. Докучаєва

Nezhyd Julia
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev

ЗАЙНЯТІСТЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ

EMPLOYMENT IN THE AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY: ECONOMIC ESSENCE AND FORMATION FACTORS

У статті розглянуто сутність та зміст категорії «зайнятість», яка одночасно перебуває у сфері досліджень багатьох наукових дисциплін. Проаналізовано визначення поняття зайнятості в Законі України «Про зайнятість населення» та розкрито погляди науковців на цю категорію. Визначено, що для побудови ефективного механізму управління зайнятістю необхідно обґрунтувати чинники, які мають опосередкований вплив на рівень цього показника, що дасть змогу розробити пріоритетні заходи з регулювання ринку праці. Узагальнено та охарактеризовано головні чинники формування зайнятості та обґрунтовано кожен із них. Класифікація чинників формування зайнятості дала змогу виявити та здійснити детальну оцінку основних тенденцій формування ефективної зайнятості в аграрному секторі економіки. Проаналізовано кожен чинник формування зайнятості у контексті подальшого розроблення механізму управління зайнятістю в аграрному секторі. Окреслено основні шляхи вдосконалення регулювання зайнятості в аграрному секторі економіки.

Ключові слова: зайнятість, безробіття, аграрний сектор економіки, трудові відносини, ринок праці, механізм.

В статье рассмотрены сущность и содержание категории «занятость», которая одновременно находится в сфере исследований многих научных дисциплин. Проанализированы определения понятия занятости в Законе Украины «О занятости населения» и раскрыты взгляды ученых на данную категорию. Определено, что для построения эффективного механизма управления занятостью необходимо обосновать факторы, которые имеют косвенное влияние на уровень занятости, что позволит разработать приоритетные меры по регулированию рынка труда. Обобщены и охарактеризованы главные факторы формирования занятости и обоснован каждый из них. Классификация факторов формирования занятости позволила выявить и провести детальную оценку основных тенденций формирования эффективной занятости в аграрном секторе экономики. Проанализирован каждый фактор ее формирования в контексте дальнейшей разработки механизма управления занятостью. Определены основные пути совершенствования регулирования занятости в аграрном секторе.

Ключевые слова: занятость, безработица, аграрный сектор, трудовые отношения, рынок труда, механизм.

Employment is one of the most important macroeconomic indicators, which, combined with GNP, affects the current standard of living, the state of the national market and the well-being of every citizen. The agrarian sector is one of the budget-forming branches of the national economy. However, due to the high level of unemployment and labor migration, the issue of managing employment processes, especially in the agrarian sector, is of a particular relevance. Employment is a litmus test that reflects all the transformation processes in the sectoral structure of economy. This category is also under the research of many scientific disciplines. In the course of the research the definition of the conception "employment" in the Law of Ukraine "About Employment of the Population" is analyzed and the views of scientists concerning this category are revealed during the period of formation and development of the domestic economy. The level and transformational changes of employment are influenced by almost all the processes and tendencies of economy, politics, society, legislation, etc. The classification of factors in employment formation allowed to identify and estimate in details the main tendencies to form an effective employment in the agrarian sector of economy. Accordingly, the main factors of employment formation were grouped and characterized, and their direct influence on current processes taking place in the labour market were revealed. The necessity of influence concerning a political factor on the mechanism of employment management in the agrarian sector of economy is substantiated. It will allow to carry out an effective employment policy in accordance with international norms and standards. The necessity to develop a network of pre-school and school educational institutions and social infrastructure as a whole was substantiated too. The role and place of the State Employment Service in the modern labour market as one of the effective mechanisms in organizational factor were determined. The carried out research enables to identify the main ways of regulating the employment process in the agrarian sector of economy. It will ensure the further formation of an effective organizational and economic mechanism to regulate employment.

Key words: employment, unemployment, agrarian sector of economy, labour relations, labour market, mechanism.

Постановка проблеми. Зайнятість населення належить до показників, що дають змогу охарактеризувати сучасний рівень життя та добробут кожного громадянина й є індикатором, який відображає макроекономічне становище країни, трансформаційні процеси в економіці, рівень розвитку соціально-трудових відносин тощо. Відповідно до певних структурних змін у зайнятості населення за видами економічної діяльності, особливої уваги потребує вивчення питання регулювання зайнятості саме в аграрному секторі.

Сьогодні повинна бути запроваджена політика, яка дала б змогу ефективно здійснювати практику управління на сучасному ринку праці та нівелювати негативні тенденції, а саме: високий рівень міграції, безробіття, низькі показники демографії, відсутність мотивації до праці у працівників, руйнацію соціальної інфраструктури. Відповідно до цього, на початковому етапі побудови ефективного організаційно-економічного механізму управління зайнятістю в агарному секторі економіці важливими є вивчення її дефініції та встановлення чинників, що її формують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та чинники формування зайнятості, зокрема в аграрному секторі економіки, детально досліджували численні вітчизняні науковці: В.Г. Андрійчук, Д.П. Богиня, О.А. Богуцький, О.О. Герасименко, В.К. Горкавий, О.А. Грішнова, В.С. Дієсперов, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, О.М. Могильний, Т.І. Олійник, В.М. Петюх, М.С. Пономарьова, П.Т. Саблук, К.І. Тарасова, Л.В. Транченко, С.А. Харчук, В.Й. Шиян, В.В. Ярова та ін.

Незважаючи на наявність численних праць та наукових розробок, що дали змогу отримати потужну базу теоретичних та практичних напрацювань, потрібно продовжувати дослідження в напрямі врегулювання негативних процесів зайнятості в аграрному секторі, що дасть змогу в майбутньому зупинити занепад та руйнацію сільських територій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у розкритті поглядів науковців на сутність категорії «зайнятість» у процесі становлення вітчизняної економіки, а також деталізації чинників, що забезпечують її формування в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «зайнятість» є важливим індикатором соціально-економічного розвитку суспільства. Зайнятість тісно пов'язана з формуванням національного доходу та можливістю самореалізації особи через суспільно корисну діяльність. В економічній науці категорія «зайнятість» є досить складною і багатогранною, і тісно пов'язана з виробництвом, розподілом, споживанням, способом життя тощо.

Вивчення сутності цієї категорії є важливим під час проведення аналізу сучасного стану ринку праці та вимагає використання комплексного підходу, адже в різні періоди історичного, економічного розвитку нашої держави науковці

по-різному визначали та розробляли власний підхід до розкриття сутності зайнятості.

Дослідник О.І. Кремень зазначає, що досить тривалий час категорія «зайнятість» майже не використовувалася у вітчизняних наукових працях, статистичних і соціологічних дослідженнях [1]. Це явище науковець пояснює наявністю принципу загальності праці. Сутність цього принципу полягає у тому, що кожен має право на працю і тим самим дає зрозуміти, що безробіттю у соціальній країні немає місця.

Проте кінець XX ст. знаменується різкою зміною економічного становища нашої держави, що призвело до масового банкрутства підприємств, неплатоспроможності населення, гіперінфляції. Результатом таких негативних процесів стали раніше невідомі явища, такі як безробіття, тіньова зайнятість. Саме у цей період процес зайнятості потребував урегулювання на державному рівні, результатом чого стало прийняття 1 березня 1991 р. сьогодні вже нечинного Закону України «Про зайнятість населення». У цьому Законі зайнятість визначалася як діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Із часом стало зрозуміло, що цей Закон не повністю відповідає міжнародним нормам, має певні неточності, що може призвести до різного трактування понять. Відповідно, вже з 1 січня 2013 р. набрав чинності новий Закон України «Про зайнятість населення», де зайнятість розуміється як не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їхніх особистих та суспільних потреб із метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їхній власності, у тому числі безоплатно [2].

Науковці С.В. Мочерний та В.М. Петюх на початкових етапах становлення економіки в нашій державі зайнятість розкрили як сукупність відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення робочими місцями та його участю в суспільно корисній діяльності, що приносить заробіток або дохід для забезпечення розширеного, нормального відтворення робочої сили [3; 4].

Зайнятість як багаторівневу соціально-економічну систему у своїх дослідженнях розкриває Б.О. Баласинович, уточнюючи, що ця категорія синтезує складний комплекс економічних, соціальних, організаційно-правових та інших відносин у суспільстві щодо участі індивіда в усіх видах діяльності для задоволення власних і суспільних потреб для забезпечення розвитку професійно-кваліфікаційних здібностей і вмінь відповідно до морально-психологічних якостей і настанов особистості [5].

Дослідник О.О. Ахмедова категорію «зайнятість» розкриває як явище і надає таке уточнення поняття: це соціально-економічне явище, яке полягає у суспільно корисній діяльності громадян, спрямованій на реалізацію їхнього трудового потенціалу й такої, що приносить заробіток (трудовий дохід) [6].

Своєю чергою, С.А. Харчук зайнятість визначає як соціально-економічну категорію, що є складною і досить багатогранною та відображає потяг людини до самовираження та задоволення матеріальних, фізичних і духовних потреб через мотиваційні отримання винагороди [7].

Науковці А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко у своїй колективній праці зайнятість населення вважають фундаментом економічного зростання країни, вирішальним чинником створення валового національного продукту, матеріального й духовного добробуту людей, провідною сферою реалізації їхніх життєвих інтересів, основним засобом задоволення різноманітних потреб. Забезпечення зайнятості населення є найвищим пріоритетом соціально-трудових відносин та їх регулювання [8].

Різні науковці зайнятість визначали як систему, категорію, явище, фундамент економічного зростання, проте кожен зазначав, що дефініція зайнятості висвітлює як економічний, так і соціальний складник.

Таким чином, під зайнятістю ми розуміємо сферу виробничих відносин, яка повністю відповідає законодавчим вимогам і формується під впливом попиту та пропозиції на ринку праці, дає змогу повною мірою реалізувати потенційні можливості та права працівників щодо використання власного потенціалу для створення благ, задоволення потреб і формування корисного ефекту в процесі виробництва шляхом отримання доходу. Зазначимо, що зайнятість перебуває під впливом низки чинників, на які впливають економічні процеси, зміни в законодавстві, здійснюється вплив із боку суспільства і політики. На рисунку узагальнено та визначено головні чинники формування зайнятості.

Залежність аграрного сектору від природно-кліматичних умов викликає нерівномірності у попиті й пропозиції на ринку праці протягом року.

На думку Т.І. Павлюк, незбіг часу виробництва і робочого періоду зумовлює неоднакову потребу в затратах праці на різних етапах виробництва сільськогосподарської продукції [11]. Так, у зимовий період часу потреба у використанні робочої сили є мінімальною, а

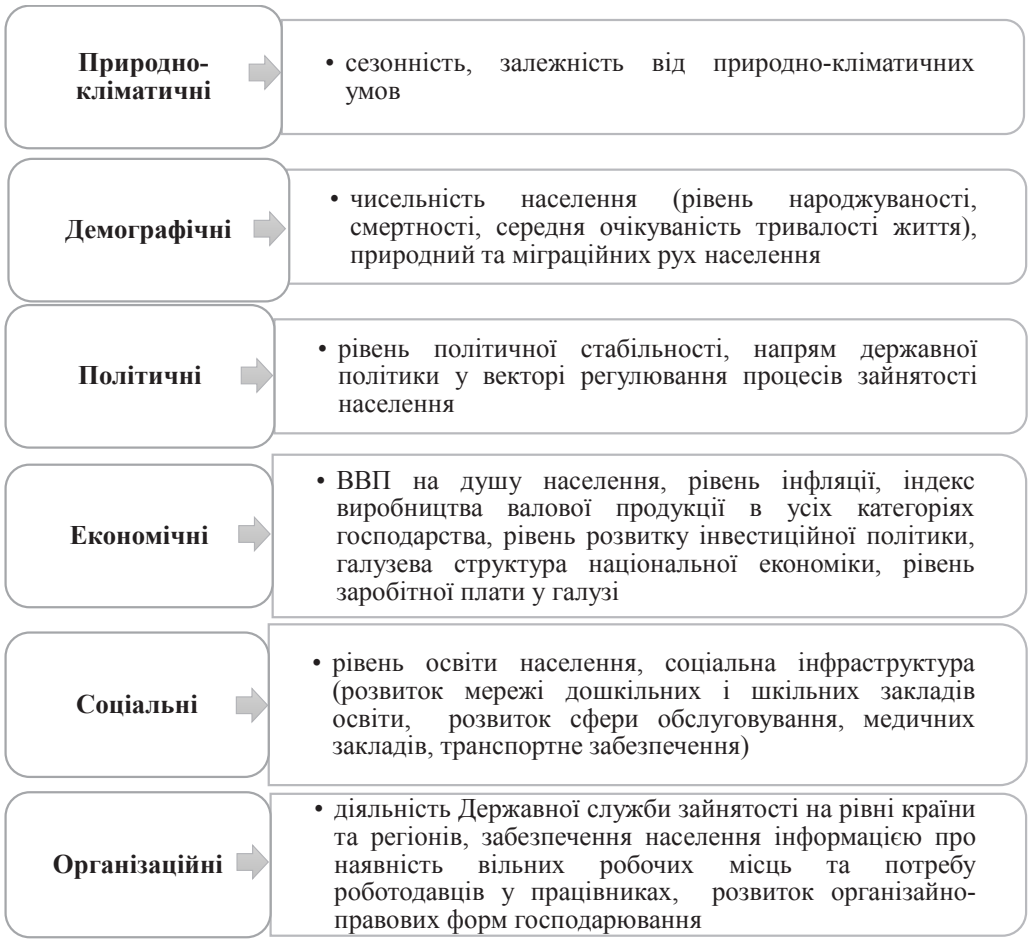

Рис. 1. Класифікація чинників формування зайнятості в аграрному секторі

Джерело: узагальнено за [9; 10]

в літньо-осінній – максимальною. Відповідно, виникає така форма праці, як сезонна. У разі формування механізму управління зайнятістю варто визначити напрями щодо мінімізації впливу сезонного характеру виробництва на процеси зайнятості.

Демографічний чинник є одним із параметрів, що впливає на розвиток зайнятості у цілому по країні, так і в аграрному секторі зокрема. Він показує прямий зв'язок між зайнятістю та загальними показниками відтворення населення. Дослідження доводять, що наслідки демографічної кризи негативно вплинули на динаміку чисельності постійного населення як у цілому, так і на чисельність населення в сільській місцевості, що вимагає запровадження ефективних заходів, що сприятимуть збереженню трудового потенціалу.

Аграрний сектор – це галузь національного господарства, яка забезпечує прибуток національній економіці України. Саме тому економічний чинник має опосередкований вплив на формування попиту на робочу силу, відображає здатність працівника реалізувати свій потенціал, що дасть змогу забезпечити гідний рівень життя. У процесі забезпечення зайнятості важливим є матеріальне стимулювання праці, оскільки без достатнього рівня оплати праці неможливо побудувати соціально-трудові відносини в масштабах підприємства та цілої країни.

Проведення політики зайнятості є важливим індикатором, що відображає соціально-економічний розвиток держави та застосування вектора міжнародної політики у сфері зайнятості. Повністю погоджуємося з думкою В.Б. Сухомлина, що політика зайнятості сприяє поглибленню уявлень щодо вирішення актуальних питань подолання безробіття, пошуку ефективних інструментів оптимізації у сфері зайнятості населення України [12].

Проте нинішня ситуація на ринку праці диктує необхідність проведення активних заходів та впровадження нових механізмів державного регулювання, залучення європейського досвіду, де показник безробіття не зменшують, а намагаються його попередити; затвердження Програми сприяння зайнятості населення в аграрному секторі економіки на 2020–2021 рр. як на рівні окремих регіонів, так і в цілому по країні.

Подальший розвиток аграрного сектору неможливий без залучення інновацій, що, своєю чергою, вимагає певного рівня освіти, адже саме освіта є фундаментом розвитку виробництва. Пріоритетними заходами мають стати побудова розгорнутої мережі дошкільних і шкільних закладів, доступність та можливість отримання якісної освіти. Також необхідним важелем для залучення робочої сили в аграрний сектор є розвиток соціальної інфраструктури, а саме сфери обслуговування, медичних закладів, транспортного сполучення.

До організаційних чинників формування зайнятості належить діяльність Державної служби зайнятості. Сьогодні у зв'язку з високим рівнем безробіття, трудової міграції ефективна діяльність служб зайнятості може стати одним із механізмів виходу з кризи. Діяльність служби передбачає надання на безоплатній основі посередницьких послуг роботодавцям та особам, що прагнуть працевлаштуватися, реалізує право на соціальний захист від безробіття, здійснює пошук вакансій, дає змогу проходження навчання за різними робітничими професіями, забезпечує виплатами у зв'язку з тимчасовою втратою роботи.

Уважаємо за необхідне впровадити в практику Державної служби зайнятості заходи, що дадуть змогу підвищити конкурентоспроможність аграрного товаровиробника на ринку праці, а також підвищать рівень мотивації безробітних до пошуку роботи. Основні шляхи вдосконалення регулювання зайнятості в аграрному секторі вбачаємо у таких заходах:

– збереження трудового потенціалу шляхом упровадження політики, що сприятиме підвищенню народжуваності та зниженню смертності, підвищенню тривалості життя;

– державне регулювання міграційних процесів;

– ефективне використання природного та ресурсного потенціалу;

– затвердження Програми сприяння зайнятості населення в аграрному секторі, що передбачатимуть програми підтримки бізнесу на селі;

– підтримка системи економічного зростання та розвитку селянських (фермерських) господарств;

– доступність якісної освіти;

– розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості, що сприятиме повному задоволенню потреб суспільства;

– підвищення результативності діяльності Державної служби зайнятості;

– розвиток корпоративної соціальної відповідальності аграрного бізнесу.

Висновки з даного дослідження. За результатами проведених досліджень відзначимо, що питання формування та регулювання зайнятості, зокрема в аграрному секторі економіки, не втрачають своєї актуальності й вимагають ґрунтовних досліджень. Єдиний підхід до розкриття сутності зайнятості буде сприяти ефективному розробленню політики, що дасть змогу підвищити конкурентоспроможність аграрних підприємств як суб'єктів на ринку праці та розробити ефективні механізми управління аграрним сектором. Визначення головних чинників формування зайнятості дасть змогу проводити на державному рівні заходи щодо врегулювання соціального захисту та соціального діалогу; забезпечення ефективної зайнятості серед молоді для запобігання стрімкого відтоку найкращих фахівців за кордон; урегулювання питань щодо нестандартних форм зайнятості тощо.

Список використаних джерел:

1. Кремень О.І. Зайнятість населення: основні підходи до трактування сутності та сегментації. *Економічний простір : збірник наукових праць*. 2010. № 35. С. 129–151.
2. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. Дата оновлення: 31.08.2018. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17 (дата звернення: 23.07.2019).
3. Мочерний С.В. Основи економічних знань: запитання і відповіді : навчальний посібник. Київ : Знання України, 1996. 272 с.
4. Петюх В.М. Ринок праці : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 1999. 288 с.
5. Баласинович Б.О. Зайнятість в умовах становлення інформаційного суспільства : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.01.01. Київ, 2005. 19 с.
6. Ахмедова О.О. Удосконалення механізму державного управління зайнятістю населення в регіоні на засадах індивідуально орієнтованих програм : дис. … канд. наук з держ. управ. : 25.00.02. Донецьк, 2010. 180 с.
7. Харчук С.А. Зайнятість сільського населення як передумова розвитку сільських територій : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2011. 20 с.
8. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / А.М. Колот та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. Київ : КНЕУ, 2009. 711 с.
9. Чуб О.В. Чинники ефективної зайнятості молоді в сучасних умовах. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика.* 2014. № 2. С. 319–324. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_2_48 (дата звернення: 23.07.2019).

10. Куцеволова М.В. Фактори впливу на зайнятість населення регіонів: можливості використання у процесі формування політики зайнятості. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2(30). С. 225–236. URL: https://dse.org.ua/arhcive/30/17.pdf (дата звернення: 23.07.2019).
11. Павлюк Т.І. Особливості зайнятості населення в сільському господарстві. *Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.* 2018. Вип. 28. С. 415–420.
12. Сухомлин В.Б. Формування та реалізація державної політики у сфері зайнятості населення : автореф. дис. … канд. наук з держ. управ. : 25.00.02. Київ, 2019. 23 с.

References:

1. Kremen O.I. (2010). Zaniatist naselennia: osnovni pidkhody do traktuvannia sutnosti ta sehmentatsii [Employment of the population: the main approaches to the interpretation of the nature and segmentation]. *Ekonomichnyi prostir : zbirnyk naukovykh prats*, no. 35, pp. 129–151.
2. Pro zainiatist naselennia : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5067-VI: stanom na 01.01.2013 r. [On Compulsory State Social Unemployment Insurance: The law of Ukraine from 05.07.2012 number 5067-VI]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ 5067-17 (accessed 23 July 2019).
3. Mochernyi S.V. (1996). Osnovy ekonomichnykh znan: zapytannia i vidpovidi : navch. posib. [Basics of economic knowledge: questions and answers]. Kyiv : Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
4. Petiukh V.M. (1999). Rynok pratsi : navch. posib. [Labor market]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
5. Balasynovych B.O. (2005). Zainiatist v umovakh stanovlennia informatsiinoho suspilstva [Employment in an Information Society] (PhD Thesis), Kyiv.
6. Akhmedova O.O. (2010). Udoskonalennia mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia zainiatistiu naselennia v rehioni na zasadakh indyvidualno oriientovanykh prohram suspilstva [Improvement of the mechanism of public administration of employment in the region on the basis of individually oriented programs] (PhD Thesis). Donetsk, 2010.
7. Kharchuk S.A. (2010). Zainiatist silskoho naselennia yak peredumova rozvytku silskykh terytorii [Employment in an Information Society] (PhD Thesis), Kyiv.
8. Kyiv National Economic University (2010). Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny [Labor economics and social-labor relations]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
9. Chub O.V. (2014). Chynnyky efektyvnoi zainiatosti molodi v suchasnykh umovakh [Factors of effective youth employment in modern conditions]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka* [Social-labor relations: theory and practice] (electronic journal), no. 2, pp. 319–324. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_2_48 (accessed 23 July 2019).
10. Kutsevolova M.V. (2017). Faktory vplyvu na zainiatist naselennia rehioniv: mozhlyvosti vykorystannia u protsesi formuvannia polityky zainiatosti [Factors affecting the employment of the population of the regions: opportunities for employment policy-making in the process]. D*emohrafiia ta sotsialna ekonomika* [Demography and the social economy] (electronic journal), no. 2, pp. 225–236. Available at: http:// https://dse.org.ua/arhcive/30/17.pdf (accessed 23 July 2019).
11. Pavliuk T.I. (2018). Osoblyvosti zainiatosti naselennia v silskomu hospodarstvi [Features of employment of the population in agriculture]. *Visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho*. 2018. Vol. 28, pp. 415–420.
12. Sukhomlyn V.B. (2019). Formuvannia tarealizatsiia derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti naselennia [Formation of public policy implementation in the sphere of employment of the population] (PhD Thesis), 2019.

УДК 65014.1+658

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-11

Башинська І.О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту
Одеського національного політехнічного університету

Bashynska Iryna
Odessa National Polytechnic University

УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНОЮ СИСТЕМОЮ: КРИТЕРІЇ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОСТІ

MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AS AN ORGANIZATIONAL SYSTEM: SECURITY CRITERIA

У статті розглянуто основні аспекти управління промисловим підприємством як організаційною системою, з огляду на критерії безпекоорієнтованості. Виявлено, що Четверта промислова революція не тільки призведе до модернізації окремих інструментів і методів управління, а й сприятиме кардинальній перебудові функцій управління, способів організації діяльності сучасного підприємства. Для промислових підприємств високотехнологічного сектору фіксується зростання інноваційної активності. Пропонується управління розглядати з позиції основних положень теорії організаційних систем. Розглянуто моделі прийняття рішень, у загальному вигляді сформульовано завдання управління організаційними системами, описано технологію і загальні підходи до вирішення цих завдань. Виділені критерії безпекоорієнтованості покладені в основу механізму адаптивного управління промисловим підприємством для усунення невизначеності.

Ключові слова: управління, організаційна система, промислове підприємство, безпекоорієнтованість, невизначеність, адаптивне управління.

В статье рассмотрены основные аспекты управления промышленным предприятием как организационной системой, учитывая критерии безопасного управления. Выявлено, что Четвертая промышленная революция не только приведет к модернизации отдельных инструментов и методов управления, но и будет способствовать кардинальной перестройке функций управления, способов организации деятельности современного предприятия. Для промышленных предприятий высокотехнологичного сектора фиксируется рост инновационной активности. Предлагается управления рассматривать с позиции основных положений теории организационных систем. Рассмотрены модели принятия решений, в общем виде сформулирована задача управления организационными системами, описаны технология и общие подходы к решению этих задач. Выделенные критерии безопасного управления ложатся в основу механизма адаптивного управления промышленным предприятием для устранения неопределенности.

Ключевые слова: управление, организационная система, промышленное предприятие, безопасное управление, неопределенность, адаптивные механизмы управления.

The main aspects of industrial enterprise management as an organizational system are considered in the article, discussing the criteria of safety orientation. It is established that transformational changes of the environment of the functioning of industrial enterprises are marked by three main factors: the pace of development, the breadth and depth of strategic changes, the systemic influence. It is revealed that the fourth industrial revolution will not only lead to the modernization of individual tools and methods of management, but will also contribute to a radical restructuring of management functions, ways of organizing the activity of a modern enterprise. The general trend of development of the innovative environment of Ukraine has a negative dynamics, characterized by a decrease in the number of industrial enterprises engaged in innovation activities, a significant reduction in innovatively active enterprises. Growth of innovation activity is recorded for industrial enterprises of the high-tech sector. At the same time, despite the small position of the high-tech sector in the generation of GDP and employment of Ukraine,

as in the whole world, it is the most intensive in the production of products and innovation activities. The transition to a new technological way of the economy requires new approaches to the management of industrial enterprises. It is established that the management of an industrial enterprise should be systemic. Management is suggested to be considered from the standpoint of the necessary provisions of OS theory. Models of decision-making are considered, in general form the task of OS management is formulated, technology and general approaches to solving these problems are described. The basic criteria of safety orientation of management of industrial enterprise as OS are highlighted: minimization of cost of the center for management; the consistency of the agent's actions with the plans of the center; non-manipulability; economic responsibility; assessment of probable risks; redistribution of risks between the parties to the relationship; determination by the center of the planned level of security.

Key words: management, organizational system, industrial enterprise, security orientation, uncertainty, adaptive management.

Постановка проблеми. Промислові підприємства функціонують в умовах динамічного середовища, що відзначається невизначеністю і високим рівнем імовірності непередбачуваних подій. Внутрішнє середовище підприємства не завжди здатне вчасно адаптуватися но нових факторів і ризиків. Оскільки промислове підприємство є складною активною системою, дослідження причин і особливостей різного типу ризиків свідчать: відомі принципи і методи забезпечення безпеки не відповідають повною мірою сучасним вимогам; підходи і принципи оцінки безпекоорієнтованості не відображають усього різноманіття чинників, що впливають на руйнування організації та її архітектури. Це зумовлено, перш за все, тим, що виникнення ситуацій ризику, безпеки і катастроф не враховують у традиційних моделях детермінованих і випадкових процесів, оскільки механізми старіння та руйнування організації й архітектури промислового підприємства характеризуються великою складністю. Крім того, новий технологічний рівень розвитку вносить додаткові специфічні ризики і загрози [1]. Зокрема, такі моделі не дають змогу отримати достовірну уяву про раптові ризики і катастрофи складних систем, викликаних нестаціонарними, аномальними й граничними явищами. Серед них слід виділити: незворотні явища еволюційного старіння, нелінійні і порогові процеси руйнування, процеси стрибкоподібного переходу в нестійкий стан під впливом критичної маси чинників тощо. Необхідно узагальнене відображення режиму функціонування реального складного об'єкта, що дасть змогу з єдиних позицій проявляти як механізми його функціонування і працездатності в штатному режимі, так і механізми появи і розвитку позаштатного режиму.

Таке узагальнене відображення представлено у вигляді емпіричного твердження, яке називають гіпотезою про режим складної системи: режим функціонування промислового підприємства як складної системи в будь-який момент часу визначається дією її внутрішніх бізнес-процесів і безлічі процесів її взаємодії із зовнішнім середовищем. Властивості режиму залежать від упорядкованості, випадковості і хаотичності внутрішніх бізнес-процесів і балансування і цільової взаємоузгодженості зовнішніх процесів взаємодії. Режим містить такі компоненти:

– детермінованого, сформованого під впливом типових детермінованих бізнес-процесів штатного режиму функціонування і типових процесів штатного управління системою, яку описують детерміновані закономірності;

– випадкового, утвореного під впливом різних випадкових чинників зовнішнього і внутрішнього середовища системи, що підлягає певним імовірнісним і статистичним закономірностям;

– хаотичного, утвореного нерегулярними, аномальними, непередбачуваними діями нелінійних еволюційних і порогових механізмів різної природи, які не підлягають відомим детермінованим і статистичним закономірностям.

Зазначені компоненти режиму взаємопов'язані через безліч процесів і явищ. Така безліч містить різні види і типи зв'язків: прямі і зворотні, позитивні й негативні, лінійні та нелінійні, детерміновані і випадкові, оборотні й необоротні тощо. Спільні дії компонент у будь-який момент часу визначають властивості й особливості режиму функціонування складної системи.

Використання узагальненого опису різних факторів і властивостей у формі гіпотези під час вирішення завдань аналізу, проектування й управління складними системами, зокрема управління їхньою безпекою, надає потенційну можливість дослідження процесів штатного функціонування з єдиної позиції принципів системної методології. Практична значимість цієї гіпотези полягає у тому, що вона визначає необхідність, можливість і доцільність пошуку різних експериментальних та емпіричних підходів і прийомів пізнання реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основі даного дослідження покладено базис теорії активних систем (ТАС) – розділу теорії управління соціально-економічними системами, що вивчає властивості механізмів їх

функціонування, зумовлені проявами активності учасників системи [2]. У монографії [2] вперше поставлено завдання оптимізації механізмів управління активною системою засобами планування і стимулювання. За основними своїми підходами і використовуваними методами досліджень ТАС надзвичайно тісно пов'язана з такими розділами теорії управління соціально-економічними системами, як: теорія ієрархічних ігор (або інформаційна теорія ієрархічних систем) [3–5], теорія управління складними системами (В.Л. Волковіч, В.С. Михалевич та ін.), управління проектами (В.І. Воропаєв, Д.І. Голенко-Гінзбург та ін.) тощо. За останнє десятиліття ТАС трансформувалася у теорію організаційних систем (далі – ОС), яка включає в себе елементи ТАС, теорію ієрархічних ігор [6], системного аналізу [7], mechanism design [6] тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є виділення основних аспектів управління промисловим підприємством як організаційною системою, з огляду на критерії безпекоорієнтованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Промислові підприємства є драйверами розвитку економіки країни. Інформаційні технології та цифрова трансформація в умовах Четвертої індустріальної промислової революції виступають основними чинниками технологічних змін й умовою забезпечення конкурентоспроможності як на рівні окремих підприємств, так і на рівні країн та наднаціональних об'єднань, приводячи до перебудови усіх економічних і виробничих процесів, радикального зростання продуктивності, підвищення якості та зниження собівартості товарів і послуг.

Наслідки трансформаційних змін середовища функціонування промислових підприємств відзначаються трьома основними чинниками: темпом розвитку, широтою і глибиною стратегічних змін, системним впливом. Дослідники стверджують, що наявний рівень управління та усвідомлення поточних змін у всіх сферах украй низький порівняно з необхідністю переосмислення економічних, соціальних і політичних систем [8–10].

Звертаючись до сучасної парадигми наукової думки щодо Четвертої промислової революції і супутніх їй технологій, зауважимо, що вона будується на положенні про те, що для сучасних промислових підприємств відкриваються як незаперечні можливості, так і загрози, частина яких поки не дуже добре усвідомлюється бізнесменами і суспільством у цілому.

Так, Четверта промислова революція не тільки призведе до модернізації окремих інструментів і методів управління, а й сприятиме кардинальній перебудові функцій управління, способів організації діяльності сучасного підприємства. Реалізація нових технологічних рішень потребує принципових змін у сфері організації взаємодії людини і машин, нових кваліфікаційних характеристик від працівників і нових методів управління виробництвом. Особливої трансформації зазнає ринок праці, оскільки це пов'язано з потребою в працівниках нового типу, з іншими професійними, процесуальними, організаційними і навіть соціальними навичками й уміннями.

Даний етап розвитку економіки характеризується зниженням витрат підприємств на збір, систематизацію та аналіз інформації. Найбільшою мірою це торкнеться процесів взаємодії із цільовими сегментами, де технології будуть не тільки спрощувати створення нових продуктів і скорочувати терміни виведення їх на ринок за рахунок нових інструментів обліку, аналізу та прогнозування споживчих переваг, а й створювати основу для обліку та формування досвіду споживача, аналізу його індивідуальних переваг.

Для України питання переходу на новий технологічний уклад є надзвичайно актуальним. За рівнем технологічності виділяють промислові підприємства високо-, середньо- і низькотехнологічні. Високотехнологічний сектор України є меншим, аніж у більшості країн, виробляє 0,5% ВВП та надає роботу 0,5% зайнятих осіб. У світі цей сектор генерує 2,2% ВВП – від 0,05% (Панама) до 13,8% (Тайвань). В Україні у цьому секторі функціонує лише 4,0% промислових підприємств (189 у 2017 р.). Проте він є найбільш інтенсивним у виробництві продукції та здійсненні інноваційної діяльності.

Частка доданої вартості у випуску продукції усіх технологічних секторів України (рис. 1) указує на те, що частка високотехнологічного виробництва у валовій доданій вартості (далі – ВДВ) становить 38,6% у 2017 р. (у 2011 р. – 24,1%).

Для України в останні роки характерним є скорочення кількості підприємств промисловості, що провадили інноваційну діяльність (на 9% у 2017 р. порівняно з 2016 р. до 16,2% всіх промислових підприємств). Маємо значне скорочення інноваційно активних підприємств у:

– середньовисокотехнологічному секторі (на 18% порівняно з 2015 р.);

– середньонизькотехнологічному секторі (на 7% порівняно з 2015 р.)

Для промислових підприємств високотехнологічного сектору фіксується зростання інноваційної активності, яка є найбільшою серед технологічних секторів (рис. 2).

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств у цілому по промисловості та у роз-

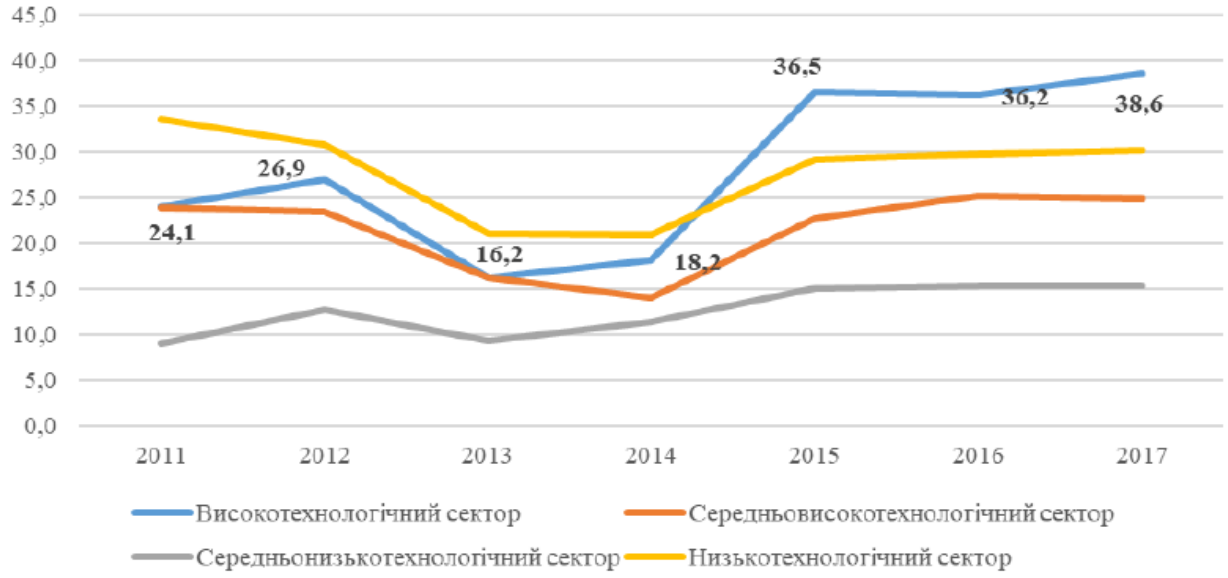

Рис. 1. Динаміка частки ВДВ технологічних секторів у загальному обсязі випуску продукції в Україні у 2011–2017 рр., % (дані зазначено для високотехнологічного сектору)

Джерело: розроблено на основі даних Держстату України

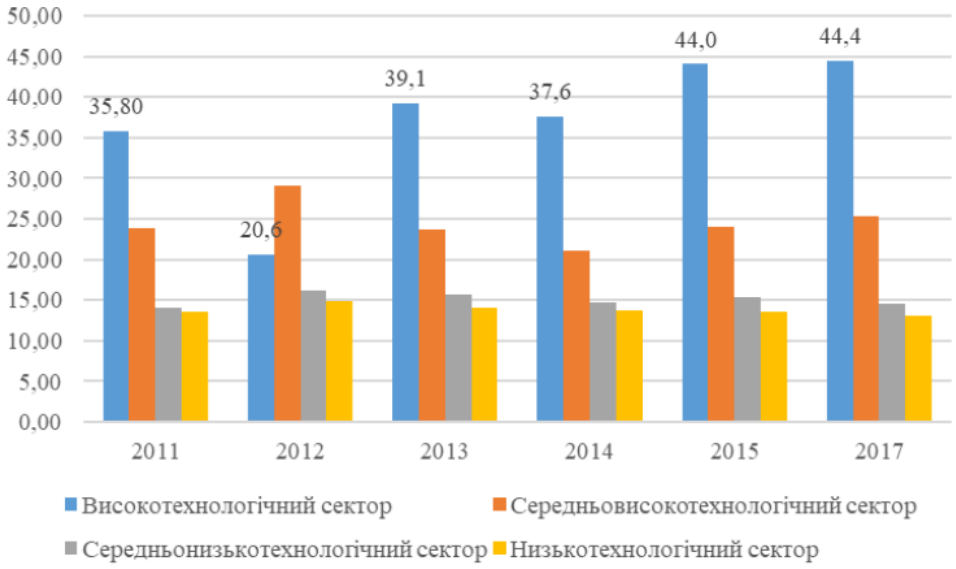

Рис. 2. Динаміка рівня інноваційної активності підприємств за технологічними секторами в Україні у 2011–2017 рр., % (дані зазначено для високотехнологічного сектору)

Джерело: розроблено на основі даних Держстату України

різі всіх технологічних секторів – від 72,6% до 97,3% у 2017 р. Частка власних коштів стабільно зростає серед джерел фінансування у підприємств високотехнологічного сектору (рис. 3).

У 2017 р. промислові підприємства витрачали виділені на інновації кошти переважно на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 64,7% загального обсягу фінансування інновацій. або 5 898,84 млн грн, що на 20,7 в. п. менше, ніж у 2016 р. Натомість частка витрат на проведення НДДКР зросла з 10,6% у 2016 р. до 23,8% у 2017 р.

Підприємства високотехнологічного сектору зростаючу частку витрат спрямували на придбання машин, обладнання, програмного забезпечення. Значну частку коштів цей сектор витрачає на проведення НДДКР – вищу, ніж у цілому у промисловості України.

Таким чином, незважаючи на незначне місце високотехнологічного сектору у генерації ВВП та зайнятості України, як і у всьому світі, він є найбільш інтенсивним у виробництві продукції та здійсненні інноваційної діяльності. За багатьма показниками цей сек-

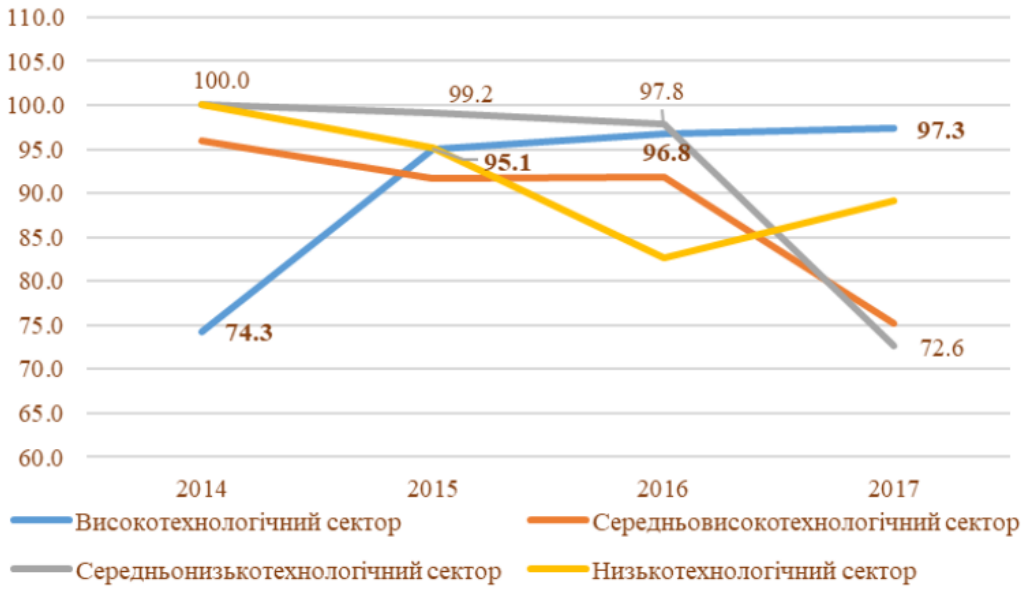

Рис. 3. Динаміка обсягів фінансування інноваційної діяльності за рахунок власних коштів за технологічними секторами за 2014–2017 рр., % до загального обсягу фінансування відповідного сектору (дані зазначено для високо- та середньонизькотехнологічних секторів)

Джерело: розроблено на основі даних Держстату України

тор є найкращим серед технологічних секторів, зокрема:

– частка ВДВ у випуску продукції стабільно зростає і досягла 38,6% у 2017 р. – найвище значення серед усіх технологічних секторів;

– інноваційна активність підприємств досягла у 2017 р. 44,4%, що також є найвищим значенням;

– витрачає найвищу частку своєї ВДВ на інновації: у 2017 р. ця частка становила 6,8%.

З огляду на отримані результати, можна стверджувати, що інноваційний шлях розвитку для промислових підприємств є безальтернативним. Це потребує розроблення ефективних механізмів управління. Механізмом у межах даного дослідження є система, пристрій, що визначає порядок будь-якого виду діяльності. Промислове підприємство є ОС, яка визначається тріадою напрямів дослідження:

– властивість (внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, що зумовлена його будовою);

– система (об'єднання людей, які спільно реалізують деяку програму або мету і діють на основі певних процедур і правил – механізмів функціонування);

– бізнес-процеси (сукупність процесів або дій, що призводять до утворення й удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого).

Отже, будемо розглядати механізми управління промисловим підприємством як ОС. Об'єктом досліджень із позиції теорії є ОС, предметом досліджень – механізми управління. З погляду системного аналізу будь-яка система задається її складом, структурою і функцією. З урахуванням цілеспрямованості поведінки учасників модель ОС визначається завданням:

– складу ОС (учасників, що входять в ОС, тобто її елементів);

– структури ОС (сукупності інформаційних, керуючих, технологічних та інших зв'язків між учасниками ОС);

– множин допустимих стратегій (обмежень і норм діяльності) учасників ОС, що відбивають у тому числі інституційні, технологічні та інші обмеження і норми їхньої спільної діяльності;

– переваг і очікувань учасників ОС;

– інформованості – тієї інформації про істотні параметри, якою володіють учасники ОС на момент прийняття рішень про функціональні стратегії;

– порядку функціонування (послідовності отримання інформації та вибору стратегій учасниками ОС).

Управління ОС, що розуміється як вплив на керовану систему з метою забезпечення необхідної її поведінки, може торкатися кожного із шести перерахованих параметрів її моделі.

Отже, механізми управління ОС класифікуються згідно з параметрами і процедурами прийняття управлінських рішень, які є предметом управлінського впливу, при цьому змінюючи в процесі й результати компоненти ОС. Виділяються такі механізми управління ОС: управління складом; управління структурою; інституційне

управління (управління обмеженнями та нормами діяльності); мотиваційне управління (управління вподобаннями та інтересами); інформаційне управління (управління інформацією, якою володіють учасники ОС на момент прийняття рішень); управління порядком функціонування (управління послідовністю отримання інформації і вибору стратегій учасниками ОС) [11].

В умовах переходу на новий технологічний рівень розвитку особливої актуальності набувають механізми адаптивного управління динамічними активними системами в умовах невизначеності, оскільки адаптивний спосіб управління розглядається як основний інструмент усунення невизначеності. Процедури адаптації і навчання широко застосовуються в автоматичних системах. Суть адаптивного управління промисловим підприємством як ОС полягає у використанні центром (управляючим органом) інформації про плани і стани елементів у попередні періоди функціонування для ідентифікації структури, визначення поточних планів елементів і керуючих впливів. Особливістю адаптивного управління в ОС є необхідність урахування довгострокових планів активних елементів (системи менеджменту ОС), тому особливо важливою є своєчасна поінформованість активних елементів про процедури адаптивного управління, що буде мати суттєвий вплив на управлінські рішення. Тобто первинним завданням управляючого органу є ідентифікація характерних якостей ОС, станів і планів її елементів.

ОС у найпростішому варіанті складається із центра й агента. Центром, відповідно до теорії ієрархічних ігор та теорії активних систем, є гравець, який робить хід першим (має право встановлювати правила гри для інших гравців), а агентом – гравець, який діє після відомого йому вибору першого гравця. У моделях управління ОС (промисловим підприємством) центр є керуючим органом, агент – керованим суб'єктом.

Процес прийняття рішень можна описати такою моделлю:

$$\psi_0 = \{U_A, U_\nu, U_I, A_0, \tilde{}, \omega(*), \nu_0(*), I_0\}, \qquad (1)$$

де індекс «А» відноситься до інституціонального управління, «ν» – до мотиваційного, «I» – до інформаційного;

дії (вибрані центром стратегії управління) такі: $u_A \in U_A$, $u_\nu \in U_\nu$, $u_I \in U_I$;

A_0 – множина допустимих результатів діяльності агента з урахуванням його переваг і очікувань;

$\omega(*)$ – зміни результату діяльності агента залежно від дії і середовища, інформація про яку відображена змінною I за максимального усунення невизначеності;

$\nu_0(*)$ – функція корисності.

Нижче представлено модель управління з ідентифікацією переваг і поінформованості агента. Логіка побудови такої моделі така. Нехай переваги агента за деяких можливих результатів діяльності задані його функцією корисності $\nu(*)$, а результати діяльності $z \in A_0$ залежать від дії $y \in A$ і середовища $\theta \in \Theta$, що відображається функцією: $z = \omega(y, \theta)$. У такому разі закон $W_I(*)$ визначається функцією $\omega(*)$, що відображає структуру пасивного керованого об'єкта, і ту інформацію I, якою володіє агент на момент прийняття рішень про

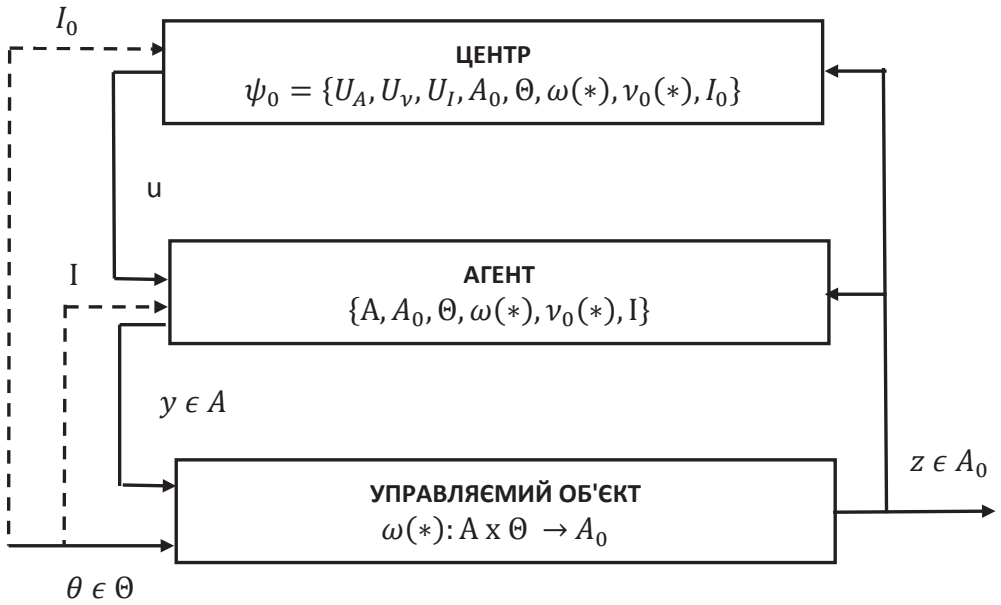

Рис. 4. Структура системи управління з виділенням структури прийняття рішень агентом

Джерело: за матеріалами [11]

вибір конкретних дій. На рис. 4 представлено модель, яка включає в себе структуру системи управління, з виділенням структури прийняття рішень агентом.

Виходячи з наведеної схеми, критеріями безпекоорієнтованості управління промисловим підприємством як ОС є такі:

– мінімізація затрат центра на управління;

– взаємоузгодженість, тобто дії агента мають співпадати і взаємоузгоджуватися з планами, які пропонує центр, для стимулюючого впливу центра на дії агента;

– неманіпулюємість – достовірність інформації;

– економічна відповідальність – оцінка ймовірних ризиків, визначення рівня економічної відповідальності на підставі достовірних даних;

– перерозподіл ризиків між сторонами відносин, раціональна поведінка усіх учасників;

– визначення центром планового рівня безпеки, поінформованість агента про такі плани для мінімізації можливих сумарних утрат підприємства від імовірних збитків.

Висновки з даного дослідження. Установлено, що управління промисловим підприємством має носити системний характер. Пропонується управління розглядати з позиції основних положень теорії ОС. Розглянуто моделі прийняття рішень, у загальному вигляді сформульоване завдання управління ОС, описано технологію і загальні підходи до вирішення цих завдань. Виділено основні критерії безпекоорієнтованості управління промисловим підприємством як ОС. Розроблення конкретних механізмів для вирішення завдань процесу прийняття і реалізації управлінських рішень для ОС стане предметом подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел:

1. Башинська І.О. Основні порушники та загрози інформаційної безпеки промислових підприємств. *Problems of social and economic development of business :* монографія. Publishing house «BREEZE». Montreal, Canada, 2014. С. 262–267.
2. Бурков В.Н., Новиков Д.А. Теория активных систем: состояние и перспективы. Москва : Синтег, 1999. 128 с.
3. Гермейер Ю.Б. Игры с непротивоположными интересами. Москва : Наука, 1976. 327 с.
4. Кононенко А.Ф., Халезов А.Д., Чумаков В.В. Принятие решений в условиях неопределенности. Москва : ВЦАН, 1991. 211 с.
5. Молодцов Д.А. Устойчивость принципов оптимальности. Москва : Наука, 1987. 280 с.
6. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология. Москва : Синтег, 2007. 664 с.
7. Губко М.В., Новиков Д.А. Теория игр в управлении организационными системами. Москва : Синтег, 2002. 148 с.
8. Башинська І.О. Інноваційно-інформаційні технологій для забезпечення інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємства. *Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти* : монографія / за ред. Є.І. Масленнікова. Херсон, 2016. С. 607–635.
9. Бондаренко С.А. Системне забезпечення стійкого інноваційного розвитку виноробних підприємств : монографія ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2018. 563 с.
10. Шваб К. Четвертая промышленная революция : монография / пер. с англ. Москва : Э, 2017. 208 с.
11. Новиков Д.А. Теория управления организационными системами. Москва : МПСИ, 2005. 584 с.

References:

1. Bashinska I.O. (2014). *Osnovni porushniki ta zagrozi Informatsiynoyi bezpeki promislovih pidpriemstv* [Major violators and threats to information security of industrial enterprises]. *Problems of social and economic development of business* : monograph. Montreal, Canada, 2014. 408 p.
2. Burkov V.N., Novikov D.A. (1999). *Teoriya aktivnyih sistem: sostoyanie i perspektivyi* [Theory of active systems: state and prospects]. Moscow : Sinteg, 128 p. (in Russian)
3. Germeyer Yu.B. (1976). *Igryi s neprotivopolozhnyimi interesami* [Games with Opposite Interests]. Moscow : Nauka, 327 p. (in Russian)
4. Kononenko A.F., Halezov A.D., Chumakov V.V. (1991). *Prinyatie resheniy v usloviyah neopredelennosti* [Decision making under uncertainty]. Moscow : VTsAN, 211 p. (in Russian)
5. Molodtsov D.A. (1987). *Ustoychivost printsipov optimalnosti* [Sustainability of optimality principles]. Moscow : Nauka, 280 p. (in Russian)
6. Novikov A.M., Novikov D.A. (2007). *Metodologiya* [Methodology]. Moscow : SINTEG, 664 p. (in Russian)
7. Gubko M.V., Novikov D.A. (2002). *Teoriya igr v upraveenii organizatsionnyimi sistemami* [Game Theory in Organizational Management]. Moscow : SINTEG, 148 p. (in Russian)
8. Bashinska I.O. *Innovatsiyno-informatsiyni tehnologiy dlya zabezpechennya intelektualno-kadrovoyi skladovoyi ekonomichnoyi bezpeki pidpriemstva* [Innovation-information technologies for providing the intellectual-personnel component of economic security of the enterprise]. *Innovatslyna*

ekonomika: teoretichnI ta praktichnI aspekti [Innovative Economics: Theoretical and Practical Aspects] : monograph. Herson, 2016. P. 607–635.
9. Bondarenko S.A. (2018). *Sistemne zabezpechennya stsykogo innovatssynogo rozvitku vinorobnih pidpriemstv* [Systematic support of sustainable innovative development of wineries] : monografiya. Odesa, 563 p.
10. Shvab K. (2017). *Chetvertaya promyishlennaya revolyutsiya* [The Fourth Industrial Revolution] : monografiya. Moscow : Izd-vo «E», 208 p. (in Russian)
11. Novikov D.A. (2005). *Teoriya upravleniya organizatsionnyimi sistemami* [Organizational Systems Management Theory]. Moscow : MPSI, 584 p. (in Russian)

УДК 658:005.95

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-12

Вартанова О.В.
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної кібернетики та маркетингу
Черкаського державного технологічного університету

Vartanova Olena
Cherkasy State Technological University

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ПЕРСОНАЛУ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЙ МАРКЕТИНГУ ПЕРСОНАЛУ

PROVIDING THE STAFF RESILIENCE OF THE COMPANY BASED ON THE PERSONNEL MARKETING TECHNOLOGIES

У статті обґрунтовано необхідність використання маркетингових тех-нологій у забезпеченні стійкості персоналу в умовах структурних і динамічних змін ринку праці, які спричиняють дефіцит персоналу певних категорій та професійного рівня. Виявлено причини порушення стійкості персоналу, які випливають із незадоволення співробітників умовами працевлаштування й якістю робочих місць. Констатовано, що порушення стійкості персоналу спричиняє дисбаланс між вимогами працедавців та здобувачів вакансій. Концептуалізовано визначення маркетингу персоналу підприємства. Уточнено сутність, мету, завдання, основні процеси та результати маркетингу персоналу підприємства. Систематизовано технології маркетингу персоналу, які можуть застосовуватися для забезпечення стійкості персоналу підприємств. Виокремлено нові маркетингові технології, використання яких сприяє підвищенню стійкості персоналу в умовах соціалізації управління.

Ключові слова: вимоги, забезпечення, маркетинг персоналу, маркетингові технології, стійкість персоналу, соціалізація управління, управління персоналом.

В статье обоснована необходимость использования маркетинговых технологий в обеспечении устойчивости персонала в условиях структурных и динамических изменений рынка труда, которые приводят к дефициту персонала определенных категорий и профессионального уровня. Выявлены причины нарушения устойчивости персонала, которые определяются недовольством сотрудников условиями трудоустройства и качеством рабочих мест. Констатировано, что нарушение устойчивости персонала определяется дисбалансом между требованиями работодателей и соискателей вакансий. Уточнены сущность, цели, задачи, основные процессы и результаты маркетинга персонала. Систематизированы маркетинговые технологии, которые используются для обеспечения устойчивости персонала предприятий. Выделены новые маркетинговые технологии, использование которых способствует повышению устойчивости персонала в условиях социализации управления.

Ключевые слова: требования, обеспечение, маркетинг персонала, маркетинговые технологии, устойчивость персонала, социализация управления, управление персоналом.

The necessity of using marketing technologies to ensure the staff resilience in the context of structural and dynamic changes in the labour market, which cause shortage of personnel of certain categories or professional level is substantiated. The reasons for the violation of staff resilience, which result from the employees' dissatisfaction with the conditions of employment and quality of workplaces, were identified. The essence of the concept of "staff resilience" as a certain state of the personnel management system, which characterizes its ability to keep working capacity under the influence of internal and external transformations on the basis of ensuring the balance of quantitative and qualitative parameters of personnel stability have been defined. According to the results of the conducted researches, the reasons for the violation of the staff's resilience, which stem from the employees' dissatisfaction with the conditions of employment and quality of workplaces, were identified. According to the results of the research, the reasons for the violation of personnel resistance due to dissatisfaction of workers with working conditions and the quality of jobs are identified. It has been stated that the disruption of staff resilience arises because of a discrepancy between the requirements of employers and job seekers. The essence of personnel marketing as a type of activity aimed at achieving optimal matching between labour demand and supply in order to meet the labour needs of all subjects of the labour market have been conceptualized. The purpose, tasks, main processes and results of personnel marketing are specified. It is emphasized that according to the concept of personnel marketing, the workplace is a kind of product with relevant consumer properties, which is offered in the labour market and should attract its "consumers". Marketing technologies that can be used to ensure the staff resilience of enterprises have been systematized. New marketing technologies (outsourcing, outsourcing, outplacement, outsourcing and staff outfitting) aimed at improving staff resilience in the conditions of socialization of management have been identified.

Key words: requirements, provision, personnel marketing, marketing technologies, staff resilience, socialization of management, HR-management.

Постановка проблеми. Структурні перетворення ринку праці в умовах глобалізації світової економіки призводять до посилення конкурентної боротьби за кваліфікований персонал як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку праці. Це спричиняє структурний дисбаланс у попиті й пропозиції робочої сили та зміни в професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили за регіонами світу, а розвиток офшорінгу робочої сили, аутсорсінгу і фрілансу на світовому ринку праці впливає на посилення міграційних тенденцій у світі, що спричиняє істотний дефіцит робочої сили на українському ринку праці, зокрема висококваліфікованих спеціалістів та працівників робітничих спеціальностей завдяки відпливу кваліфікованих кадрів у країни Східної Європи. Означені процеси призводять до зростання вимог здобувачів вакансій до змістовності праці та рівня її оплати, ускладнюють процеси залучення персоналу необхідних категорій та у цілому призводять до порушення стійкості персоналу підприємств.

Зміни в підходах до управління персоналом підприємства, необхідність формування цілеспрямованої кадрової і соціальної політики підприємств з урахуванням потреб та можливостей ринку праці визначають необхідність використання нових підходів до забезпечення стійкості персоналу підприємств, у тому числі й на основі використання інструментарію маркетингу персоналу. Використання підходів та інструментів маркетингу персоналу дає змогу своєчасно забезпечити потреби підприємства в персоналі, поліпшити результативність використання людських ресурсів, оцінити потреби і спроможності персоналу та забезпечити позитивний імідж підприємства на ринку праці. Це зумовлює актуальність теми дослідження та її практичну спрямованість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у форму-вання сучасних теорій і практики маркетингових досліджень ринку праці зробили О.А. Грішнова, О.С. Виханський, М.С. Дороніна, С.Л. Іванова, О.А. Ковальчук, А.М. Колот, В.І. Крупко, В.В. Томилов, Л.Н. Семеркова та інші вчені. Ними концептуалізовано сутність і зміст маркетингу персоналу, визначено етапи, складники, характеристики маркетингових досліджень ринку праці, досліджено різноманітні аспекти застосування технологій маркетингу персоналу для розв'язання прикладних завдань HR-менеджменту. Проте структурні й динамічні зміни, які відбуваються на ринку праці, потребують постійної актуалізації маркетингових досліджень ринку праці, зокрема в контексті забезпечення стійкості персоналу промислових підприємств, що визначає актуальність і своєчасність теми дослідження та її практичну значущість.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та формуванні практичного інструментарію щодо забезпечення стійкості персоналу на основі технологій маркетингу персоналу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах структурних і динамічних змін, що відбуваються на ринку праці, хаотичного змінення бізнес-середовища однією із загальних тенденцій у сфері управління персоналом є складність залучення та утримання персоналу.

Це означає, що сьогодні для здобувача вакансії само по собі робоче місце або пропозиція працевлаштування не має самостійної цінності. Здобувачі все більше розглядають роботу не тільки і не стільки як спосіб заробітку, а як місце, де мають бути створені комфортні умови для власного розвитку, кар'єрного зростання, професійного спілкування та у цілому забезпечує якісні й комфортні умови роботи. Маркетингові дослідження ринку праці доводять, що, з одного боку, вимоги до компетенцій здобувачів вакансій постійно зростають, а з іншого – здобувачі висувають серйозні вимоги до умов працевлаштування та якості робочих місць. Отже, забезпечення стійкості персоналу підприємств знаходиться на перетині цих площин.

Із даних маркетингових досліджень ринку праці відомо, що [1]:

80% співробітників наймаються за свої професійні та технічні навички, а у 80% випадків звільняються з причини негативного ставлення до роботи і колег;

цінні співробітники залишають компанію через конфлікти з безпосереднім керівником;

хороший спеціаліст може виявитися поганим керівником;

співробітники звільняються після випробувального терміну, адже їх не влаштовує колектив, корпоративна культура або керівник;

вартість заміни менеджера або спеціаліста з продажів може бути вище, ніж його заробітна плата за три роки;

вартість заміни рядового співробітника із заробітною платою $1 400 на місяць, за оцінками спеціалістів одного з найкрупніших банків США, становить $51 000.

Дослідження вимог здобувачів вакансій до умов працевлаштування демонструють, що найбільш частими причинами незадоволення якістю трудового життя співробітниками є: низька заробітна плата (28%), неофіційне працевлаштування (26%), недружні стосунки в колективі (11%), відсутність мотивації (11%) та байдужість керівництва (7%). Тобто здобувачі, крім гідного рівня заробітної плати, прагнуть до стабільних умов роботи (офіційного працевлаштування), якісного спілкування, поваги з боку керівництва та мотивації до роботи [2]. Дані власного дослідження щодо умов та можливостей забезпечення стійкості персоналу, проведеного в травні-червні 2019 р., корелюють із вищенаведеними даними щодо причин незадоволення роботою українськими респондентами (рис. 1).

Причини, за якими опитувані змінювали роботу, є різноманітними: більшість із них пов'язана з порушенням гігієнічних чинників: 43,3% респондентів незадоволені рівнем заробітної платні; 35,8% – відсутністю перспектив кар'єрного зростання; 22,4% – умовами праці; 16,4% – несприятливою атмосферою в колективі; 13,4% – незмістовною або нецікавою роботою; по 9,0% респондентів незадоволені неофіційним працевлаштуванням та відсутністю свободи для ухвалення рішень; 7,5% – жорстким або незручним графіком роботи, 1,5% – віддаленістю від житла. До ситуативних чинників змінення місця роботи можна віднести: військовий конфлікт на Сході Укра-

Рис. 1. Причини звільнення з останнього місця роботи

Джерело: за результатами власних досліджень автора

їни – 6%, реорганізація підприємства (у тому числі банкрутство) – 3%, переїзд – 1%, пропозиція більш цікавої роботи – 3%.

Сьогодні відбувається корінна зміна уявлень про роль персоналу в діяльності промислового підприємства. Персонал розглядається як стратегічний ресурс підприємства, а робоче місце – як товар, який ще має привернути своїх споживачів. Це зумовлює необхідність упровадження маркетингу персоналу в управління підприємствами в контексті соціалізації управління.

Маркетинг персоналу дає змогу змістовно розширити функції маркетингу підприємства та застосувати їх у сфері управління людськими ресурсами. Маркетинг персоналу кваліфікує робоче місце як специфічний продукт, який продається на ринку праці. Із цього погляду понятійні елементи маркетингу персоналу можуть бути подані так:

маркетинг персоналу дає змогу формувати персонал, балансуючи між вимогами працедавців та очікуваннями здобувачів вакансій;

маркетинг персоналу створює інформаційну базу для роботи з персоналом за допомогою методів маркетингових досліджень ринку праці;

маркетинг персоналу спрямований на досягнення привабливості роботодавця на ринку праці через комунікації із цільовими групами та має за мету формування його бренда на ринку праці через комунікації із цільовими групами (сегментами ринку).

Основне значення маркетингу персоналу як технології соціалізації корпоративного управління полягає у тому, що на підставі маркетингових досліджень ринку праці він дає змогу чітко визначити вимоги персоналу, його потреби в процесі професійної діяльності і забезпечити задоволення цих вимог і потреб більш ефективними, ніж у конкурентів, способами.

Одним із головних трендів сучасного розвитку ринку праці є те, що в умовах дефіциту кваліфікованих спеціалістів підприємства змушені докорінно змінювати своє ставлення до процесів забезпечення стійкості персоналу у бік соціалізації управління. Зростання конкуренції за робочу силу на ринку праці змушує роботодавців гнучко пристосовуватися до вимог здобувачів вакансій, проводити активну політику на ринку праці із застосуванням інструментарію маркетингу персоналу, реалізовувати PR-заходи з метою формування бренду роботодавця на ринку праці та створювати найбільш сприятливі умови для персоналу, що залучається.

У загальному вигляді маркетинг персоналу можна визначити як вид діяльності, спрямований на досягнення оптимальної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили для задоволення потреби в праці всіх суб'єктів трудових відносин [3]. Маркетингова діяльність у системі управління персоналом полягає в оцінці стану ринку праці, тенденцій його зміни з метою прийняття обґрунтованих рішень у сфері найму (працевлаштування), сприяння зайнятості й ефективного використання персоналу. Результатом маркетингових досліджень ринку праці має стати стабілізація персоналу підприємства й поліпшення умов зайнятості персоналу. Згідно з концепцією маркетингу персоналу, робоче місце є своєрідним товаром із відповідними споживчими властивостями, яке пропонується на ринку праці і має привернути своїх «споживачів».

Мету, завдання і результати маркетингу персоналу подано на рис. 2. Відповідно до цілей, завдань та результатів маркетингу персоналу, основ-ними його процесами є: маркетингові дослідження ринку праці, маркетин-гові комунікації на ринку праці та просування товару «робоче місце».

Технологіями маркетингу персоналу є будь-які традиційні або гібри-дні технології, спрямовані на забезпечення відповідності потреб підприєм-ства в персоналі та вимог персоналу до якості робочих місць і змісту робо-ти, що дає змогу забезпечити стабільність персоналу в умовах соціалізації, інтелектуалізації та професіоналізації управління. Серед традиційних тех-нологій маркетингу персоналу, які сприяють реалізації його цілей і завдань, є технології підбору, адаптації, наставництва, мотивації персоналу, забезпечення лояльності персоналу, оцінки персоналу за компетенціями та асесмент-центри і т. ін. Слід виділити також відносно нові маркетингові технології персоналу: аутсорсинг, інсорсинг, аутплейсмент, ауттаскінг і аутстафінг [4].

Аутсорсинг (Outsourcing) – надання послуг (виконання робіт) сторонньою організацією (виконавцем).

Аутстаффінг (Outstaffing) – послуги з надання позаштатних співробітників.

Інсорсинг (Insourcing) – полягає у додатковому використанні внутрішніх ресурсів підприємства. Він полягає у передачі проекту працівникові або відділу всередині компанії замість найму зовнішнього виконавця для виконання цієї роботи. Також як і аутсорсинг, який завжди забезпечує підприємству можливість економії на персоналі, іноді економічно вигідніше виконувати деякі функції за рахунок внутрішніх ресурсів.

Ауттаскінг (Outtasking) – передача невеликої бізнес-функції сторонній організації (виконавцю). Ауттаскінг є різновидом аутсорсингу, але на відміну від останнього передбачає часткову передачу назовні окремих завдань під-

Рис. 2. Ціль, завдання і результати маркетингу персоналу

приємства-замовника. Якщо за аутсорсингу підприємству-виконавцю передаються значні обсяги завдань, то за аутстаскінгу передається лише окрема частина послуг (робіт).

Аутплейсмент (Outplacement) – «розміщення» співробітників за межами підприємства, зокрема у разі масового вивільнення.

Одними з основних напрямів застосування технологій маркетингу персоналу у забезпеченні стійкості персоналу в умовах соціалізації та професіоналізації управління є:

дослідження вимог здобувачів вакансій до якості робочих міст і змісту роботи та у цілому визначення можливостей залучення персоналу необхідних категорій та професіонально-компетентнісного рівня (технології підбору персоналу, маркетингові дослідження ринку праці);

формування високопрофесіонального колективу співробітників, які вмотивовані та лояльні до працедавця (технології мотивації персоналу, лояльності персоналу, технології оцінки компетенцій, асесмент-центр);

забезпечення стабільності кількісних параметрів плинності персоналу та упередження звільнень та інших порушень стабільності персоналу (оцінка показників плинності, стабільності, структури і мобільності персоналу; робота зі співробітниками, які звільняються, аутплейсмент);

формування заходів маркетингової комунікаційної політики для створення позитивного

іміджу працедавця на ринку праці (робота з негативом, Інтернет-технології, робота зі співробітниками, які звільняються, аутплейсмент).

Висновки з даного дослідження. За результатами проведених дослі-джень обґрунтовано, що забезпечення стійкості персоналу підприємства можливо на основі впровадження традиційних та новітніх технологій маркетингу персоналу, до яких належать технології підбору, адаптації, наставництва, мотивації персоналу, забезпечення лояльності персоналу, оцінка персоналу за компетенціями, асесмент-центри, аутсорсинг, інсорсинг, аутплейсмент, ауттаскінг і аутстафінг персоналу. За результатами уточнення сутності, мети, завдань, основних процесів та результатів маркетингу персоналу встановлено, що технології маркетингу персоналу можуть використовуватися для забезпечення стійкості персоналу, зокрема для досягнення оптимальної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили з метою задоволення потреби в праці всіх суб'єктів трудових відносин в умовах соціалізації, професіоналізації та інтелектуалізації управління.

Список використаних джерел:

1. Оценка персонала по компетенциям по технологи Trimetrics Solution. URL: http://3metrix.ru/we/about/ (дата звернення: 14.04.2019).
2. Рябоконь І.О., Пузенко Д.А. Взаємозв'язок якості трудового життя та мотивації працівників на підприємствах. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 14. С. 376–382.
3. Томилов В.В., Семеркова Л.Н. Маркетинг рабочей силы. Санкт-Петербург, 1996. 264 с.
4. Безугла Т.В. Соціальні технології забезпечення стійкості персоналу підприємств рекреаційного комплексу. *Збірник наукових праць Черкаського державного технічного університету. Серія «Економічні науки».* 2019. № 53. С. 68–74.
5. Евдокимова Н.А. Аутсорсинг и инсорсинг как инструменты управления затратами. *Системотехника.* 2004. № 2. URL: http://systech.miem.edu.ru/2004/n2/Evdokimov2.htm (дата звернення: 15.08.2019).
6. Мельничук Ю. Аутстаффинг: практика использования в Украине. URL: http://training-group.com.ua/autstaffing-praktika-ispolzovaniya-v-ukraine-.htm (дата звернення: 15.05.2019).

References:

1. Ocenka personala po kompetencijam po tehnologi Trimetrics Solution [Personnel assessment of competencies in Trimetrics Solution technology]. Available at: http://3metrix.ru/we/about/ (accessed 14 April 2019).
2. Ryabokon` I. O., Puzenko D. A. (2019). Vzayemozv'yazok yakosti trudovogo zhy`ttya ta moty`vaciyi pracivny`kiv na pidpry`yemstvax [Relationship between quality of working life and motivation of employees in enterprises]. *Visny`k Kam'yanecz`-Podil`s`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Ivana Ogiyenka*, № 14, pp. 376–382.
3. Tomilov V. V., Semerkova L. N. (1996). Marketing rabochej sily [Marketing of labour]. St. Petersburg : SPbUJeF. (in Russian)
4. Bezugla T. V. (2019). Social`ni texnologiyi zabezpechennya stijkosti personalu pidpry`yemstv rekreacijnogo kompleksu [Social technologies for ensuring the staff resilience of enterprises of the recreation complex]. *Zbirny`k naukovy`x pracz` Cherka-s`kogo derzhavnogo texnichnogo universy`tetu*, № 53, pp. 68–74.
5. Evdokimova N. A. (2004). Autsorsing i insorsing kak instrumenty upravlenija zatratami [Outsourcing and outsourcing as cost management tools]. *Setevoj jelektronnyj nauchnyj zhurnal "Sistemotehnika"* [Network electronic scientific journal "System Engineering"]. № 2. Available at: http://systech.miem.edu.ru/2004/n2/Evdokimov2.htm (accessed 15 August 2019).
6. Mel'nichuk Ju. Autstaffing: praktika ispol'zovanija v Ukraine [Outstaffing: the practice of use in Ukraine]. Available at: http://training-group.com.ua/autstaffing-praktika-ispolzovaniya-v-ukraine-.htm (accessed 14 May 2019).

УДК 658.5:644:330.3

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-13

Гайденко С.М.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри
підприємництва та бізнес-адміністрування
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

Haidenko Serhii
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ДІАГНОСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

DIAGNOSTICS OF THE ACTIVITIES OF MUNICIPAL HOUSING ENTERPRISES

Статтю присвячено формулюванню рекомендацій щодо діагностики діяльності житлово-комунальних підприємств. Обґрунтовано показники, що характеризують надання послуг, персонал та фінансовий стан як найважливіші напрями діяльності житлово-комунальних підприємств. Запропоновано співвідношення для визначення інтегральних показників для діагностики комунальних підприємств у цілому та за окремими напрямами їхньої діяльності. Залежно від значення інтегральних показників діяльність комунальних підприємств визначено як видатну, задовільну або незадовільну. Рекомендації для поліпшення діяльності підприємств представлено у вигляді матриці. Проведено діагностику діяльності КП «Харківводоканал» із визначенням запропонованих інтегральних показників та формулюванням рекомендацій для поліпшення його діяльності. Встановлено, що це підприємство має проблеми з покриттям поточних зобов'язань та матеріальним стимулюванням персоналу.

Ключові слова: житлово-комунальні підприємства, діагностика діяльності, надання послуг, персонал, фінансовий стан, інтегральні показники.

Статья посвящена разработке рекомендаций по диагностике деятельности жилищно-коммунальных предприятий. Обоснованы показатели, характеризующие предоставление услуг, персонал и финансовое состояние как важнейшие направления деятельности жилищно-коммунальных предприятий. Предложены соотношения для определения интегральных показателей для диагностики коммунальных предприятий в целом и по отдельным направлениям их деятельности. В зависимости от значения интегральных показателей активность коммунальных предприятий определена как выдающаяся, удовлетворительная или неудовлетворительная. Рекомендации по улучшению деятельности предприятий представлены в виде матрицы. Проведена диагностика КП «Харьковводоканал» с определением предлагаемых интегральных показателей и формулированием рекомендаций по улучшению его деятельности. Установлено, что у этого предприятия есть проблемы с покрытием текущих обязательств и материальным стимулированием персонала.

Ключевые слова: жилищно-коммунальные предприятия, диагностика деятельности, оказание услуг, персонал, финансовое состояние, интегральные показатели.

The article is devoted to the formulation of recommendations for the diagnosis of activity of housing and communal enterprises. For the diagnosing the activities of communal enterprises economic essence and formulas for determining the indicators that characterize the most important areas of activity of such enterprises as: provision of services, personnel and financial condition is provided in the paper. Normative values are also specified for each of the indicators. In the thesis, it is proposed to diagnose the activity of housing and communal enterprises in Ukraine by defining integral indicators for each area of activity and for communal enterprises as a whole. To determine integral indicators in directions, the actual values of the company's indicators are compared with the nominal ones, and the resulting ratios are generalized without taking into account the importance of the indicators with the use of the average means. The integral indicator for the diagnosis of the enterprise as a whole is proposed to be defined as the average value of the integral indicators characterizing the directions of the enterprise's activity. Depending on the values of the integral indicator of communal enterprises, their

activities are considered outstanding, satisfactory or unsatisfactory. Since in the same way it is possible to characterize the activities of enterprises in the previously defined areas, the recommendations for improving the activities of housing and communal enterprises in the work are presented in the form of a matrix and depend on the generalized characteristics and activities. In order to illustrate the application of the recommendations on diagnosis activities of utility companies in the analyzed activity of municipal enterprises ME «Kharkivvodokanal» in 2017 The calculations can be noted that most of the problems in the enterprise arising from financing their own activities, as indicated by the extremely low level of absolute liquidity. The most promising area of activity is staffing, but there are also problems in this area, as evidenced by the low level of growth in real incomes of employees.

Key words: housing and communal enterprises, diagnostics of activity, provision of services, personnel, financial status, integral indicators.

Постановка проблеми. Серед основних стратегічних завдань, з якими стикається будь-яка держава, є раціональне використання наявних ресурсів з одночасним підвищенням рівня життя громадян. Для реалізації цього завдання слід особливу увагу приділити проблемам розвитку галузей економіки, функціонування яких безпосередньо пов'язане із задоволенням базових потреб людей. Саме до таких галузей і належить житлово-комунальне господарство, бо одним із важливих результатів діяльності підприємств галузі є отримання соціального ефекту.

Важливість житлово-комунального господарства для національної економіки держави не підлягає сумніву, але разом із тим варто відзначити, що підприємства цієї галузі стикаються з досить складними проблемами, а саме: зростанням заборгованості споживачів за надані послуги, високим рівнем фізичного зношення основних засобів та необхідністю їх модернізації, поступовим зниженням якості послуг на тлі зростання їх вартості, зниженням кваліфікації працівників, використанням застарілих методів управління та ін. Деякі із цих проблем мають стратегічне значення, але перш ніж перейти до їх вирішення, необхідно сконцентруватися на завданнях тактичного характеру. Тому для підвищення ефективності діяльності підприємств житлово-комунального господарства (ЖКГ) необхідно обґрунтувати заходи щодо діагностики їхньої діяльності на основі використання економічних критеріїв, що достатньою мірою відображають галузеву специфіку підприємств ЖКГ. Викладене вище й визначає актуальність цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування ЖКГ присвячено значну кількість наукових публікацій, що лише підтверджує актуальність проблем цієї галузі. Аналіз наукових робіт за тематикою статті показує, що, аналізуючи стан підприємств ЖКГ, дослідники найбільше опікуються проблемами управління для попередження та подолання можливих кризових явищ та підвищення ефективності комунальних підприємств. При цьому об'єктом управління не завжди виступають комунальні підприємства. Наприклад, Є.В. Гавриличенко у роботі [1] на основі аналізу тенденцій функціонування ЖКГ у цілому виявила найбільш суттєві протиріччя, що уповільнюють розвиток галузі, та запропонувала заходи для мінімізації їхнього впливу. М.Т. Бець та М.І. Лісовська приділили певну увагу проблемам діагностики, але об'єктом діагностики у їх роботі [2] є не комунальне підприємство, а його ринкова активність. О.О. Потапчик розглядає перспективи формування механізму управління якістю підприємств ЖКГ із застосуванням процесного підходу [3].

На особливу увагу заслуговують наукові роботи, де досліджуються проблеми антикризового управління підприємствами ЖКГ. До таких досліджень варто віднести роботу О.В. Димченко Т.С. Клебанової та О.О. Рудаченко, де значна увага приділяється ідентифікації загроз, із якими стикаються комунальні підприємства, оцінці їхнього фінансового стану із застосуванням кластерного аналізу, а також обґрунтуванню заходів щодо попередження кризових явищ [4]. Є.Н. Водовозов обґрунтовує необхідність реструктуризації підприємств ЖКГ із застосуванням проектного підходу [5]. При цьому як критерії для оцінки проектів запропоновано використовувати показники ефективності інвестицій.

Таким чином, за результатами аналізу публікацій, присвячених проблемам функціонування та розвитку комунальних підприємств, варто зробити висновок, що ця тема є досить актуальною, але потребує більш ретельного дослідження, оскільки, на думку автора, особливостям практичного застосування методів економічної діагностики для обґрунтування рішень із підвищення ефективності підприємств ЖКГ поки що не приділяється належної уваги.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є формулювання рекомендацій із діагностики діяльності житлово-комунальних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення діагностики діяльності підприємств ЖКГ необхідно сформулювати основні етапи цього процесу:

1. Вибір показників, що характеризують діяльність підприємств ЖКГ, та встановлення їхніх нормативних значень.

2. Визначення інтегрального показника для діагностики діяльності комунальних підприємств.

3. Формулювання рекомендацій щодо поліпшення діяльності підприємств ЖКГ на основі результатів проведених розрахунків.

Розглянемо більш детально кожен з етапів.

1. Вибір показників, що характеризують діяльність підприємств ЖКГ, та встановлення їхніх нормативних значень. Це, на нашу думку, один із найбільш важливих етапів проведення діагностики, від якого залежать майбутні результати цього процесу, їх обґрунтованість та інтерпретація. Показники, що вибираються для діагностики, мають комплексно відображати діяльність підприємства, але враховувати лише ті аспекти цієї діяльності, реалізація яких безпосередньо залежить від управлінських рішень керівництва (наприклад, ціни на ресурси або встановлені тарифи на послуги ЖКГ від підприємства не залежать і тому в процесі здійснення діагностики можуть бути враховані лише опосередковано).

Для забезпечення комплексності діагностики необхідно визначитися з основними сферами діяльності підприємств ЖКГ. Найголовнішою сферою є надання послуг, які характеризуються такими параметрами, як:

Своєчасність надання послуг – відображає безперервність цього процесу (за винятком послуг, надання яких має сезонний характер). Якщо з технічних чи інших причин послуги не надаються, це знижує рівень своєчасності їх надання. Виходячи із цього, своєчасність надання послуг пропонується визначати з використанням коефіцієнта, що визначається як відношення фактичного часу надання послуг з урахуванням відключень із технічних та інших причин та запланованого часу надання послуг.

Якість послуг – як відомо, якість являє собою сукупність властивостей товару чи послуги і може вимірюватися значною кількістю характеристик, що залежать від галузевої специфіки підприємства та інших чинників. Житлово-комунальне господарство як галузь економіки поєднує різні підприємства залежно від послуг, що надаються. Тому для забезпечення універсальності визначення якості послуг пропонується їх оцінювати з урахуванням думок споживачів і з застосуванням бальної оцінки. При цьому критерії якості для підприємств тепло- та водопостачання будуть різними, але у загальному вигляді якість послуг можна буде оцінити як відношення фактичної та максимальної кількості балів за результатами проведення опитувань.

Розрахунки за надані послуги – у даному разі мається на увазі здатність підприємства до зменшення рівня дебіторської заборгованості за надані споживачам послуги. Для оцінки цієї характеристики пропонується використовувати коефіцієнт мінімізації дебіторської заборгованості, що визначається як питома вага всіх видів оборотних активів, окрім дебіторської заборгованості за послуги, виражена часткою одиниці. Логіка застосування такого підходу полягає у тому, що у разі відсутності заборгованості показник дорівнює одиниці, що вважається його максимальним значенням. У даному разі йдеться саме про заборгованість населення, бо саме така заборгованість є найбільшою за абсолютною величиною.

Також послуги ЖКГ характеризуються вартістю, але, як уже зазначалося, комунальні підприємства не впливають на розмір тарифів, рішення щодо змін яких затверджуються органами місцевого самоврядування. Однак для забезпечення нормальної взаємодії з потенційними споживачами послуг має виконуватися правило: підвищення вартості послуг має супроводжуватися підвищенням їхньої якості та своєчасності надання. Тобто зростання тарифів можливе лише у тому разі, якщо результати діагностики вказують на підвищення якості послуг та своєчасності їх надання.

Далі наведено співвідношення для визначення показників, що в узагальненому вигляді характеризують процес надання послуг ЖКГ (табл. 1).

Оскільки визначити загальний час збоїв досить проблематично, коефіцієнт своєчасності можна визначати, замінивши співвідношення часових показників на коефіцієнт виконання виробничої програми ($К_{вир}$):

$$К_{вир} = \frac{В_{факт}}{ВП}, \quad (1)$$

де $В_{факт}$ – фактичний обсяг надання послуг;

ВП – виробнича програма підприємства.

Під час застосування (1) вважається, що відхилення фактичних показників обсягу послуг від планових викликане збоями, що знижують рівень своєчасності їх надання.

Ще однією надзвичайно важливою сферою діяльності підприємства є персонал та підвищення його кваліфікації, бо саме від належного виконання обов'язків працівників залежить успішність реалізації найбільш важливих завдань підприємства. Для характеристики персоналу підприємства пропонується застосовувати такі ознаки та показники:

Реальні доходи працівників. Для оцінки цього чинника пропонується визначати рівень зростання реальних доходів працівників підприємств ЖКГ ($Р_{рд}$), який пропонується визначати як різницю між темпами зростання заробітної плати працівників та темпами інфляції за

Таблиця 1

Показники для оцінки процесу надання послуг ЖКГ[1]

Показник	Формула розрахунку	Умовні позначення
Коефіцієнт своєчасності послуг ($K_{св}$)	$K_{св} = 1 - \frac{T_{зб}}{T_{пл}}$	де $T_{зб}$ – загальний час збоїв в процесі надання послуг, год.; $T_{пл}$ – плановий час надання послуг, год.; $\sum Б_{факт}$, $\sum Б_{макс}$ – відповідно, фактична та максимальна сума балів за результатами оцінки якості послуг ЖКГ, бали; $d_{дз}$ – частка дебіторської заборгованості за надані послуги у загальній сумі оборотних активів, частка одиниці
Рівень якості послуг ($P_я$)	$P_я = \frac{\sum Б_{факт}}{\sum Б_{макс}}$	
Коефіцієнт мінімізації дебіторської заборгованості ($K_{min(дз)}$)	$K_{min(дз)} = 1 - d_{дз}$	

певний період. При цьому від'ємне значення такої різниці вказує на зниження реальних доходів працівників підприємств ЖКГ. Нормативне значення цього показника пропонується встановити на рівні 0,05, або 5%.

Професійний склад колективу. Передбачається, що в умовах упровадження сучасних технологій кількість керівників та технічних фахівців у складі колективу зростатиме. Для відображення впливу цього чинника на діяльність підприємств ЖКГ пропонується використовувати частку керівників, фахівців та технічних службовців у загальній чисельності працівників ($d_{кфт}$). Нормативне значення цього показника пропонується встановити на рівні 0,3 (або 30%), бо комунальні підприємства завжди матимуть у своєму складі робітників, що займаються обслуговуванням виробництва.

Інноваційна активність працівників. Підвищення ефективності діяльності підприємства значно залежить від упровадження інноваційних розробок, тому в межах діагностики діяльності комунальних підприємств пропонується визначати рівень інноваційної активності працівників (P_{ia}), що розраховується як відношення працівників, задіяних у дослідженнях та технічних випробуваннях, до чисельності керівників, фахівців та технічних працівників. Оскільки частка таких працівників є досить незначною, нормативне значення цього показника пропонується прийняти на рівні 0,008 (або 0,8% від кількості керівників, фахівців та технічних працівників підприємства).

Далі, як і в попередньому випадку, наведемо співвідношення для визначення показників, що характеризують персонал комунальних підприємств (табл. 2).

Серед найбільш важливих сфер діяльності підприємства варто виділити також фінансування його діяльності, що значною мірою залежить від фінансової підтримки комунальних підприємств органами місцевого самоврядування. Для оцінки фінансового стану комунальних підприємств рекомендується враховувати фактори та використовувати показники, що представлені нижче.

Державне фінансування підприємств ЖКГ. Цей чинник діяльності комунальних підприємств є надзвичайно важливим, бо нормальне функціонування підприємств галузі здебільшого залежить від державної підтримки. Для відображення впливу цього чинника пропонується використовувати коефіцієнт державного фінансування ($K_{дф}$), що розраховується як відношення загальної суми державного фінансування та величини фінансування з урахуванням боргів перед підприємствами ЖКГ за такими статтями, як субсидії, відшкодування пільг та дотації з бюджету на відшкодування різниці у ціні послуг. Нормативне значення цього коефіцієнта дорівнює одиниці, бо воно вказує на повне покриття боргів у поточному періоді.

Таблиця 2

Показники, що характеризують персонал комунальних підприємств

Показник	Формула розрахунку	Умовні позначення
Рівень зростання реальних доходів працівників ($P_{рд}$)	$I_{рд} = T_{зп} - I_{інф}$	де $T_{зп}$ – річний темп зростання заробітної плати працівників підприємства, частка одиниці; $I_{інф}$ – індекс інфляції, частка одиниці; $Ч_{кфт}$ – чисельність керівників, фахівців та технічних службовців, осіб; $Ч_{сер}$ – середньооблікова чисельність працівників, осіб; $Ч_{дтв}$ – чисельність працівників, що займаються дослідженнями та технічними випробуваннями, осіб
Частка керівників, фахівців та технічних службовців ($d_{кфт}$)	$d_{кфт} = \frac{Ч_{кфт}}{Ч_{сер}}$	
Рівень інноваційної активності працівників (P_{ia})	$P_{ia} = \frac{Ч_{дтв}}{Ч_{кфт}}$	

[1] Нормативні значення показників, представлених у таблиці, дорівнюють 1.

Можливість покриття поточних зобов'язань. Здатність відповідати за власними зобов'язаннями традиційно є одним із найважливіших критеріїв, що визначає фінансовий стан будь-якого підприємства. Найчастіше для оцінки перспектив підприємства у цій сфері застосовують різні види ліквідності. У цій роботі пропонується використовувати показник абсолютної ліквідності ($Л_{абс}$), що характеризує здатність підприємства розраховуватися за поточними зобов'язаннями з використанням найбільш ліквідних активів, до яких належать грошові кошти та цінні папери. Нормативне значення цього показника встановлене на рівні 0,2.

Ефективність операційної діяльності. Оскільки використання показників рентабельності не забезпечує повного уявлення про ефективність діяльності підприємства, для визначення ефективності операційної діяльності комунальних підприємств пропонується застосовувати коефіцієнт ефективності операційної діяльності ($К_{еф(од)}$), що визначається за результатами розрахунку грошових потоків підприємства як співвідношення чистого та негативного грошового потоку. Оскільки комунальні підприємства не відзначаються високою ефективністю використання ресурсів, нормативне значення цього показника пропонується встановити на рівні 0,1.

Визначившись із показниками фінансового стану комунальних підприємств, наведемо співвідношення для їх розрахунку (табл. 3).

Представлені вище показники, на нашу думку, комплексно відображають найбільш важливі напрями діяльності комунальних підприємств. Далі будуть викладені рекомендації щодо узагальнення результатів діагностики та визначення відповідного інтегрального показника.

2. Визначення інтегрального показника для діагностики діяльності комунальних підприємств. Необхідність узагальнення результатів визначення показників підприємства в процесі здійснення економічної діагностики його діяльності зумовлена тим, що: по-перше, керівництву необхідно оцінити діяльність підприємства в розрізі її основних напрямів; по-друге, необхідно також отримати уявлення про діяльність підприємства у цілому.

Для визначення інтегральних показників за напрямами діяльності підприємства (I_m) пропонується узагальнення індексів, що утворюються шляхом порівняння фактичних та нормативних значень показників у межах групи, що характеризує певний напрям. Якщо всі показники мають однакову вагомість, формула для визначення таких інтегральних показників матиме вигляд (2):

$$I_m = \frac{\frac{f_{1m}}{F_{1m}} + \frac{f_{2m}}{F_{2m}} + \ldots + \frac{f_{nm}}{F_{nm}}}{n}, \qquad (2)$$

де f_{1m}, f_{2m} … f_{nm} – фактичні значення показників групи m, що характеризує певний напрям діяльності комунального підприємства, частка одиниці;

F_{1m}, F_{2m} … F_{nm} – максимальні значення показників тієї ж групи, частка одиниці;

n – кількість показників групи m.

Перевагою підходу (1) до узагальнення показників є уникнення необхідності застосування нормалізації, переведення у бали та інших проміжних стадій, оскільки показники у нашому разі порівнюються з максимальними і мають порівнюваний діапазон значень.

Розрахунок інтегрального показника для діагностики діяльності комунального підприємства ($I_{д(жкг)}$) пропонується здійснювати шляхом узагальнення інтегральних показників за напрямами діяльності підприємств ЖКГ із використанням середньої геометричної (3):

$$I_{д(жкг)} = \sqrt[m]{I_1 \times I_2 \times \ldots \times I_m}, \qquad (3)$$

де I_1, I_2 … I_m – інтегральні показники, що характеризують діяльність комунальних підприємств за напрямами, частка одиниці;

m – кількість груп показників (m=3).

Таблиця 3

Показники, що відображають фінансовий стан комунальних підприємств

Показник	Формула розрахунку	Умовні позначення
Коефіцієнт державного фінансування ($К_{дф}$)	$К_{дф} = \frac{С + П + РЦ}{С + П + РЦ + ЗБ}$	С – компенсація субсидій, тис грн; П – компенсація пільг, тис грн; РЦ – компенсація різниці у ціні послуг, тис грн; ЗБ – заборгованість бюджету з фінансування субсидій, пільг та різниці у ціні, тис грн; ГК – грошові кошти, тис грн; ЦП – цінні папери, тис грн; ПЗ – поточні зобов'язання, тис грн; $ЧГП_{од}$ – чистий грошовий потік від операційної діяльності, тис грн; НГП – негативний грошовий потік від операційної діяльності, тис грн
Абсолютна ліквідність ($Л_{абс}$)	$Л_{абс} = \frac{ГК + ЦП}{ПЗ}$	
Коефіцієнт ефективності операційної діяльності ($К_{еф(од)}$)	$К_{еф(од)} = \frac{ЧГП_{од}}{НГП_{од}}$	

Діяльність підприємства	Послуги	Персонал	Фінансовий стан
Видатна	модернізація обладнання за умов часткової державної підтримки; впровадження інновацій для зменшення втрат ресурсів; підвищення оперативності реакції на звернення громадян щодо погіршення якості комунальних послуг	формування корпоративної культури; впровадження системи управління персоналом на основі використання цільових показників діяльності та премію вання працівників у разі їх досягнення; збільшення витрат на навчання персоналу; стимулювання інноваційної активності працівників	нарощення обсягів інвестицій за умов часткової державної підтримки; впровадження проектів з ресурсозбереження та енергоефективності; контроль витрат операційної діяльності
Задовільна	впровадження заходів з ресурсозбереження; оптимізація амортизаційної політики та модернізація обладнання за умов державної підтримки; зменшення втрат ресурсів; організація ефективної взаємодії з громадянами як із споживачами комунальних послуг	впровадження системи управління персоналом на основі використання цільових показників діяльності та премію вання працівників у разі їх досягнення; залучення кваліфікованих працівників на конкурсній основі; заохочення працівників до інноваційної діяльності за умов часткової підтримки держави	посилення роботи з дебіторами; створення грошових резервів; оптимізація процесів надходження та використання грошових потоків; контроль та нормування операційних витрат
Незадовільна	впровадження заходів з ресурсозбереження; проведення капітальних ремонтів на ділянках що найбільше цього потребують; модернізація обладнання за умов державної підтримки; реакція на звернення громадян з приводу низької якості послуг	впровадження заходів з матеріального та нематеріального стимулювання працівників; організація підвищення кваліфікації персоналу; заохочення працівників до інноваційної діяльності за умов державної підтримки	посилення роботи з дебіторами, одночасне зменшення дебіторської заборгованості та поточних зобов'язань; активізація зусиль щодо отримання компенсацій з бюджету; оптимізація витрат операційної діяльності

Напрямок діяльності

Рис. 1. Рекомендації за результатами діагностики діяльності комунальних підприємств

3. Формулювання рекомендацій щодо поліпшення діяльності підприємств ЖКГ на основі результатів проведених розрахунків.

Із наведених рекомендацій випливає, що максимальне значення усіх представлених інтегральних показників дорівнює одиниці (що можливо, якщо підприємство характеризується максимальними показниками за всіма напрямами діяльності). Це дає можливість у загальному вигляді сформулювати рекомендації для комунальних підприємств залежно від значень інтегральних показників у розрізі напрямів діяльності.

При цьому залежно від значення інтегральних показників діяльність підприємств характеризується так:

– незадовільна: $0 \le I_m \le 0{,}33$;

– задовільна: $0{,}34 \le I_m \le 0{,}66$;

– видатна: $0{,}67 \le I_m \le 1$.

Далі наведемо рекомендації для комунальних підприємств у вигляді матриці (рис. 1).

Отже, наведені рекомендації можуть бути застосовані для поліпшення діяльності комунальних підприємств, але їх практичне впровадження значною мірою залежить від можливостей місцевих бюджетів.

Заключним етапом нашого дослідження є діагностика діяльності комунального підприємства «Харківводоканал» (без урахування рівня якості послуг, який визначається шляхом анкетування споживачів).

Результати визначення показників цього підприємства за 2017 р. наведено нижче (табл. 4.).

Таблиця 4

Показники для діагностики діяльності КП «Харківводоканал», 2017 р.

Показники	Фактичне значення, част. од.	Нормативне значення, част. од.
Коефіцієнт своєчасності послуг	0,97	1
Рівень якості послуг	-	1
Коефіцієнт мінімізації дебіторської заборгованості	0,2032	1
Рівень зростання реальних доходів працівників	0,011	0,05
Частка керівників, фахівців та технічних службовців	0,256	0,3
Рівень інноваційної активності працівників	0,0066	0,008
Коефіцієнт державного фінансування	0,678	1
Абсолютна ліквідність	0,008	0,2
Коефіцієнт ефективності операційної діяльності	0,066	0,1

Далі визначимо інтегральні показники, що характеризують надання послуг, персонал та фінансовий стан згаданого підприємства (відповідно $I_{НП}$, $I_П$ та $I_{ФС}$)[2].

$$I_{НП} = \frac{0,97 + 0,2032}{2} = 0,5866$$

$$I_П = \frac{\frac{0,011}{0,05} + \frac{0,256}{0,3} + \frac{0,0066}{0,008}}{3} = 0,6328$$

$$I_{ФС} = \frac{0,678 + \frac{0,008}{0,2} + \frac{0,066}{0,1}}{3} = 0,4593$$

Узагальнюючи результати діагностики діяльності КП «Харківводоканал», необхідно визначити інтегральний показник, що характеризує його діяльність у 2017 р.

$$I_Д = \sqrt[3]{0,5866 \times 0,6328 \times 0,4593} = 0,5545$$

Таким чином, за результатами діагностики діяльності КП «Харківводоканал» за 2017 р. варто відзначити, що ця діяльність є задовільною, через що підприємству рекомендується звернути особливу увагу на матеріальне стимулювання працівників (на основі створення системи управління персоналом з орієнтацією на цільові показники діяльності підприємства) та підвищення показників ліквідності шляхом створення грошових резервів. На думку автора, впровадження викладених вище рекомендацій із діагностики діяльності комунальних підприємств сприятиме підвищенню ефективності їх функціонування, що в перспективі призведе до підвищення якості надання комунальних послуг та інших позитивних наслідків.

Висновки з даного дослідження. За результатами аналізу сучасних публікацій за проблематикою статті визначено, що проблема діагностики діяльності комунальних підприємств є досить актуальною, але потребує подальшого дослідження, оскільки особливостям практичного застосування методів економічної діагностики для обґрунтування рішень із підвищення ефективності підприємств ЖКГ сьогодні не приділяється належної уваги.

Для здійснення діагностики діяльності комунальних підприємств у статті наведено економічний зміст та формули для визначення показників, що характеризують найбільш важливі напрями діяльності таких підприємств, а саме: надання послуг, персонал та фінансовий стан. Також для кожного із показників визначено нормативні значення.

Діагностику діяльності підприємств ЖКГ у роботі запропоновано проводити шляхом визначення інтегральних показників як для кожного напряму діяльності, так і для комунальних підприємств у цілому. Для визначення інтегральних показників за напрямами фактичні значення показників підприємства порівнюються з номінальними, а отримані в результаті співвідношення узагальнюються без урахування вагомості показників із використанням середньої арифметичної. Інтегральний показник для діагностики підприємства у цілому запропоновано визначати як середню геометричну величину інтегральних показників, що характеризують напрями діяльності підприємства.

Залежно від значень інтегрального показника комунальних підприємств їхня діяльність уважається видатною, задовільною або незадовільною. Оскільки так само можна характеризувати діяльність підприємств за визначеними раніше напрямами, рекомендації для поліпшення діяльності підприємств ЖКГ у роботі представлені у вигляді матриці (рис. 1) і залежать від узагальненої характеристики та виду діяльності.

Для ілюстрації застосування рекомендацій із діагностики діяльності комунальних підприємств у роботі проаналізовано діяльність комунального підприємства «Харківводоканал» за 2017 р. За результатами розрахунків можна відзначити, що найбільше проблем у підприємства виникає з фінансуванням власної діяльності, на що вказує вкрай низький рівень абсолютної ліквідності. Найбільш перспективним напрямом діяльності є персонал (що забезпечується досить високою часткою управлінців та технічних працівників), однак у цій сфері також існують проблеми, про що свідчить низький рівень зростання реальних доходів працівників.

Список використаних джерел:

1. Гавриличенко Є.В. Заходи з управління житлово-комунальним господарством на основі узгодженості інтересів. *Молодий вчений*. 2015. № 3(1). С. 53–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_3%281%29__12 (дата звернення: 20.07.2019).
2. Бець М.Т., Лісовська М.І. Управління ринковою активністю житлово-комунальних підприємств регіону. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2011. Вип. 21.11. С. 180–190.
3. Потапчик О.О. Формування механізму управління якістю послуг житлово-комунального господарства: процесний вимір. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools.* 2015. № 3(9). С. 171–183. URL: http://fund-issled-intern.esrae.ru/pdf/2015/3%20(9)/136.pdf (дата звернення: 20.07.2019).

[2] Без урахування рівня якості послуг, що встановлюється із залученням експертів.

4. Клебанова Т.С., Димченко О.В., Рудаченко О.О. Оцінка, аналіз і попередження кризового стану підприємств житлово-комунального господарства : монографія. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2016. 193 с.
5. Водовозов Є.Н. Реструктуризація підприємств сфери ЖКГ на основі проектного підходу. *Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки».* 2012. № 3(61). С. 215–218. URL: http://ven.ztu.edu.ua/article/view/44144/40758 (дата звернення: 20.07.2019).

References:

1. Havrylychenko Ye.V. (2015). Zakhody z upravlinnya zhytlovo-komunal'nym hospodarstvom na osnovi uz·hodzhenosti interesiv [Housing and utility management actions based on consistency of interests]. *Molodyy vchenyy* [Young scientist] (electronic journal), no. 3(1). pp. 53–57. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_3%281%29__12 (accessed 20 July 2019). (in Ukrainian)
2. Bets' M.T., Lisovs'ka M.I. (2011). Upravlinnya rynkovoyu aktyvnistyu zhytlovo-komunal'nykh pidpryyemstv rehionu [Management of market activity of housing and communal enterprises of the region]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny [Scientific Journal NLTU of Ukraine],* vol. 21.11, pp. 180–190. (in Ukrainian)
3. Potapchyk O.O. (2015). Formuvannya mekhanizmu upravlinnya yakistyu posluh zhytlovo-komunal'noho hospodarstva: protsesnyy vymir [Formation of mechanism of quality management of services of housing and communal services: process measurement]. *Fundamental and applied researches in pratstitse of leading stsientifits schools* (electronic journal), no. 3(9), pp. 171–183. Available at: http://fund-issled-intern.esrae.ru/pdf/2015/3%20(9)/136.pdf (accessed20 July 2019). (in Ukrainian)
4. Klebanova T.S., Dymchenko O.V., Rudachenko O.O. (2016). *Otsinka, analiz i poperedzhennya kryzovoho stanu pidpryyemstv zhytlovo-komunal'noho hospodarstva : monohrafiya* [Assessment, analysis and prevention of crisis of housing and communal services enterprises : monograph]. Kharkiv : O.M. Beketov KNUME. (in Ukrainian)
5. Vodovozov Ye.N. (2012). Restrukturyzatsiya pidpryyemstv sfery ZhKH na osnovi proektnoho pidkhodu [Restructuring of utilities based on the project approach]. *Visnyk ZhDTU. Ser. ekonomichni nauky* [Journal ZhDTU. Ser. Economics] (electronic journal), no. 3(61), pp. 215–218. Available at: http://ven.ztu.edu.ua/article/view/44144/40758 (accessed 20 July 2019). (in Ukrainian)

УДК 658.012.32

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-14

Довбуш В.І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва та бізнесу
Київського національного університету технологій та дизайну

Dovbush Vita
Kiev National University of Technology and Design

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

FEATURES OF ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF HOTEL ENTERPRISES

У статті поглиблено теоретичні основи формування конкурентних переваг. Описано методичні підходи до формування стратегій зміцнення конкурентних переваг готельного підприємства. Обґрунтовано та доведено необхідність оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємств для його успішного функціонування та адаптації до мінливих умов господарювання. Запропоновано розширену класифікацію методів оцінки конкурентоспроможності підприємств. Розглянуто систему конку-

рентних стратегій підприємства, обґрунтовуючи умови застосування методів оцінювання конкурентоспроможності готельних підприємств. З'ясовано, визначено та обґрунтовано відсутність єдиного методичного підходу до формування конкурентних стратегій підприємств індустрії. Стаття конкретизує наявні проблеми стратегічного управління та пропонує компромісні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: готельна індустрія, конкурентні переваги, стратегія, оцінка, конкурентоспроможність.

В статье углублены теоретические основы формирования конкурентных преимуществ. Описаны методические подходы к формированию стратегий укрепления конкурентных преимуществ гостиничного предприятия. Обоснована и доказана необходимость оценки уровня конкурентоспособности предприятий для его успешного функционирования и адаптации к меняющимся условиям хозяйствования. Предложена расширенная классификация методов оценки конкурентоспособности предприятий. Рассмотрена система конкурентных стратегий предприятия, обосновывая условия применения методов оценки конкурентоспособности гостиничных предприятий. Выяснено, определено и обосновано отсутствие единого методического подхода к формированию конкурентных стратегий предприятий индустрии. Статья конкретизирует существующие проблемы стратегического управления и предлагает компромиссные пути их решения.

Ключевые слова: гостиничная индустрия, конкурентные преимущества, стратегия, оценка, конкурентоспособность.

The article analyzes the economic essence of the hotel industry and the production and operational activity of hotels. The article provides an in-depth theoretical basis for the formation of competitive advantages. The described methodological approaches to the formation of strategies to strengthen the competitive advantages of the hotel enterprise. It justified and proved the need to assess the level of competitiveness of enterprises for its successful functioning and adaptation to changing business conditions. A three-stage mechanism for assessing the competitiveness of a hotel enterprise is described. The following algorithm for assessing the competitiveness of hotel enterprises is proposed: the definition of the circle of competitors, the collection of information on the activities of competitors, the formation of a system of evaluation indicators. The algorithm for determining the competitiveness of the hotel is described and justified. The proposed extended classification of methods for assessing the competitiveness of enterprises. The system of competitive strategies of the enterprise is considered, justifying the conditions for applying the methods for assessing the competitiveness of hotel enterprises. Taking into account the direction and nature of current operations for hotels, it was proposed to use the following competitive strategies: BTL-strategy, Business Strategy, Benchmarking Strategy, Challenger Strategy, Hotel Competition Strategy, Niche Strategies (focus), Violent (Power Strategy), Innovation Strategy. It was found, identified and justified the lack of a unified methodological approach to the formation of competitive strategies for industrial enterprises. The article specifies the existing problems of strategic management and proposes compromise ways to solve them.

Key words: hotel industry, competitive advantages, strategy, assessment, competitiveness.

Постановка проблеми. Прагнення готельних підприємств досягти комерційного успіху зумовлює необхідність підвищення конкурентоспроможності послуг, що надаються, за рахунок комплексного розв'язання проблеми через удосконалення діяльності всіх ієрархічних ланок та підрозділів готелю. Ця думка знаходить підтвердження в дослідженнях І.В. Багрової та О.Г. Нефедової, які вважають, що не слід надавати перевагу окремим чинникам, оскільки складники конкурентоспроможності формують зазначений стан загалом, а неврахування окремих складників може знизити можливості підприємства.

Ринок послуг гостинності відкритий і конкурентний, здійснює значний тиск на готельну індустрію, змушуючи її постійно підвищувати якість своїх послуг. Зважаючи на це, одним із найважливіших напрямів управлінської діяльності готелю є пошук дієвих стратегічних рішень для забезпечення конкурентоспроможності послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі теоретичні проблеми конкурентоспроможності досліджувалися досить широко. Питання оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємства для успішного їх функціонування знайшло відображення в роботах І.А. Брижань, В.Я. Чевганова [1]. Питання діяльності підприємств в умовах конкуренції, оцінки конкурентоспроможності досліджувала О.І. Драган [2]. Серед зарубіжних учених необхідно відзначити роботи Ф. Котлера, М. Портера [3], А.Дж. Стрікленда, А.А. Томпсона та ін. Проте автори ще не дійшли до єдиної думки щодо науково обґрунтованих методичних підходів до оцінювання конкурентоспроможності діяльності готельних підприємств. Через їх багатогранність і складність багато теоретичних питань залишилися маловизначеними й невирішеними, тому потребують науково-методичного обґрунтування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження діяльності готельної мережі та вивчення теоретичних аспектів оцінки конкурентоспроможності готельних підприємств, а також розроблення конкурентних стратегій з урахуванням специфіки даної галузі господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна сутність готельної індустрії полягає у нематеріальному характері її діяльності. Результатом виробничо-експлуатаційної діяльності готелів є головний продукт у формі особливого виду послуг – послуг гостинності, особливість яких пов'язується з тим, що вони створюються і реалізуються в межах одного підприємства. Виробництво продукту гостинності не може здійснюватися окремо від матеріального продукту, тобто виробничого використання матеріально-технічної бази (споруди, комунікацій, устаткування, інвентарю), є основою одночасного виробництва та реалізації послуг. Згідно з особливостями обслуговування у готельному господарстві, де поєднуються виробництво та споживання послуг, цей процес визначається поняттям «надання послуг».

Готельна послуга – це дія (операція) підприємства з розміщення споживача шляхом пропозиції номера (місця) для тимчасового проживання у готелі, а також інша діяльність, пов'язана з розміщенням і тимчасовим проживанням.

Гостинність – сфера готельного й ресторанного бізнесу, є провідним чинником і базою величезної індустрії туризму. Індустрія гостинності – це індустрія, що працює на благо людей, це потужний механізм, що активно функціонує та розвивається, вимагаючи при цьому максимальної підтримки з боку держави та більших інвестицій.

Конкурентоспроможність підприємства розглядається як здатність підприємства (реальна чи потенційна) проектувати, виготовляти та реалізовувати конкурентоспроможну продукцію, а також цілеспрямовано взаємодіяти з ринковим оточенням.

Дослідження конкурентоспроможності як відносної характеристики базується на теорії конкурентної переваги, розробленій М. Портером. Під конкурентною перевагою розуміється відмінність процесу функціонування і розвитку підприємства порівняно з іншими аналогічними підприємствами, що забезпечує успіх у конкуренції. Конкурентна перевага підприємства визначається тим, наскільки чітко воно може організувати всю систему.

Формування набору конкурентних переваг готельного підприємства повинно узгоджуватися з комплексним підходом, який означає, що мають бути визначені конкурентні переваги, які відображають усі сфери господарської та управлінської діяльності підприємства. По-перше, визначаються чинники, що становлять функцію корисності відносно певної групи готельних послуг. По-друге, формується сукупність усіх можливих чинників корисності конкурентних переваг. По-третє, оцінюється «сила» конкурентних переваг. По-четверте, виконується структурний аналіз сукупності конкурентних переваг з оцінюванням їх уразливості. По-п'яте, формується сукупність конкурентних переваг, які максимізують функцію корисності. По-шосте, визначаються напрями інвестицій для посилення конкурентних переваг або створення нових. Аналіз набору конкурентних переваг передбачає необхідність формування й дослідження всього комплексу потенційних конкурентних переваг, які може використати готельне підприємство, працюючи у цій галузі. Під час аналізу конкурентних переваг необхідно враховувати: унікальність конкурентної переваги; ступінь позитивного впливу конкурентної переваги на результати діяльності підприємства; складність імітації конкурентної переваги; довгостроковість або тривалість досягнення іншими готельними підприємствами конкурентних переваг.

Оцінка конкурентоспроможності підприємства, насамперед, передбачає проведення структурної та поетапної роботи (рис. 1).

Рис. 1. Триетапний механізм оцінки конкурентоспроможності готельного підприємства

Джерело: власна розробка

Основу оцінювання конкурентоспроможності повинно становити вивчення ринкових умов, що впливають на формування попиту в певному сегменті ринку (рис. 2).

Вихідним елементом у трактуванні терміна «конкурентоспроможність підприємств готельного господарства» можна вважати вподобання та вибір споживачів готельних послуг. Саме конкурентоспроможність виступає запорукою успішного переходу від кастомізації до персоналізації клієнтського досвіду. У такому разі конкурентоспроможність готелю може бути описана такою формулою.

$$\text{Конкурентоздатність готелю} = \text{КГП} + \text{Б} + \text{М} \quad (1)$$

$$\text{КГП} = \text{Ціна послуги} + \text{Якість послуги} + \text{Культура обслуговування}, \quad (2)$$

де КГП – конкурентоздатність готельних послуг;
Б – бренд готелю;
М – місцезнаходження готелю.

На основі вищезазначеного можна стверджувати, що управляти конкурентоспроможністю означає забезпечувати оптимальне співвідношення названих складників, спрямовувати основні зусилля на вирішення таких завдань: підвищення якості продукції, зниження витрат виробництва, підвищення еко-

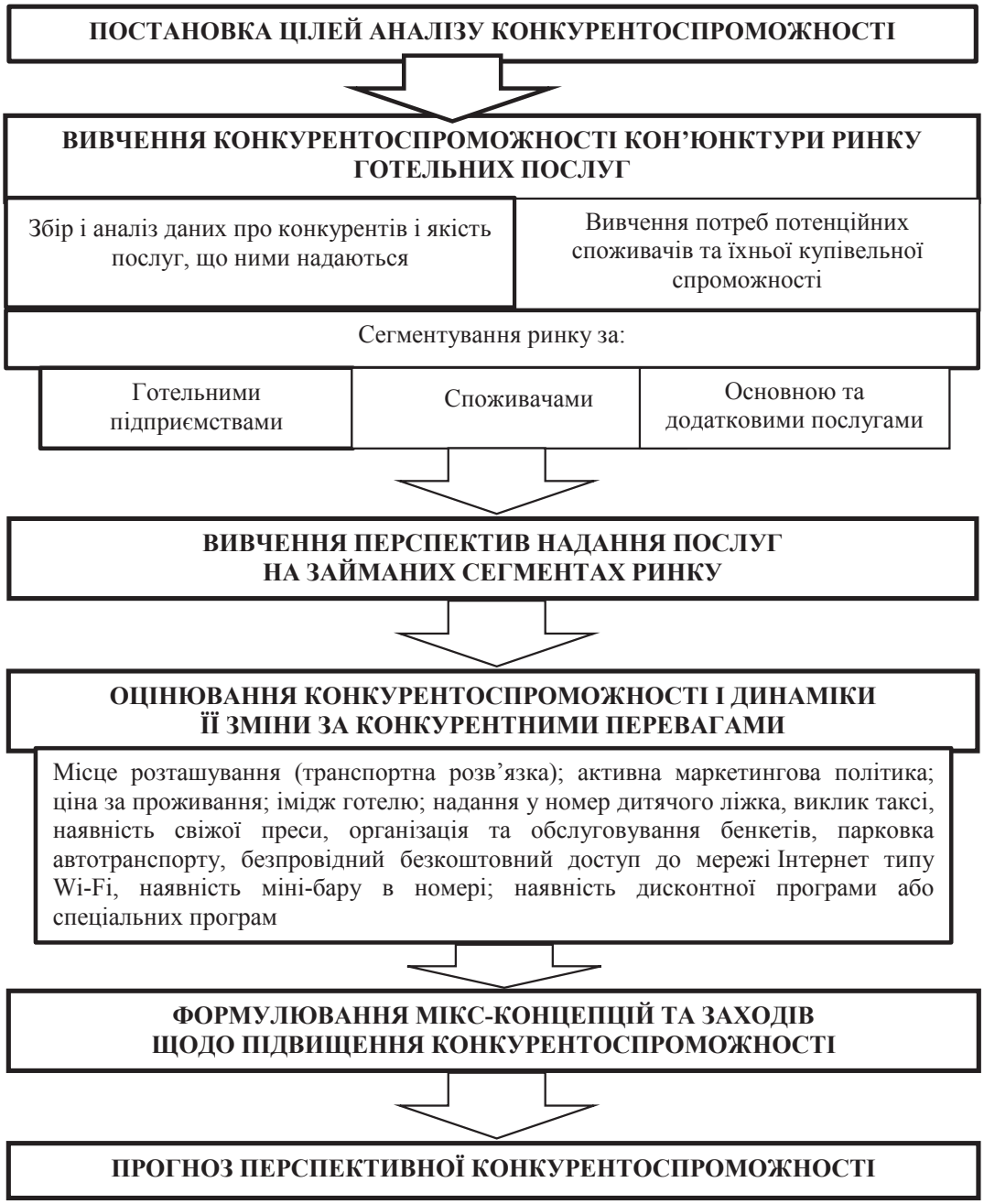

Рис. 2. Оцінка конкурентоспроможності готельних підприємств

Джерело: власна розробка

номічності та рівня обслуговування. Можливість забезпечення необхідного рівня розвитку складових елементів конкурентоспроможності визначається такими базовими чинниками, як технічний рівень готелю, рівень організації виробництва послуг і управління.

Необхідно зазначити, що підвищення конкурентоспроможності готельних підприємств пов'язано, насамперед, із можливість їх оцінки. Оцінка конкурентоспроможності підприємства є складним та багатогранним завданням, що дає змогу сформувати управлінські завдання, прийняти зважене рішення, розробити заходи, що спрямовані на розвиток і підтримку конкурентних переваг, та адаптувати підприємство до ринкових умов господарювання, здатних забезпечити перемогу в конкурентній боротьбі за споживача та ринки збуту.

Різноманітність методів ставить перед суб'єктом господарювання вибір оптимального варіанту, який би не тільки об'єктивно показав реальний стан речей, а й дав змогу спланувати подальшу діяльність, вибрати найбільш впливові чинники та сформувати правильну стратегію конкурентоспроможності.

Сьогодні відсутня загальноприйнята методика оцінки конкурентоспроможності готельних підприємств. Конкурентоспроможність готельних підприємств необхідно оцінювати комплексно за всіма критеріями і напрямами діяльності. Узагальнюючи наявні наукові дослідження та враховуючи специфіку діяльності готельних підприємств, можна запропонувати такі конкурентні стратегії (рис. 3).

Отже, вибираючи напрям руху та характер поточних дій, готелям залежно від конкретної ринкової ситуації доцільно застосовувати такі основні стратегії:

1. *BTL-стратегія* – це стратегія готелю, яка передбачає цілеспрямовану діяльність щодо впливу на споживача в момент прийняття рішення про покупку послуги. Актуальність BTL для готельного бізнесу сьогодні характеризується трьома трендами даної галузі:

• посилення спеціалізації готельного бізнесу, що дає змогу більш чітко орієнтуватися на певні сегменти споживачів з урахуванням різних ознак;

• персоніфікація обслуговування і повна концентрація на запитах та потребах клієнтів;

• широкий спектр додаткових послуг – поширення сфери інтересів готельного бізнесу на продукти й послуги, раніше надані іншими галузями (наприклад, магазини сувенірів, салони краси, пральні-хімчистки, Інтернет-салони, прокат автомобілів, організація дозвілля, розваг та виставкової діяльності).

BTL-стратегія готелю включає потужний набір інструментів, форм і методів впливу на потенційного споживача, ніж пряма реклама.

2. *Бізнес-стратегія*, яка передбачає розроблення комплексного плану управління, який спрямований на зміцнення становища підприємства на ринку готельних послуг і забезпечує координацію зусиль, залучення та задоволення потенційних споживачів, успішну конкуренцію і досягнення глобальних цілей. Процес вироблення бізнес-стратегії готелю ґрунтується на ретельному вивченні всіх можливих варіантів розвитку та діяльності підприємства готельного бізнесу й полягає у виборі загального напряму, методів конкуренції і моделей бізнесу, тобто бізнес-стратегія означає вибір готелем шляху розвитку, методів конкуренції й ведення бізнесу.

3. *Стратегія бенчмаркінгу* для підприємств готельного бізнесу має велике значення. Бенчмаркінговий підхід дасть готелю можливість запозичити найкращий досвід інших готелів. Культура підприємницької діяльності в організації буде орієнтована на такі цінності, як здатність робітників до навчання, підвищення власного потенціалу, що, своєю чергою, слугує поштовхом для розвитку готелю. У результаті готель зможе зміцнити свою конкурентну позицію, а також досягти підвищення ступеня задоволеності покупців.

4. *Стратегія челенджера.* Челенджерами називають ті готелі, які успішно розвиваються та своє основне стратегічне спрямування вбачають у досягненні ринкової першості, тобто в розширенні своєї ринкової частки. Отже, челенджери — це такі готелі, які кидають виклик конкурентам для підвищення своєї ринкової частки.

5. *Стратегія конкуренції готелів*, які знають своє місце на ринку, сконцентрована на пошуку та захоплення тих місць на ринку, що не викликають зацікавлення чи тимчасово не зайняті сильнішими конкурентами. Стратегія конкуренції компанії містить у собі підходи до бізнесу та ініціативи, що вона використовує для залучення клієнтів, ведення конкурентної боротьби та зміцнення своєї позиції на ринку.

6. *Стратегії нішера (фокусування)* є найефективнішою для невеликих готелів, які щойно розпочинають свою діяльність на ринку.

7. *Віолентна (силова стратегія)* – стратегія домінування на великому ринку, орієнтована на високу продуктивність і зниження основних витрат, а отже, на зниження ціни послуги. Це досягається організацією готельних комплексів середньої якості, що цілком влаштовують масового покупця. Такої стратегії дотримуються багато готельних господарств. Послуги надаються ними в різноманітному асортименті, а в поєднанні з його добротністю й доступністю

Рис. 3. Умови застосування методів оцінювання конкурентоспроможності готельних підприємств у розробленні конкурентних стратегій

Джерело: власна розробка

за ціною дає змогу залучити широкі верстви покупців. Цьому сприяє проведення великих рекламних кампаній.

8. *Інноваційна стратегія.* Інноваційні технології впливають на конкурентоздатність готелю на сьогоднішньому ринку. Використання комп'ютерних мереж та Інтернет-технологій нині не просто питання лідерства та конкурентних переваг, а й виживання на ринку в найближчому майбутньому. Використання новітніх програмних продуктів у діяльності готелю підвищить його конкурентоздатність, якість наданих послуг, що позитивно вплине на імідж підприємства, збільшуючи потік постійних клієнтів, що, відповідно, гарантує отримання прибутку.

Висновки з даного дослідження. Конкурентоспроможність є відносним поняттям, що показує результат ефективної роботи суб'єкта господарювання; з іншого боку, конкурентоспроможність – комплексна порівняльна характеристика підприємства порівняно з конкурентами. Одним із головних елементів управління конкурентоспроможністю готельних підприємств є оцінка їхнього рівня. Провівши відповідні дослідження, можна зробити висновок, що універсального підходу до оцінки конкурентоспроможності готельних підприємств немає. Також можна стверджувати, що не існує універсальної стратегії для всіх готельних підприємств, це індивідуальна особливість кожного готелю, яка залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників. Вищенаведені стратегії не є взаємовиключними, а можуть поєднуватися залежно від ситуації, що склалася.

Список використаних джерел:

1. Брижань І.А., Чевганова В.Я. Порівняння методів оцінювання конкурентоспроможності підприємств. *Экономика и управление предприятием.* 2015. № 4/5(24). С. 10–15.
2. Драган О.І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти : монографія. Київ : ДАКККІМ, 2006. 160 с.
3. Портер М. Конкуренция. Москва : Вильямс, 2000. 495 с.
4. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: управління, оцінка, стратегія : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2011. 352 с.

References:

1. Brishjan I.A., Chevganova V.Ya. (2015). Porivniannia metodiv otsiniuvannia konkurentospromozhnosti pidpryiemstv [Comparison of methods for assessing the competitiveness of enterprises]. Ekonomyka y upravlenye predpryiatyem [Economics and business management], 4/5(24), 10–15. (in Ukrainian)
2. Dragan O.I. (2006). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv: teoretychni aspekty [Managing the Competitiveness of Enterprises: Theoretical Aspects]. Kyiv : DAKKKIM. (in Ukrainian)
3. Porter M. (2000). Konkurentsiia [Competition]. Moskva : Izd. House Williams. (in Russian)
4. Pavlova V.A. (2011). Konkurentospromozhnist pidpryiemstva: upravlinnia, otsinka, stratehiia [Competitiveness of the enterprise: management, evaluation, strategy]. Dnepropetrovsk : Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. (in Ukrainian)

УДК 331:658.51

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-15

Коваленко Н.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національного авіаційного університету

Kovalenko Nataliia
National Aviation University

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ СКЛАДНИКИ

DEVELOPMENT MANAGEMENT SYSTEM OF THE ENTERPRISE AND ITS COMPONENTS

Проведено дослідження діяльності підприємства згідно із системним підходом та визначено поняття «управління» у загальному вигляді. Узагальнено погляди вчених щодо визначення поняття «система управління» та запропоновано авторське трактування. Розглянувши різні підходи вчених до трактування категорії «розвиток підприємства», виділено спільні характеристики. Під час управління розвитком підприємства обов'язково слід урахувати потенціал підприємства, сформулювати модель розвитку підприємства та поетапно її узгодити. Розвиток підприємства є незворотним процесом і нерозривно пов'язаний зі стратегією. Саме стратегія дає можливість визначити етапність розвитку подій. Тобто система управління розвитком підприємства має бути поетапною та визначати перспективи розвитку на основі реалізації потенціалу підприємства. Доведено, що у постійному процесі розвитку підприємства система управління розвитком посідає основне місце, оскільки відповідає за досягнення цілі розвитку, підтримку досягнутого рівня розвитку та генерування нових цілей.

Ключові слова: управління, система управління, управління підприємством, розвиток підприємства, риси управління.

Проведено исследование деятельности предприятия согласно системному подходу и определено понятие «управление» в общем виде. Обобщены взгляды ученых относительно определения понятия «система управления» и предложена авторская трактовка. Рассмотрев различные подходы ученых к трактовке категории «развитие предприятия», выделены общие характеристики. При управлении развитием предприятия обязательно следует учесть потенциал предприятия, сформулировать модель развития предприятия и поэтапно ее согласовать. Развитие предприятия является необратимым процессом и неразрывно связано со стратегией. Именно стратегия дает возможность определить этапы развития событий. То есть система управления развитием предприятия должна быть поэтапной и определять перспективы развития на основе реализации потенциала предприятия. Доказано, что в постоянном процессе развития предприятия система управления развитием занимает основное место, поскольку отвечает за достижение цели развития, поддержание достигнутого уровня развития и генерирование новых целей.

Ключевые слова: управление, система управления, управления предприятием, развитие предприятия, черты управления.

The activity of the enterprise is carried out according to the system approach and the concept of "management" in the general form is defined. Generalized views of scientists on the definition of "control system" and proposed author's interpretation. The main problem of enterprise development is the need for continuous improvement of the enterprise management system, it should be noted that there is no universal management solution, each enterprise chooses its own path of development. The economic development of the country depends on the results of each enterprise. An enterprise is an integral unit only when it is regarded as a system, that is, from the point of view of a set of multilevel subsystems that are continuously interconnected with each other. Thus, it is necessary to approach the enterprise as a complex entity, considering it from the point of view of a systematic approach. At the heart of the process of enterprise development management is a management system that allows a comprehensive approach to the process of interaction of various subsystems that take part in management processes. Considering different approaches of scientists to the interpretation of the category "enterprise development", the common characteristics are highlighted. When managing an enterprise development, it is necessary

to take into account the potential of the enterprise, formulate a model of enterprise development and gradually adjust it. Enterprise development is an irreversible process and inextricably linked to strategy. It is the strategy that makes it possible to determine the stage of events. That is, the enterprise development management system should be phased in and determine the development prospects based on the realization of the enterprise potential. It is proved that in the continuous process of enterprise development, the development management system occupies the main place because it is responsible for achieving the development goal, maintaining the achieved level of development and generating new goals.

Key words: management, management system, enterprise management, enterprise development, management features.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси в економіці призвели до того, що управлінню розвитком підприємства загрожує постійна змінність ринкових умов господарювання, що вимагає, своєю чергою, оперативної реакції господарюючих суб'єктів на ринкові зміни, з одного боку, і доступності еластичних інструментів для страхування позицій – з іншого.

В останні роки у функціонуванні підприємств зміни стали настільки істотними, що можна говорити про якісно новий етап їхнього розвитку, де на перший план виходить запровадження інноваційних інструментів у сфері управління, які надають певні можливості щодо страхування від небажаних наслідків або в отриманні надзвичайних прибутків.

Отже, основною проблемою розвитку підприємства є потреба у постійному вдосконаленні системи управління підприємством. Слід зауважити, що універсального управлінського рішення не існує, кожне підприємство вибирає свій власний шлях розвитку. Розвиток економіки країни залежить саме від результатів діяльності кожного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських і зарубіжних учених, які переймалися проблемами дослідження управління розвитку підприємства, складниками його системи управління, слід виокремити таких, як: М.М. Бурмака, В.М. Геєць, С.П. Дунда, Н.Г. Калюжна, М.В. Коваленко, П.В. Магданов, Ю.О. Мельник, Т.Л. Нідзельська, С.Л. Пакулін, О.В. Раєвнєва, А.О. Устенко, В.А. Харченко, І.М. Хвостіна, Ю.П. Шаров, Л.М. Шимановська-Діанич.

Однак наукові здобутки сучасного періоду щодо системи управління розвитком підприємства та її складниками й їх адаптації до сучасних умов господарювання не враховують глобалізаційних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Саме це зумовило тему дослідження, результати якого представлено далі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення економічної сутності поняття «управління розвитком підприємства» та розроблення системи управління розвитком підприємства та її складниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. В узагальненому вигляді під системою розуміють сукупність елементів, що об'єднані в єдине ціле. Систему можна охарактеризувати такими основними поняттями, як: «елемент», «підсистема», «структура», «зв'язок», «стан», «поведінка», «рівновага», «стійкість», «розвиток», «ціль», «протиріччя (дискусія) навчання». Система управління підприємством уважається системою, передусім, у тому сенсі, що поняття системи обмежує певну множину елементів, що входять у систему, сила зв'язку між якими перевищує силу їх зв'язків з елементами, які розташовані за межами системи, тому є для даної системи зовнішнім середовищем. Елементи ж, що входять у систему, об'єднані єдністю мети або спільними правилами поведінки [6, с. 51].

Що стосується підприємства, то тут надзвичайно вдало у теоретичному ракурсі є визначення Йозефа Шумпетера: «Під підприємством ми розуміємо здійснення нових комбінацій, а також те, у чому ці комбінації будуть втілюватися… Підприємцями ми називаємо господарюючих суб'єктів, функцією яких є якраз здійснення нових комбінацій і які виступають як його активний елемент». Сьогодні підприємець – це креативний лідер, який не боїться ризику й є рушійною силою науково-технічного прогресу. Тобто підприємство є складною, відкритою, динамічною, виробничою, соціальною системою, що саморегулюється і задовольняє потреби споживачів за допомогою вироблених благ в умовах ринкових відносин [15].

Підприємство є цілісною одиницею лише у тому разі, коли воно розглядається як система, тобто з погляду сукупності багаторівневих підсистем, що перебувають у неперервному взаємозв'язку одна з одною. Таким чином, необхідно підходити до підприємства як до складного утворення, розглядаючи його з погляду системного підходу [12].

Із позиції системного підходу підприємство залучене у три процеси (рис. 1), наведені процеси є базовими для будь-якої системи.

Відповідно, для того щоб підприємство працювало на позитивний результат, ним необхідно управляти, а дієвим управлінням буде лише те, яке засноване на власних оригінальних ідеях.

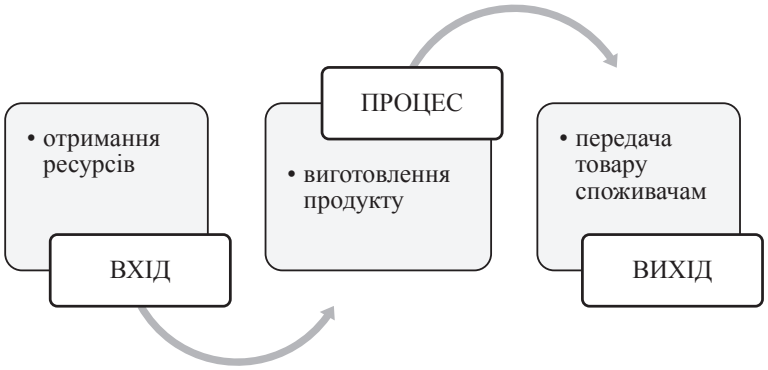

Рис. 1. Модель діяльності підприємства згідно із системним підходом

Відомий теоретик у сфері управління Пітер Ф. Друкер писав, що «управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізовану юрбу в ефективну, цілеспрямовану і продуктивну групу».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови під управлінням розуміють свідомий цілеспрямований вплив із боку держави, економічних суб'єктів на людей та економічні об'єкти, який здійснюється з метою спрямувати їхні дії в потрібне русло й одержати бажані результати.

С.В. Прижарова наголошує, що управління – це вид діяльності, предметом якої є діяльність інших людей і метою якої є розвиток об'єкта управління. Зауважимо, що предметом управління як діяльності виступає діяльність інших людей, а метою управління є розвиток організації (установи).

Сучасні визначення вчених пронизані «системністю». Наприклад, Г.М. Тимошко зазначає, що «управління – це вплив на будь-яку соціально-економічну систему, яка забезпечує збереження їхньої певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію їхніх цілей і програм».

На думку Ф.Ф. Амбарцумова, управління – це функція організаційної системи, що забезпечує збереження певної структури, збереження та підтримання режиму діяльності, реалізацію програми, цілей діяльності.

Поняття «управління» у загальному вигляді можна визначити як спрямованість дій або напрям руху в системі. Будь-який рух чи дія здійснюється за допомогою механізму, який діє в самій системі, де діє дві підсистеми: керівник – суб'єкт управління і підлеглий – об'єкт управління. Управління має сприяти поліпшенню результатів діяльності підприємства.

Серед науковців сучасності є дискусії з приводу дефініцій «управління» та «менеджмент». Із теорії менеджменту випливає, що відносно підприємства менеджмент включає виконання функцій і здійснення різних процесів, пов'язаних з управлінськими рішеннями та інформацією; керівництво персоналом, досягнення цілей організації через вплив суб'єкта на об'єкт управління [16, с. 104]. Отже, загалом немає чіткої й однозначної грані між цими поняттями. Відповідно, у даному дослідженні розглядаємо ці поняття як тотожні.

В основі процесу управління розвитком підприємства лежить система управління, що дає змогу комплексно підходити до процесу взаємодії різних підсистем, які приймають участь в управлінських процесах.

Доцільніше зобразити дослідження економічної категорії «система управління» у табл. 1.

Вивчення і систематизація різних точок зору дослідників показали, що єдине розуміння цієї дефініції відсутнє. Роблячи акцент на позиції системного підходу, система управління – це сукупність елементів, методів, принципів, інструментів, які створюються для реалізації функцій управління підприємством.

Ю.В. Мельник наголошує, що система управління ефективністю виробництва визначається через синтез складників, якими виступають завдання, методи, засоби та функції. Можна стверджувати, що «система управління підприємством» є індивідуальною й потребує обґрунтування кожного конкретного випадку, цілі підприємства мають бути адаптовані до потреб споживача і зовнішніх чинників впливу й усі дії мають бути спрямовані на досягнення цілей.

Система управління являє собою концепцію взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів: наукових знань, практичних навичок щодо керування різними об'єктами (людиною, процесом, організацією) для забезпечення їхньої конкурентоспроможності в ринкових умовах і всебічного задоволення потреб за оптимального використання ресурсів [14, с. 97].

Комплексне дослідження будь-якої системи управління повинно здійснюватися у два етапи. На першому етапі обґрунтовується склад та аналізується стан системи управління на визначеному відрізку часу, тобто досліджується структура управління. На другому етапі формується та здійснюється організація процесу управління, тобто досліджується функціонування системи управління. Вихідним пунктом дослідження системи управління є визначення мети системи. В узагальненому вигляді мета управління – це бажаний стан об'єкта управління стосовно майбутнього [1, с. 28].

У даному дослідженні система управління підприємством пов'язується з його розвитком,

Таблиця 1

Узагальнення поглядів учених щодо визначення поняття «система управління»

№ з/п	Суть трактування поняття «система управління»	Автор
1	Процедури обґрунтування взаємозалежних рішень і дій, узгоджених за цілями, завданнями, строками, ресурсами, результатами, для забезпечення ефективності, безпеки за наявністю ризиків невизначеностей зовнішніх впливів [5, с. 461]	М.З. Згуровський, Н.Д. Панкратова
2	Організаційні стосунки між суб'єктом і об'єктом управління	Н.Г. Калюжна
3	Сукупність напрямів управління (маркетинг, фінанси, управління персоналом і т. д.) або функцій управління (планування, організація, мотивація та контроль)	С.Л. Пакулін
4	Сукупність правил і процедур, а призначенням системи є оцінка стану організації та розроблення і реалізація управлінського впливу	П.В. Магданов
5	Являє собою концепцію взаємопов'язаних і взаємозалежних частин – компонентів: наукових знань і практичних навичок щодо керування різними об'єктами для забезпечення їх конкурентоспроможності в ринкових умовах і всебічного задоволення потреб за оптимального використання ресурсів	А.О. Устенко
6	Організаційне складне ціле, що складається з безлічі взаємодіючих елементів, у тому числі об'єкта й суб'єкта управління	А.Н. Алексєєв
7	Сукупність взаємозалежних елементів, що передбачає поетапний опис кожного кроку того чи іншого процесу, приведення його у відповідність до діючих норм та постійний контроль можливих відхилень від цих норм	Авторське визначення

оскільки й у теорії, й у практиці увага концентрується на тому, що суб'єкти підприємницької діяльності повинні постійно розвиватися для досягнення конкурентних переваг, отримання лідерських позицій на ринках, досягнення стратегічних цілей тощо. Саме тому розвиток стає об'єктивною необхідністю успішного функціонування підприємств у ринкових умовах.

Поняття «розвиток» науковці інтерпретують досить неоднозначно, найчастіше автори розглядають поняття в тій площині, в якій вони працюють.

Через циклічність виробничих процесів сутність поняття «розвиток» іноді характеризують як певний етап життєвого циклу, якому притаманні: народження, дитинство, юнацтво, рання зрілість, розквіт сил, повна зрілість, старіння, оновлення. «Розвиток розкриває характер змін, які відбуваються у системі підприємства» [17, с. 32].

В.І. Ляшенко вважає, що поняття «розвиток» містить три взаємопов'язані характеристики: зміна, зростання та поліпшення, акцентуючи при цьому увагу саме на поліпшенні, тобто «змінах, які забезпечують можливості більш широкого кола людей скористатися суспільними благами, що виникають під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників» [10].

На думку О.Л. Гапоненко та А.П. Пакрухина, розвиток – це рух уперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюція, поліпшення, вдосконалювання, прогрес, а також ріст і розширення [3, с. 11].

Згідно з Енциклопедичним довідником, «розвиток – це незворотні, спрямовані, закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів». Розвиток – це в першу чергу зміна, рух. У процесі руху створюється нове, необхідне, здатне до самопросування, самовідтворення [2, с. 363].

На думку В.М. Геєця, економічне зростання являє собою джерело розвитку економічної системи. Тобто розвиток може мати в собі елементи зростання. Розвиватися означає збільшувати свою компетенцію.

О.В. Раєвнєва у монографії «Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі» асоціює поняття «розвиток» зі змінами глобальних цілей підприємства, а «розвиток підприємства» – «як необоротний, спрямований, закономірний і унікальний процес змін відкритої системи у просторі і часі …усунення протиріч, що виникають на двох рівнях» [13, с. 213–216].

Зазначені вище основні властивості поняття «розвиток» є основою змісту поняття «розвиток підприємства», що відображено у табл. 2.

Розглянувши різні підходи вчених до трактування категорії «розвиток підприємства», можна виділити спільні характеристики, а саме: наявність кількісних та якісних змін, перехід з одного стану в інший, адаптація до впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, якісним результатом змін, які відбуваються в процесі розвитку підприємства, є підвищення його потенціалу.

Погоджуємося з думкою А. Касич, та М. Вохозка, що «розвиток – це поняття, яке в

Таблиця 2

Підходи до трактування поняття «розвиток підприємства»

№ з/п	Автор	Визначення	Зауваження
1	О.І. Пушкар	Розвиток підприємства – це найбільш повне задоволення інтересів ключових суб'єктів, що зацікавлені в діяльності підприємства: власників, персоналу та держави, що виражається у вирішенні трьох суперечностей: між інтересами даних суб'єктів, між потребами фінансування розвитку підприємства та поточними потребами суб'єктів	Дане визначення носить абстрактний характер без конкретних рекомендацій щодо взаємодії визначених суб'єктів у процесі розвитку підприємства
2	Е.М. Коротков	Розвиток підприємства – сукупність змін, які ведуть до появи нової якості і зміцнення життєздатності системи; його здатність чинити опір руйнівним силами зовнішнього середовища	Дане визначення характеризує розвиток тільки як процес
3	С.П. Дунда	Сукупність спрямованих, інтенсивних та якісних змін економічної природи, що відбуваються на підприємстві внаслідок суперечності у внутрішньому середовищі та впливу чинників зовнішнього середовища	Дане визначення характеризує розвиток тільки як певні зміни
4	Ф.І. Хміль	Довготермінова робота в організації щодо вдосконалення процесів вирішення проблем і оновлення та пов'язується з проведенням змін в організації	Неоднозначність трактування: незрозуміло, які саме проблеми потребують вирішення у процесі розвитку
5	Ю.С. Погорєлов	Під розвитком підприємства розуміють довготривалу сукупність процесів кількісних та якісних змін у діяльності підприємства, які призводять до поліпшення його стану шляхом збільшення потенціалу підприємства протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища	Дане визначення можна трактувати і з позиції сталого розвитку, що робить його недостатньо чітким
6	Л.О. Лігоненко	Є процесом дискретним, що відбувається в умовах відсутності чітких норм діяльності підприємства та контролю над їх виконанням, пов'язаний із реалізацією творчого потенціалу персоналу підприємства та орієнтований на досягнення довгострокових інтересів його учасників	Неоднозначність трактування, а саме: процес є дискретним, і водночас відсутні чіткі норми діяльності та контролю, що унеможливлює якісне управління підприємством
7	В.В. Кубіній, Я.М. Костик, В.Р. Мороз, І.І. Муска	Триєдиний процес: а) самоналагодження, що дає змогу здійснити ті чи інші параметри, суттєві для цілі системи; б) саморозвитку, тобто система самостійно виробляє цілі розвитку та критерії, які визначають ступінь їх досягнення, володіє можливостями змінювати параметри, структуру та інші складники чи ознаки, які дають змогу системі розвиватися; в) самонавчання, коли система накопичує знання та досвід, що дає їй змогу самостійно визначати та формувати критерії, які, наприклад, зумовлюють стратегію чи тактику функціонування системи [9, с. 130–131]	Автори наголошують на самоналагодженні та саморозвитку, що суперечить принципам управління підприємством

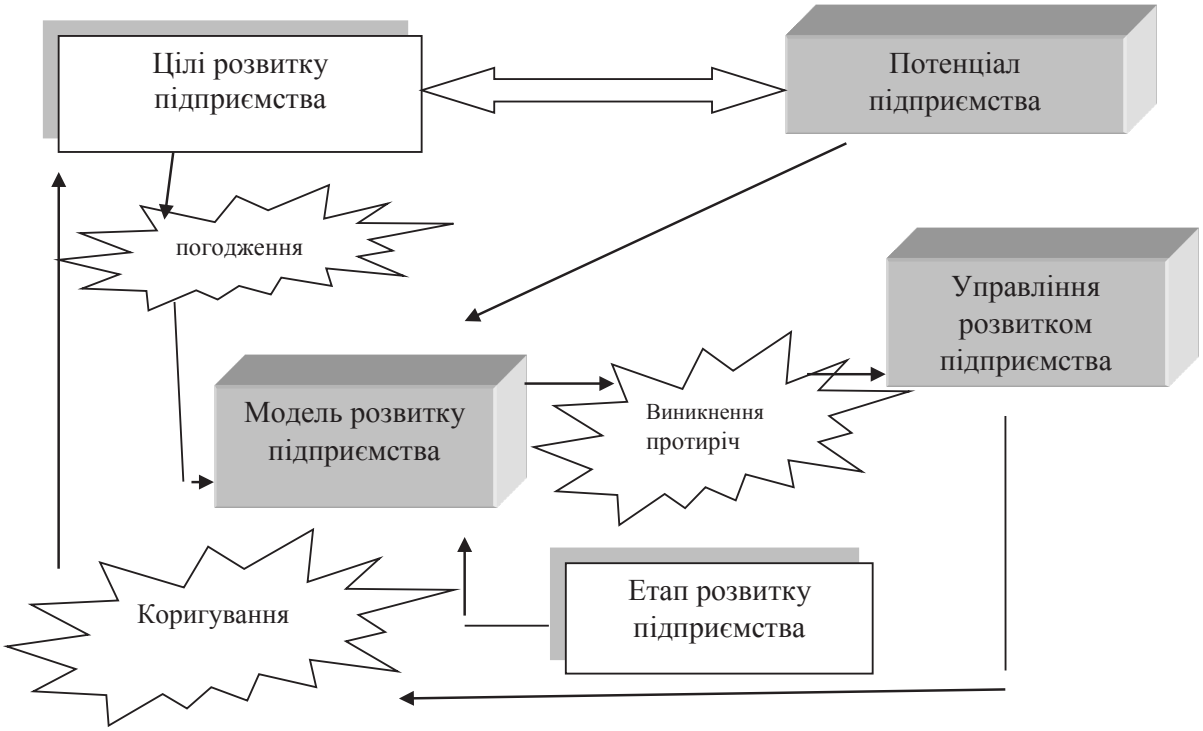

Рис. 2. Схема управління розвитком підприємства

Джерело: розроблено автором за даними [13]

більш широкому сенсі порівняно з терміном «зростання» описує еволюцію підприємства. Підприємство може розвиватися без будь-якого розвитку; з іншого боку, розвиток може відбуватися, але супроводжується погіршенням показників динаміки (зростання)» [7].

Під час управління розвитком підприємства обов'язково слід урахувати потенціал підприємства, сформулювати модель розвитку підприємства та поетапно її узгодити (рис. 2).

Слід зауважити, що розвиток підприємства – це перш за все поява чогось нового, що призведе до поліпшення діяльності підприємства, надає підприємству переваги над конкурентами. Під потенціалом підприємства розуміємо сукупність різного виду ресурсів. Однак наявність потенціалу підприємства не є гарантією досягнення мети, для цього важливо володіти здібностями в управлінні ресурсами в ході роботи підприємства.

Основними завданнями під час управління розвитком підприємства є узгодження цілей підприємства та усунення протиріч. Необхідними умовами розвитку підприємства є зміни, економічне зростання та вдосконалення. Тобто якщо відбуваються лише зміни, у результаті яких не відбулося зростання, то й удосконалення та розвиток не мали місця. Якщо відбулося економічне зростання без змін – розвиток та вдосконалення також не відбулися [4, с. 42].

У розвитку підприємства часто відбуваються очікувані та неочікувані ризикові ситуації (втрата платоспроможності, ринків збуту, погіршення ділової репутації та ін.). Процес управління розвитком підприємства в таких ситуаціях ґрунтується на перегляді його цілей, аналізі стану (так зване коригування).

Обов'язково під час управління розвитком підприємства слід ураховувати фінансово-економічний та кадровий потенціал підприємства, а вже потім виробничо-технічний, організаційно-управлінський потенціали. Безперечним є той факт, що для розвитку підприємства завжди необхідні додаткові фінансові ресурси (власні, позикові та залучені).

Розвиток підприємства є незворотним процесом і нерозривно пов'язаний зі стратегією. Саме стратегія дає можливість визначити етапність розвитку подій. Тобто система управління розвитком підприємства має бути поетапною (рис. 3) та визначати перспективи розвитку на основі реалізації потенціалу підприємства.

Дуже важливо вибрати правильні орієнтири і поставити реальні цілі, що збігаються із загальною концепцією діяльності підприємства.

На управління розвитком підприємства мають вплив такі зовнішні та внутрішні чинники, як: державна політика; величина підприємства; професійна підготовка керівників підприємства, їхнє бачення майбутнього розвитку, переконання та амбіції; кваліфікаційний персонал; географічне розташування підприємства; обсяг випуску продукції та її якість (одна з основних і

Рис. 3. Етапи управління розвитком підприємства

Джерело: систематизовано автором за даними [19]

обов'язкових умов успішного функціонування підприємства); обсяг кредиторської та дебіторської заборгованості; маркетингова стратегія; рівень конкуренції в галузі; темп інфляції та рівень доходів населення; розмір інвестицій; здійснення підприємством науково-дослідної роботи, спрямованої на розвиток; інтенсивне оновлення активів.

Схематично із системою управління розвитком підприємства та її елементами можна ознайомитися на рис. 4.

З рис. 4 можна зробити висновок, що у постійному процесі розвитку підприємства система управління розвитком посідає основне місце, оскільки відповідає за досягнення цілі розвитку, підтримку досягнутого рівня розвитку та генерування нових цілей. У даній системі схематично показано взаємозв’язки між процесами.

Суб’єкт системи (керівник) є головною частиною підприємства, має вплив на всі складники й є керуючою підсистемою та управляє керованою (ресурси організації: людські, матеріальні, фінансові).

Вхід – це елемент системи управління, чинники виробництва, що потрапляють із навколишнього середовища у внутрішнє середовище підприємства. За виходу кожна система управління впливає на зовнішнє середовище через продукт чи інформацію, яку виготовляє (товар). Усі процеси є постійно повторювальними.

В основі даної системи лежить прагнення забезпечити сталий розвиток підприємства незалежно від впливу зовнішнього середовища за рахунок цілеспрямованого розвитку внутрішніх складників підприємства як системи.

Подальший розвиток підприємства може здійснюватися за трьома напрямами: екстенсивним (сировинним) – розширення виробництва шляхом залучення додаткових ресурсів; інтенсивним (інвестиційним) – розширення виробництва за рахунок підвищення продуктивності ресурсів; інноваційним (комерційним) – розширення виробництва за рахунок зростання комерціалізації інтелектуальної діяльності [8, с. 257].

Провівши контент-аналіз праць науковців, можемо виділити необхідні риси управління розвитком підприємства, а саме: етапизація життєвого циклу підприємства, необхідність обов’язкового керування процесом [18], основна роль має бути відведена висококваліфікованому персоналу (забезпечує безперервний розвиток). Розвиток є запорукою підвищення ефективності діяльності підприємства та впро-

Рис. 4. Система управління розвитком підприємства

вадження нововведень. Розвиток підприємства забезпечується випереджальним розвитком персоналу, його здатністю швидко адаптуватися до потреб підприємства, здатністю розвивати себе в ногу з часом. Людський розум, на думку Джонна Роджерса Коммонса, цілком здатний розв'язати всі актуальні проблеми, якщо його направити на вірний шлях [11].

Таким чином, за авторською позицією, з урахуванням інформації, викладеної вище, під системою управління розвитком підприємства та її складниками слід розуміти сукупність елементів, що діють як одне ціле: цілеспрямовано, раціонально, ініціативно і водночас ризиково, об'єднуючи фінансово-економічні та виробничо-технічні управлінські рішення щодо досягнення цілей розвитку підприємства, орієнтуючись на комерційний ефект отримання прибутку. Ключовим моментом є система мотивації та матеріального стимулювання персоналу.

З упевненістю можна сказати, що ефективність фінансово-господарської діяльності підприємства залежить від ефективності управління підприємством, як кожним елементом системи окремо, так і їх сукупністю.

Висновки з даного дослідження. Як результат дослідження було уточнено поняття «розвиток підприємства» і «управління розвитком підприємства», удосконалено систему управління розвитком підприємства, яка враховує безперервність цього процесу, та наголошено на провідній ролі персоналу в цьому процесі. Усі елементи системи є керованими, що дає змогу вирішувати завдання управління ними. Результатом є досягнення поставлених цілей та завдань, що призведе до подальшого розвитку підприємства, і цей процес є безперервним. Управління розвитком підприємства має здійснюватися за алгоритмом: «Плануй – дій – перевіряй – поліпшуй».

Список використаних джерел:

1. Бурмака М.М., Бурмака Т.М. Управління розвитком підприємства на прикладі підприємств будівельної галузі : монографія. Харків : ХНАДУ, 2011. 204 с.
2. Василенко В.А. Менеджмент устойчивого развития предприятий : монография. Киев : ЦУЛ, 2005. 648 с.

3. Гапоненко А.Л. Стратегическое управление : учебник. Москва : ОМЕГА-Л, 2006. 464 с.
4. Жилінська Л.О. Управління розвитком машинобудівних підприємств на стратегічну перспективу : дис. … доктора. екон. наук : 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Маріуполь, 2016. 436 с.
5. Згуровський М.З. Системний аналіз: проблеми, методологія, застосування : навчальний посібник ; 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Наукова думка, 2011. 726 с.
6. Калюжна Н.Г. Аналіз підходів до визначення системи управління підприємством. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2011. № 2. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_2_2/050-053.pdf
7. Kasych A., Vochozka M. Teoretikal and methodical principles of managing of managing enterprise sustainable development. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2017. № 2. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2017_2_298_305.pdf
8. Коваленко М.В., Вовк І.М. Формування організаційно-економічного механізму управління стратегічним розвитком підприємства. *Економіка і суспільство*. 2019. № 20. С. 255–261.
9. Розвиток підприємства як категорія системного методу наукового дослідження / В.В. Кубіній та ін. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2014. № 1(46). С. 122–131.
10. Ляшенко В.И. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты : монография. Донецк : ДонНТУ, 2006. 668 с.
11. Економічні теорії в системі наукових економічних знань : навчальний посібник / Н.П. Мацелюх та ін. ; 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 226 с.
12. Пакулін С.Л. Управління сталим розвитком сучасного підприємства. *Траєкторія науки*. 2016. № 3(8). URL: https://cyberleninka.ru/article/v/upravlinnya-stalim-rozvitkom-suchasnogo-pidpriemstva
13. Раєвнєва О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2006. 496 с.
14. Устенко А.О. Система управління підприємством. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка.* 2014. Вип. X. С. 96–103.
15. Харченко В.А. Особливості застосування системного підходу до управління підприємством. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власност.* 2012. Вип. 1. Т. 2. С. 242–246.
16. Харченко В.А. Сутність системи управління розвитком промислового підприємства. *Економіка промисловості.* 2013. № 4(64). С. 100–110.
17. Хвостіна І.М. Механізм управління розвитком підприємства. *Інвестиції: практика та досвід.* 2015. № 1. С. 30–33.
18. Шаров Ю.П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти : монографія. Київ : УДАУ, 2001. 302 с.
19. Шимановська-Діанич Л.М. Управління розвитком персоналу організації: теорія і практика : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2012. 462 с.

References:

1. Burmaka M.M. (2011). *Upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva na prykladi pidpryyemstv budivelnoyi galuzi* [Management of enterprise development on the example of enterprises of the construction industry]. Xarkiv : XNADU, p.204.
2. Vasylenko V.A (2005). *Menedzhment ustojchyvogo razvytyya predpryyatyj : monografiya* [Management of sustainable development of enterprises]. Kyiv : CzUL, p. 648.
3. Gaponenko A.L. (2006). *Strategycheskoe upravlenye* [Strategic management]. Moskva : Yzdatelstvo «OMEGA-L», p. 464.
4. Zhylinska L.O. (2016). *Upravlinnya rozvytkom mashynobudivnyx pidpryyemstv na strategichnu perspektyu* [Management of development of machine-building enterprises on strategic perspective] : dys. na zdobuttya nauk. stupenya doktora. ekon. nauk : 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy (za vydamy ekonomichnoyi diyalnosti)». Mariupol, p. 436.
5. Zgurovskyj M.Z. (2011). *Systemnyj analiz: problemy, metodologiya, zastosuvannya* [System analysis: problems, methodology, application] navch. posibnyk., 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Naukova dumka, p. 726.
6. Kalyuzhna N.G. (2011). Analiz pidxodiv do vyznachennya systemy upravlinnya pidpryyemstvom. [Analysis of approaches to definition of enterprise management system]. *Visnyk Xmelnyczkogo nacionalnogo universytetu,* vol. 2. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_2_2/050-053.pdf
7. Kasych A., Vochozka M. (2017). Teoretikal and methodical principles of managing of managing enterprise sustainable development [Teoretikal and methodical principles of managing of managing enterprise sustainable development]. *Marketyng i menedzhment innovacij*, 2017, vol. 2. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2017_2_298_305.pdf

8. Kovalenko M.V., Vovk I.M. (2019). Formuvannya organizacijno-ekonomichnogo mexanizmu upravlinnya strategichnym rozvytkom pidpryyemstva [Formation of organizational and economic mechanism for managing the strategic development of the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo*. Vol. 20, p. 255–261.
9. Kubinij V.V., Kostyk Ya.M., Moroz V.R., Muska I.I. (2014). Rozvytok pidpryyemstva yak kategoriya systemnogo metodu naukovogo doslidzhennya [Enterprise development as a category of systematic method of scientific research]. *Rozvytok metodiv upravlinnya ta gospodaryuvannya na transporti.* Vol. 1(46), 2014, p. 122–131.
10. Lyashenko V.Y. (2006). *Regulyrovanye razvytyya ekonomycheskyx system: teoryya, rezhym, ynstytut : monografyya* [Regulation of economic systems development: theory, regimes, institutes]. Doneczk : DonNTU, p.668.
11. Macelyux N.P. (2016). *Ekonomichni teoriyi v systemi naukovyx ekonomichnyx znan* : navch. posibnyk [Economic theories in the system of scientific economic knowledge]. Kyiv : Vydavnycztvo «Centr uchbovoyi literatury», p. 226.
12. Pakulin S.L. (2016). Upravlinnya stalym rozvytkom suchasnogo pidpryyemstva [Management of sustainable development of modern enterprise]. *Trayektoriya nauky*, vol. 3(8). URL: https://cyberleninka.ru/article/v/upravlinnya-stalim-rozvitkom-suchasnogo-pidpriemstva
13. Rayevnyeva O.V. (2006). *Upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva: metodologiya, mexanizmy, modeli* [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models] : monografiya. Xarkiv : VD "INZhEK", p. 496.
14. Ustenko A.O. (2014). Systema upravlinnya pidpryyemstvom [Enterprise management system]. *Visnyk Prykarpatskogo universytetu. Ekonomika*. Vypusk X, pp. 96–103.
15. Xarchenko V.A. (2012). Osoblyvosti zastosuvannya systemnogo pidxodu do upravlinnya pidpryyemstvom [Features of application of system approach to enterprise management]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoyi vlasnosti*. Mariupol : DVNZ «PDTU». Vol. 1. T. 2. P. 242–246.
16. Xarchenko V.A. (2013). Sutnist systemy upravlinnya rozvytkom promyslovogo pidpryyemstva [The essence of the industrial enterprise development management system]. *Ekonomika promyslovosti*, vol. 4(64), pp. 100–110.
17. Xvostina I.M. (2015). Mexanizm upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva [The mechanism of enterprise development management]. *Investyciyi: praktyka ta dosvid*. Vol. 1, pp. 30–33.
18. Sharov Yu.P. (2001). *Strategichne planuvannya v municypalnomu menedzhmenti: konceptualni aspekty* [Strategic Planning in Municipal Management: Conceptual Aspects] : monografiya. Kyiv : UDAU, p. 302.
19. Shymanovska-Dianych L.M. (2012). Upravlinnya rozvytkom personalu organizaciyi: teoriya i praktyka [Organization development of personnel of the organization: theory and practice] : monografiya. Poltava : PUET, p. 462.

УДК 658.012

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-16

Колещук О.Я.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та інвестицій
Національного університету «Львівська політехніка»

Koleshchuk Orest
Lviv Polytechnic National University

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ УКЛАДІВ

INNOVATION AS A FACTOR INFLUENCING THE FORMATION OF TECHNOLOGICAL STRUCTURES

У статті визначено, що протягом тривалого періоду людство постійно розвивалося під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, постійно формувалися нові технологічні уклади, які змінювалися, набували різновекторної спрямованості. Визначено, що актуальність різних нововведень, що були основою формування технологічних укладів, із часом утрачається за рахунок насичення потреб ринку і відсутності можливостей їх удосконалення та модернізації. Встановлено, що основою розвитку та зміни технологічних укладів були інновації, а саме базисна їх сукупність, що й формує розвиток та життєвий цикл відповідного технологічного укладу. Розглянуто та обґрунтовано процес переходу від старого до нового технологічного укладу. Обґрунтовано етапи та характеристики формування технологічних укладів під впливом інноваційності. Визначено специфіку розвитку науково-технічного прогресу та виявлено, що успішність інновацій залежить від швидкості адаптації нововведення до реальних умов виробництва й особливостей середовища, в якому відбуваються зміни.

Ключові слова: технологічний уклад, інновації, розвиток, попит, суспільство.

В статье определено, что в течение длительного периода человечество постоянно развивалось под влиянием внутренних и внешних факторов, постоянно формировались новые технологические уклады, которые менялись, приобретали разновекторную направленность. Определено, что актуальность различных нововведений, которые были основой формирования технологических укладов, со временем теряется за счет насыщения потребностей рынка и отсутствия возможностей их совершенствования и модернизации. Установлено, что основой развития и изменения технологических укладов были инновации, а именно базовая их совокупность, которая формирует развитие и жизненный цикл соответствующего технологического уклада. Рассмотрен и обоснован процесс перехода от старого к новому технологическому укладу. Обоснованы этапы и характеристики формирования технологических укладов под влиянием инновационности. Определена специфика развития научно-технического прогресса и выявлено, что успешность инноваций зависит от скорости адаптации нововведения к реальным условиям производства и особенностям среды, в которой происходят изменения.

Ключевые слова: технологический уклад, инновации, развитие, спрос, общество.

The article identifies that over a long period of humanity, is constantly evolving under the influence of internal and external factors constantly formed a new technological order which has varied, acquired a multi-vector orientation. It is determined that the relevance of different innovations that were the basis for the formation of technological structures over time is lost due to saturation of market needs and lack of opportunities for their improvement and modernization. The importance of the transition from the old to the new technological order are expressed in the desire to produce innovative creative knowledge of a revolutionary nature that is the basis for the creation of the basis for the formation of a new technological system and will lead to another social development through the active promotion of scientific-technical and innovation activities using the whole set of potential (industrial, economic, resource, education, defense, science, etc.) of a particular system and society as a whole. The formation of a new technological structure occurs in the process of qualitative changes in the system of productive forces, called the technological shift. Under the influence of developing a certain set of innovations, a technological shift arises. Technological principles are changing revolutionary, while the changes cover simultaneously different sectors of the economy, explains the replacement of technological structures.

Also, a certain type of social consumption and lifestyle influence the formation of a new technological mode. It is established that the basis for the development and change of technological structures has been of innovation, namely basic set of them, which shapes the development and life cycle of the corresponding technological structure. Reviewed and justified the transition from the old to the new technological order. Grounded the stages and characteristics of the formation of technological structures under the influence of innovativeness. The specificity of the development of scientific and technological progress and revealed that the success of innovation depends on the rate of adaptation of innovations to the real conditions of production and characteristics of the environment in which the changes occur.

Key words: technological structure, innovation, development, demand, society.

Постановка проблеми. Протягом тривалого періоду людство постійно розвивалося під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, постійно формувалися нові технологічні уклади, які змінювалися, набували різновекторної спрямованості. Основою розвитку та зміни технологічних укладів були інновації, а саме базисна їх сукупність, що й формує розвиток та життєвий цикл відповідного технологічного укладу. Зародження та розвиток нового кластеру нововведень поступово змінювали попередні технологічні уклади, що пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу та вимогами суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та розвитку технологічних укладів займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: В. Геєць [1], К. Денисов [2], В. Новицький [3], Д. Курочкін [5], В. Прохорова [4], В. Проценко [4], Я. Тульчинська [5], В. Чобіток [4], А. Чухно [7; 8], П. Юхименко [7], Л. Федулова [9] та ін.

Незважаючи на значний внесок науковців у розгляд питань формування технологічних укладів, залишаються недостатньо розглянутими питання щодо впливу чинників інноваційності на їхній розвиток.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення ролі інноваційності як чинника впливу на формування технологічних укладів на різних етапах розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність різних нововведень, що були основою формування технологічних укладів, із часом утрачається за рахунок насичення потреб ринку і відсутності можливостей їх удосконалення та модернізації. Починається новий етап формування інших векторів розвитку цивілізації за допомогою продукування інновацій, що створюються людством шляхом аналізування попереднього досвіду та використання креативних знань, поглядів та вмінь.

Технологічний уклад – це сукупність сполучених виробництв, що мають єдиний технічний рівень і розвиваються синхронно. Зміну домінуючих в економіці технологічних укладів зумовлює не тільки хід науково-технічного прогресу, а й інерція мислення суспільства: нові технології з'являються значно раніше їх масового освоєння [2; 4; 9].

У міру досягнення технологічним укладом меж падіння прибутковості починається перерозподіл капіталу для формування елементів нового укладу за рахунок нарощування інноваційності, що сприяє проведенню технологічної революції, яка формулює вектори і характер довгострокового розвитку і впливає на прогрес усього суспільства.

Починаючи з промислової революції в Англії (XVIII–XIX ст. – перехід від ручної праці до машинної) відбулося формування та зміна п'яти технологічних укладів. Середня тривалість одного технологічного укладу становить близько 50 років, однак цей період поступово скорочується за рахунок інтенсивного використання знань та впровадження креативних ідей [1; 7; 9].

Після закінчення цього терміну відбувається формування нових технологічних укладів, тобто зміна одного технологічного укладу іншим.

Розвиток інновацій, упровадження їх іншими суб'єктами господарювання призводить до розширення обсягів виробництва (рис. 1).

Поступова заміна технологічних сукупностей і ланцюгів старого укладу впливає на структурні перебудови економіки, модифікації соціальної та інституційної систем суспільства. Це призводить до скорочення виробництв старого укладу та посилення соціальної напруженості і нестабільності в суспільстві.

Подолання перепон паралельного існування старого і нового укладів призводить до настання фази тривалого зростання.

Важливість процесів переходу від старого до нового технологічного укладу виражається у прагненні до продукування інноваційного креативного знання революційного характеру, що буде підґрунтям створення базису для формування нового технологічного укладу і призведе до чергового суспільного розвитку шляхом активного сприяння науково-технічній та інноваційній діяльності з використанням усієї сукупності потенціалу (промислового, економічного, ресурсного, освітнього, оборонного, наукового та ін.) конкретної системи та суспільства у цілому.

Ефективність від активізації інноваційної діяльності може бути отримана за раціональ-

Рис. 1. Процес переходу від старого до нового технологічного укладу

ного їх упровадження та сприйняття. Необхідною умовою ефективного розвитку інноваційного процесу є наявність господарюючих суб'єктів, зайнятих виробництвом і розповсюдженням нововведень, що взаємопов'язані між собою та мають «прозору» систему відносин. Створення таких відносин призводить до генерування, сприйняття й упровадження інновацій шляхом реалізації механізму «інноваційного мультиплікатора», який потужно впливає на соціально-економічний прогрес.

Сформовані таким чином взаємозв'язки з відповідним інституційним оточенням є основою для прогресивного розвитку економічної системи і суспільства у цілому на базі інноваційності.

У сучасному світі освоєння інноваційних просторів у ході активної взаємодії вчених, інвесторів, виробників та інших суб'єктів інноваційного процесу визначає специфіку і траєкторію розвитку постіндустріального суспільства – суспільства, заснованого на знаннях [1; 4; 9].

Цілеспрямована науково-технічна та інноваційна активність перетворюється при цьому на ключовий чинник виживання і прогресу будь-якої держави, зупинка в науково-технічному розвитку є синонімом стагнації й деградації, а безперервність процесу нововведень – однією з характерних ознак сучасного етапу НТП.

У такій ситуації конкуренція між країнами, окремими підприємствами набуває вираженого й динамічного характеру, що, своєю чергою, має на увазі посилення ролі інноваційності, спрямованої на отримання і комерційну реалізацію нових винаходів.

Етапи та характеристики формування технологічних укладів наведено на рис. 2.

Продукування ефективних інновацій з'являється в умовах «затухання» попереднього укладу, що підтверджує гіпотезу Клайнкнехта. Формування нового технологічного укладу розробляється в несприятливих умовах функціонування попереднього технологічного укладу.

Формування нового технологічного укладу відбувається в процесі якісних змін системи продуктивних сил і називається технологічним зрушенням. Під впливом продукування певної сукупності інновацій виникає технологічне зрушення. Революційно змінюються технологічні принципи, при цьому зміни охоплюють

Рис. 2. Етапи та характеристики формування технологічних укладів під впливом інноваційності

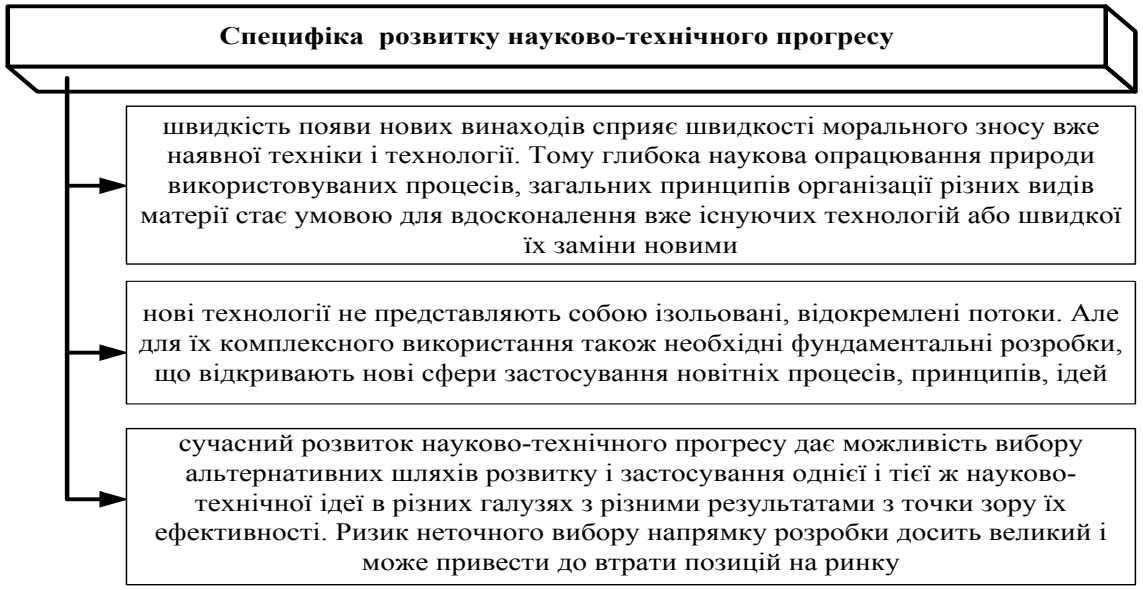

Рис. 3. Специфіка розвитку науково-технічного прогресу

одночасно різні галузі господарства, що пояснює заміщення технологічних укладів. Також на формування нового технологічного укладу впливає певний тип суспільного споживання і способу життя.

Однією з умов, що впливає на структурні зміни і подальше економічне зростання, стає орієнтація на інноваційний тип розвитку. Своєю чергою, це залежить від низки чинників, а саме від інноваційного потенціалу та інноваційної політики, що сприяють становленню інноваційного типу розвитку.

Інноваційна діяльність пояснюється двома гіпотезами. Згідно з першою, в основі цього процесу лежить технологічний поштовх, а згідно з другим – тиск ринкового попиту.

Гіпотеза технологічного поштовху, заснована на ідеї автономного розвитку науки, не надає значення зворотного зв'язку між економічним середовищем і спрямованістю технологічного прогресу [2; 4; 9].

Нові наукові відкриття утворюються в процесі пізнання навколишнього світу, встановлення невідомих раніше закономірностей. Винахідництво має властивість накопичувати попередній досвід вирішення аналогічних завдань, тобто властивість кумулятивності.

Отже, пріоритетними для здійснення інноваційної діяльності є економічні умови. Переважним суб'єктом інноваційної діяльності стає новатор, який визначає динамізм розвитку економіки і виступає як рушійна сила науково-технічного прогресу.

Науково-технічний прогрес, визнаний у всьому світі як найважливіший чинник економічного розвитку, пов'язаний безпосередньо з нововведеннями, або інноваціями.

Як зазначив американський економіст Джеймс Брайт, це єдиний у своєму роді процес, що поєднує науку, техніку, економіку, підприємництво і управління. Він полягає в одержанні нововведення і простирається від зародження ідеї до її комерційної реалізації, охоплюючи весь комплекс відносин: виробництва, обміну, споживання [1; 3; 8; 9].

Прискорений розвиток науково-технічного прогресу вимагає постійного швидкого розроблення й упровадження інновацій для уникнення морального старіння.

Специфіка розвитку науково-технічного прогресу полягає у тому, що ключове значення набувають фундаментальні науки. Це пояснюється низкою причин, у тому числі й економічних (рис. 3).

Отже, інноваційності належить роль «каталізатора» еволюційних змін. Унаслідок пов'язаності елементів устрою розвиток процесів виражається в різкому уповільненні темпів розвитку економіки й указує на досягнення технологічним укладом своїх меж, тому починається масовий перерозподіл інноваційних потенціальних ресурсів для формування нового технологічного укладу.

Висновки з даного дослідження. Прогресивні інновації втілюються у створення нового продукту, що є одним із важливих результатів формування та розвитку технологічних укладів. Масштаб поширення інновацій розширюється на основі практики, коли їхня цінність проявляється під час вступу в контакт із людиною, її потребами, тому успішність інновацій залежить від швидкості адаптації нововведення до реальних умов виробництва й особливостей середовища, в якому відбуваються зміни.

Список використаних джерел:

1. Геєць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економіки України й Росії (макроекономічний спектр). *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 3–18.
2. Денисов К.В. Промислова політика регулювання інноваційної модернізації виробничих процесів у чорній металургії. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 49–56.
3. Новицький В. Регулятивні стратегії відкритих економічних систем і глобальна конкуренція за ресурси. *Економіка України*. 2007. № 7. С. 4–14.
4. Прохорова В.В., Проценко В.М., Чобіток В.І. Формування конкурентної стратегії підприємств на засадах інноваційно-спрямованого інвестування : монографія. Харків : УІПА, 2015. 291 с.
5. Тульчинская Я.И., Курочкин Д.С. Управление инновациями. Методика оценки уровня технологического уклада страны. URL: http://www.journalnio.com/index.php
6. Технологеские уклады: понятие, характеристика, влияние на экономический рост. URL: http://studopedia.net/2_31883_tehnologicheskie-ukladi-ponyatieharakteristika-vliyanie-na-ekonomicheskiy-rost.html
7. Чухно А.А., Юхименко П.І. Сучасні економічні теорії : підручник. Київ, 2007. 878 с.
8. Чухно А.А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання. *Економіка України.* 2010. № 1. С. 4–18.
9. Федулова Л.І. Сьомий технологічний уклад: міфи, реальність та перспективи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Економічна теорія та право».* 2012. № 01(8). С. 7–17.
10. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua

References:

1. Heiets V.M. (2011). Postkryzovi perspektyvy ta problemy rozvytku ekonomiky Ukrainy y Rosii (makroekonomichnyi spektr) [Post-crisis prospects and problems of economic development of Ukraine and Russia (macroeconomic spectrum)]. *Finansy Ukrainy*, № 3, pp. 3–18.
2. Denysov K.V. (2015). Promyslova polityka rehuliuvannia innovatsiinoi modernizatsii vyrobnychykh protsesiv u chornii metalurhii [Industrial Policy Regulatory Innovation Modernization of Violation Processes in Black Metallurgy]. *Problemy ekonomiky,* № 2, pp 49–56.
3. Novytskyi V. (2007). Rehuliatyvni stratehii vidkrytykh ekonomichnykh system i hlobalna konkurentsiia za resursy [Regulatory strategy of economic systems and global competition for resources]. *Ekonomika Ukrainy,* № 7, pp. 4–14.
4. Prokhorova V.V., Protsenko V.M., Chobitok V.I. (2015). Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpryiemstv na zasadakh innovatsiino-spriamovanoho investuvannia [tekst monohrafii]. [Formulation of competitive strategic strategies for the ambushes of the innovation-direct investment]. Kharkiv : UEPA, 291 p.
5. Tulchynskaia Ya.Y., Kurochkyn D.S. Upravlenye ynnovatsyiamy. Metodyka otsenky urovnia tekhnolohycheskoho uklada strain [Innovation management. Methodology for assessing the level of technological structure of the country]. URL: http://www.journalnio.com/index.php (accessed 10 August 2019).
6. Tekhnoloheskye ukladi: poniatye, kharakterystyka, vlyianye na эkonomycheskyi rost. URL: http://studopedia.net/2_31883_tehnologicheskie-ukladi-ponyatieharakteristika-vliyanie-na-ekonomicheskiy-rost.html (accessed 12 August 2019).
7. Chukhno A.A., Yukhymenko P.I. Suchasni ekonomichni teorii : pidruchnyk [Modern economic theories]. K., 2007. 878 s.
8. Chukhno A.A. (2010). Suchasna finansovo-ekonomichna kryza: pryroda, shliakhy i metody yii podolannia [The current financial and economic crisis: nature, ways and methods of overcoming it]. *Ekonomika Ukrainy*, № 1, pp. 4–18.
9. Fedulova L.I. (2012). Somyi tekhnolohichnyi uklad:mify, realnist ta perspektyvy [The Seventh Technological Way: Myths, Reality and Perspectives]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Seriia : Ekonomichna teoriia ta pravo,* № 01(8), pp. 7–17.
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL:http//:www.ukrstat.gov.ua (accessed 15 August 2019).

УДК 658.14:65.012.8

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-17

Корчинський І.О.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
Фостяк В.І.
аспірант
Львівського державного університету внутрішніх справ

Korchynskyi Ivan
Lviv State University of Internal Affairs
Fostiak Volodymyr
Lviv State University of Internal Affairs

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

FORMATION OF A MANAGEMENT STRATEGY FOR THE SAFETY ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Складність ведення бізнесу в Україні зумовлює необхідність приділення уваги вирішенню не лише поточних проблем, а й зосередження на можливості забезпечення розвитку. Відповідно, у безпековій діяльності, крім реалізації оперативних дій щодо підтримки необхідного рівня безпеки, важливими є розроблення та реалізація стратегічних заходів з урахуванням можливої зміни впливу зовнішнього середовища та наявних ресурсів для формування безпечних умов розвитку. У статті визначено принципи розроблення стратегії управління безпековою діяльністю підприємства. Обґрунтовано завдання стратегії управління безпековою діяльністю виходячи з: орієнтації на довгострокову перспективу; врахування наявного безпекового потенціалу; збереження підприємства як соціально-економічної системи в майбутньому; прогнозування зміни впливу внутрішніх та зовнішніх загроз; посилення співпраці із зовнішніми суб'єктами безпеки. Визначено етапи розроблення та реалізації стратегії управління безпековою діяльністю підприємства. Обґрунтовано можливі варіанти вибору стратегії управління безпековою діяльністю, які повинні враховувати стратегію розвитку підприємства.

Ключові слова: стратегія, безпека, безпекова діяльність, підприємство, модель, загроза.

Сложность ведения бизнеса в Украине обусловливает необходимость уделить внимание решению не только текущих проблем, но и сосредоточить его на возможности обеспечения развития. Соответственно, в сфере безопасностной деятельности, кроме реализации оперативных действий по поддержке необходимого уровня безопасности, важными являются разработка и реализация стратегических мероприятий с учетом возможного изменения влияния внешней среды и имеющихся ресурсов для формирования безопасных условий развития. В статье определены принципы разработки стратегии управления безопасностной деятельностью предприятия. Обоснованы задачи стратегии управления безопасностной деятельностью исходя из: ориентации на долгосрочную перспективу; учета имеющегося безопасностного потенциала; сохранения предприятия как социально-экономической системы в будущем с прогнозированием изменения влияния внутренних и внешних угроз; усиления сотрудничества с внешними субъектами безопасности. Определены этапы разработки и реализации стратегии управления безопасностной деятельностью предприятия. Обоснованы возможные варианты выбора стратегии управления безопасностной деятельностью, которые должны учитывать стратегию развития предприятия.

Ключевые слова: стратегия, безопасность, безопасностная деятельность, предприятие, модель, угроза.

The complexity of doing business in Ukraine necessitates paying attention to solving not only current problems, but focusing on the possibility of ensuring development. Accordingly, in the field of safety activities, in addition to the implementation of operational actions to maintain the required level of security, it is important to develop and implement strategic measures taking into account the possible changes in the influence of the external environment and available resources for creating a safe deve-

lopment environment. The principles of developing a management strategy for the safety activity of the enterprise: the systemicity, consistency, validity, appropriateness, flexibility. It is substantiated that the management strategy for the safety activity should be consistent with the overall development strategy of the enterprise. It is also proved that while forming the development strategy of the enterprise, security aspects should be basic, that is, it is impossible to determine the goals of the enterprise development without taking into account the security of their achievement. The objectives of the management strategy for the safety activity based on: orientation to the long term; taking into account existing safety potential; maintaining the enterprise as a socio-economic system in the future forecasting changes in the impact of internal and external threats; strengthening cooperation with external security subjects. The stages of development and implementation of the management strategy for the safety activity of the enterprise. Substantially possible options for choosing a management strategy for the safety activity that should take into account the development strategy of the enterprise, that is, it is active or passive. It is proved that an active strategy is characterized by a high level of risk, when a passive one is low; an active strategy involves significant changes in the internal environment of the enterprise, which can lead to threats; an active strategy involves attracting financial resources, accompanied by financial risks. The stages of implementation (accumulation of necessary resources, management of the process of implementing the strategy, implementation of the planned strategic changes) of the management strategy for the safety activity and control (establishing results, evaluating the chosen strategy, making changes to the strategy) are determined.

Key words: strategy, security, safety activity, enterprise, model, threat.

Постановка проблеми. Умови ведення бізнесу в Україні характеризуються не лише швидкою та непередбачуваною зміною з посиленням негативного впливу на діяльність підприємств, а й необхідністю максимально раціонального використання обмежених ресурсів для досягнення цілей. Тобто ефективність фінансово-господарської діяльності залежить як від здатності чітко визначити стратегічні орієнтири, сформувати варіанти досягнення їх, так і розподілити ресурсне забезпечення. Зазначене актуалізує необхідність застосування стратегічного управління, яке в умовах високої невизначеності зміни середовища функціонування виступає в ролі лоцмана, який веде корабель через протоку, оточену небезпечними рифами. Стосовно управління безпековою діяльністю питання формування стратегії й тактики не розглядається науковцями, це ще сфера, в якій існує певний науковий вакуум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню питань щодо підтримки достатнього рівня безпеки підприємства багато уваги приділяють вітчизняні та закордонні вчені, зокрема: Л. Абалкін, О. Ареф'єва, І. Бінько, З. Варналій, О. Власюк, Т. Васильців, З. Герасимчук, В. Горбулін, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, В. Ковальов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, В. Мунтіян, Є. Олєйніков, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, Я. Пушак, Н. Реверчук, О. Терещенко, В. Франчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін.

Віддаючи належне науковій і практичній значущості праць провідних учених, слід зазначити, що у сучасній науковій літературі й практиці господарювання підприємств недостатньо уваги приділено проблемі формування стратегії управління безпековою діяльністю підприємства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є характеристика сутності, визначення завдань та процесу розроблення й реалізації стратегії управління безпековою діяльністю підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коріння стратегічного управління підприємством лежить у військовій сфері, адже сам термін «стратегія» – це поєднання грецьких слів strategos, тобто «військо», та ago, що означає «веду», яке трактувалося як уміння полководця вдало розгорнути війська перед сутичкою. Вважаємо за доцільне процитувати лише кілька найбільш відомих визначень терміна «стратегія», які в подальшому будуть використані як основа для розуміння суті стратегії управління безпековою діяльністю підприємства. Так, І. Ансофф доводить, що стратегію можна визначити й як «…складну і потенційно міцну зброю, за допомогою якої сучасні фірма може протистояти змінним умовам» [1, с. 39], уміле застосування якої забезпечує перемогу в конкурентній боротьбі. Не можна оминути увагою й доробок З. Шершньової та С. Оборської, які, обґрунтовуючи стратегію як «…довгостроковий курс розвитку фірми, спосіб досягнення цілей, який вона визначає для себе, керуючись власними міркуваннями в межах своєї політики» [3, с. 97], доводять необхідність під час її формування здійснення процедур, пов'язаних із визначенням цілей, узгодження взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища, внесення необхідних змін в організаційну структуру, систему ресурсного забезпечення, систематичне уточнення цілей та можливостей їх досягнення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасне трактування стратегії передбачає акцентування уваги на максимальній гнучкості в діяль-

ності підприємства зі швидким реагуванням на зміну середовища функціонування, що й дає змогу забезпечити досягнення визначених цілей, що, своєю чергою, потребує формування належного інформаційного забезпечення, мобільності організаційної структури та можливості маневрувати ресурсами в короткі проміжки часу.

У поточних умовах ведення бізнесу управління безпековою діяльністю не може здійснюватися без урахування стратегічних аспектів [2, с. 56]. Перш за все потрібно наголосити на тому, що визначальною є стратегія розвитку підприємства, а стратегія управління безпековою діяльністю має підпорядкований характер. Тобто в нашому розумінні основною метою стратегії управління безпековою діяльністю є підтримка та уможливлення досягнення економічних інтересів підприємства, зокрема шляхом формування моделі безпечного розвитку суб'єкта господарювання, яка містить цілі, методи й технології їх досягнення.

Під час формування стратегії управління безпековою діяльністю доцільно дотримуватися таких принципів, які враховують як засади забезпечення безпеки підприємства, так і ключові аспекти стратегічного управління. Це принципи:

– системності, тобто застосування системного підходу до оцінювання та прогнозування зміни рівня управління безпековою діяльністю у розрізі керуючої підсистеми, керованої підсистеми та управлінських рішень;

– послідовності – розроблення та реалізація суб'єктами безпеки послідовних захисних заходів із забезпеченням досягнення та підтримки необхідного рівня безпеки;

– обґрунтованості – формування необхідного інформаційного підґрунтя для розроблення та реалізації захисних заходів, що враховує як очікувані зміни внутрішнього середовища, так і прогнози щодо посилення впливу суб'єктів зовнішнього середовища;

– доцільності – обґрунтування доцільності реалізації певних захисних заходів виходячи з необхідності виділення та застосування певного ресурсного забезпечення для протидії загрозам порівняно з очікуваними втратами від їх реалізації;

– гнучкості – здатність вносити необхідні зміни в процес реалізації стратегії управління безпековою діяльністю виходячи зі змін в економічних інтересах підприємства та ступеня агресивності середовища функціонування.

Уважаємо за доцільне наголосити й на такому моменті: з одного боку, стратегія управління безпековою діяльністю повинна узгоджуватися із загальною стратегією розвитку підприємства, але, з іншого боку, не можна відкидати той важливий момент, що під час формування другої базовими повинні бути безпекові аспекти, тобто не можна визначати цілі розвитку підприємства без урахування безпечності їх досягнення. Як рівень ризику, так і можливі втрати від реалізації внутрішніх та зовнішніх загроз формують основу під час визначення цілей, а в подальшому є чинниками внесення необхідних змін та коригування загальної стратегії підприємства.

Завдання стратегії управління безпековою діяльністю можна визначити у такій сукупності (рис. 1).

В основі визначених завдань лежить кілька ключових аспектів: по-перше, той момент, що стратегія повинна передбачати реалізацію управлінських рішень, орієнтованих на довгострокову перспективу; по-друге, реалізація цих рішень повинна бути підкріплена можливостями підприємства, тобто в умовах управління безпековою діяльністю – безпековим потенціалом; по-третє, стратегія повинна формувати підґрунтя для збереження підприємства як соціально-економічної системи в майбутньому; по-четверте, зважаючи на сутність безпекової діяльності, серед завдань належна увага приділена визначенню та прогнозуванню зміни впливу внутрішніх та зовнішніх загроз як першопричини зниження рівня безпеки; по-п'яте, стратегія управління безпековою діяльністю повинна передбачати ефективне використання безпекового потенціалу, зокрема шляхом посилення співпраці із зовнішніми суб'єктами безпеки.

Виконання визначених завдань передбачає зосередження уваги на самому процесі формування стратегії, який повинен включати, враховуючи специфіку промислових підприємств, виконання таких етапів:

Етап 1. Оцінювання управління безпековою діяльністю підприємства.

Етап 2. Виявлення можливих внутрішніх та зовнішніх загроз із прогнозуванням зміни їхнього впливу на фінансово-господарську діяльність у майбутньому.

Етап 3. Оцінювання поточної стратегії розвитку підприємства. Інформація про фактичний рівень безпеки підприємства, ступінь агресивності зовнішнього середовища сьогодні та в майбутньому формує підґрунтя для оцінювання стратегії розвитку підприємства з погляду здатності забезпечити необхідний рівень безпеки та обґрунтування доцільності внесення змін у саму стратегію, якщо економічний ріст буде супроводжуватися високим рівнем ризику та реалізацією загроз із суттєвими втратами для підприємства.

Етап 4. Формування безпекового потенціалу.

Етап 5. Вибір стратегії управління безпековою діяльністю ПП. Основою вибору певної

Рис. 1. Завдання стратегії управління безпековою діяльністю підприємства

стратегії, на нашу думку, повинні бути два ключові моменти: рівень безпеки певного суб'єкта господарювання в поточному періоді та очікувані зміни в діяльності підприємства, які визначаються стратегією розвитку підприємства.

Важливим моментом є узгодження стратегії управління безпековою діяльністю зі стратегією розвитку підприємства. Серед значної кількості класифікаційних ознак стратегії розвитку підприємства нами була вибрана та, яка передбачає визначення пасивної та активної стратегій.

Лише коротко зазначимо, що активна стратегія, яку інколи ще визначають як наступальну, або ж експансивну, характеризується постійним розширенням діяльності підприємства, суттєвим оновленням асортименту продукції, технічним переозброєнням виробництва, агресивною маркетинговою політикою, намаганням випередити конкурентів, інтенсивним використанням усіх видів ресурсів, високим рівнем ризику в грошово-кредитній сфері і т. д. Пасивна стратегія, або ж реактивна, характеризується поміркованими змінами у діяльності, захистом власної частики ринку перед агресивними діями конкурентів, поступовим удосконаленням технологічного процесу за умови поліпшення результатів фінансово-господарської діяльності і т. д.

На нашу думку, ці види стратегії розвитку підприємства є визначальними під час формування стратегії управління безпековою діяльністю. Зазначене ґрунтується на таких аргументах:

– активна стратегія характеризується високим рівнем ризику, а пасивна – низьким. Зважаючи, що негативними результатом реалізації ризику є загроза, то дії суб'єктів безпеки будуть суттєво відмінними за умов вибору однієї із цих стратегій;

– активна стратегія передбачає суттєві зміни у внутрішньому середовищі підприємства, що знову ж таки може спричинити виникнення ризиків і загроз;

– розширення частки ринку та вихід на нові сегменти супроводжуються високим рівнем невизначеності, що спричиняє зростання ризиків, мінімізація яких є одним із завдань суб'єктів безпеки;

– активна стратегія передбачає залучення фінансових ресурсів, що супроводжується фінансовими ризиками.

Зазначені аргументи доводять, що вибір підприємством певної стратегії вимагає врахування цього аспекту під час формування стратегії управління безпековою діяльністю, зокрема здатності своєчасно реагувати на зміни у внутрішньому й зовнішньому середовищі, які характеризуються відмінною інтенсивністю за різних видів стратегії розвитку підприємства.

Етап 6. Формування тактики реалізації стратегії управління безпековою діяльністю підприємства.

Етап 7. Реалізація вибраної стратегії, що супроводжується контролем та необхідним коригуванням.

Реалізація стратегії управління безпековою діяльністю передбачає такі важливі етапи:

– акумулювання необхідних ресурсів;

– управління процесом реалізації стратегії;

– здійснення запланованих стратегічних змін.

Контроль над реалізацією стратегії повинен здійснюватися з:

– установлення результатів;

– оцінкою вибраної стратегії;

– внесенням змін у стратегію.

Складність виконання як реалізації, так і контролю стратегії управління безпековою діяльністю зумовлюється: по-перше, її підпорядкованістю стратегії розвитку підприємства; по-друге, результат передбачає формування безпечних умов досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства, який не можна оцінити з погляду отримання додаткового прибутку, а лише виходячи з результатів уникнення можливих утрат або ж зменшення їх величини.

Висновки з даного дослідження. Узагальнюючи, доцільно ще раз підкреслити, що процес формування та реалізації стратегії управління безпековою діяльністю є складним унаслідок необхідності враховувати два ключові моменти: рівня безпеки та виду стратегії розвитку підприємства. Процес реалізації не може залишитися поза увагою керівної ланки, та й менеджерів усіх рівнів, а ресурсне забезпечення формується виходячи з пріоритетності забезпечення безпечних умов функціонування та розвитку підприємства. Результати реалізації певної стратегії управління безпековою діяльністю вбачаються у досягненні стратегічних цілей стратегії розвитку підприємства. Подальші дослідження доцільно здійснювати виходячи з важливості визначення та обґрунтування сутності окремих стратегій управління безпековою діяльністю підприємства, які доцільно застосовувати в умовах українських підприємств.

Список використаних джерел:

1. Ансоф И. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 230 с.
2. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства : монографія / за заг. ред. А.М. Штангрета. Львів : Укр. акад. друкарства, 2017. 276 с.
3. Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 1999. 384 с.

References:

1. Ansof, I. (1989). Strategicheskoe upravlenie [Strategic management]. Jekonomika, Moskva, Rossijskaja Federacija. (in Russian)
2. Shtanhret, A. M. (2017). Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva [*Accounting and analytical support for managing the economic security of the enterprise*]. L'viv : Ukr. akad. drukarstva. (in Ukrainian)
3. Shershnova, Z. Ye., Oborska, S. V. (1999). Stratehichne upravlinnia [Strategic management]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)

УДК 631.147:338.43

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-18

Милованов Є.В.
кандидат економічних наук,
Федерація органічного руху України

Milovanov Eugene
Organic Federation of Ukraine

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SUBSTANTIATION OF THE STRATEGY OF ORGANIC SECTOR DEVELOPMENT IN UKRAINE

Визначено, що органічний сектор сільськогосподарської галузі України є найбільш інноваційним та перспективним напрямом розвитку в аграрній сфері, що потребує чіткого плану дій та заходів як у довгостроковій, так і середньостроковій перспективі. Аргументовано, що органічне сільське господарство в Україні переходить до стадії активного розвитку. Запропоновано структурно-логічну послідовність формування цілісної стратегії розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі України. Акцентовано увагу, що новизна майбутньої стратегії полягатиме у фокусі на напрямах удосконалення системи розбудови вітчизняного органічного сектору. Наведено основні концептуальні елементи сучасної стратегії розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі України. Визначено базові стратегічні пріоритети сучасної стратегії розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі України та основні заходи в рамках даних стратегічних пріоритетів. Зроблено висновок, що запропоновані теоретико-методичні основи формування стратегії розвитку органічного сектору забезпечать системність розвитку всіх структурних елементів органічного сектору, що дасть змогу вивести аграрний сектор на новий рівень ефективності.

Ключові слова: стратегія розвитку, органічний сектор, напрями вдосконалення, національна економіка, сільськогосподарська галузь, органічне агровиробництво.

Определено, что органический сектор сельскохозяйственной отрасли Украины является наиболее инновационным и перспективным направлением развития в аграрной сфере, который требует четкого плана действий и осуществления мероприятий как в долгосрочной, так и среднесрочной перспективе. Аргументировано, что органическое сельское хозяйство в Украине переходит в стадию активного развития. Предложена структурно-логическая последовательность формирования целостной стратегии развития органического сектора сельскохозяйственной отрасли Украины. Акцентировано внимание, что новизна будущей стратегии будет заключаться в фокусировании на направлениях совершенствования системы развития отечественного органического сектора. Приведены основные концептуальные элементы современной стратегии развития органического сектора сельскохозяйственной отрасли Украины. Определены базовые стратегические приоритеты современной стратегии развития органического сектора сельскохозяйственной отрасли Украины и основные мероприятия в рамках данных стратегических приоритетов. Сделан вывод, что предложенные теоретико-методические основы формирования стратегии развития органического сектора обеспечат системность развития всех структурных элементов органического сектора, что позволит вывести аграрный сектор на новый уровень эффективности.

Ключевые слова: стратегия развития, органический сектор, направления совершенствования, национальная экономика, сельскохозяйственная отрасль, органическое агропроизводство.

It is determined that the organic sector of the agricultural industry of Ukraine is potentially the most innovative and promising area of development in the agrarian sector, which requires clear plan of actions and measures in the long-term and medium-term perspective. It is substantiated that the development of the organic sector at the national level requires the development of effective strategy with clear goals and objectives. It is argued that organic farming in Ukraine is moving into active development stage, as there is an annual growth in organic area and Number of farms, and the volume of production and exports of organic agricultural products are increasing, small organic farmers are constantly are united into organic cooperatives. The structural-logical sequence of forming an integrated strategy for the development of the organic sector of the agricultural industry of Ukraine is proposed, which will help to formulate long-term plan of actions for executive authorities and all interested economic entities on the

basis of balance and rationality. The attention is paid to the fact that the novelty of the future strategy will be focused on the areas of improvement of the system of development of the domestic organic sector: administrative, managerial, scientific and educational, market and marketing, financial-economic and informational and educational. The main conceptual elements of the modern strategy of the organic sector of the agricultural industry of Ukraine are presented. The basic strategic priorities of the modern strategy of the organic sector of the agricultural industry of Ukraine and the main measures within the framework of these strategic priorities are determined. It is concluded that the proposed theoretical and methodological foundations for forming the strategy of development of the organic sector will ensure the systemic development of all structural elements of the organic sector, which to bring the agricultural industry to its new level of efficiency.

Key words: development strategy, organic sector, directions of improvement, national economy, agricultural industry, organic agricultural production.

Постановка проблеми. Будь-який сектор національної економіки характеризується високим рівнем складності процесів та взаємозв'язків між її структурними елементами, які, своєю чергою, мають велику кількість чинників зовнішнього та внутрішнього впливу. Основним завданням державних органів влади та суспільства при цьому є врахування сучасного стану, ретроспективи розвитку та можливих чинників впливу для формування довгострокового плану дій та заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку економіки та підвищення рівня добробуту населення.

Стратегія розвитку національної економіки чи її структурних елементів є основним довгостроковим, послідовним, конструктивним, стійким до невизначеності умов соціально-економічного середовища планом, який супроводжується постійним аналізом та моніторингом у процесі його реалізації та спрямований на досягнення основної цілі чи результату. Стратегія нині є основним інструментом довгострокового планування на найвищому державному рівні управління структурними одиницями національної економічної системи, що застосовується в усьому світі.

В Україні стратегія розвитку галузей національної економіки використовується міністерствами та іншими органами влади як основний інструмент переходу від абстракції до конкретики у вигляді систематизованих планів для відповідних секторів, підсистем та функціональних підрозділів. Не є винятком і Міністерство аграрної політики та продовольства України, що формує такий план дій для аграрних секторів та функціональних структурних елементів.

Органічний сектор сільськогосподарської галузі є найбільш інноваційним та перспективним напрямом розвитку в аграрній сфері, що потребує чіткого плану дій та заходів як у довгостроковій, так і середньостроковій перспективі. Без відповідної стратегії вітчизняний органічний сектор не буде повною мірою відповідати світовим темпам розвитку і не зможе досягти відчутних успіхів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Саме тому актуальність цього питання лягла в основу даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування ефективних стратегій розвитку була у фокусі наукових розвідок багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: Є.О. Бойко [1], В.Т. Дудар [2], О.А. Єрмоленко [3], В.П. Ільчук, Х.І. Штирхун [4], В.М. Колесник [5], С.І. Мельник, В.А. Ткачук [6], Н.С. Ляліна, Г.Л. Матвієнко-Біляєва [7], Н.Б. Стоволос [12], М. Ваарст [14], Дж. Паул [15], А. Скраба, С. Розман [16] та ін. Важливість наукового внеску перелічених науковців є беззаперечною, але, незважаючи на це, нинішній стан розвитку вітчизняного органічного сектору потребує більш комплексних та конкретних доробок для формування науково-методичних основ ефективної стратегії розвитку органічного сільського господарства в нашій країні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розроблення концептуальних основ формування комплексної стратегії розбудови органічного сектору в Україні для забезпечення збалансованого розвитку аграрної галузі на інноваційній основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Органічне сільське господарство пропонує глобальну перспективу майбутнього, в якій харчові продукти та інші продукти сільського господарства виробляються і розповсюджуються здоровим, екологічно безпечним, по-справжньому сталим способом. Людство лише починає усвідомлювати численні переваги органічного сільського господарства, починаючи від екосистемних послуг до надання безпечних, здорових продуктів харчування. Однак для використання свого повного потенціалу органік потребує вирішення багатьох проблем. Хоча органічне сільське господарство нині перебуває у більш сприятливому становищі, ніж коли-небудь, щодо ринкових умов, державної політики та міжнародної інституційної підтримки, загалом йому все ще бракує ресурсів для продовження свого розширення.

Ринок органічної продукції завоював своє право стати повноцінним ринком як у внутріш-

ньому, так і зовнішньому економічному просторі, пройшовши стадії невідомого, нового, клубного, нішевого. Вийшовши на глобальний рівень, ринок органіку продовжує стрімко зростати та привертати все більшу увагу з боку урядів багатьох країни світу, які перебувають у пошуках багатофункціональних виробничих систем, що здатні вивести галузі національної економіки на новий, більш якісний рівень розвитку.

Розбудова органічної індустрії на національному рівні потребує розроблення дієвої стратегії, що передбачає чітку послідовність дій та заходів протягом раціонально визначеного проміжку часу з урахуванням потенціалу органічного виробництва, соціально-економічного та екологічного середовища функціонування, чинників внутрішнього та зовнішнього впливу, а також цілей і завдань даної стратегії.

Необхідність розроблення окремої стратегії розбудови органічного сектору в Україні зумовлена високим рівнем організаційно-економічної, нормативно-правової та інституціональної невизначеності, в яких перебуває нині вітчизняний виробник органічної продукції. Українські органічні товаровиробники впродовж двадцяти років не відчувають належної підтримки з боку держави, вимушені діяти у непрозорих умовах та за незрозумілими «правилами гри». Ефективна стратегія покликана забезпечити органічний сектор необхідними механізмами, засобами та інструментами розвитку для збалансування інтересів усіх зацікавлених сторін у сфері органіку.

Органічне сільське господарство в України нині знаходиться на стадії переходу до активного розвитку: спостерігається стабільна щорічна динаміка зростання площ сільськогосподарських угідь та господарств, що регулярно проходять відповідні інспекції та органічну сертифікацію, збільшуються обсяги виробництва та експорту органічної сільськогосподарської продукції, невеликі органічні фермери почали доволі активно об'єднуватися в органічні кооперативи.

У 2016 р. Міністерством аграрної політики та продовольства України було представлено офіційну Стратегію розвитку аграрного сектору «3+5» [13], яка визначила три основні пріоритети і п’ять напрямів розвитку аграрної галузі економіки. У рамках даної стратегії розвиток органічного виробництва є основним пріоритетом для вітчизняної аграрної сфери поряд із безпекою харчової продукції та розвитком ринків збуту, які фактично є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Проведені заходи підтримки органічних господарств із різних регіонів України за період 2014–2017 рр. оцінюються на загальну суму понад 1 млн грн [9, с. 28]. Це дало змогу органічним виробникам дещо зміцнити свій виробничий потенціал та підвищити ринкові перспективи для своєї продукції.

Окрім вищезазначеної стратегії, 10 липня 2019 р. Кабінет Міністрів України видав Розпорядження № 526-р «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року», в якому зазначено: «Іншим рушієм економічного зростання у найближчій перспективі може виступати аграрний сектор як такий, що має високий потенціал до модернізації, впровадження новітніх технологій та підвищення рівня переробки власної продукції, але його перспективи обмежені… Водночас у переважній більшості розвинутих держав частка аграрного сектору не перевищує 5 відсотків валового внутрішнього продукту. Навіть в Аргентині, відомій своїм високоприбутковим аграрним сектором, за даними Світового банку, його частка становить тільки 6 відсотків… Зважаючи на це, саме інноваційний потенціал має стати рушієм економічного зростання та сприяти розвитку всіх сфер економіки, зокрема промисловості та аграрного сектору» [11]. Уважаємо за доцільне зазначити, що у даній стратегії, на жаль, зовсім не приділено уваги органічному сільському господарству як одному з найбільш перспективних інноваційних напрямів розвитку аграрної галузі у світі. Але загалом фокусування даної Стратегії на підвищенні науковості, інноваційності, охороні здоров'я та екологічності в усіх виробничих сферах є вагомим кроком на шляху вдосконалення національної економіки та її складників, у т. ч. аграрної галузі.

Головним стимулом для вітчизняних господарств для переходу на органічні практики були кращі маркетингові можливості та преміальні ціни на органічну продукцію. Однак ринок органічної продукції як на національному рівні, так і на міжнародному також вимагає більш сприятливого економічного середовища функціонування, стійких взаємозв'язків та інфраструктури, всебічної державної підтримки. Існують одиничні ініціативи з реалізації органічної продукції на місцевому рівні, але все ще існує невеликий попит і бракує знань щодо органічного сільського господарства та його переваг серед споживачів.

Тому необхідно одночасно активно розвивати всі аспекти розвитку ринку, тобто підвищувати обсяги виробництва, стимулювати попит і поліпшувати обізнаність споживачів щодо органічного сільського господарства та органічних продуктів на всіх рівнях – від фермера до споживача. У рамках заходів підтримки акцент робиться на стимулюванні виробництва, оскільки розвиток ринку вимагає підвищення кількості, якості та асортименту пропонованої

продукції. Другим пріоритетом є інструменти стимулювання розвитку ринку, які включають розбудову знань, особливо на національному рівні, і професіоналізацію органічного агровиробництва. Ці заходи повинні підтримуватися відповідними діями щодо розбудови потенціалу та підтримки співпраці в органічному секторі між приватним та державним секторами, а також гармонізацією законодавства.

Формування цілісної стратегії розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі України має здійснюватися за такою послідовністю (рис. 1).

Рекомендована послідовність дій у процесі формування стратегії розвитку органічного сектору допоможе сформувати довгостроковий план дій для органів виконавчої влади, громадських організацій та всіх зацікавлених суб'єктів господарювання у найбільш ефективний спосіб на засадах збалансованості та раціональності.

Загальна мета Державної стратегії розвитку органічного сектору повинна бути спрямована на прийнятті органічного сільського господарства як одного з пріоритетних напрямів реалізації національної аграрної політики. Реалізація стратегії покликана забезпечити: високу конкурентоспроможність органічної сільськогосподарської та харчової продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; збереження та відновлення здоров'я українських ґрунтів; зміцнення продовольчої безпеки та потенціалу забезпечення населення якісними та безпечними харчовими продуктами; поліпшення стану навколишнього середовища та збереження біорізноманіття; підвищення рівня екологізації вітчизняної аграрної галузі.

Новизна майбутньої стратегії полягатиме у фокусуванні на напрямах удосконалення системи розбудови вітчизняного органічного сектору (рис. 2).

Вдосконалення *адміністративного управління* включає таке: концентрацію на розбудові органічного сільського господарства у програмах розвитку на регіональному рівні; підтримку системного розвитку Федерації органічного руху України, інших функціональних об'єднань виробників, переробників та дистриб'юторів органіку; налагодження системи державно-приватного партнерства в органічному секторі.

Створення системи *стимулювання та фінансової* підтримки органічного виробництва має включати: розвиток системи державної та регіональної підтримки органічного агровиробництва; вдосконалення податкової політики по відношенню до суб'єктів органічного господарювання; організаційно-правову підтримку приватних інвестиційних проектів, які зосереджені на органічному секторі; формування системи субсидій та дотацій для агровиробників, передусім на перехідному періоді; державну підтримку у сфері кредитування органічного сільськогосподарського виробництва.

Науково-освітня та дорадча підтримка включає: створення системи інформаційно-консультаційних закладів, платформ знань, дорадчих

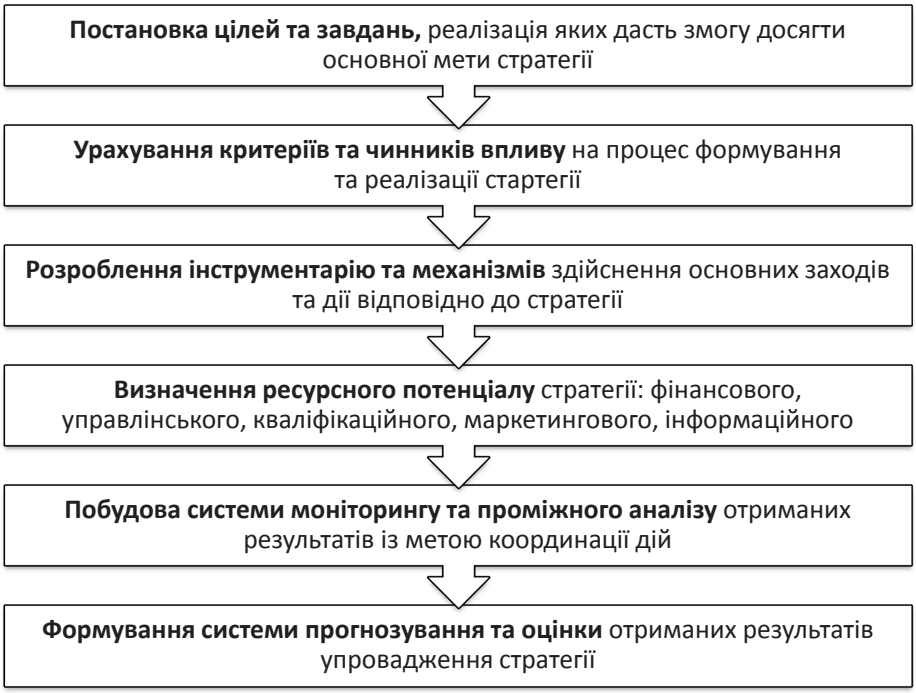

Рис. 1. Етапи формування Державної стратегії розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі України

Джерело: розроблено автором

служб та інших центрів комунікацій для ефективного розповсюдження інформації про теорію і практику ведення органічного господарства; підготовку кадрів в університетах та коледжах для різних сфер органічної індустрії; стимулювання та розширення науково-дослідної діяльності в органічному секторі.

Маркетинг органічного виробництва має охоплювати сукупність організаційно-економічних функцій, які пов'язані, перш за все, з комплексним вивченням попиту споживачів і цілеспрямованим формуванням пропозицій агропромисловими підприємствами для задоволення широкого спектру потреб населення. Розроблення маркетингової програми розвитку органічного виробництва дасть можливість прогнозувати товарообіг, краще просувати органік на внутрішньому та зовнішньому ринках, сформувати систему ціноутворення на засадах справедливості та економічної доцільності, виробляти таку органічну продукцію, яка має найбільший попит на ринку. Крім того, раціональна побудова збутової політики для агровиробників органічної продукції мінімізуватиме сукупні витрати шляхом більш обґрунтованого і цілеспрямованого просування органічної продукції на ринку.

Рис. 2. Основні напрями вдосконалення в рамках Державної стратегії розвитку органічного сектору
Джерело: розроблено автором

Формування динамічного ринку сертифікованої органічної продукції з використанням ефективного маркетингового інструментарію для задоволення внутрішнього попиту та нарощення експортної активності є найбільш перспективними способом забезпечення сталого розвитку вітчизняного аграрного ринку.

Одним із ключових завдань *інформаційної підтримки* розвитку органічного виробництва має бути популяризація особливостей органічного виробництва та самої органічної продукції серед населення, а саме робота з громадськістю через ЗМІ, спрямована на формування ідеології здорової нації та здорової планети. Популяризація органічного виробництва має бути синхронізована із сучасним поглядом на здоровий спосіб життя та існування через здорове харчування безпечними та якісними продуктами, натуральне оздоровлення, екологічне мислення, фізичну активність.

Зважаючи на вищесказане, вважаємо за доцільне навести основні концептуальні елементи сучасної стратегії розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі України:

1) *Орієнтація на концепцію Organic 3.0.* [8]. Загальна мета концепції полягає у тому, щоб забезпечити найшвидше поширення дійсно сталих систем господарювання та ринків, заснованих на органічних принципах і натхненних культурою інновацій, прозорою збалансованістю, інклюзивною співпрацею. Organic 3.0 базується на результатах і постійно адаптується до місцевого контексту замість того, щоб виконувати набір мінімальних правил для досягнення одноразового статичного результату. Вона закликає до культури постійного вдосконалення через ініціативи всіх зацікавлених сторін у напрямі найкращих практик на основі місцевих пріоритетів. Якщо сконцентруватися на розробленні сталих систем органічного харчування та сільського господарства, це може бути моделлю для вирішення майбутніх викликів глобального сільського господарства.

2) *Екофункціональна* інтенсифікація має на меті поліпшення доступності продовольства та стабілізацію продовольчої безпеки. Використання невідновлюваних ресурсів та запасів стане застарілою руйнівною моделлю. Високі стандарти добробуту тварин будуть підтримуватися, а стале управління екосистемами буде сучасним. Органічне сільське господарство зведе до мінімуму негативні компроміси між продуктивністю та сталістю, роблячи його еталоном для відповідального та ощадливого ресурсокористування у системах харчування і сільського господарства. Органічні фермери будуть найкращими менеджерами сільськогосподарських екосистем, співдослідниками та оптимізаторами природних ресурсів.

3) *Пріоритизація органічних систем господарювання на селі.* Органічне сільське господарство стане переважною, домінуючою моделлю господарювання і, таким чином, надасть нові можливості сільській економіці. Життєздатні сільські економіки приваблюють людей, поліпшують життєдіяльність та зупиняють міграцію до міст. Органічне сільське господарство активізує партнерські відносини між споживачами та виробниками шляхом сприяння діалогу між ними. Завдяки найкращому використанню природних і соціальних ресурсів органічне агровиробництво стане потужною стратегією інтенсифікації в сільській місцевості та формування селоутворюючих підприємств.

4) *Орієнтація на здорові органічні системи харчування.* Органічне сільське господарство буде виробляти лише здорову їжу на справедливій основі для добробуту всіх категорій населення. Здоровий раціон, що складається зі свіжих і цільних продуктів із характерними їм поживними властивостями, які лише мінімально піддавалися обробці, має стати національним стандартом. Органічні фермери, переробники та дистриб'ютори спільно очолюватимуть перехід до більш свідомих моделей споживання та відродження автентичних традиційних харчових продуктів. Члени органічного руху будуть інноваційними в розробленні спільних і співучасних логістичних моделей, а також безпечних та простежуваних харчових систем.

5) *Забезпечення комплексних наукових досліджень органіку.* Просування в галузі наукових досліджень в органічному секторі сільського господарства є неодмінною запорукою інноваційності аграрної галузі. Для того щоб органічне сільське господарство зростало та забезпечувало прогрес у продовольчій системі, необхідно сформувати довгострокові стратегії та програми розбудови дослідницького потенціалу на національному рівні для поширення результатів досліджень, а також допомоги фермерам та іншим зацікавленим суб'єктам найбільш ефективно використовувати органічний потенціал країни. Нині найбільш дієвими є три стратегічні підходи, які можуть допомогти просуванню національних досліджень та інновацій у сфері органічного сільського господарства: розроблення методів дослідження, придатних для систем та практик органічного сільського господарства; стимулювання партнерства між сільгоспвиробниками, консультантами, науковцями та споживачами; інтеграція технологічних, соціальних та екологічних елементів інновацій в органічні системи господарювання.

З огляду на наведені концептуальні елементи, визначимо базові стратегічні пріоритети сучасної стратегії розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі України. Основні заходи в рамках даних стратегічних пріоритетів включають:

1. концентрацію державних стимулів щодо виробництва продуктів і послуг, просування та реалізації більшого числа товарів, сумісних з органічними практиками;

2. підтримку наукових та освітніх закладів для збільшення досліджень з органічної тематики, розвитку системи управління знаннями щодо органічних практик та збереження традиційних сільськогосподарських систем із метою більш ефективного переходу господарств до органічного сільського господарства;

3. сприяння та захист традиційних знань населення про сорти сільськогосподарських культур та практику ведення сільського господарства;

4. вивчення перспектив грошових виплат за екосистемні послуги органічним сільськогосподарським виробникам для стимулювання переходу до органічного господарювання;

5. розгляд та усунення державних фінансованих програм, які заохочують нестійкі інтенсивні практики, засновані на максимізації дохідності за рахунок якості та здоров'я навколишнього середовища;

6. реформування національної системи економічних показників аграрного сектору з метою відображення та порівняння впливу на екологію та навколишнє середовище інтенсифікованих систем господарювання;

7. вирішення проблеми дефіциту робочої сили та сприяння змінам, необхідним на сучасних ринках, у ланцюгах створення вартості та торговельних системах, за допомогою відповідних стратегій та механізмів регулювання попиту та пропозиції, у т. ч. за рахунок побудови системи поінформованості споживачів та розвитку систем ринкової інформації.

Отже, сутність Державної стратегії розвитку органічного сектору полягає у поєднанні організаційних, фінансових, нормативних, наукових, освітніх, інноваційних та ринкових інструментів на основі інтеграції управлінських процесів і новітніх технологій, використання яких дасть змогу забезпечити збалансований розвиток аграрної галузі, формування внутрішнього ринку високоякісної органічної продукції, максимальну інтеграцію у світовий органічний ринок і підвищення конкурентоспроможності АПК.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, концептуально стратегія розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі має передбачати:

– розбудову органічного сектору на принципах інноваційності та сталості з урахуванням балансу інтересів суспільства та бізнесу;

– урахування системного підходу до реалізації заходів стратегії, що забезпечать синерге-

тичний ефект в економічному, соціальному та екологічному аспектах;

– забезпечення населення здоровою та безпечною харчовою продукцією та якісним середовищем існування;

– реалізацію економічного потенціалу органічних агровиробників та їх вихід на новий рівень прибутковості.

Запропоновані теоретико-методичні основи формування стратегії розвитку органічного сектору забезпечать системність розвитку всіх структурних елементів органічного сектору, що дасть змогу поліпшити фінансове становище вітчизняних агровиробників, підвищити рівень екологізації сільськогосподарського виробництва, задовольнити постійно зростаючий попит на внутрішньому та зовнішньому органічних ринках, забезпечити системність процесу впровадження сталих технологій агровиробництва, створити необхідну інфраструктуру для виробництва і реалізації органічної продукції.

Список використаних джерел:

1. Бойко Є.О. Розвиток підприємств органічного сектору агробізнесу в контексті викликів глобалізації : монографія. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2012. 72 с.
2. Дудар В.Т. Формування цінових стратегій підприємств органічного сектору для досягнення маркетингових цілей. *Вісник Тернопільського національного економічного університету.* 2018. № 2. С. 45–54.
3. Єрмоленко О.А. Розвиток органічного виробництва як стратегічний імператив державної аграрної політики. *Сучасні тенденції розвитку світової економіки* : зб. матеріалів IX міжнар. наук.-практич. конф., м. Харків, 26 травня 2017 р. Харків : ХНАДУ, 2017. Т. II. С. 37–38.
4. Ільчук В.П., Штирхун Х.І. Органічне виробництво як пріоритетний напрям розвитку аграрного сектора національної економіки. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 1(5). С. 14–22.
5. Колесник В.М., Бойко А.С. Органічне виробництво як стратегічний напрям розвитку аграрного сектору економіки України. *Агросвіт.* 2012. № 9. С. 30–33.
6. Концепція державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні. *Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів* / за ред. Є. Милованова та ін. Львів : Піраміда, 2008. С. 181–192.
7. Ляліна Н.С., Матвієнко-Біляєва Г.Л. Механізм забезпечення розвитку органічного аграрного виробництва в Україні. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific.* 2019. Вип. 5. № 2. С. 121–140. URL: https://www.are-journal.com.
8. Милованов Є.В. Історія становлення концепції ORGANIC 3.0 та перспективи її подальшого розвитку в Україні. *Збалансоване природокористування.* 2018. № 3. С. 15–25.
9. Милованов Є.В. Найкращі світові практики державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва та перспективи для України. *Механізм регулювання економіки*. 2018. № 2(80). С. 14–33.
10. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року : проект Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2018 р. URL: https://minagro.gov.ua/ua/npa/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-eksportu-produkciyi-silskogo-gospodarstva-harchovoyi-ta-pererobnoyi-promislovosti-ukrayini-do-2026-roku?v=5d25ecfdf0e0d&fbclid=IwAR2449uEyUcs4x91-Wmrdu3ZYjGZr3zM55XnGng_eXK2II87xnrooFWQiBU (дата звернення: 15.07.2019).
11. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-sferi-innovacijnoyi-diyalnosti-na-period-do-2030-roku?fbclid=IwAR0wthUbrqD3wgFVs2u4kNB58bWpgf5CJ8e-_LK3N66mbC3LlKyUc6f8CKc (дата звернення: 15.07.2019).
12. Стоволос Н.Б. Формування і реалізація стратегії розвитку органічного виробництва АПК. *Ефективна економіка.* 2015. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3913 (дата звернення: 16.07.2019).
13. Стратегія розвитку аграрного сектора «3+5». *Офіційний сайт Міністерства аграрної політика та продовольства України*. URL: http://minagro.gov.ua/system/files/3%205%20final.pdf (дата звернення: 22.07.2019).
14. Vaarst M. Organic Farming as A Development Strategy: Who are Interested and Who are not? *Journal of Sustainable Development.* 2010. Vol. 3. № 1. P. 38–50.
15. Paull J. Four new strategies to grow the organic agriculture sector. *AGROFOR.* 2017. Vol. 2. Is. 3. P. 61–70.
16. Strategy for organic farming model development / A. Skraba et al. *Proceedings of the 26th International Conference [of] the System Dynamics Society*, Athens, Greece, July 20-24, 2008. Albany (New York) : The System Dynamics Society, p. 104–105.

References:

1. Boyko E.O. (2012). Rozvytok pidpryyemstv organichnogo sektora agrobiznesu v konteksti vyklykiv globalizaciyi [Development of enterprises of the organic sector of agribusiness in the context of the challenges of globalization] : monograph. Mykolaiv : Design and Polygraphy. (in Ukrainian)
2. Dudar V.T. (2018). Formuvannya tsinovyh strategij pidpryyemstv organichnogo sektoru dlya dosyagnennya marketyngovyh tsilej [Formation of price strategies for organic enterprises to achieve marketing goals]. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, vol. 2, pp. 45–54.
3. Yermolenko O.A. (2017). Rozvy`tok organichnogo vyrobnytstva yak strategichny`j imperaty`v derzhavnoyi agrarnoyi polity`ky [Development of organic production as a strategic imperative of state agricultural policy]. *Contemporary trends in the development of the world economy : Materials of IX Intern. practical science conf.* (Kharkiv, May 26, 2017). Kharkiv : KhNADU, vol. II, pp. 37–38.
4. Il'chuk V.P., Shtirhun H.I. (2016). Organichne vyrobnycztvo yak priorytetnyj napryam rozvytku agrarnogo sektora nacionalnoyi ekonomiky [Organic production as a priority trend in the development of the agrarian sector of the national economy]. *Scientific bulletin Polesie,* vol. 1(5), pp. 14–22.
5. Kolesnik V.M., Boyko A.S. (2012). Organichne vyrobnycztvo yak strategichnyj napryam rozvytku agrarnogo sektora ekonomiky Ukrayiny [Organic production as a strategic direction of development of the agrarian sector of Ukraine's economy]. *AgroSvit,* vol. 9, pp. 30–33.
6. Milovanov E., Melnyk S., Demidov O., Zhilkina V., Kolesnik I., Konyashin A., Nisheta V., Tkachuk V. (2008). *Koncepciya derzhavnoyi Programy rozvytku organichnogo vyrobnycztva v Ukrayini. Dovidnyk standartiv EC shchodo regulyuvannya organichnogo vyrobnycztva ta markuvannya organichnyh produktiv* [Concept of the State Program for the Development of Organic Production in Ukraine. Guide for EU standards on organic production and labelling of organic products]. Lviv : «Pyramid». (in Ukrainian)
7. Lyalina N.S., Matvienko-Belyaeva G.L. (2019). Mexanizm zabezpechennya rozvytku organichnogo agrarnogo vyrobnycztvav Ukrayini [Mechanism for the development of organic agricultural production in Ukraine]. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. URL: https://www.are-journal.com, vol. 5, no. 2, pp. 121–140.
8. Milovanov E.V. (2018). Istoriya stanovlennya koncepciyi ORGANIC 3.0 ta perspektyvy yiyi podalshogo rozvytku v Ukrayini [The history of the concept of Organic 3.0 and the prospects for its further development in Ukraine]. *Balanced natural resources,* vol. 3, pp. 15–25.
9. Milovanov E.V. (2018). Najkrashhi svitovi praktyky derzhavnoyi pidtrymky organichnogo silskogospodarskogo vyrobnycztva ta perspektyvy dlya Ukrayiny [The best international practices of state support for organic farming and prospects for Ukraine]. *The mechanism of regulation of the economy,* vol. 2(80), pp. 14–33.
10. Pro shvalennya Strategiyi rozvytku eksportu produkciyi silskogo gospodarstva, harchovoyi ta pererobnoyi promyslovosti Ukrayiny do 2026 roku [About Approval of the Strategy for the Export of Agricultural Products, Food and Processing Industry of Ukraine until 2026] (2018). Draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 17, 2018. Available at: https://minagro.gov.ua/ua/npa/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-eksportu-produkciyi-silskogo-gospodarstva-harchovoyi-ta-pererobnoyi-promislovosti-ukrayini-do-2026-roku?v=5d25ecfdf0e0d&fbclid=IwAR2449uEyUcs4x91-Wmrdu3ZYjGZr3zM55XnGng_eXK2Il87xnrooFWQiBU (accessed 15.07.2019).
11. Pro shvalennya Strategiyi rozvy`tku sfery innovacijnoyi diyalnosti na period do 2030 roku [About Approval of the Strategy for the Development of the Innovation Activity for the Period until 2030] (2019). Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 10 July 2019 No. 526-p. Available at: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-sferi-innovacijnoyi-diyalnosti-na-period-do-2030-roku?fbclid=IwAR0wthUbrqD3wgFVs2u4kNB58bWpgf5CJ8e-_LK3N66mbC3LlKyUc6f8CKc (accessed 15.07.2019).
12. Stovolos N.B. (2015). Formuvannya i realizaciya strategiyi rozvy`tku organichnogo vy`robny`cztva APK [Formation and implementation of the strategy for the development of organic production of agro-industrial complex]. *Effective economy,* vol. 3. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3913 (accessed 15.07.2019).
13. Strategiya rozvytku agrarnogo sektora «3+5» [Agrarian sector development strategy «3 + 5»] (2016). Official site of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. Available at: http://minagro.gov.ua/system/files/3%205%20final.pdf (accessed 12.07.2019).
14. Vaarst M. (2010). Organic Farming as A Development Strategy: Who Are Interested And Who Are? *Journal of Sustainable Development*, vol. 3, no. 1 pp. 38–50.
15. Paull J. (2017). Four new strategies to grow the organic farming sector. *AGROFOR International Journal,* vol. 2, no. 3, pp. 61–70.
16. Skraba A., Rozman C., Kljajic M., Pazek K., Bavec M., Bavec F., Kofjac D. (2008). The Strategy for Organic Farming Model Development / *Proceedings of the 26th International Conference [of] the System Dynamics Society* (Athens, Greece, July 20-24, 2008). Albany (New York) : The System Dynamics Society, pp. 104–105.

УДК 332.055.2

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-19

Некрасова Л.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств
Одеського національного політехнічного університету

Niekrasova Liubov
Odessa National Polytechnic University

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

DECENTRALIZATION IN UKRAINE: TRENDS, ADVANTAGES AND RISKS OF IMPACT ON DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTERPRISES

У статті проаналізовано процес формування об'єднаних територіальних громад в Україні (ОТГ). Розглянуто дані про об'єднані територіальні громади Одеської області та проведено економічну оцінку їх розвитку за 2018 р. Проведений аналіз показує, що немає щільної кореляції між площею об'єднаної територіальної громади і власними доходами на одного мешканця та рівнем дотаційності. Визначено переваги та потенційні ризики впливу децентралізації на розвиток виробничих підприємств в об'єднаних територіальних громадах. Сформовано цілі формування підприємницького середовища об'єднаної територіальної громади. Вказано конкурентні переваги та економічні вигоди для ОТГ та підприємств в умовах децентралізації. Обґрунтовано необхідність формування об'єднаних територіальних громад із метою формування сприятливого соціально-економічного клімату для підприємств, інвесторів, жителів, що сприятиме росту конкурентоспроможності як ОТГ, так і виробничих підприємств, що розташовані на їхній території.

Ключові слова: децентралізація, об'єднана територіальна громада, конкурентні переваги, ризики, економічні показники, підприємство, розвиток.

В статье проанализирован процесс формирования объединенных территориальных общин в Украине (ОТО). Рассмотрены данные об объединенных территориальных общинах Одесской области и проведена экономическая оценка их развития за 2018 г. Проведенный анализ показывает, что нет плотной корреляции между площадью ОТО и собственными доходами на одного жителя и уровнем дотационности. Определены преимущества и потенциальные риски влияния децентрализации на развитие производственных предприятий в объединенных территориальных общинах. Сформированы цели формирования предпринимательской среды объединенной территориальной общины. Представлены конкурентные преимущества и экономические выгоды для ОТО и предприятий в условиях децентрализации. Обоснована необходимость формирования объединенных территориальных общин с целью формирования благоприятного социально-экономического климата для предприятий, инвесторов, жителей, что будет способствовать росту конкурентоспособности как ОТО, так и производственных предприятий, расположенных на их территории.

Ключевые слова: децентрализация, объединенная территориальная община, конкурентные преимущества, риски, экономические показатели, предприятие, развитие.

The article analyzes the process of formation of united territorial communities in Ukraine. Factors that slow down community integration processes include: territorial imbalance at the district level, insecurity of the legal status of the united territorial community; legal restrictions that prevent large scale community unions; unclear assignment of competences and incomplete land use reform. The economic evaluation of the efficiency of development of the united territorial communities of the Odessa region in 2018 was conducted. in terms of: the amount of own resources in the community budget per capita; economic self-sufficiency of the community; community expenditures on management and capital expenditures per capita. The analysis shows that there is no close correlation between the area of the united territorial community and own income per capita and the level of subsidy. The advantages and potential risks of the impact of decentralization on the development of manufacturing enterprises in the united territorial communities are identified. The goals of forming an entrepreneurial environment of the united territorial community have been formed: attraction of investments; attracting new businesses;

development of local businesses and stimulation of entrepreneurial activity of residents. Provided competitive advantages and economic benefits for integrated territorial communities and enterprises in the context of decentralization (growth of economically backward enterprises and territories; diffusion of new technologies, new products and development of the innovation sector; increasing employment and increasing demand for skilled labor, qualitative change modern life; high economic efficiency and profitability; stimulating new business). The urgency and necessity of formation of united territorial communities in order to create a favorable socio-economic climate for enterprises, investors, residents is substantiated, which will promote the competitiveness of both united territorial communities and industrial enterprises located in their territories.

Key words: decentralization, united territorial community, competitive advantages, risks, economic indicators, enterprise, development.

Постановка проблеми. Адміністративно-територіальна реформа в Україні на сучасному етапі ставить нові завдання щодо стратегічного управління та планування розвитку як на регіональному рівні, так і на рівні виробничих підприємств. Із 2015 р. на основі схваленої Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (Розпорядження КМУ № 333-р від 01.04.2014) розпочалося практичне втілення заходів, які пов'язані із завданнями реформування адміністративно-територіального устрою України, зокрема зі змінами в системі адміністративно-територіальних одиниць, які, за визначенням Конституційного Суду України, розглядаються як компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1].

Громади в умовах децентралізації отримують більше можливостей для активізації свого економічного потенціалу. Це виявляється не тільки через нові фінансові передумови, а й через активне задіяння існуючого чи формування нового організаційного інструментарію. У такий спосіб виникають додаткові можливості використання організаційного ресурсу громади завдяки активізації організаційних технік місцевого економічного розвитку, що призводить до більшої активності місцевого бізнесу [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У період із 2014 по 2019 р. в Україні спостерігається поступове зростання кількості наукових публікацій, присвячених формуванню та функціонуванню ОТГ у контексті реформи децентралізації державного управління. Зокрема, різні аспекти аналізу цієї проблеми наведено в роботах таких учених та практиків, як: О. Ткачук, О. Баталов, В. Дрескак, О. Кириленко, Н. Липовська, Б. Малиняк, Л. Оленковська, Д. Олійник, А. Павлюк, І. Патока, В. Письменний, О. Проніна, Л.П. Оленковська, В. Рощило, В. Русін, С. Серьогін та ін.

З огляду на те, що реформи відбуваються у складних соціально-економічних і зовнішньополітичних умовах, постає низка питань щодо їх практичної реалізації. Це зумовлює актуальність аналізу процесів децентралізації на базовому рівні місцевого самоврядування – на рівні новостворених ОТГ та оцінки їхнього впливу на розвиток виробничих підприємств.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз проблем децентралізації в Україні та економічного розвитку ОТГ Одеської області з погляду отриманих результатів, а також переваг та ризиків впливу на розвиток виробничих підприємств, які притаманні їхній діяльності за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-територіальна реформа передбачає створення спроможних громад із можливостями самозабезпечення та саморозвитку, тобто громад, які за рахунок власних ресурсів зможуть (повинні будуть) вирішувати питання місцевого значення. У рамках реформи визначено три напрями її реалізації: адміністративно-територіальний устрій; децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування; реформування служби в органах місцевого самоврядування.

Законодавчими актами, які стали найважливішими у проведенні реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, є Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3], Методика формування спроможних територіальних громад [4], закони України «Про співробітництво територіальних громад» [5], «Про засади державної регіональної політики» [6], «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [7], «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [8] та ін.

Натомість неприйнятими залишаються законопроекти «Про внесення змін до Конституції (щодо децентралізації влади)», «Про засади адміністративно-територіального устрою», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про порядок утворення, ліквідації районів, встановлення і зміни їх меж» тощо. Ці та інші законопроекти зареєстровані у Вер-

ховній Раді України. Передбаченими Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні є також внесення змін до законів України «Про місцеве самоврядування» та «Про органи самоорганізації населення», а також прийняття закону про місцеві органи виконавчої влади [9].

Разом із тим станом на 1 січня 2019 р. в Україні перспективні плани формування територій громад, які покривають усю територію області, мають лише сім областей: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Рівненська, Харківська та Хмельницька. Така ситуація є, передусім, результатом саме добровільності об'єднання громад, що й стало причиною постійних змін перспективних планів. З іншого боку, в регіонах існують суперечності та різні думки стосовно формування ОТГ, тому загальна кількість ОТГ, які будуть створені в Україні, ще невідома (нині перспективними планами передбачено створення 1 285 ОТГ (проте 18,0% території країни не охоплено перспективними планами)). Відсутність чітко сформованих перспективних планів тягне за собою ризики недотримання часових рамок формування ОТГ та можливість формування потенційно неспроможних громад.

Процес формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) можна назвати динамічним: станом на 2015 р. в Україні було сформовано 159 ОТГ; станом на 2016 р. – 366; станом на 2017 р. – 665; а станом на березень 2019 р. – вже 884 об'єднані громади з 1 285 ОТГ, які включено до наявних перспективних планів, включно з 78 ОТГ, які станом на березень 2019 р. очікували на рішення ЦВК щодо проведення своїх перших виборів та формалізації свого статусу об'єднаних територіальних громад. Зазначені 884 ОТГ об'єднали 4 110 місцевих рад. До їх складу увійшло 24 міста обласного значення, до яких приєдналося 59 навколишніх громад, а також 37 ОТГ, до яких приєдналася 71 територіальна громада. Станом на квітень 2019 р. територія сформованих ОТГ становить більш ніж третину (38,5%) загальної площі України. У таких громадах проживає понад 9,1 млн осіб (що становить 25,7% від загальної чисельності населення України). Середня кількість територіальних громад, що об'єдналися в одну ОТГ, становить 4,6, а середня чисельність населення однієї ОТГ – 10 284 особи. Найбільшу кількість ОТГ створено у Дніпропетровській (60), Житомирській (51) та Волинській (50) областях. Натомість у Закарпатській (6), Луганській (9), Донецькій (10), Київській (13) та Харківській (16) областях укрупнення територіальних громад триває значно повільнішими темпами [10].

Площа Одеської області – 33310 км^2; кількість населення – 2 373 490 осіб; кількість територіальних громад – 707; кількість об'єднаних територіальних громад – 32; площа об'єднаних територіальних громад – 10 333,102 км^2 (31,02%). В Одеській області кількість об'єднаних територіальних громад – 32. Дані про ОТГ Одеської області надано в табл. 1.

Мінрегіон запровадив фінансовий моніторинг спроможності ОТГ, за якого виділив основні його показники. Перший показник – це обсяги власних ресурсів у бюджеті громади на одного мешканця. Цей показник дає змогу бачити перспективу доходів завдяки обліку землі, нерухомості, акцизного податку. Це вказує на ефективність прийнятих управлінських рішень місцевими органами влади. Другий показник – залежність громади від державного бюджету, її економічної самодостатності. Третій – витрати громади на управлінський персонал. Ефективність влади визначається якістю життя громади. Якщо зростають доходи на управлінський персонал, то мусять зростати у видатки на інфраструктуру території – четвертий показник. Саме за цими показниками буде оцінюватися рівень ефективного розвитку ОТГ. Це дасть можливість визначати потреби у залученні фінансових, інвестиційних, трудових ресурсів, приймати управлінські рішення щодо охорони здоров'я, освіти, планування території, поліпшення надання адміністративних послуг тощо. Такий моніторинг допоможе ОТГ правильно оцінити соціально-економічні перспективи розвитку території, громади [12].

Показники виконання місцевих бюджетів ОТГ Одеської області за 2018 р. надано в табл. 2.

За підсумками 2018 р. середній показник надходжень власних доходів на одного мешканця по 25-ти ОТГ області збільшився на 1 596,2 грн (+60,9%) та становив 4 217,3 грн (у тому числі: по 11-ти ОТГ, утворених у 2015–2016 рр., цей показник зріс на 22,6% та становить 4 009,0 грн, а по 14-ти утворених у 2017 р. – у два рази і становить 4 360,4 грн). Серед ОТГ області 20 громад отримують із державного бюджету базову дотацію, три – перераховують реверсну дотацію. Найвищий рівень дотаційності у Мологівській громаді, де базової дотації у загальній сумі доходів становить 33,8%. Найбільша питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без урахування трансфертів) припадає на бюджет Красносільської ОТГ – 34,6%, найменша – на бюджет Авангардівської ОТГ – 9,7%.

Середній розмір капітальних видатків на одного мешканця (без урахування власних надходжень бюджетних установ) по 25-ти ОТГ області становив 2 157,6 грн. Найбільше капітальних видатків у розрахунку на мешканця було проведено у Авангардівській ОТГ – 8 500,5 грн, найменше – з бюджету Вилківської ОТГ – 480,3 грн.

Таблиця 1

ОТГ Одеської області станом на 2019 р.

№	ОТГ	Район	Тип ОТГ	Дата створення	Кількість рад, що об'єдналися	Площа (км^2)	Кількість населення (осіб)
1	Авангардівська	Овідіопольський	селищна	29.10.17	2	34.5	10539
2	Балтська	Балтський район	міська	25.10.15	18	904.53	32891
3	Березівська	Березівський	міська	29.10.17	2	109.7	11253
4	Біляївська	Біляївський	міська	25.10.15	2	190.17	13961
5	Великобуялицька	Іванівський район	сільська	30.06.19	2	166.214	6298
6	Великомихайлівська	Великомихайлівський	селищна	25.10.15	9	494.01	12577
7	Великоплосківська	Великомихайлівський	сільська	30.06.19	4	244.32	5113
8	Визирська	Лиманський	сільська	30.06.19	3	255.238	7422
9	Вилківська	Кілійський	міська	29.10.17	3	479.71	11608
10	Дальницька	Овідіопольський	сільська	29.10.17	4	171.12	9206
11	Затишанська	Захарівський	селищна	11.12.16	2	180.46	5245
12	Зеленогірська	Любашівський	селищна	30.06.19	4	265.36	7757
13	Знам'янська	Іванівський	сільська	29.10.17	6	410.89	8704
14	Кілійська	Кілійський	міська	29.04.18	3	376.81	26424
15	Коноплянська	Іванівський	сільська	18.12.16	3	313.9	4917
16	Красносільська	Лиманський	сільська	25.10.15	2	262.63	10933
17	Куяльницька	Подільський	сільська	29.10.17	18	1026.15	26185
18	Лиманська	Татарбунарський	сільська	29.10.17	2	600.54	2929
19	Любашівська	Любашівський	селищна	29.04.18	4	194.3	11299
20	Маразліївська	Б-Дністровський	сільська	25.10.15	3	251.88	5972
21	Маяківська	Біляївський	сільська	29.10.17	3	116.25	9563
22	Мологівська	Б-Дністровський	сільська	24.12.17	3	205.61	13356
23	Новокальчевська	Березівський	сільська	25.10.15	2	214.53	2268
24	Окнянська	Окнянський	селищна	29.04.18	11	779.2	15960
25	Розквітівська	Березівський	сільська	25.10.15	3	234.88	4228
26	Старокозацька	Б-Дністровський	сільська	29.10.17	4	202.49	9655
27	Таїровська	Овідіопольський	селищна	24.12.17	2	39.44	13272
28	Тузлівська	Татарбунарський	сільська	25.10.15	2	100.74	2572
29	Цебриківська	Великомихайлівський	селищна	29.10.17	3	290.78	5039
30	Шабівська	Б-Дністровський	сільська	29.10.17	4	580.91	14401
31	Ширяївська	Ширяївський	селищна	18.12.16	5	410.5	11215
32	Яськівська	Біляївський	сільська	30.04.17	2	225.34	8524

Джерело: систематизовано автором на підставі [11]

За бюджетними показниками 2018 р. три об'єднані територіальні громади Одещини увійшли до двадцятки найкращих в Україні у групі громад від 10 до 15 тис жителів. Так, Авангардівська громада посіла почесне друге місце, Шабівська – 14-е, Біляївська – 16-е. Окрім того, Великомихайлівська ОТГ розташувалася на 26-й позиції, Красносільська отримала 27-й номер, Березівська – 29-й, Ширяївська – 39-й, Мологівська – 73-й, а Вилківська – 83-й. У рейтингу громад, що налічують понад 15 тис жителів (всього 87 ОТГ), Балтська стала 33-ю, Куяльницька – 40-ю [11].

Проведений аналіз показує, що немає щільної кореляції між площею ОТГ і власними доходами на одного мешканця та рівнем дотаційності. У зв'язку з різним терміном утворення ОТГ не завжди однозначно прослідковується пряма залежність між величиною доходів на одного жителя і рівнем дотаційності бюджетів. Водночас проведений аналіз підтверджує висновки експертів групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ Мінрегіону України (за підсумками програми «U-LEAD з Європою» та SKL Interntional), зроблені для ситуації в країні загалом [13]. Найнижчі показники фінансо-

Таблиця 2

Окремі показники виконання місцевих бюджетів ОТГ Одеської області за 2018 р.

№	ОТГ			Площа (км2)	Кількість населення (осіб)	Показник 1 Власні доходи на 1-го мешканця (грн)	Показник 2 Рівень дотаційності бюджету (%)	Показник 3 Питома вага на утримання апарату управління	Показник 4 Капітальні видатки на 1-го мешканця (без власних надходжень бюдж. уст)
	Група	Назва	Рейтинг у групі						
1	**1**	Балтська	33/87	904.53	32891	3639,5	7,3%	18,7%	1109
2	**1**	Куяльницька	40/87	1026.15	26185	3578,2	14,4%	21,9%	1777
3	**2**	Авангардівська	2/103	34.5	10539	12294,1	-4%	9,7%	8500
4	**2**	Березівська	29/103	109.7	11253	3489	7,2	17,3	1826
5	**2**	Біляївська	16/103	190.17	13961	5107	0	21,3	2108
6	**2**	Великомихайлівська	26/103	494.01	12577	3813	7,5	18,3	1897
7	**2**	Вилківська	83/103	479.71	11608	2381	19,8	30	480
8	**2**	Красносільська	27/103	262.63	10933	4844	-3,2	34,6	4451
9	**2**	Шабівська	14/103	580.91	14401	5236	-1,6%	15,2	1050
10	**2**	Ширяївська	39/103	410.5	11215	4142	10,1	26,4	2139
11	**2**	Таїровська*		39.44	13272	н/д	н/д	н/д	н/д
12	**2**	Мологівська	73/103	205.61	13356	1526	33,8	19,6	770
13	**3**	Маразліївська	100/227	251.88	5972	3051	16,1	26,1	2090
14	**3**	Маяківська	128/227	116.25	9563	2265	23,4	33,3	4862
15	**3**	Дальницька	37/227	171.12	9206	4168	12,1	18,5	2980
16	**3**	Затишанська	66/227	180.46	5245	3972	16	24,4	3462
17	**3**	Знам'янська	148/227	410.89	8704	2454	23,9	23,5	772
18	**3**	Цебриківська	82/227	290.78	5039	3298	16,3	23,2	2521
19	**3**	Старокозацька	138/227	202.49	9655	2649	14,5	20,7	526
20	**3**	Яськівська	154/227	225.34	8524	2068	26,4	32,1	1261
21	**4**	Коноплянська	66/248	313.9	4917	4025	6,6	19	1589
22	**4**	Лиманська	119/248	600.54	2929	3552	15,3	33,6	2028
23	**4**	Тузлівська	153/248	100.74	2572	3783	13,2	26,7	636
24	**4**	Новокальчевська	69/248	214.53	2268	4531	3,5	24,8	1293
25	**4**	Розквітівська	113/248	234.88	4228	3139	14,1	27,2	1647

Джерело: систематизовано автором на підставі [11]

вої спроможності, як правило, характерні для більшості невеликих громад. Виняток становлять невеликі громади, на території яких розміщені потужні підприємства реального сектору та бюджетоутворюючі підприємства. Наявність залежності між чисельністю населення та фінансовою спроможністю (наприклад, Авангардівська, Шабівська, Біляївська ОТГ) можна пояснити тим, що у цих відносно великих громадах більш активно розвивається малий і середній бізнес, який орієнтується на достатні трудові ресурси, більш ємний локальний ринок збуту товарів і послуг, кращі перспективи сталого розвитку.

За об'єднаними громадами закріплено ширший спектр власних повноважень, передусім – планування розвитку громади та вирішення питань економічного розвитку, залучення інвестицій, розвиток підприємництва, а також, звичайно, формування бюджету, управління земельними ресурсами, надання дозволів на будівництво, розвиток місцевої інфраструктури, надання житлово-комунальних послуг, утримання вулиць та доріг на території громади, організація пасажирських перевезень та громадська безпека силами муніципальної поліції, пожежна охорона. Це дасть змогу місцевим радам об'єднаних громад уже в найближчому майбутньому забезпечити додатковими робочими місцями їхніх жителів та значно поліпшити стан населених пунктів, а отже, й якість життя.

Отже, адміністративно-територіальна реформа та децентралізація, яка визначена як основна

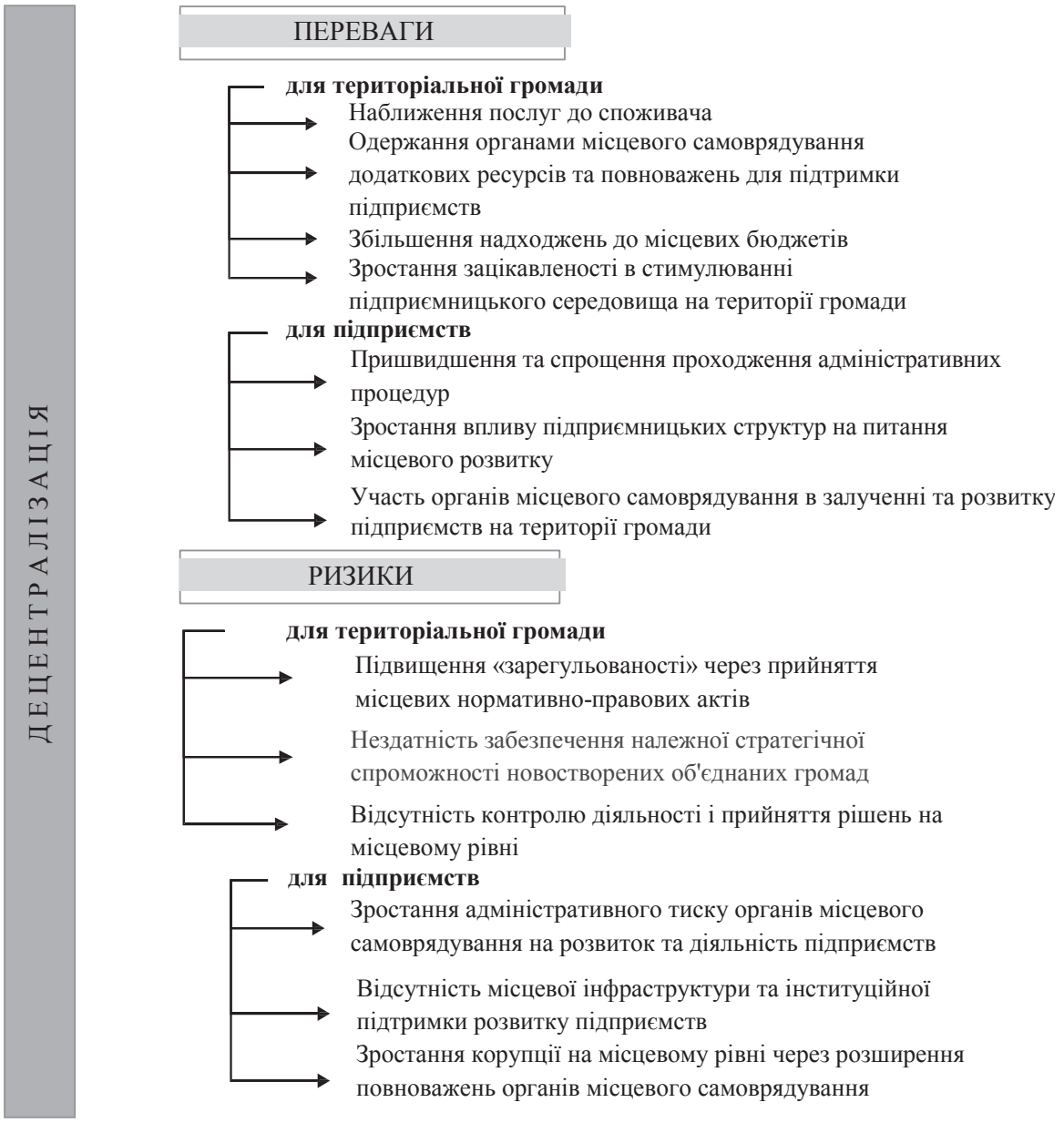

Рис. 1. Переваги та потенційні ризики впливу децентралізації на розвиток виробничих підприємств в об'єднаних територіальних громадах

Джерело: розробка автора

передумова ефективного соціального та економічного розвитку територіальних громад, має вплив на формування та розвиток виробничих підприємств на території громад. На рис. 1 наведено основні переваги та ризики впливу децентралізації на підприємницьке середовище у територіальних громадах.

Одними з оптимальних варіантів подальшого розвитку для громад із низькими показниками фінансової спроможності та демографії є їх приєднання до інших територіальних громад і створення більшої за площею і чисельністю ОТГ. Навіть за умови відсутності у такої ОТГ чітких економічних перспектив для розвитку таке об'єднання дасть можливість оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, поліпшити інвестиційну привабливість та підвищити рівень доцільності капіталовкладень у територію [14].

Громада з диверсифікованою економікою позбавляється монофункціональної залежності від одного підприємства і має більші шанси на стабільність розвитку. Наявність великих, особливо стратегічних, підприємств транснаціональних компаній сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, що їх обслуговує чи виконує посередницьку або підрядну роботу (постачання, пакування, оформлення, дизайн, збут, логістика, транспорт, харчування, реклама, торгівля, супровід, охорона тощо).

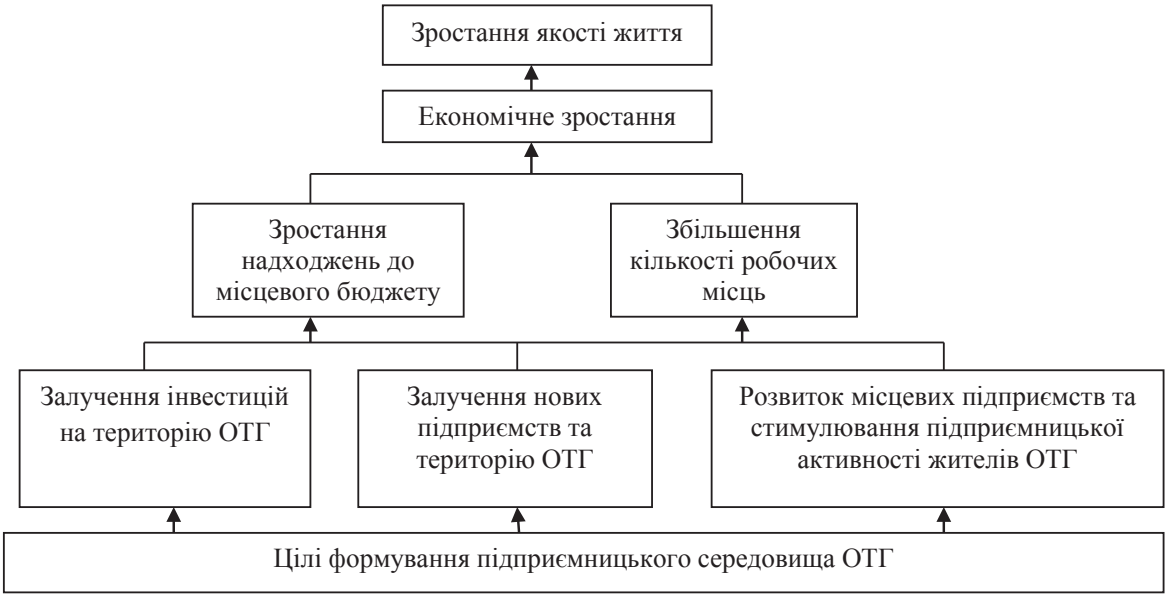

Рис. 2. Цілі формування підприємницького середовища об'єднаної територіальної громади

Джерело: розробка автора

Отже, чим більше високоприбуткових підприємств із високою продуктивністю праці та високою доданою вартістю працює на території громади, тим вищою є якість життя громадян (рис. 2).

Потенціал розвитку територіально-виробничого утворення визначається його конкурентоспроможністю, яка, своєю чергою, пов'язана зі створенням привабливого середовища для розвитку бізнесу, вмінням громад залучити і розвинути діяльність тих підприємств, що якнайкраще забезпечать ріст продуктивності праці, створення кращих робочих місць та високу додану вартість (табл. 4).

Висновки з даного дослідження. Аналіз показав, що існують деякі гальмівні чинники, що уповільнюють процеси об'єднання громад в Україні. До таких чинників належать: територіальний дисбаланс на районному рівні, незахищеність правового статусу ОТГ; правові обмеження, що перешкоджають виникненню об'єднань громад, які б могли забезпечити більші масштаби; нечітке присвоєння компетенцій ОТГ та незавершена реформа землекористування.

Децентралізація позитивно вплинула на більшість ОТГ Одеської області. Створення громад дає можливість контролювати власні доходи, а також витрачати кошти, вирішуючи нагальні проблеми.

Проте разом із беззаперечними перевагами процесу децентралізації, такими як підвищення інституційної та фінансової спроможності базового рівня місцевого самоврядування, спостерігаємо й певні недоліки реформування (зокрема, підвищення «зарегульованості» через прийняття місцевих нормативно-правових актів, незадовільний рівень кадрового забезпечення новостворених структур управління ОТГ, нездатність забезпечення належної спроможності новостворених об'єднаних громад, відсутність контролю діяльності і прийняття рішень на місцевому рівні та низка інших). Окрім того, процеси децентралізації дають такі переваги підприємствам, як: пришвидшення та спрощення проходження адміністративних процедур; зростання впливу підприємницьких структур на питання місцевого розвитку; участь органів місцевого самоврядування в залученні та розвитку підприємств на території громад. А також несуть приховані ризики для підприємств, а саме: ризики, пов'язані зі зростанням адміністративного тиску органів місцевого самоврядування на розвиток та діяльність підприємств; відсутність місцевої інфраструктури та інституційної підтримки розвитку підприємств; загрози зростання корупції на місцевому рівні через розширення повноважень органів місцевого самоврядування.

Отже, основним напрямом формування підприємницького середовища територіальних громад є подолання проблем для залучення на їхню територію суб'єктів господарювання, тобто визначення та позиціонування громади як просторової бази для розміщення підприємницьких структур, стимулювання підприємницької активності жителів громади, а також залучення інвестицій на територію громади. Це сприятиме росту конкурентоспроможності

Таблиця 4

Конкурентні переваги та економічні вигоди для об'єднаних територіальних громад та підприємств в умовах децентралізації

Конкурентні переваги	Економічні вигоди для ОТГ та підприємств
Підйом економічно відсталих підприємств та територій	1. Будівництво сучасних, дієвих науково-виробничих комплексів. 2. Створення і розвиток позитивного образу ОТГ як територій ефективного інвестування. Активне залучення інвестиційних ресурсів. 3. Удосконалення транспортних та комунікаційних зв'язків.
Поширення нових технологій, нових видів продукції та розвиток сектору інновацій	1. Реорганізація трудових процесів, створення нових видів матеріалів та продукції. 2. Більш швидке розпізнавання тенденцій наявного купівельного попиту, демонстрація та поширення ідей, активний маркетинг та реклама. 3. Доступ до нових технологій, інструментів, методів роботи, можливостей здійснення поставок.
Зростання зайнятості населення та збільшення попиту на кваліфіковану робочу силу, якісна зміна сучасного життя	1. Створення нових робочих місць. 2. Зростання заробітної плати. 3. Підготовка і перепідготовка кадрів. 4. Залучення до підприємницької діяльності науки. 5. Зростання рівня життя населення.
Висока економічна ефективність та рентабельність	1. Підвищення конкурентоспроможності продукції та швидке економічне зростання. 2. Збільшення ефективності використання виробничих ресурсів. 3. Збільшення валового субрегіонального продукту через запуск нових виробництв і збільшення ефективності діючих підприємств. 4. Доступ до спеціалізованих факторів виробництва, робочої сили, інформації, урядових організацій та суспільних благ. 5. Збільшення надходжень до місцевого бюджету. 6. Підвищення фінансової спроможності ОТГ.
Стимулювання нового бізнесу	1. Оптимізація організації виробництва. 2. Низький ризик під час заснування нової справи. 3. Створення передумов, стимулів і мотивів для виникнення ділових структур завдяки кращій інформованості про сприятливі можливості. 4. Активне залучення представників органів влади місцевого рівня, організацій та підприємств, які зацікавлені у роботі територіально-виробничого утворювання, працювати разом над його створенням.

Джерело: розробка автора

як ОТГ, так і виробничих підприємств, що розташовані на їхній території, та отриманню ними відповідних економічних вигід.

Таким чином, структура та територіальні особливості організації господарських зв'язків визначають можливості розвитку бізнесу в регіоні та на міжрегіональному рівні. У зв'язку із цим необхідно відзначити, що для успішного розвитку виробничих підприємств і вирішення ними стратегічних завдань розвитку територій необхідний конструктивний діалог власників, управлінців та місцевих органів влади.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 13.07.2001 № 11-рп/2001. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01 (дата звернення: 14.08.2019).
2. Перспективи економічного розвитку територіальних громад Закарпаття в умовах децентралізації влади : монографія / за ред. В.П. Мікловди, С.С. Слави, С.В. Сембера. Ужгород : РІК-У, 2017. 282 с.
3. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5.02.2015 № 157-19. URL: https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19 (дата звернення: 14.08.2019).
4. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 8.04.2015 № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п (дата звернення: 14.08.2019).
5. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18 (дата звернення: 14.08.2019).
6. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5.02.2015 № 159-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19 (дата звернення: 14.08.2019).

7. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 № 79-19. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19 (дата звернення: 14.08.2019).
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 № 71-19. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19 (дата звернення: 14.08.2019).
9. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання / за наук. ред. І.З. Сторонянської. Львів : ІРД НАНУ, 2018. 144 с.
10. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу : аналітична доповідь. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 115 с.
11. Децентралізація влади. URL: http://decentralization.gov.ua (дата звернення: 14.08.2019).
12. Фурдичко Л.Є. Фінансова децентралізація: формування і використання місцевих бюджетів України, їх вплив на розвиток країни. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 23–30.
13. Мельник А. Підвищення конкурентоспроможності територіальних громад в умовах реалізації нової регіональної політики. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. № 1. С. 21–36.
14. Некрасова Л.А. Новітні аспекти стратегування розвитку виробничих підприємств України в умовах децентралізації. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Т. 11. Вип. 2. С. 38–46.

References:

1. Rishennya Konstitutsiynoho Sudu Ukrayini vid 13.07.2001 № 11-рп/2001. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/v011p710-01 (accessed 14.08.2019). (in Ukrainian)
2. Miklovdi V.P., Slavi S.S., Sembera S.V. (2017). Perspektivi ekonomichnoho rozvitku teritorial`nikh hromad Zakarpattya v umovakh detsentralizatsiyi vladi : monohrafiya. [Prospects for the economic development of the territorial communities of Transcarpathia in the minds of decentralized power : monograph]. Uzhhorod : TOV «RIK-U». (in Ukrainian)
3. Pro dobrovil`ne ob'yednannya teritorial`nikh hromad : Zakon Ukrayini vid 05.02.2015 № 157-19. URL: https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/157-19 (accessed: 14.08.2019). (in Ukrainian)
4. Pro zatverdzhennya Metodiki formuvannya spromozhnikh teritorial`nikh hromad : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 08.04.2015 № 214. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п (accessed: 14.08.2019). (in Ukrainian)
5. Pro spivrobitnitstvo teritorial`nikh hromad : Zakon Ukrayini vid 17.06.2014 № 1508-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18 (accessed: 14.08.2019). (in Ukrainian)
6. Pro zasadi derzhavnoyi rehional`noyi politiki : Zakon Ukrayini vid 5.02.2015 № 159-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19 (accessed: 14.08.2019). (in Ukrainian)
7. Pro vnesennya zmin do Byudzhetnoho kodeksu Ukrayini shchodo reformi mizhbyudzhetnikh vidnosin : Zakon Ukrayini vid 28.12.2014 № 79-19. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19 (accessed: 14.08.2019). (in Ukrainian)
8. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayini ta deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukrayini shchodo podatkovoyi reformi : Zakon Ukrayini vid 28.12.2014 України № 71-19. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19 (accessed: 14.08.2019). (in Ukrainian)
9. Storonyans`koyi I.Z. (2018). Detsentralizatsiya v Ukrayini ta yiyi vpliv na sotsial`no-ekonomichniy rozvitok teritoriy: metodichni pidkhodi ta rezul`tati otsinyuvannya [Decentralization in Ukraine and the increase in social and economic development: methodical approaches and results]. L`viv : IRD NANU. (in Ukrainian)
10. Zhalilo Ya.A., Shevchenko O.V., Romanova V.V. (2019). Detsentralizatsiya vladi: poryadok denniy na seredn`ostrokovu perspektivu : analitichna dopovid`. [Decentralization of power: the order of days on the mid-line perspective : analitical additional]. Kyiv : Natsional`niy institut stratehichnikh doslidzhen`. (in Ukrainian)
11. Detsentralizatsiya vladi [Decentralization of power]. URL: http://decentralization.gov.ua (accessed: 14.08.2019). (in Ukrainian)
12. Furdichko L. (2017). Finansova detsentralizatsiya: formuvannya i vikoristannya mistsevikh byudzhetiv Ukrayini, yikh vpliv na rozvitok krayini [Financial decentralization: forming and using of local budgets of Ukraine, their influence on the development of a country]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 23, 23–30. (in Ukrainian)
13. Mel`nik A.A. (2019). Pidvishchennya konkurentospromozhnosti teritorial`nikh hromad v umovakh realizatsiyi novoyi rehional`noyi politiki. [Increasing the competitiveness of territorial communities in relation to the new regional policy in Ukraine]. *Visnik Ternopil`s`koho natsional`noho ekonomichnoho universitetu*,1, 21–36 (in Ukrainian).
14. Nekrasova L.A. (2019). Novitni aspekti stratehuvannya rozvitku virobnichikh pidpriyemstv Ukrayini v umovakh detsentralizatsiyi [New aspects of strategy development of Ukrainian industrial enterprises in decentralized environment]. *Ekonomika kharchovoyi promislovosti*, 11(2), 38–46. (in Ukrainian)

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.021.143

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-20

Гарькава В.Ф.
кандидат економічних наук, доцент,
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика

Harkava Viktoriia
Pylyp Orlyk International Classical University

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

ECONOMIC AND MATHEMATICAL TOOL FOR ESTIMATING THE ECONOMIC SECURITY LEVEL OF THE REGION

У статті проаналізовано методологію розроблення стратегії розвитку сучасного регіону, проаналізовано макроекономічний підхід з урахуванням основних принципів системного підходу, системи гібридних спеціалізованих динамічних моделей, що поєднують постановку завдань різних теорій, метод квазістатичних нерівноважних потенційних функцій, апроксимально-комбіноторний метод декомпозиції та композиції систем. Визначено, що процес побудови економіко-математичної моделі носить послідовний характер. Визначено, що для прогнозу показників можуть використовуватися методи теорії можливостей та математичної теорії організації, але розглянуто, що прогнозування за допомогою матричних предикторів використовується за обмежених обсягів інформації. Обґрунтовано використання багатовимірного адаптивно-імітаційного моделювання під час розроблення багатоваріантних прогнозів взаємозалежних показників розвитку регіону.

Ключові слова: економічна безпека, регіон, оцінка, економіко-математичний інструментарій, прогноз показників, стратегія розвитку регіону.

В статье проанализированы методология разработки стратегии развития современного региона, макроэкономический подход с учетом основных принципов системного подхода, системы гибридных специализированных динамических моделей, сочетающих постановку задач различных теорий, метод квазистатических неравновесных потенциальных функций, апроксимальной-комбиноторний метод декомпозиции и композиции систем. Определено, что процесс построения экономико-математической модели носит последовательный характер. Определено, что для прогноза показателей могут использоваться методы теории возможностей и математической теории организации, но рассмотрено, что прогнозирование с помощью матричных предикторов используется при ограниченных объемах информации. Обосновано использование многомерного адаптивно-имитационного моделирования при разработке многовариантных прогнозов взаимосвязанных показателей развития региона.

Ключевые слова: экономическая безопасность, регион, оценка, экономико-математический инструментарий, прогноз показателей, стратегия развития региона.

In the article the methodology of development of strategy of development of modern region is analyzed, the macroeconomic approach is considered taking into account the basic principles of system approach, the system of hybrid specialized dynamic models, which combine the formulation of problems of different theories, the method of quasistatic nonequilibrium potential functions, It has been determined that the process of constructing the economic and mathematical model is consistent. The article determines that the methods of opportunity theory and mathematical theory of organization can be used for forecasting of indicators, but it is considered that forecasting with the help of matrix predictors is used with limited amounts of information. The article substantiates the use of multidimensional adaptive-simulation modeling in the development of multivariate forecasts of interdependent indicators of regional development. The main focus in designing an adequate system of models for effective growth of the socio-economic system of the region is seen in the development of a system of hybrid specialized dynamic models. Calculation of regression model of economic security of regions

for calculation of coefficients of multicomponent equations - linear and hyperbolic with further reduction of the number of independent variables to three and analysis of calculated indicators. As a result of analytical and numerical study of the model it is established that the stability of regional development, ie non-zero equilibrium can be ensured if at least one of the conditions is fulfilled: excess of birth rate over mortality, attractiveness for migrants, moderate competition, productive use of resources. When constructing a model of economic processes in the region, a macroeconomic approach is used, taking into account the basic principles of the systematic approach. In violation of these conditions, the territory is characterized as poorly developed. When constructing model equations of regional dynamics, a detailed analytical and numerical study of the general patterns of regional development is possible.

Key words: economic security, region, estimation, economic and mathematical tools, forecast of indicators, strategy of regional development.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки перед регіоном стоїть завдання ефективного використання своїх ресурсів для забезпечення сталого розвитку в умовах економічної безпеки. Для вирішення вказаного завдання може використовуватися багатокритеріальна динамічна модель оптимального управління відносно невеликої розмірності, в якій ураховуються економічні особливості інвестиційно-інноваційних процесів у регіоні. Сучасний розвиток таких елементів регіонального механізму, як державний регулюючий вплив, міжрегіональний та зовнішньоекономічний обмін, природне середовище та населення, а також зовнішньоекономічне середовище сприяють перетворенню регіону на економічну підсистему, яка подібна цілісному живому організму. У ній протікають різноманітні взаємозв'язані процеси. Одні процеси впливають на інші, тому всі вони повинні бути описані в сукупності, тобто з використанням системного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню умов забезпечення економічної безпеки регіонів присвячено праці вчених В. Тамбовцева, В. Сенчагова, В. Ткаченка, Т. Іванюти, В. Похилюка, В. Третяк, А. Татаркіна.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити економіко-математичний інструментарій оцінки рівня економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моделювання процесу забезпечення економічної безпеки регіону починається із моделювання стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку території. Для розроблення моделі стратегії розвитку сучасного регіону повинна бути використана особлива методологія, яка містить низку принципових положень. До їх числа можна віднести принцип порівняльних переваг. Одним з основних розділів стратегії розвитку регіону є аналіз його соціально-економічного розвитку за останній період, за якого виявляються основні тенденції і найбільш гострі проблеми в економіці регіону. Це припускає аналіз демографічних показників, галузевої структури матеріального виробництва і динаміки інвестицій, ринку праці, рівня якості життя населення, зовнішньоекономічної діяльності та ін. Стратегія може бути сформульована як створення економічно безпечних умов для економічного розвитку та вирішення головного соціального завдання – підвищення рівня якості життя населення регіону.

Під час побудови моделі економічних процесів регіону використовується макроекономічний підхід з урахуванням основних принципів системного підходу. Застосування системного підходу зумовлене необхідністю дослідження великої системи, обліку складних зв'язків і обробки певної кількості статистичної інформації. В основі системного мислення лежить концепція зворотного зв'язку, який показує, як різні дії можуть підсилювати або врівноважувати один одного. Залежно від тих або інших обставин деякі зі зворотних зв'язків позитивні, інші – негативні. У ролі структурних підсистем, на яких ґрунтується модель, виступають такі рівні: регіональне виробництво, капітал, фінансова сфера, державні витрати і доходи (у регіоні), населення регіону. Загальна структура моделі характеризує взаємодії між основними рівнями системи.

У результаті аналітичного і чисельного дослідження моделі встановлено, що стійкість регіонального розвитку, тобто ненульової рівноваги, може бути забезпечена, якщо виконується хоча б одна з умов: перевищення народжуваності над смертністю, привабливість для мігрантів, помірна конкуренція, продуктивне використання ресурсів. У разі порушення цих умов територія характеризується як слабо розвинена. Під час побудови модельних рівнянь регіональної динаміки можливе детальне аналітичне і чисельне дослідження загальних закономірностей розвитку регіону.

Процес побудови економіко-математичної моделі носить послідовний характер. У загальних рисах його можна розділити на чотири основні етапи:

1. Формування системи посилок, гіпотез і розроблення концептуальної моделі.

2. Розроблення математичної моделі.

3. Аналіз результатів модельних розрахунків, їх порівняння з фактичними даними.

4. Формування нових гіпотез і коректування моделі, якщо результати незадовільні.

Концептуальна модель для цілей математичного моделювання розуміється як визначення об'єкта, мети моделювання, а також визначення тих чинників, що впливають, і результуючих факторів (К=0 – залежність відсутня; К=1 – має місце функціональна залежність; 0,3-0,7 – залежність середня; до 0,3 – слабка; більше 0,7 – сильна). Система рівнянь, що розробляється, створює платформу для складання експрес-прогнозів, на підставі яких представники владних структур можуть будувати припущення і плани дій, управляти економічними процесами забезпечення економічної безпеки регіону.

Для прогнозу показників можуть використовуватися методи теорії можливостей та математичної теорії організації, які дають змогу представити процес забезпечення економічної безпеки через вхідні задачі та вихідні результати. Невизначеність умов функціонування регіону, їх різноманіття, а також багатовимірність прогнозованих процесів і недостатній обсяг фактографічної інформації підказують схему комбінованого підходу до рішення прогнозних задач на рівні регіону. До комбінованих методів відносяться адаптивно-раціональні моделі, адаптивно-імітаційні моделі. У зв'язку із цим основою моделювання техніко-економічного розвитку повинна стати економіко-технологічна реальність, що розуміється в категоріях синергетичного підходу і включає нелінійні взаємозв'язки нерівноважних процесів оновлення капіталу, технологічних змін і соціально-економічного зростання у відкритих економічних системах.

Метод квазістатичних нерівноважних потенційних функцій [3], які для регіону виступають у максимізованих показниках валової доданої вартості (валовий регіональний продукт) і грошових доходів населення регіону. Застосування даного методу дає змогу описати їх нелінійну взаємодію з іншими показниками. Головна ідея нелінійної динаміки полягає у тому, що багато складних систем можуть бути описані за допомогою декількох змінних параметрів різного порядку. У найбільш важливих галузях просторових параметрів, де змінюється число або стійкість рішень, систему можна описувати за допомогою одних і тих же співвідношень. Це вимагає локального аналізу поведінки системи [4].

Апроксимально-комбіноторний метод декомпозиції та композиції систем дає змогу математично обґрунтовано здійснювати декомпозицію складної задачі проектування (планування) розвитку території на сукупність більш простих приватних задач із подальшим синтезом комплексного проекту. За допомогою цього методу здійснюються декомпозиція комплексної регіональної програми і подальший обґрунтований синтез отриманих рішень задач. Цей метод дає змогу виконати реальні проекти регіональних програм за умови багатокритеріальності і некоректності, при цьому обґрунтовано використовуються методи імітації та оптимізації.

Для кількісної оцінки рівня економічної безпеки можна використовувати також підхід, який передбачає:

1) вимірювання фактичного рівня розвитку адміністративно-територіальної одиниці (далі – території);

2) визначення рівнів безпеки в кожному окремо взятому році та групування територій за рівнем безпеки.

Виходячи з таких передумов, може бути розроблений комплекс відповідних економіко-математичних моделей. Припустимо, що є m адміністративно-територіальних одиниць (територіальних систем), які можна дослідити за допомогою системи показників x_1, x_2, ..., x_n, що утворюють множину J.

Тоді показники *i*-ої територіальної системи можна представити об'єктами P_i (x_{i1}, x_{i2}, …, xin), $j=\overline{1,m}$. Для оцінки рівня розвитку *i*-ої територіальної системи проведено оцінку міри близькості між такими об'єктами:

1) P_i (x_{i1}, x_{i2}, …, x_{in}) та P_0 (x_{01}, x_{02}, …, x_{0n}), $j=\overline{1,m}$ – ідеальним об'єктом у багатовимірному просторі, координати якого визначаються так:

$x^*_{0j} = x^*_{ij}$, якщо *j*-ий показник стимулює розвиток території, $j=\overline{1,n}$,

$x^*_{0j} = x^*_{ij}$, якщо *j*-ий показник стримує розвиток території, $j=\overline{1,n}$;

2) P_i ($x_{i1}, x_{i2}, \ldots, x_{in}$) та P_c ($x_{c1}, x_{c2}, \ldots, x_{cn}$) – об'єктом у багатовимірному просторі, координати якого відповідають значенням системи показників на середньообласному рівні;

3) P_i (x_{i1}, x_{i2}, …, x_{in}) та P_u (x_{u1}, x_{u2}, ..., x_{un}) – об'єктом у багатовимірному просторі, координати якого відповідають значенням системи показників на середньоукраїнському рівні [47].

Розрахунок регресивної моделі економічної безпеки регіонів можна здійснити шляхом розрахунку коефіцієнтів багатокомпонентних рівнянь – лінійного та гіперболічних із подальшим скороченням кількості незалежних змінних до трьох та аналізом показників, що розраховані. Для всіх без винятку збудованих ретроспективних рівнянь потрібна висока точність (коефіцієнт помноженої детермінації повинен дорівнювати одиниці).

Такі моделі, як адаптивна регресійна й адаптивної фільтрації, вимагають великого обсягу даних і попередніх прогнозних оцінок чинників. Прогнозування за допомогою матричних

предикторів використовується за обмежених обсягів інформації (за дуже коротких рядів спостережень), але прогноз не має достатнього статистичного обґрунтування. Моделі прогнозування за допомогою матричного предиктора з розділеними змінними дають змогу реалізувати багатоетапну схему регіональних прогнозних розрахунків, а багатовимірне адаптивно-імітаційне моделювання використовується під час розроблення багатоваріантних прогнозів взаємозалежних показників розвитку регіону.

Покрокова процедура здійснюється як послідовне включення змінних у модель. При цьому використовується традиційна статистика – *t*-критерій для перевірки рівності нулю приватного коефіцієнта кореляції. Квадрат цього критерію має розподіл Фішера. Вибір першої змінної для включення в модель здійснюється для чинника x_i, i=1,2,...n, який має найбільший за абсолютною величиною коефіцієнт парної кореляції $k_{(y, x_i)}$ із відгуком у. При цьому процедура включення виконується, якщо справедлива нерівність для послідовного критерію Фішера: $F > F_o$, де F_o – наперед задане порогове значення. Процес розширення кількості змінних моделі повторюється багато разів, поки статистична значущість включення чергової ознаки за критерієм Фішера на кожному кроці перевищує заданий поріг F_o. Після чергового розширення моделі аналізується взаємна корельованість відібраних змінних, і якщо їх взаємозв'язок істотнаий, то зайві чинники, що вносять найменший внесок, уважаються неістотними. Точніше, неістотними вважаються ті змінні, для яких обчислене значення приватного критерію Фішера менше F_o. Така інформаційна економіко-математична модель визначається найбільш логічною і такою, що відповідає задачі оцінити рівень економічної безпеки регіону.

Висновки з даного дослідження. Основна спрямованість у конструюванні адекватної системи моделей ефективного зростання соціально-економічної системи регіону вбачається в розробленні системи гібридних спеціалізованих динамічних моделей, що поєднують постановку завдань різних теорій. Сучасна методологія економічних досліджень регіонального комплексу повинна включати як свій найважливіший інструмент – систему економіко-математичних моделей, засобів їх програмної реалізації, так і періодично поповнювані банки даних, забезпечуючи багатоваріантні прогнозні розрахунки по альтернативних діях, що впливають на еволюційне зростання економіки як основи економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Ткач В.О. Економічна безпека регіону як складова економічної безпеки держави. *Вісник Дніпропетровського університету*. *Серія «Економіка».* 2015. Вип. 4(1). С. 113–120.
2. Варналій З. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України. URL: http://www.rnbo.gov.ua/news /25.html (дата звернення: 20.06.2019).
3. Музиченко А.С. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК. *Економіка АПК.* 2017. № 11. С. 38–43.
4. Про основи національної безпеки України : *Закон України* від 19.06.2003 № 964-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (дата звернення: 19.06.2019).
5. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Москва : КАНОН-пресс, 1998. 416 с.
6. Корнійчук Л.Я. Історія економічних учень. URL: http://library.if.ua/book/87/6134.html (дата звернення: 01.07.2019).
7. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку Київ : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2016. 48 с.
8. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. Москва : ИТРК, 2017. 408 с.
9. Ермошенко Н.Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово-кретитной сфере . *Экономика Украины.* 1999. № 1. С. 4–12.
10. Афонцев С.А. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 10. С. 30–39.
11. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования. *Вопросы экономики*. 1996. № 5. С. 78–89.
12. Павловський М.А. Засади національної безпеки Україні на перехідному етапі. *Голос України*. 1997. 3 квітня.
13. Система економічної безпеки держави : монографія / за заг. ред. А.І. Сухорукова. Київ : Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України, 2017. 685 с.

References:

1. Tkach V.O. (2015). Ekonomichna bezpeka rehionu yak skladova ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Economic security of the region as a component of economic security of the state]. Dnipropetrovsk, pp. 113–120. (in Ukrainian)

2. Varnaliy Z. (2016). Problemy ta shlyakhy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Problems and ways of economic security of Ukraine]. URL: http://www.rnbo.gov.ua/news /25.html. (date of treatment: 20.06.2019).
3. Muzychenko A.S. (2017). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm stymulyuvannya innovatsiynoyi diyalnosti v APK [Organizational and economic mechanism of stimulation of innovation activity in agroindustrial complex] . Kyiv, pp. 38–43. (in Ukrainian)
4. "Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny" (2003). [On the Fundamentals of National Security of Ukraine]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (date of treatment: 19.06.2019).
5. Russo Zh.Zh. (1998). Ob obshchestvennom dohovore [About a public contract]. Moskov : «KANON-press», 416 p. (in Russian)
6. Korniychuk L.Ya. (2014). Istoriya ekonomichnykh uchen [History of Economic Studies]. URL: http://library.if.ua/ book/ 87/6134.html (date of treatment: 01.07.2019).
7. Vlasyuk O.S. (2016). Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [The theory and practice of economic security in the system of science of economics]. Kyiv, 48 p. (in Ukrainian)
8. Ruzvelt F.D. (2017). Besedy u kamyna [Conversations at the fireplace]. Moskov : YTRK, 408 p. (in Russian)
9. Ermoshenko N.N. (1999). Opredelenye uhrozy natsyonalnym ynteresam v fynansovo-kretytnoy sfere [Definition of a threat to national interests in the financial and credit sphere]. Kyiv : Ekonomyka Ukrayny, pp. 4–12. (in Ukrainian)
10. Afontsev S.A. (2016). Natsyonalnaya ekonomycheskaya bezopasnost: na puty k teoretycheskomu konsensusu [National Economic Security: Towards a Theoretical Consensus]. Kyiv, pp. 30–39. (in Ukrainian)
11. Tatarkyn A. (1996). Ekonomycheskaya bezopasnost kak obekt rehionalnoho yssledovanyya [Economic security as the object of regional research]. Kyiv, pp. 78–89. (in Ukrainian)
12. Pavlovskyy M.A. (1997). Zasady natsionalnoyi bezpeky Ukrayini na perekhidnomu etapi [Principles of National Security of Ukraine at the Transitional Stage]. Kyiv : Holos Ukrayiny. (in Ukrainian)
13. Sukhorukova A.I. (2017). Systema ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [System of economic security of the state] . Kyiv : VD «Stylos», p. 685. (in Ukrainian)

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 33.332

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-21

Новаковська І.О.
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри землеустрою та кадастру
Національного авіаційного університету
Скрипник Л.Р.
аспірант
Інституту агроекології і природокористування
Національної академії аграрних наук України

Novakovska Iryna
National Aviation University
Skrypnyk Liliia
Institute of Agroecology and Environmental Management of the
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АВІАЦІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

IMPROVEMENT WAYS OF LEGISLATION AVIATION LAND USE

У статті розглянуто сучасну нормативно-правову базу у сфері авіаційного землекористування України. У результаті вивчення та детального аналізу законодавчого забезпечення землекористування авіаційного транспорту потрібно зазначити, що попри той факт, що положення основоположних нормативних актів повинні бути взаємоузгоджені та врегульовані, оскільки відповідають за одну і ту ж саму сферу діяльності, непоодинокими є випадки, коли одне й те саме поняття регламентується із різних поглядів. Серйозною проблемою залишається сучасне регулювання приаеродромної території, правовий режим використання якої є основою для здійснення раціонального, екологобезпечного, економічно ефективного землекористування. Особливої уваги та досліджень потребує система екологобезпечного землекористування авіаційного транспорту. Запропоновано напрями вдосконалення законодавчого забезпечення авіаційного землекористування.

Ключові слова: авіаційний транспорт, повітряний простір, землекористування, законодавча база, приаеродромна територія, земельний кадастр.

В статье рассмотрена современная нормативно-правовая база в сфере авиационного землепользования Украины. В результате изучения и детального анализа законодательного обеспечения землепользования авиационного транспорта следует отметить, что, несмотря на тот факт, что положение основных нормативных актов должны быть урегулированы, поскольку отвечают за одну и ту же сферу деятельности, нередки случаи, когда одно и то же понятие регламентируется с различной точки зрения. Серьезной проблемой остается современное регулирование приаэродромной территории, правовой режим использования которой является основой для осуществления рационального, экологически безопасного, экономически эффективного землепользования. Особого внимания и исследований требует система экологобезопасного землепользования авиационного транспорта. Предложены направления по совершенствованию нормативного обеспечения авиационного землепользования.

Ключевые слова: авиационный транспорт, воздушное пространство, землепользования, законодательная база, приаэродромная территория, земельный кадастр.

The article has considered the modern regulatory framework in the field of aviation land use of Ukraine. As a result of the study and detailed analysis of the legislative support of land use of aviation transport, it should be noted that despite the fact that the provisions of the basic regulations must be mutually harmonized and regulated, since they are responsible for the same field of activity, there are often cases

when the same the concept is regulated from a different point of view, which causes conflicts of law. In particular, there is still no single concept as to the name of transport lands in the aviation industry. A serious problem remains the modern regulation of the airport area, the legal regime of which is the basis for the implementation of rational, environmentally friendly, cost-effective land use within the region where the airport is located. As of 2015, Annex 15 to the ICAO Convention has entered into force, according to which states whose airports (airports) are constantly receiving flights by international airlines must have clear digital data of the airport areas to be entered in the state registers. One should also take into account the fact that the State Target Program for the Development of Airports for the period up to 2023 defines the concepts of 10 airports to which the terms of Annex 15 of the ICAO Convention will apply. Today, only the Boryspil MA is digitized in Ukraine, and then only "district 2 - airfield". Improvement of the basic legislative acts in the field of land use of aviation transport include the following: regulation of the system of classification of lands of aviation transport and their delimitation; normative and legal consolidation of directions of the policy of ecologically safe land use; identification of land use restrictions, creation of their digital base and display in the State Land Cadastre. It is obvious that the legal differences of codes, laws and regulations must be resolved by amending the article presented, since ignoring the current situation may lead to a reduction in air traffic, which in turn may cause the loss of international economic and transport links.

Key words: aviation, airspace, land use, legislative base, territory around the aerodrome, land cadastre.

Постановка проблеми. Сучасна нормативно-правова база у сфері авіаційного землекористування України недостатньо врегульована та знаходиться на шляху інтеграції до законодавства Європейського Союзу. Наявна регулятивна база не відображає повною мірою сучасні засади управління, норми та правила функціонування, а таке поняття, як «землекористування авіаційного транспорту» взагалі не розглядається у Повітряному кодексі України. Однак саме земельно-ресурсний потенціал є територіальним базисом для будь-якої господарської діяльності, тим більше що авіація поєднує використання як земельного, так і повітряного простору, що є досить специфічною взаємодією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням наукового потенціалу щодо розроблення шляхів упровадження та вдосконалення процесів екологобезпечного, нормативно-врегульованого землекористування та розвитку транспортної інфраструктури присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних учених: Л.Я. Новаковського [7], І.О. Новаковської [6; 16], М.П. Стецюка [15], Й.М. Дороша [1], К.В. Марінцевої [5], Н.В. Бондарчук [2], Milan Janic [17].

Формулювання цілей статті (постановка проблеми). Метою дослідження є виокремлення проблем у сфері нормативного регулювання землекористування авіаційного транспорту та внесення пропозицій щодо вдосконалення основоположних законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основоположними нормативними документами, які регулюють використання земельних ділянок для розміщення та експлуатації будівель і споруд авіаційного транспорту, є: Земельний кодекс України, Повітряний кодекс України, закони України «Про транспорт», «Про Державний земельний кадастр» та Державні будівельні норми.

У результаті вивчення та детального аналізу законодавчого забезпечення землекористування авіаційного транспорту потрібно зазначити, що попри той факт, що положення даних нормативних актів повинні бути взаємоузгоджені та врегульовані, оскільки відповідають за одну і ту ж саму сферу діяльності, непоодинокими є випадки, коли одне й те саме поняття регламентується з різних поглядів, що спричинює колізійність правових норм. Зокрема, досі відсутнє єдине поняття щодо назви земель транспорту в авіаційній галузі. Про це свідчать положення Земельного кодексу України, Повітряного кодексу України та Закону України «Про транспорт», в яких одна стаття визначає поняття «землі авіаційного транспорту», а інша – «землі повітряного транспорту». При цьому один і той самий нормативно-правовий акт містить як одну, так і іншу назву.

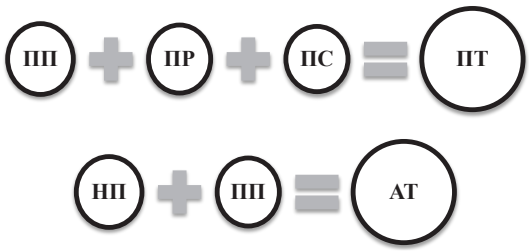

Рис. 1. Основні елементи, які розкривають суть понять «повітряний транспорт» та «авіаційний транспорт»

Аналізуючи поняття «повітряний транспорт» (ПТ), слід зазначити, що він за своєю сутністю асоціює лише «повітряний простір» (ПП), «повітряний рух» (ПР), «повітряне судно» (ПС). Своєю чергою, поняття «авіаційний транспорт» (АТ) поєднує два складника: наземний простір (НП) та повітряний простір (ПП), які апріорі є взаємопов'язними елементами однієї системи. Адже постійною непохитною істиною є й

буде залишатися земля як основний та єдиний територіальний базис для будь-якої діяльності. У Повітряному кодексі України вказується, що «центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері транспорту, визначає пріоритетні напрями та здійснює заходи щодо формування державної політики у сфері авіаційного транспорту та використання повітряного простору України і забезпечує нормативно-правове регулювання відповідно до ст. 11 цього Кодексу» (ст. 4, ч. 5, абз. 5) [8]. Однак термін у сфері «авіаційного транспорту» у цьому контексті стосується лише формування державної політики. У ст. 1 Закону «Про транспорт» «Визначення термінів» поняття «землі авіаційного транспорту» відсутнє [14]. Його немає і в інших статтях Закону, тому доцільно узгодити цей проблемний пункт шляхом зміни терміна «землі повітряного транспорту» на термін «землі авіаційного транспорту». Вказане необхідно відобразити у Земельному кодексі України (ст. 83 ч. 4 п. «б»; 84 ч. 4 п. «б») [3] та Повітряному кодексі України (ст. 1 п. 101; 4 ч. 5 абз. 5) [8].

Метою функціонування Повітряного кодексу України є встановлення правових основ діяльності в галузі авіації. Даний нормативно-правовий акт регламентує принципи державного регулювання діяльності в галузі авіації та використання простору України. При цьому кодекс гарантує безпеку авіації та представляє інтереси держави у забезпеченні національної безпеки, а також соціально-економічних потреб у повітряних перевезеннях й авіаційних роботах.

Попри вище перераховані принципи та цілі Повітряний кодекс України не повинен регламентувати питання землекористування авіаційного транспорту. Саме тому зі ст. 1 Повітряного кодексу України слід виключити п. 45, яким визначається поняття «землі аеропортів (аеродромів)» [8], адже даний нормативно-правовий акт містить неправомірні відомості стосовно підкатегорії земель аеропортів (аеродромів), якої взагалі не існує. Цей факт пояснюється тим, що Державний земельний кадастр не містить інформації про землі аеропортів (аеродромів).

Також слід зазначити, що у Повітряному кодексі України взагалі відсутня класифікація об'єктів, які входять до складу земель авіаційного транспорту. Хоча для забезпечення здійснення раціональної, правомірної діяльності авіаційного транспорту така класифікація є необхідною. Тому замість ст. 74 «Землі аеропортів (аеродромів)» [8], яка містить положення щодо неіснуючої підкатегорії земель аеропорту (аеродрому), слід викласти положення щодо земель авіаційного транспорту Земельного кодексу України, які містить ст. 72 [3].

Серйозною проблемою залишається сучасне регулювання приаеродромної території, правовий режим використання якої є основою для здійснення раціонального, екологобезпечного, економічно ефективного землекористування в межах регіону, де розташовується аеропорт. У ст. 72 ч. 2 «Землі авіаційного транспорту» Земельного кодексу України визначено, що на приаеродромній території відповідно до закону запроваджується особливий режим використання земель [3]. При цьому ст. 1 (п. 84) та ст. 69 Повітряного кодексу України містять визначення та статус приаеродромної території, а також обмеження щодо будівництва на ній. За п. 84 ст. 1 цього Кодексу приаеродромна територія – це обмежена регламентованими розмірами місцевість навколо зареєстрованого згідно зі встановленим порядком аеродрому (вертодрому) або постійного злітно-посадкового майданчика, до якої встановлено спеціальні вимоги до розташування різних об'єктів, а їх висота контролюється з урахуванням умов безпеки маневрування, зльоту та заходу на посадку повітряних суден [8].

На відміну від ст. 72 Земельного кодексу України [3] приаеродромна територія за ст. 1 п. 84 Повітряного кодексу України встановлюється додатково для вертодрому, а також для постійного злітно-посадкового майданчика [8]. Спеціальні вимоги ст. 1 п. 84 стосуються розташування лише різних об'єктів та їх висот. Ніякого особливого режиму використання земель на приаеродромній території, як цього вимагає Земельний кодекс України, ст. 72, ч. 2, п. 84 ст. 1 Повітряного кодексу України не запроваджує.

Очевидним є той факт, що правові розбіжності двох кодексів повинні бути урегульовані шляхом внесення відповідних змін.

Удосконалення вимагає й низка норм ст. 69 Повітряного кодексу України, особливо окремі декларативні положення, правила особливого режиму використання земель, інтеграції з прилеглою транспортною інфраструктурою, збереження відкритого простору, зокрема забезпечення зонування приаеродромної території.

Україна є членом ІСАО, тому дотримання та виконання всіх вимог нормативно-правових документів Конвенції щодо організації авіаційної діяльності, зокрема ефективне, правомірне прогнозування і планування просторового розвитку, є обов'язковою умовою для збереження цілісності природних екосистем не лише в межах нашої держави, а й у світовому масштабі. До того ж дотримання та виконання цих вимог сприяє економічному зростанню й розвитку інфраструктури.

Із 2015 р. набув чинності Додаток 15 до Конвенції ІСАО, відповідно до якого держави, аеропорти (аеродроми) яких постійно приймають

рейси міжнародних авіаліній, повинні мати чіткі цифрові дані приаеродромних територій, що мають бути внесені до державних реєстрів [4]. Якщо говорити про Україну, то це буде Державний земельний кадастр. Основна мета цієї вимоги – забезпечення безпеки польотів унаслідок використання більш точної аеронавігаційної інформації та здійснення моніторингу навколишнього природного середовища.

Потрібно взяти до уваги і той факт, що у Державній цільовій програмі розвитку аеропортів на період до 2023 р. визначено понад 10 аеропортів, на які поширюватимуться умови Додатку 15 Конвенції ІСАО [10].

Україна не єдина держава, яка не має відповідних оцифрованих та опрацьованих даних по приаеродромних територіях. Саме тому ІСАО, оцінюючи зростаючу кількість авіаперевезень та з міркувань безпеки, зобов'язала світ оцифрувати приаеродромні території та висотні перешкоди, а також регулярно оновлювати й актуалізовувати створені бази даних. Сьогодні в Україні оцифрований лише МА «Бориспіль», та й то лише «район 2 – приаеродромна територія».

Із часу прийняття Додатку 15 Конвенції ІСАО минуло вже багато часу, тому рішення щодо проведення оцифрування українських аеропортів потрібно приймати вже сьогодні, адже організація з безпеки в аеронавігації «Євроконтроль» може будь-якої миті і для будь-якого аеропорту обмежити польоти, що призведе до втрати транспортних і економічних зв'язків із країнами світу. Щоб провести оцифрування українських аеропортів, Міністерство інфраструктури України, Державна авіаційна служба та «Украероруx» повинні врегулювати проектні, технічні та організаційні заходи.

Інші питання землекористування в межах приаеродромної території залишаються поза увагою погоджуючих структур. Виняток становить лише діяльність, що сприяє скупчення птахів. Складно пояснити, чому, наприклад, згідно зі ст. 69 Повітряного кодексу України «висадка та вирощування дерев або зелених насаджень» відноситься до діяльності, яка може вплинути на безпеку авіації та створити перешкоди для наземних засобів зв'язку, навігації та спостереження. Якщо дерева або гілки дерев заважають установленню засобів зв'язку, навігації та спостереження (ч. 8 ст. 69), незрозуміло, на підставі яких правових норм експлуатант аеродрому має право вимагати їх усунення. Чому вимоги щодо обмеження та обліку перешкод на земельних ділянках, які не надані у користування авіаційним підприємствам, повинні встановлюватися авіаційними правилами [8].

У ч. 4 ст. 69 Повітряного кодексу України вказується, що інформація про розміри приаеродромної території доводиться експлуатантом аеродрому до відома відповідних органів місцевого самоврядування, на території здійснення повноважень яких знаходиться земельна ділянка. Однак ділянка може перебувати у державній власності або належати на праві приватної власності юридичним особам чи громадянам. Про те, що ця ділянка відноситься до приаеродромної території, експлуатант в обов'язковому порядку повинен повідомляти її власнику, постійному користувачу або орендареві [8].

Не може експлуатант аеродрому або провайдер за згодою органів місцевого самоврядування встановлювати на приаеродромній території та за її межами засоби зв'язку, навігації, спостереження, світлотехнічні засоби, прокладати інженерні мережі (ч. 6 ст. 69 Повітряного кодексу України) [8]. Такі дії можуть проводитися лише на праві земельного сервітуту, безпосередніми учасниками якого будуть землевласники або землекористувачі (ст. 98 Земельного кодексу України) [3].

Необхідність відшкодування заподіяної шкоди повинна передбачатися не лише власникові або експлуатантові аерордрому, експлуатантові повітряного судна, а й власникам землі та землекористувачам, ділянки яких розташовані на приаеродромній території (ч. 11 ст. 69 Повітряного кодексу України) [8].

Актуальним завданням є внесення змін щодо обмежень у авіаційному землекористуванні до Державного земельного кадастру. Згідно з положеннями ст. 10 Закону України «Про Державний земельний кадастр», об'єктами кадастру є: землі в межах державного кордону України; землі в межах адміністративно-територіальних одиниць; обмеження у використанні земель; земельні ділянки [9].

Приаеродромну територію слід розглядати як сукупність земель і земельних ділянок, що мають встановлені, згідно з чинним законодавством, обмеження землекористування, особливий режим використання та забудови земельних ділянок. Домінуючим фактором, згідно з Порядком погодження місця розташування і висоти об'єктів на приаеродромних територій та об'єктів, діяльність яких може вплинути на безпеку польотів та режиму засобів зв'язку, навігації та спостереження, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 954 (зі змінами), для визначення конфігурації та площі приаеродромної території є коло з радіусом до 50 км відносно контрольної точки аеродрому, а також висотність об'єктів забудови – 45 і більше метрів. Для аеродромів класів Д, Е та некласифікованих, вертодромів і постійних злітно-посадкових майданчиків коло приаеродромної території повинен мати радіус відповідно 25; 12; 2,5 км [13].

Таблиця 1

Обмеження землекористування приаеродромної території (Постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 954 (зі змінами) [13] (ч. 9, ст. 69 Повітряного кодексу України) [8]

Заборонені зони на відстані 15 км від меж аеродрому	Заборонені об'єкти, які не можна розташовувати у смугах повітряних підходів до аеродромів
• зони житлово-цивільного, культурно-побутового та промислового будівництва; • зони відкритого складування харчових відходів; • зони розміщення звалищ; • зони розташування або розбудови споруд, які сприяють масовому скупченню птахів	• об'єкти, у яких може одночасно перебувати значна кількість людей; • об'єкти підвищеної небезпеки, зокрема розташування високовольтних повітряних ліній електропередачі

Згідно з Повітряним кодексом України (ст. 69), інформація про приаеродромну територію повинна доводитися до відома відповідних органів місцевого самоврядування, на території яких знаходиться земельна ділянка, що належить до приаеродромної території [8]. Однак приаеродромна територія не відображається у відповідній містобудівній та землевпорядній документації, як це здійснюється щодо інших встановлених обмежень у землекористуванні згідно з нормами законів України «Про Державний земельний кадастр», «Про землеустрій». Відомості про обмеження у використанні земель вносяться до Державного земельного кадастру саме на підставі схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань, проектів землеустрою, технічної документації із землеустрою та іншої документації із землеустрою (ч. 5 ст. 21 Закону України «Про Державний земельний кадастр») [9].

Оскільки приаеродромна територія повинна мати особливий режим використання земель, у Переліку обмежень щодо використання земельних ділянок, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051 (зі змінами), код 04 «Зона обмеженого режиму використання» слід доповнити кодом 04.04. – «Зона особливого використання земель навколо аеродромів (вертодромів, постійних злітно-посадкових майданчиків)» – приаеродромна територія» [12].

Потрібно внести зміни до Закону України «Про Державний земельний кадастр», доповнивши ч. 5 ст. 21 абз. 2 [9], в якому зазначити, що відомості про обмеження у використанні земель приаеродромних територій вносяться до кадастру на підставі Програм управління землекористуванням цих територій та матеріалів геодезичних робіт з обстеження приаеродромних територій, аеродромів, виконаних на замовлення експлуатантів аеродромів (табл. 1, рис. 2).

Переважаюча більшість обмежень у використанні земель приаеродромних територій пов'язана зі встановленням охоронних зон та зон санітарної охорони (рис. 2).

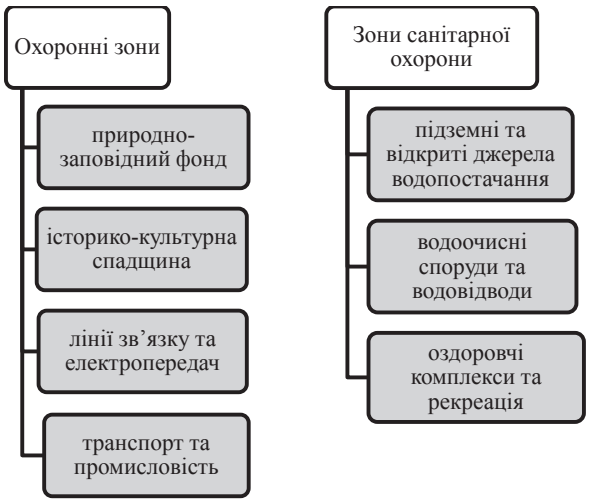

Рис. 2. Розмежування об'єктів, навколо (уздовж) яких установлюються охоронні зони та зони санітарної охорони

Висновки з даного дослідження. Вдосконалення нормативно-правового регулювання землекористування авіаційного транспорту слід проводити за напрямами його адаптації до стандартів Європейського Союзу. Такі напрями розвитку створюють умови для співробітництва та впровадження досвіду політики ЄС. Верховною Радою України ще в 2004 р. був прийнятий Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Однак вагомих змін досі не відбулося, а сам нормативно-правовий акт потребує актуалізації.

До основних напрямів удосконалення основоположних законодавчих актів у галузі землекористування авіаційного транспорту належать такі:

- урегулювання системи класифікації земель авіаційного транспорту та їх розмежування;
- нормативно-правове закріплення напрямів політики екологобезпечного землекористування;
- ідентифікація обмежень землекористування, створення їх цифрової бази та відображення у Державному земельному кадастрі.

Список використаних джерел:

1. Актуальні питання оцінки земель у полі зору землевпорядників. URL: https://nubip.edu.ua/node/29069
2. Бондарчук Н.В. Правовий режим земель авіаційного транспорту України : дис. … канд. юр. наук : 12.00.06. Київ, 2011. 181 с. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3861/1/Bondarchuk_2011_181.pdf
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Законодавство України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14
4. Конвенція (Чиказька) про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 995–933. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (дата звернення: 08.08.2019).
5. Марінцева К.В. Наукові основи та методи забезпечення ефективного функціонування авіатранспортних систем : монографія. Київ : НАУ, 2014. 504 с.
6. Новаковська І.О. Економіка землекористування : навчальний посібник. Київ : Аграр. наука, 2018. 400 с.
7. Новаковський Л.Я., Олещенко М.А. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування. Київ : Урожай, 2007. 276 с.
8. Повітряний кодекс України, ред. від 18 грудня 2011 р. № 2059-VIII. *Законодавство України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17
9. Державний земельний кадастр : Закон України від 01.01.2019 № 2498-VIII-ВР. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17 (дата звернення: 09.08.2019).
10. Про затвердження Державної цільової програми розвитку аеропортів на період до 2023 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 126-2016-п-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2016-%D0%BF (дата звернення: 07.08.2019).
11. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 04.11.2018 № 2581-VII-ВР. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15 (дата звернення: 06.08.2019).
12. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF (дата звернення: 08.08.2019).
13. Про затвердження Положення про використання повітряного простору України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 954. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954-2017-%D0%BF (дата звернення: 08.08.2019).
14. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 № 232/94-ВР. *Законодавство України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 08.08.2019).
15. Стецюк М.П., Скрипник Л.Р. Управлінські пріоритети використання земельних ресурсів у контексті функціонування аеропортів та їх інфраструктури. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2018. № 2. С 33–44.
16. Novakovska I., Skrypnyk L. The Land Use Of Aviation Transport in Ukraine: Contemporary Status and Development Strategy. Vykorystannya aviatsiynoho transportu v ukrayini: suchasnyy stan ta rozvytok stratehiyi. *Innovative Economics and Management*. 2018. № 5(3). P. 62–71.
17. Janic M. Analyzing, modeling, and assessing the performances of land use by airports. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15568318.2015.1104566 (accessed: 05 August 2019).

References:

1. Aktual'ni pytannya otsinky zemel' u poli zoru zemlevporyadnykiv [Topical issues of land valuation in the field of view of land managers]. Available at: http://med-gen.ru/docs/differentialdiagnostics.pdf (accessed 11 August 2019).
2. Bondarchuk N.V. (2011). Pravovyy rezhym zemel' aviatsiynoho transportu Ukrayiny [Legal regime of lands of aviation transport of Ukraine] (PhD Thesis). Kiyv : NAS of Ukraine Institute of State and Law. Available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3861/1/Bondarchuk_2011_181.pdf
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002). Land code of Ukraine: Ukrainian Government Publishing Service.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1944). The 1944 Convention (Chicago) on International Civil Aviation: Ukrainian Government Publishing Service.
5. Marintseva K.V. (2014). Naukovi osnovy ta metody zabezpechennya efektyvnoho funktsionuvannya aviatransportnykh system [Scientific bases and methods of ensuring the effective functioning of air transport systems]. Kiyv : NAU. (in Ukrainian)
6. Novakovskaya I.O. (2018). Ekonomika zemlekorystuvannya [Land Economics]. Kiyv : Agrarian. Science. (in Ukrainian)
7. Novakovsky L.Ya., Oleshchenko M.A. (2007). Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho zemlekorystuvannya [Socio-economic problems of modern land use]. Kiyv : Harvest. (in Ukrainian)
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Air code of Ukraine: Ukrainian Government Publishing Service.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Law of Ukraine. About the State Land Cadastre: Ukrainian Government Publishing Service.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Law of Ukraine. On approval of the National Target Program for Airport Development for the Period up to 2023: Ukrainian Government Publishing Service.
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004). Law of Ukraine. About the National Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Law of the European Union: Ukrainian Government Publishing Service.
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Law of Ukraine. On approval of the Procedure for keeping the State Land Cadastre: Ukrainian Government Publishing Service.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017). Law of Ukraine. On approval of the Regulation on the use of Ukrainian airspace: Ukrainian Government Publishing Service.
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994). Law of Ukraine. About transport: Ukrainian Government Publishing Service.
15. Stetsyuk M. and Skrypnyk L. (2018). Management priorities for land use in the context of the operation of airports and their infrastructure [Upravlins'ki priorytety vykorystannya zemel'nykh resursiv u konteksti funktsionuvannya aeroportiv ta yikh infrastruktury]. Land management, cadaster, and monitoring, 2, 33–40. (in Ukrainian)
16. Iryna Novakovska, Liliia Skrypnyk (2018). "The Land Use Of Aviation Transport in Ukraine: Contemporary Status and Development Strategy" ["Vykorystannya aviatsiynoho transportu v Ukrayini: suchasnyy stan ta rozvytok stratehiyi"]. Innovative Economics and Management. 2018. № 5-3. 62–71.
17. Janic M. (2016). Analyzing, modeling, and assessing the performances of land use by airports. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15568318.2015.1104566 (accessed: 05 August 2019).

УДК 339.7

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-22

Благун І.І.
кандидат економічних наук,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Blahun Ivan
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ РИНКАМИ АКЦІЙ: ПРОГНОЗУВАННЯ НА ОСНОВІ ФОНДОВИХ ІНДЕКСІВ

INTERDEPENDENCIES AMONG STOCK MARKETS: PREDICTING ON THE BASIS OF STOCK INDICES

У статті представлено результати дослідження взаємозв'язків між ринками акцій на основі фондових індексів світових бірж та українського фондового індексу ПФТС. Метою статті є підтвердження гіпотези, що український ринок акцій знаходиться під впливом динаміки світових ринків акцій та з'ясування динамічного впливу. Для дослідження використано часові ряди біржових індексів Standard & Poor's Global Ratings, NIKKEI 225, FTSE, DAX, WIG та PFTS. Для вирішення поставленої мети в роботі застосовано модель векторних авторегресій – VAR-модель, яка використовується для прогнозування поведінки взаємопов'язаних часових рядів, а також для побудови функції відповіді на імпульс. При цьому змінні взяті з лагом в один і два періоди. Інформаційною базою дослідження стали часові ряди міжнародних індексів за період із 2010 по грудень 2017 р. Загалом, проведені дослідження показують, що ситуація на американській біржі має найсильніший вплив на ситуацію на інших біржах, тому суттєву роль у цьому разі відіграє величина біржі. Результати досліджень дають змогу зробити висновок, що американські (S&P 500), японські (NIKKEI) та англійські (FTSE) ринки коінтегровані. Беручи до уваги значення результатів досліджень для оцінки ризику, можна стверджувати, що прибутки від диверсифікації інвестицій між аналізованими ринками значно обмежені.

Ключові слова: фондовий ринок, фондовий індекс, VAR-модель, ПФТС, біржа, інтеграція.

В статье представлены результаты исследования взаимосвязей между рынками акций на основе фондовых индексов мировых бирж и украинского фондового индекса ПФТС. Целью статьи является подтверждение гипотезы, что украинский рынок акций находится под влиянием динамики мировых рынков акций и выяснение их динамического воздействия. Для исследования использованы временные ряды индексов Standard & Poor's Global Ratings, NIKKEI 225, FTSE, DAX, WIG и PFTS. Для решения поставленной цели в работе применена модель векторных авторегресий – VAR-модель, которая используется для прогнозирования поведения взаимосвязанных временных рядов, а также для построения функции ответа на импульс. При этом переменные взяты с лагом в один и два периода. Информационной базой исследования стали временные ряды международных индексов за период с 2010 по декабрь 2017 г. В целом проведенные исследования показывают, что ситуация на американской бирже имеет сильное влияние на ситуацию на остальных биржах, поэтому существенную роль в данном случае играет величина биржи. Результаты исследований позволяют сделать вывод, что американские (S & P 500), японские (NIKKEI) и английские (FTSE) рынки коинтегрированы. Принимая во внимание значение результатов исследований для оценки риска, можно утверждать, что доходы от диверсификации инвестиций между рассматриваемыми рынками значительно ограничены.

Ключевые слова: фондовый рынок, фондовый индекс, VAR-модель, ПФТС, биржа, интеграция.

The modern stage of development of global financial markets and their stock segment is characterized by the growth of integration processes. The influence of global stock markets extends far beyond a single country; therefore, it is necessary to identify interdependencies not only among developed stock markets but also among developed and developing ones, especially in small open economies which are only just emerging. The article presents research findings on interdependencies among stock markets

on the basis of global stock market indices and the Ukrainian PFTS index. The research involves the time series of stock indices provided by Standard & Poor's Global Ratings, NIKKEI 225, FTSE, DAX, WIG and PFTS. The author argues for the advantages of using the PFTS index to model interdependencies, considering its supreme explanatory value and the scope of operations conducted at the PFTS stock market. The analysis of correlations among stock index values performed with the use of the Pearson correlation coefficient indicates rather strong connections between all the indices, except for PFTS index. Overall, the index values of European stock markets indicate powerful or very strong connections. In order to accomplish the research objectives, the author uses the vector autoregression model (the VAR-model), with variables lagged by one or two periods. The research is based on a corpus of time series data for international stock market indices from 2010 to December 2017. The research findings show that the US stock market has the strongest influence on the rest of the stock markets, which is why the size of a stock market is essential in this respect. Student's t-statistic in the VAR-model shows that the current increases in stock indices are most likely caused by rises in the S&P 500 lagged by one period, while the increases in the index values for NIKKEI 225, FTSE 250 and DAX largely depend on their own rises lagged by one period. The Ukrainian stock market is equally strongly influenced by European stock markets. The research findings will further be used to identify the impact of Ukrainian and international stock markets on Ukraine's financial stability.

Key words: stock market, stock indices, stock exchange, PFTS, VAR-model, integration.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світових фінансових ринків та їх фондового сегменту характеризується зростанням інтеграційних процесів, причому це відбувається і на рівні високорозвинених фондових ринків, і на рівні ринків, що розвиваються та лише формуються, і в територіальному просторі. «Під впливом загальної фінансіалізації світове фінансове співтовариство стало єдиною функціонально взаємозалежною монолітною системою, що спрямовує глобалізацію національних фондових ринків і постійний рух внутрішнього капіталу з метою отримання найбільшого приросту» [1]. Варто також зазначити, що стан фондових ринків має значний вплив на економічне зростання, зрозуміло, що це залежить від масштабу самого ринку. Водночас виникає питання, як представлено зв'язки між індексами світових бірж, чи можливо у їхній групі виокремити лідера, а отже, і найбільш незалежний індекс, який суттєво впливає на значення інших. Якщо брати до уваги капіталізацію бірж, тоді можна було б стверджувати, що американська біржа у питанні величини переважає над усіма разом узятими біржами, і саме вона повинна бути таким лідером. Однак попередні дослідження показали, що на індекси місцевих бірж у Європі мають потужніший вплив індекси більших європейських бірж. Таким чином, може виявитися так, що більші біржі поводяться незалежно одна від одної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині значно розширено дослідження в частині вивчення питання щодо інтеграції ринків капіталу та їхнього впливу на економічне зростання в країнах. Зокрема, у роботах О.-Р. Опрі, О. Стойка [2] було проаналізовано дані 28 країн Європейського Союзу за період із 2004 по 2016 р. та встановлено наявність причинно-наслідкового зв'язку між мобільністю капіталу та зростанням ВВП, а також із багатофакторною продуктивністю, між капіталізацією фондового ринку та зростанням ВВП. Базовим сегментом ринку капіталу є ринок акцій, а тому великого значення набуває існування взаємозв'язків між різними ринками. Дослідженню питання взаємної залежності ринків акцій через аналіз фондових індексів присвячено роботи науковців як економічно розвинених країн, так і країн із ринками, що розвиваються або ж знаходяться в стадії становлення. К. Йін, Ж. Ліу, П. Ліу вивчали взаємозв'язки між трендами 51 фондового індексу в чотирьох регіонах: американському, європейському, азіатсько-тихоокеанському та африканському за період 2005–2016 рр. [3]. Автори дійшли висновку, що фондові ринки зміцнюються після фінансової кризи та мають короткострокові зв'язки, але в довгостроковому періоді наявність зв'язків не завжди підтверджується. У роботі Р. Коноллі та А. Ванга досліджується зв'язки між розвиненими ринками США, Японії та Великобританії [4]. У роботі Дж. Капорале, Л. Джіл-Алана та К. Ю [5] досліджуються зв'язки між фондовими індексами країн, що є членами Асоціації держав Південно-Східної Азії, Китаєм та США за період із 2002 по 2018 р., та в результаті встановлено, що між фондовими індексами цих країн існує довга пам'ять, але криза 2015 р. китайського фондового ринку суттєво послабила ці зв'язки. С. Паламай, М. Калайвані, С. Девакумар розглядали інтеграцію фондових ринків країн Азії та Тихого океану, що розвиваються, – Індії, Малайзії, Гонконгу, Сінгапуру, Південної Кореї, Тайваню, Японії, Китаю та Індонезії. Дослідження показали, що існують тісні кореляційні довгострокові зв'язки між цими ринками, особливо через арбітраж [6]. Дослідження зв'язків між ринками Південної та Центральної Америки (Аргентини, Бразилії,

Чилі, Колумбії, Коста Ріки, Перу та Венесуели) здійснено А. Пандою та С. Нандою [7] і встановлено, що між ринками Перу, Чилі та Венесуели існують тісні зв'язки, але між ринками інших країн вибірки вони відсутні.

Серед вітчизняних науковців варто виокремити праці Л. Долінського та К. Ніколаєнка, які вивчали наявність залежності між індексами вітчизняних фондових бірж та індексами світових фондових бірж із використанням кореляційно-регресійного аналізу [8]. Вони встановили, що вітчизняні фондові індекси вирізнялися високою волатильністю та мали певну залежність від світових фондових індексів. Водночас учені зазначили, що в окремих випадках важко зробити висновок про наявність чи відсутність залежності, оскільки отримані результати свідчать про відсутність саме лінійної залежності, а отже, варто використати інші економіко-математичні методи дослідження. У роботі О.О. Захаркіна, Л.С. Захаркіної та К.Ю. Шамкало [9] проводиться порівняльний аналіз волатильності вітчизняного та американського фондових ринків на різних горизонтах інвестування – від одного місяця до п'яти років із використанням експоненціальної ковзної середньої та послідовним її зміщенням із лагом в один місяць. Автори дійшли аналогічного висновку, що вітчизняний фондовий ринок характеризується високим ступенем волатильності, а отже, є більш ризикованим та привабливим для інвесторів, що притримуються політики агресивного інвестування.

Варто зазначити, що більшість з указаних досліджень здійснювалися на основі використання або кореляційно-регресійного аналізу, або ж більш глибоких досліджень на основі методу коінтеграції та тесту Енгла-Гренжера. Крім того, у роботах українських учених дослідження зв'язків між фондовими індексами є не досить розповсюдженими. Вочевидь, причиною цього є невисокий рівень розвитку вітчизняного фондового ринку. Для даного дослідження було використано індекс фондової біржі ПФТС. На сучасному етапі в Україні реально проводяться операції на п'яти з десяти зареєстрованих фондових бірж, відповідно до даних Національної комісії по цінним паперам та фондовому ринку, при цьому на три з них, а саме ПАТ «Фондова біржа «Перспектива», ПАТ «Фондова біржа ПФТС» та ПАТ «Українська біржа», припадає 99,9% обсягів торгів протягом досить тривалого проміжку часу. А станом на кінець 2018 р. частка ПАТ «Фондова біржа «Перспектива» та ПАТ «Фондова біржа ПФТС» сумарно становить 91,94% усього фондового ринку України. Водночас в Україні здійснюються розрахунки двох фондових індексів: індексу ПФТС на основі торгів відповідної біржі та індексу UX, підставою для розрахунку якого є торги на ПАТ «Українська біржа». Стосовно останньої необхідно відзначити, що обсяг торгів на ній має стійку тенденцію до збільшення протягом останніх п'яти років, і якщо станом на 2014 р. її частка становила лише 1,38% від сумарного обсягу торгів, то в 2018 р. цей показник уже становив понад 8%. Таким чином, поступово значення індексу UX необхідно буде брати до уваги під час аналізу фондового ринку України. Але для даного дослідження було застосовано саме індекс ПФТС як індекс найбільш потужної фондової біржі України протягом тривалого часу. Під час його вибору ми опиралися на результати, отримані в дослідженнях О. Пластуна, І. Макаренко, Дж. Капорале та ін. [10; 11] щодо визначення частоти надмірних цінових реакцій, саме з використанням цих двох індексів, в якому аналізувалася низка гіпотез щодо можливості використання вказаних індексів як предикторів кризових явищ в економіці, а також для прогнозування прибутковості акцій та на основі використання кореляційного аналізу, регресійного аналізу з фіктивними змінними, а також статистичних тестів доведено, що зазначені індекси є інформативними та можуть використовуватися для розроблення торгових стратегій. У результаті доведено, що фондовий індекс ПФТС швидко поглинає всю інформацію, а отже, є більш інформативним та дає змогу провести досить глибокий аналіз щодо взаємозв'язків між указаним вітчизняним індексом та основними індексами світового фондового ринку, а саме: Standard & Poor's Global Ratings (середньозважений показник на основі показників free-float найбільших американських компаній, акції яких виставлені на фондовій біржі NASDAQ та Нью-Йоркській фондовій біржі); NIKKEI 225 (міжнародний фондовий індекс, що визначається як середнє арифметичне цін акцій 225 найбільш активних компаній Токійської фондової біржі); FTSE (відображає капіталізацію акцій на Лондонській фондовій біржі); DAX (розраховується за даними капіталізації акцій, що знаходяться в лістингу Франкфуртської фондової біржі); WIG (розраховується на основі інформації Варшавської фондової біржі).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є підтвердження чи спростування гіпотези про те, що український ринок акцій знаходиться під впливом динаміки світових ринків акцій та визначення їх взаємозумовленого динамічного впливу.

Для вирішення поставленої мети в роботі застосовано модель векторних авторегресій – VAR-модель, яка використовується для прогно-

зування поведінки взаємопов'язаних часових рядів, а також для побудови функції відповіді на імпульс. Інформаційною базою дослідження стали часові ряди міжнародних індексів за період із 2010 по грудень 2017 р.

VAR-моделі як один із варіантів мультиваріативних моделей активно застосовуються для оцінювання та прогнозування взаємозумовленого впливу як економічних, так і фінансових показників. Зокрема, у роботі Інесси Лов та Ріми Тук Аріс досліджено макрофінансові зв'язки, а саме взаємодію між макроекономічними агрегатами та якістю кредитного портфеля [12]. У роботі Дж. Джьоскела та Д. Дженінгса використано векторну авторегресійну модель для дослідження взаємозв'язків між вектором монетарної політики та валютним курсом [13]. Дане дослідження проведено на прикладі малої відкритої економіки, до якої автори віднесли економіку Австралії і довели, що саме використання VAR-моделі може давати досить точні прогнози щодо зміни окремих економічних параметрів на шоки монетарної політики, а також зазначено, що не менш важливим є доповнення прогнозу аналізом функції відповіді на імпульс. У роботі С. Камірелі, Н. Сцайлуна, Й. Ду [14] використано VAR-модель для оцінювання взаємозв'язків між цінами на акції та ключовими макроекономічними показниками: інфляції, промислового виробництва, процентних ставок, грошової маси та вибрано взаємодії між останньою групою змінних. Дослідження проведено на прикладі таких країн, як Бельгія, Франція, Німеччина, Нідерланди та Португалія з використанням значного масиву вихідних даних за період 1999–2017 рр., що дало змогу визначити наявність впливу цін на акції на показники інфляції у цих країнах. Безпосередньо застосування VAR-моделі для прогнозування взаємозв'язків між ринками акцій на основі фондових індексів здійснено в роботах Е. Баши, С. Карака [15], М. Ізмаїл та Р. Рахман [16].

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж застосовувати модель векторних авторегресій, було здійснено аналіз кореляції значень індексів (табл. 1). Отримані значення вказують на досить міцні зв'язки між усіма індексами за винятком індексу ПФТС. Загалом значення індексів європейських бірж свідчать про потужні або дуже сильні зв'язки.

У цілому моделі векторної авторегресії належать до атеоретичних моделей, тобто базуються не на економічній теорії, а на відтворенні динаміки часових рядів, тобто довгостроковій пам'яті низки даних. Беручи до уваги дослідження стаціонарності часових рядів біржових індексів, було побудовано VAR-модель для значень біржових індексів (табл. 2).

На основі табл. 2 визначено значення функції відповіді на імпульс. При цьому змінні взяті з лагом в один і два періоди. Це дає змогу детально оцінити вплив окремих індексів на значення решти індексів (рис. 1). Саме функція відповіді на імпульс є важливим результатом усього процесу моделювання, оскільки вона дає змогу ідентифікувати потужність та тривалість впливу аналізованих показників.

t-статистики Стьюдента моделі VAR показують, що найбільш імовірний вплив на поточні зростання біржових індексів здійснюють, насамперед, запізнені на один період зростання біржового індексу S&P 500, а на зростання значень індексів NIKKEI 225, FTSE 250 і DAX суттєвий вплив мають також їхні власні зростання, запізнені на один період.

Підтвердженням значення індексу S&P500 у формуванні значень решти індексів є визначені функції відповіді на імпульс (рис. 1). Найбільший вплив мають запізнені значення цих індексів, а також зростання індексу S&P 500. Для української біржі виникає однаково сильний вплив європейських бірж.

Висновки з даного дослідження. У цілому проведені дослідження показують, що ситуація на найбільшій зі світових бірж має найсильніший вплив на ситуацію на інших біржах, тому суттєву роль у цьому разі відіграє величина біржі. Результати досліджень дають змогу зробити висновок, що американські (S&P 500), японські (NIKKEI) та англійські (FTSE) ринки коінтегровані, а тести причинності Ґрейнджера

Таблиця 1

Коефіцієнти лінійної кореляції Пірсона між значеннями окремих біржових індексів

	S&P 500	NIKKEI 225	PFTS	DAX	FTSE 250	WIG
S&P 500	1					
NIKKEI 225	0,948645	1				
PFTS	-0,71314	-0,63307	1			
DAX	0,965956	0,94943	-0,63055	1		
FTSE 250	0,982663	0,95114	-0,69718	0,976142	1	
WIG	0,807368	0,810538	-0,34419	0,840202	0,823152	1

Джерело: власні обчислення

Таблиця 2

Модель VAR для значень біржових індексів

	DAX	FTSE_250	NIKKEI_225	PFTS	S_P_500	WIG
DAX(-1)	0.990789	-0.023965	-0.058886	0.000413	0.002560	0.057739
	(0.02264)	(0.02754)	(0.04216)	(0.00174)	(0.00319)	(0.10004)
	[43.7632]	[-0.87012]	[-1.39672]	[0.23685]	[0.80245]	[0.57716]
DAX(-2)	-0.041876	0.026135	0.066730	-0.000557	-0.002738	-0.074922
	(0.02228)	(0.02710)	(0.04149)	(0.00172)	(0.00314)	(0.09845)
	[-1.87960]	[0.96426]	[1.60838]	[-0.32480]	[-0.87212]	[-0.76104]
FTSE_250(-1)	0.014342	1.070621	-0.014582	-0.000507	0.002036	0.326208
	(0.01877)	(0.02283)	(0.03495)	(0.00144)	(0.00265)	(0.08294)
	[0.76414]	[46.8886]	[-0.41721]	[-0.35054]	[0.76969]	[3.93324]
FTSE_250(-2)	0.012605	-0.111168	0.012723	0.000337	-0.002639	-0.319220
	(0.01876)	(0.02282)	(0.03493)	(0.00144)	(0.00264)	(0.08288)
	[0.67205]	[-4.87198]	[0.36427]	[0.23335]	[-0.99851]	[-3.85161]
NIKKEI_225(-1)	0.009768	0.007931	0.945608	0.000792	-0.000675	0.039072
	(0.01214)	(0.01477)	(0.02261)	(0.00093)	(0.00171)	(0.05365)
	[0.80458]	[0.53698]	[41.8253]	[0.84683]	[-0.39461]	[0.72830]
NIKKEI_225(-2)	-0.008871	-0.004580	0.042094	-0.000500	0.001341	-0.033926
	(0.01214)	(0.01477)	(0.02261)	(0.00093)	(0.00171)	(0.05366)
	[-0.73049]	[-0.31001]	[1.86137]	[-0.53517]	[0.78364]	[-0.63222]
PFTS(-1)	-0.212659	0.572121	0.421976	1.336020	0.050647	2.159009
	(0.27720)	(0.33723)	(0.51621)	(0.02134)	(0.03907)	(1.22490)
	[-0.76717]	[1.69653]	[0.81746]	[62.6044]	[1.29644]	[1.76260]
PFTS(-2)	0.251237	-0.590599	-0.462945	-0.338454	-0.056149	-2.027408
	(0.27727)	(0.33731)	(0.51633)	(0.02135)	(0.03908)	(1.22519)
	[0.90612]	[-1.75091]	[-0.89661]	[-15.8558]	[-1.43693]	[-1.65477]
S_P_500(-1)	0.298213	0.857085	0.370604	-0.002655	0.954695	1.404924
	(0.16092)	(0.19577)	(0.29968)	(0.01239)	(0.02268)	(0.71110)
	[1.85312]	[4.37793]	[1.23668]	[-0.21432]	[42.0954]	[1.97571]
S_P_500(-2)	-0.256953	-0.620850	-0.315229	0.000293	0.039144	-1.238085
	(0.16285)	(0.19812)	(0.30326)	(0.01254)	(0.02295)	(0.71961)
	[-1.57784]	[-3.13376]	[-1.03946]	[0.02338]	[1.70556]	[-1.72050]
WIG(-1)	0.004531	-0.006282	-0.013584	0.000231	0.001205	1.056297
	(0.00517)	(0.00629)	(0.00963)	(0.00040)	(0.00073)	(0.02284)
	[0.87640]	[-0.99888]	[-1.41101]	[0.58118]	[1.65459]	[46.2401]
WIG(-2)	-0.003259	0.007572	0.016255	-0.000185	-0.000979	-0.066204
	(0.00518)	(0.00630)	(0.00965)	(0.00040)	(0.00073)	(0.02290)
	[-0.62905]	[1.20123]	[1.68462]	[-0.46261]	[-1.34132]	[-2.89155]

Пояснення: перше число – параметр, друге – стандартна помилка параметра, третє – t-статистика Стьюдента.
Джерело: власні обчислення

показали двосторонній причинний зв'язок між японською та англійською біржами та односторонній – між американською та японською біржами, а також американською та англійською.

Дані результати можуть стати свідченням ізоляції ринків капіталів від макроекономічної ситуації у державі та мікроекономічних умов діяльності підприємств, які можуть бути тільки причиною шуму в націленості індексів різних ринків у тому ж напрямі. Беручи до уваги значення результатів досліджень для оцінки ризику, можна стверджувати, що прибутки від диверсифікації інвестицій між аналізованими ринками значно обмежені.

Response of DAX to DAX

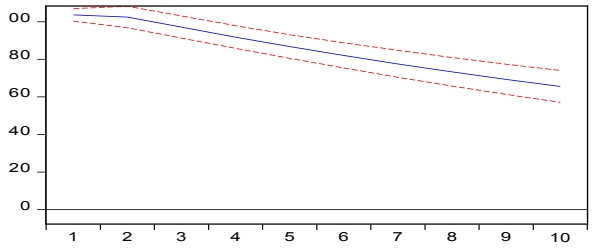

Response of DAX to FTSE_250

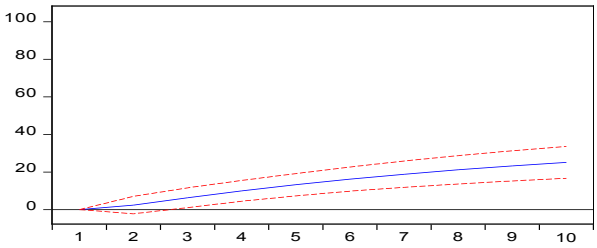

Response of DAX to NIKKEI_225

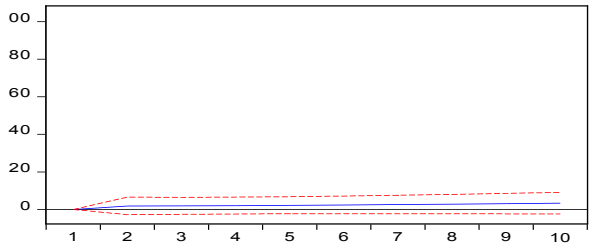

Response of DAX to PFTS

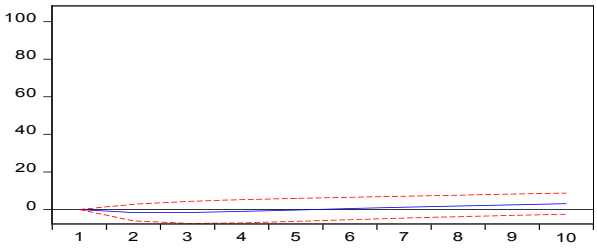

Response of DAX to S_P_500

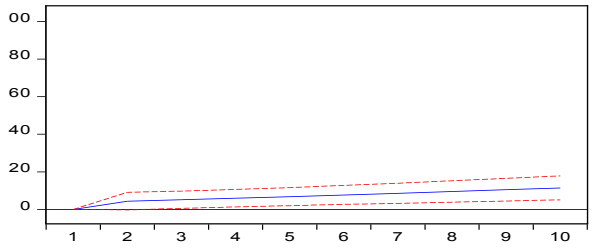

Response of DAX to WIG

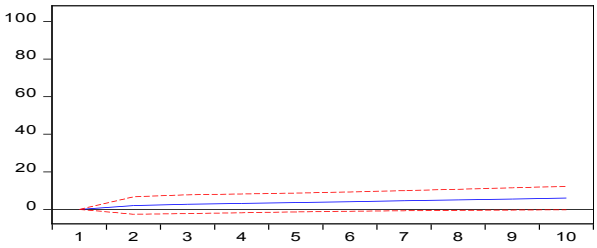

Response of FTSE_250 to DAX

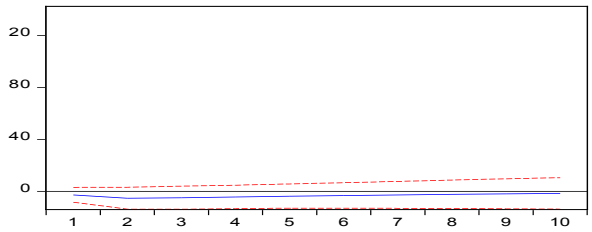

Response of FTSE_250 to FTSE_250

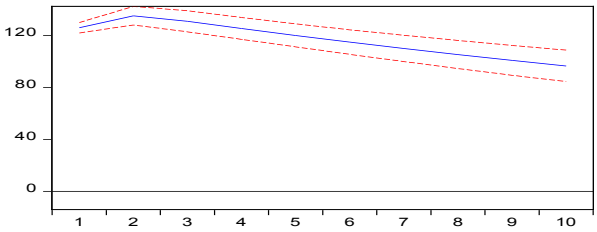

Response of FTSE_250 to NIKKEI_225

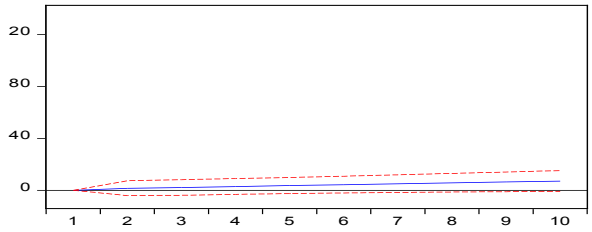

Response of FTSE_250 to PFTS

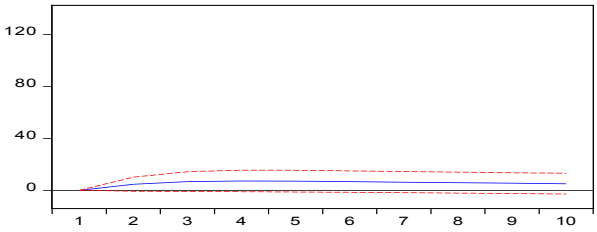

Response of FTSE_250 to S_P_500

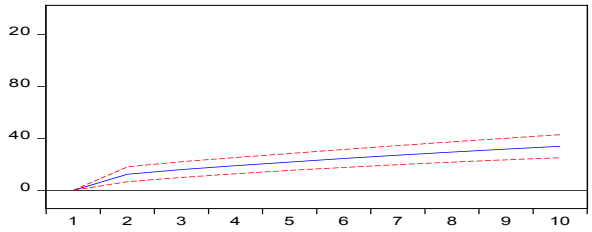

Response of FTSE_250 to WIG

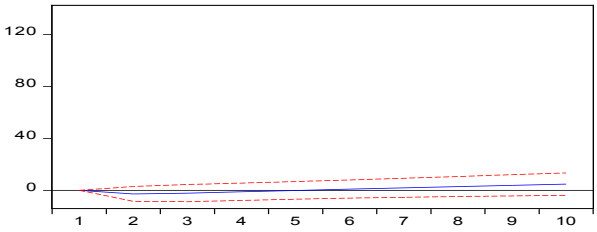

Response of NIKKEI_225 to DAX

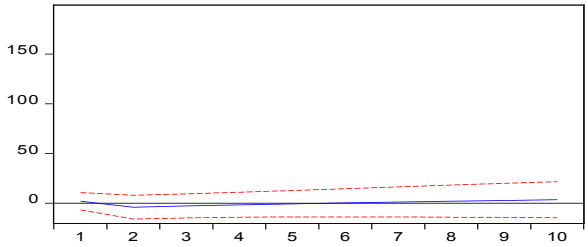

Response of NIKKEI_225 to FTSE_250

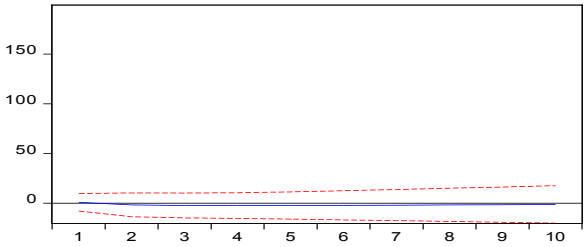

Response of NIKKEI_225 to NIKKEI_225

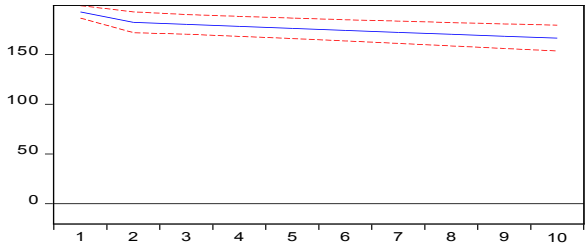

Response of NIKKEI_225 to PFTS

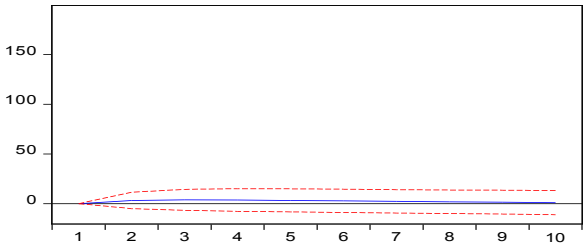

Response of NIKKEI_225 to S_P_500

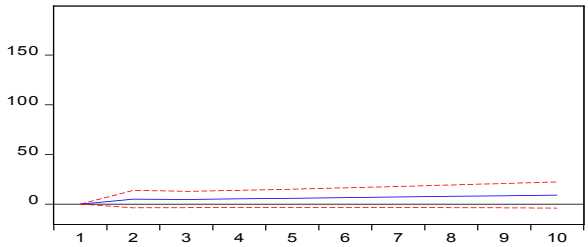

Response of NIKKEI_225 to WIG

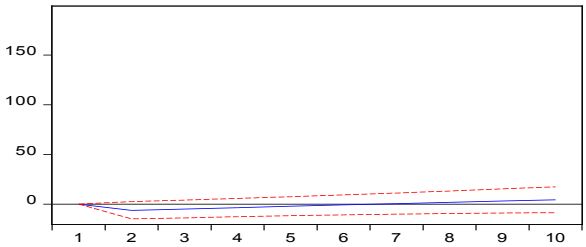

Response of PFTS to DAX

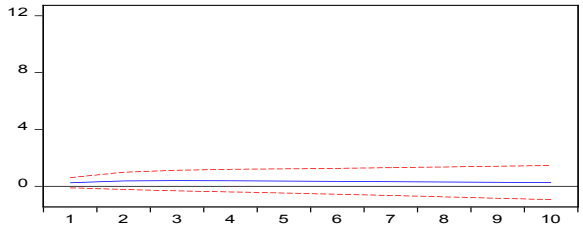

Response of PFTS to FTSE_250

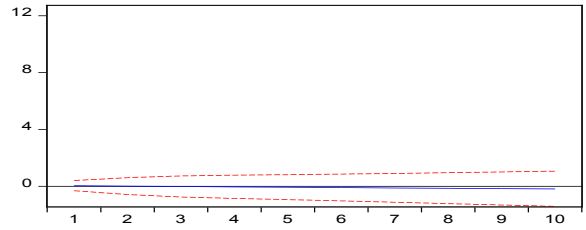

Response of PFTS to NIKKEI_225

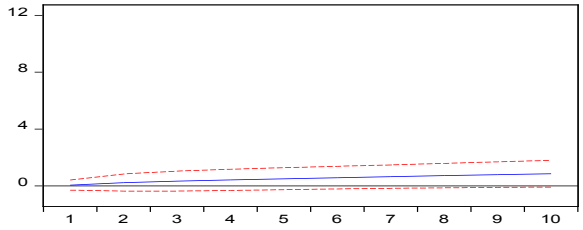

Response of PFTS to PFTS

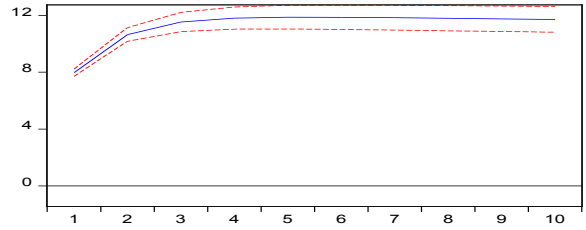

Response of PFTS to S_P_500

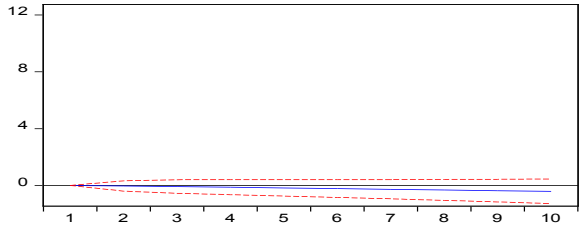

Response of PFTS to WIG

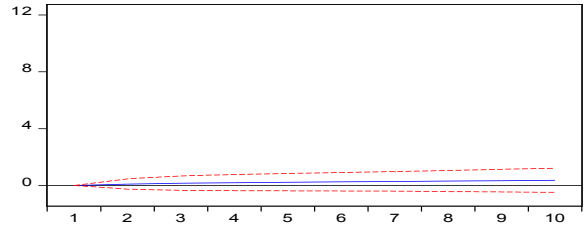

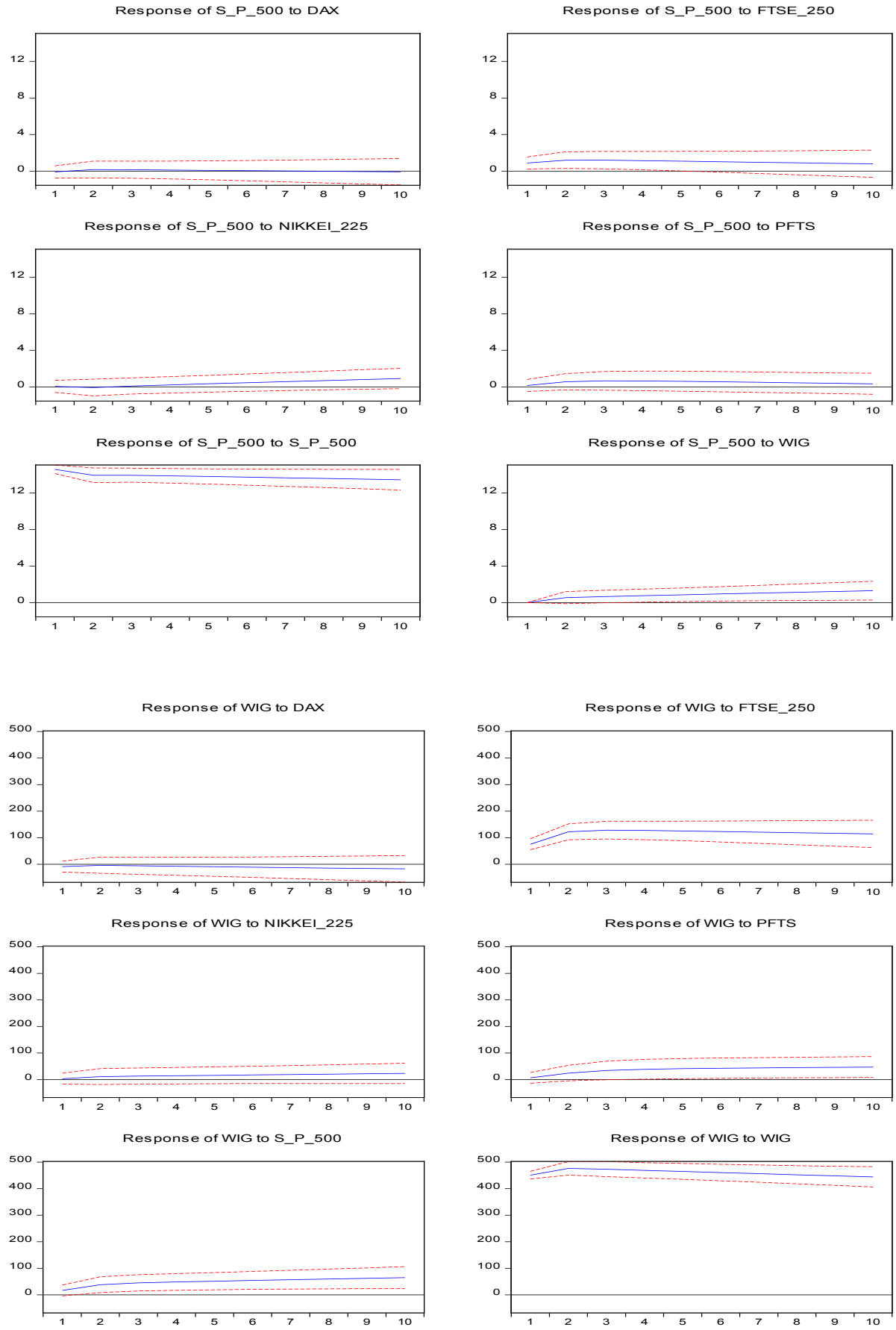

Рис. 1. Функція відповіді на імпульс

Джерело: власні дослідження

Список використаних джерел:

1. Желтоносов В.М., Козлов Е.П. Взаимозависимость движения фондовых котировок в глобальной экономике. *Экономика устойчивого развития.* 2017. № 4(32). С. 19–31.
2. Oprea O.-R., Stoica O. Capital Markets Integration and Economic Growth. *Montenegrin Journal of Economics.* 2018. № 14(3). P. 23–35. doi: 10.14254/1800-5845/2018.14-3.2 Linkage
3. Yin K., Liu Z., Liu P. Trend Analyses of Global Stock Market Based on a Dynamic Conditional Correlation Network. *Journal of Business Economics and Management.* 2017. № 18(4). P. 779–800. doi:10.3846/16111699.2017.1341849
4. Connolly R.A., Wang F.A. Economic News and Stock Market Linkages: Evidence from the U.S., U.K., and Japan. *Proceedings of the Second Joint Central Bank Research Conference on Risk Management and Systemic Risk.* 1999. P. 211–240.
5. Caporale G.M., Gil-Alana L., You K. Stock market linkages between the ASEAN countries, China and the US: a fractional cointegration approach. *CESifo Working Paper.* 2019. № 7537. P. 39.
6. Palamalai S., Kalaivani M., Devakumar C. Stock Market Linkages in Emerging Asia-Pacific Markets. *SAGE.* 2013. P. 1–15. doi: 10.1177/2158244013514060
7. Panda A., Nanda S. Market linkages and conditional correlation between the stock markets of South and Central America. *Journal of Financial Economic Policy.* 2017. № 9(2). P. 174–197. doi: 10.1108/JFEP-08-2016-0063
8. Долінський Л., Ніколаєнко К. Кореляційно-регресійний аналіз залежності українських фондових індексів від кон'юнктури біржових ринків світу. *Ринок цінних паперів України.* 2012. № 1–2. С. 95–104.
9. Захаркін О.О., Захаркіна Л.С., Шамкало К.Ю. Порівняльний аналіз волатильності українського та американського фондових ринків з урахуванням часового горизонту інвестування. *Приазовський економічний вісник.* 2019. № 1(12). С. 166–171.
10. Caporale G.M., Plastun A., Makarenko I. Force Majeure Events and Stock Market Reactions In Ukraine. *Economics and Finance Working Paper Series*. 2019. № 19(5). 25 p. doi: 10.13140/RG.2.2.33577.65127
11. Plastun A., Makarenko I., Khomutenko L., Belinska Y. Exploring frequency of price overreactions in the Ukrainian stock market. *Investment Management and Financial Innovations.* 2018. № 15(3). P. 157–168. doi: 10.21511/imfi.15(3).2018.13
12. Love I., Zicchino L. Financial Development and Dynamic Investment Behavior: Evidence From Panel Vector Autoregression. *The Quartely review of Economics and Finance.* 2006. № 46(2). P. 190–210. doi: 10.1016/j.qref.2005.11.007
13. Jääskelä J.P. Jennings D. Monetary policy and the exchange rate: Evaluation of VAR models. *Journal of International Money and Finance*. 2011. № 30(7). P. 1358–1374.
14. Camilleri S.J., Scicluna N., Do Y.B. Stock Markets Lead or Lag Macroeconomic Variables? Evidence from Select European Countries. *North American Journal of Economics & Finance.* 2019. P. 1–43. doi: 10.1016/j.najef.2019.01.019
15. Başcı E.S., Karaca S.S. The determinants of stock market index: VAR approach to Turkish stock market. *International Journal of Economics and Financial Issues.* 2013. № 3(1). P. 163–171.
16. Ismail M.T., Rahman R.A. Modelling the Relationships between US and Selected Asian Stock Markets. *World Applied Sciences Journal.* 2009. № 7(11). P. 1412–1418.

References:

1. Zheltonosov V.M., Kozlov E.P. (2017). Vzaimozavisimost dvizheniya fondovyih kotirovok v globalnoy ekonomike. [Stock indices linkages in the global economy]. *Economics of sustainable development*, vol. 4, no. 32, pp. 19-31. (in Russian)
2. Oprea O.-R., Stoica O. (2018). Capital Markets Integration and Economic Growth. *Montenegrin Journal of Economics,* vol. 14, no. 3, pp. 23–35. doi: 10.14254/1800-5845/2018.14-3.2
3. Yin K., Liu Z., Liu P. (2017). Trend Analyses of Global Stock Market Based on a Dynamic Conditional Correlation Network. *Journal of Business Economics and Management,* vol. 18, no 4, pp. 779–800. doi: 10.3846/16111699.2017.1341849
4. Connolly R.A., Wang F.A. (1999). Economic News and Stock Market Linkages: Evidence from the U.S., U.K., and Japan. *Proceedings of the Second Joint Central Bank Research Conference on Risk Management and Systemic Risk,* pp. 211–240.
5. Caporale G.M., Gil-Alana L., You K. (2019). Stock market linkages between the ASEAN countries, China and the US: a fractional cointegration approach. *CESifo Working Paper,* no 7537, 39 p.
6. Palamalai S., Kalaivani M., Devakumar C. (2013). Stock Market Linkages in Emerging Asia-Pacific Markets. *SAGE*, pp. 1-15. doi: 10.1177/2158244013514060
7. Panda A., Nanda S. (2017). Market linkages and conditional correlation between the stock markets of South and Central America. *Journal of Financial Economic Policy,* vol. 9, no 2, pp. 174–197. doi: 10.1108/JFEP-08-2016-0063
8. Dolinskyi L., Nikolaienko K. (2012). Koreliatsiino-rehresiinyi analiz zalezhnosti ukrainskykh fondovykh indeksiv vid koniunktury birzhovykh rynkiv svitu. Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy [Correlation-

regression analysis of the dependence of Ukrainian stock indices on the stock market conditions of the world]. *Securities Market of Ukraine.* vol. 1-2, pp. 95–104. (in Ukrainian)
9. Zakharkin O.O., Zakharkina L.S., Shamkalo K.lu. (2019). Porivnialnyi analiz volatylnosti ukrainskoho ta amerykanskoho fondovykh rynkiv z urakhuvanniam chasovoho horyzontu investuvannia. [Comparative analysis of volatility of Ukrainian and American stock market with account of time investment horizon]. *Azov Economic Bulletin*, vol. 1, no 12, pp. 166–171. (in Ukrainian)
10. Caporale G.M., Plastun A., Makarenko I. (2019). Force Majeure Events And Stock Market Reactions In Ukraine, *Economics and Finance Working Paper Series*. vol. 19, no 5, 25 p. doi: 10.13140/RG.2.2.33577.65127
11. Plastun A., Makarenko I., Khomutenko L., Belinska Y. (2018). Exploring frequency of price overreactions in the Ukrainian stock market. *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15, no. 3, pp. 157–168. doi: 10.21511/imfi.15(3).2018.13
12. Love I., Zicchino L. (2006). Financial Development and Dynamic Investment Behavior: Evidence From Panel Vector Autoregression. *The Quarterly review of Economics and Finance,* vol. 46, no 2, pp. 190-210. doi: https://doi.org/10.1016/j.qref.2005.11.007
13. Jääskelä J.P., Jennings D. (2011). Monetary policy and the exchange rate: Evaluation of VAR models. *Journal of International Money and Finance,* vol. 30, no 7, pp. 1358–1374.
14. Camilleri S.J., Scicluna N., Do Y.B. (2019). Stock Markets Lead or Lag Macroeconomic Variables? Evidence from Select European Countries. *North American Journal of Economics & Finance*, pp. 1–43. doi: https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.01.019
15. Başcı E.S., Karaca S.S. (2013). The determinants of stock market index: VAR approach to Turkish stock market. *International Journal of Economics and Financial Issues,* vol. 3, no 1, pp. 163–171.
16. Ismail M.T., Rahman R.A. (2009). Modelling the Relationships between US and Selected Asian Stock Markets. *World Applied Sciences Journal*, vol. 7, no 11, pp. 1412–1418.

УДК 330.101

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-23

Городніченко Ю.В.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
Малишко В.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»

Horodnichenko Yuliya
SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskiy SPU after Grygoriy Skovoroda»
Malyshko Vitalina
SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskiy SPU after Grygoriy Skovoroda»

ОЦІНКА РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF SHADOWING OF THE UKRAINIAN ECONOMY

У статті розглянуто базові показники тіньової економіки, оскільки вона негативно впливає на всі економічні процеси, які відбуваються в країні, та здійснено їх порівняння з пороговими значеннями. Визначено, що до тіньової економіки належить законодавча, політична, ідеологічна, культурна, етична, поведінкова сфери, система духовних і матеріальних цінностей, тобто все, із чим ми взаємодіємо. Досліджено прояви тіньової економіки загалом та в Україні зокрема. Проаналізовано темпи зростання тіньової економіки країни протягом останніх років. Розглянуто рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, які здійснюються в Україні. Виокремлено основні негативні чинники, які стримують детінізацію вітчизняної економіки. Визначено види економічної діяльності, які знаходяться в найбільшій тінізації та в найбільш сприятливій стадії розвитку. Виділено основні групи суб'єктів, які зацікавлені та сприяють розвитку та існуванню тінізації економіки. На основі проведених досліджень визначено основні напрями, способи та механізми детінізації економіки країни.

Ключові слова: тінізація, детінізація, тінізація економіки, валютні коливання, підпільна економіка, незаконна економіка.

В статье рассмотрены базовые показатели теневой экономики, так как она негативно влияет на все экономические процессы, которые происходят в стране, и осуществлено их сравнение с пороговыми значениями. Определено, что к теневой экономике относятся законодательная, политическая, идеологическая, культурная, нравственная, поведенческая сферы, система духовных и материальных ценностей, то есть все, с чем мы взаимодействуем. Исследованы проявления теневой экономики в целом и в Украине в частности. Проанализированы темпы роста теневой экономики страны в последние годы. Рассмотрен уровень теневой экономики по видам экономической деятельности, осуществляемым в Украине. Выделены основные негативные факторы, которые сдерживают детенизацию отечественной экономики. Определены виды экономической деятельности, находящиеся в наибольшей тенизации и в наиболее благоприятной стадии развития. Выделены основные группы субъектов, которые заинтересованы и способствуют развитию и существованию тенизации экономики. На основе проведенных исследований определены основные направления, способы и механизмы детенизации экономики страны.

Ключевые слова: тенизация, детенизация, тенизация экономики, валютные колебания, подпольная экономика, незаконная экономика.

The article deals with the basic indicators of the shadow economy as it adversely affects all economic processes occurring in the country and compares them against thresholds. It is determined that the shadow economy includes legislative, political, ideological, cultural, ethical, behavioral, spiritual and material values, that is, everything we interact with. The effects of the shadow economy in general and in Ukraine have been investigated directly. The growth rates of the country's shadow economy over the past years are analyzed. The level of shadow economy by types of economic activity carried

out in Ukraine is considered. The main negative factors that hinder the shadowing of the domestic economy are highlighted. The types of economic activity that are in the greatest shadowing and in the most favorable stage of development are determined. The main groups of entities that are interested and contribute to the development and existence of shadow economy are identified. On the basis of the conducted researches the main directions, methods and mechanisms of shadowing of the country's economy have been determined. Namely, the legal regulation of the shadow sector should be focused on two main areas: the fight against violation of law in public authorities; adoption of measures aimed at transferring to the legal sector the shadow capital. Currently, a number of measures have been taken in Ukraine to shade the economy, including changes to regulations and legislation, but this problem still needs to be addressed. To this end, it is necessary to: establish and strengthen civil society institutions; reform the management system; adopt measures aimed at developing the social responsibility of business; to ensure greater transparency and transparency in the coverage of the activities of public authorities. There are many manifestations of the shadowing of the economy, but the most striking ones are the shadow operations in the financial sphere, in the sphere of land and labor relations. Among the most well-known shadow transactions in the financial market, countries are referred to as "export of capital" abroad (including through transfer pricing).

Key words: shadowing, detinization, shadowing of the economy, currency fluctuations, underground economy, illegal economy.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні перетворення в Україні не можуть здійснитися без подолання тінізації фінансового сектору економіки. Як відомо, тінізація є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку й загрожує належному і справедливому функціонуванню країн, має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній і держав, а також для міжнародних установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження процесів тінізації економіки висвітлено у працях таких вітчизняних науковців, як: О.І. Барановський, З.С. Варналій, В.М. Бородюк, Я.Я. Пушак, О.Д. Ладюк, Т.І. Приходько, І.С. Вінничук, С.О. Баранов, П.А. Дадашов та ін. Водночас оцінку впливу тіньового сектору здійснювали І.О. Іртищева, Е.М. Лібанова, В.Г. Боронос, Р.А. Прокопенко та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення основних чинників та суб'єктів, які спричиняють виникнення та розвиток тіньової економіки, для їх мінімізації, а в результаті – для стабілізації фінансового сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порогове значення тіньової економіки, загрозливе для національної економічної безпеки, становить 40% офіційного ВВП [3].

Проявів тінізації економіки дуже багато, але найбільш наочними з них є тіньові операції у фінансовій сфері, у сфері земельних та трудових відносин. Серед найвідоміших тіньових операцій на фінансовому ринку країни називають вивезення капіталу за кордон (у т. ч. шляхом трансфертного ціноутворення). За даними Global Financial Integrity, з України щороку вивозили валютні кошти: у 2009 р. – 10,574 млрд дол. США; у 2010 р. – 13,843 млрд дол. США; у 2011 р. – 17,949 млрд дол. США; у 2012 р. – 21,001 млрд дол. США; у 2013 р. – 13,911 млрд дол. США [2].

Валютні коливання, стрімке падіння курсу національної грошової одиниці – гривні, а також неефективна політика НБУ щодо регулювання валютного ринку та діяльності банківського сектору сформували передумови щодо тінізації грошових коштів. Так, на початок 2015 р. у банківській системі України обсяг гривневих депозитів населення становив 195,3 млрд грн, але вже на початок листопада 2015 р. він дорівнював 174,6 млрд грн (тобто з банківських депозитів населення вивело близько 21 млрд грн). За цей же період обсяг валютних депозитів скоротився з 13,2 млрд дол. США до 9,2 млрд дол. США [4].

Важливе місце у системі тіньової економіки належить тінізації ринку праці. Ринок праці в Україні перебуває у кризовому стані, причинами цього слід визнати: втрату Україною традиційних ринків збуту (на які була орієнтована продукція національного виробництва), падіння цін на сировину і напівфабрикати на світових ринках, що робить нерентабельним таке виробництво та збільшує безробіття. Процес структурної перебудови національного виробництва може затягнутися на роки. Поряд із цим на ринок праці в Україні тисне й збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб із Донбасу та Криму. За офіційними даними, у 2013 р. та 2014 р. в Україні на одне вакантне місце претендувало 10 безробітних (зареєстрованих у Державній службі зайнятості), а в 2015 р. цей показник становив 13 осіб на одне місце, у січні 2016 р. – 16 осіб [5].

Нелегальна зайнятість та тінізація заробітних плат в Україні виключають легальне поповнення державного бюджету (адже податки та соціальні внески не сплачуються), зменшу-

ють надходження до Пенсійного фонду. Усе це обмежує можливості держави фінансувати бюджетну сферу, створювати нові робочі місця, виконувати соціальну функцію. Тінізація заробітних плат загострює відносини та протиріччя на рівні «держава – людина – суспільство». Детінізація ринку праці потребує переходу до безготівкових фінансових розрахунків (електронні банківські картки), впровадження тісної кореляції між нарахуванням пенсії та соціальними платежами фізичної особи.

За розрахунками Мінекономрозвитку, у січні-вересні 2016 р. рівень тіньової економіки становив 35% від офіційного ВВП, що на 5 в. п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 р. [8].

Проаналізуємо темпи зростання тіньової економіки України протягом 2010–2017 рр. (рис. 1).

Як видно з рис. 1, у 2015 р. рівень тіньової економіки становив 40%, що порівняно з 2016 р. вище на 5 в. п. Щодо рівня ВВП, то спостерігається значне поліпшення – стабілізація його приросту, що є позитивним моментом для економіки.

У 2016 р. економіка України зросла на 2,3% за рахунок високого врожаю, який зумовив прискорення економічного зростання до 4,8% у четвертому кварталі. Рішучі реформи, проведені у 2014 та 2015 рр., допомогли стабілізувати економіку та поліпшити інвестиційні настрої [7].

Рівень тіньової економіки у І півріччі 2018 р. становив 32% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в. п. менше за показник І півріччя 2017 р. та на 9 в. п. менше за показник І кварталу 2016 р., що показує позитивні зміни в економіці України. У І півріччі 2018 р. економіка України зросла на 1,0% порівняно з І кварталом 2017 р. та на 3,4% порівняно з І кварталом 2016 р. Такі зміни відбулися за рахунок підтримання тенденцій 2016 р. на основі досягнутої макроекономічної стабільності, зростання рівня заробітної плати в економіці (з початку 2019 р. мінімальну заробітну плату встановлено на рівні 4 173 грн, 2018 р. – 3 723 грн, 2017 р. – 3 200 грн проти 1 600 грн у 2016 р.), що поряд із послабленням інфляційного фону підвищило купівельну спроможність населення і стимулювало споживчу активність та оборот роздрібної торгівлі, поліпшення бізнес-клімату в умовах проведення політики дерегуляції підприємницької діяльності та збереження відносної цінової та курсової стабільності, що сприяло зміцненню довіри інвесторів до вітчизняної економіки.

Тобто можна стверджувати, що відбувся частковий процес детінізації економіки України, який необхідно постійно підтримувати, що призведе до повної стабілізації, і країна рухається в правильному напрямі.

Детінізація є результатом дії кількох чинників:

• закріплення відносної макроекономічної стабільності (інфляція за перше півріччя становила 4,9% проти 40,7% у відповідному періоді 2015 р.; девальвація обмінного курсу гривні при

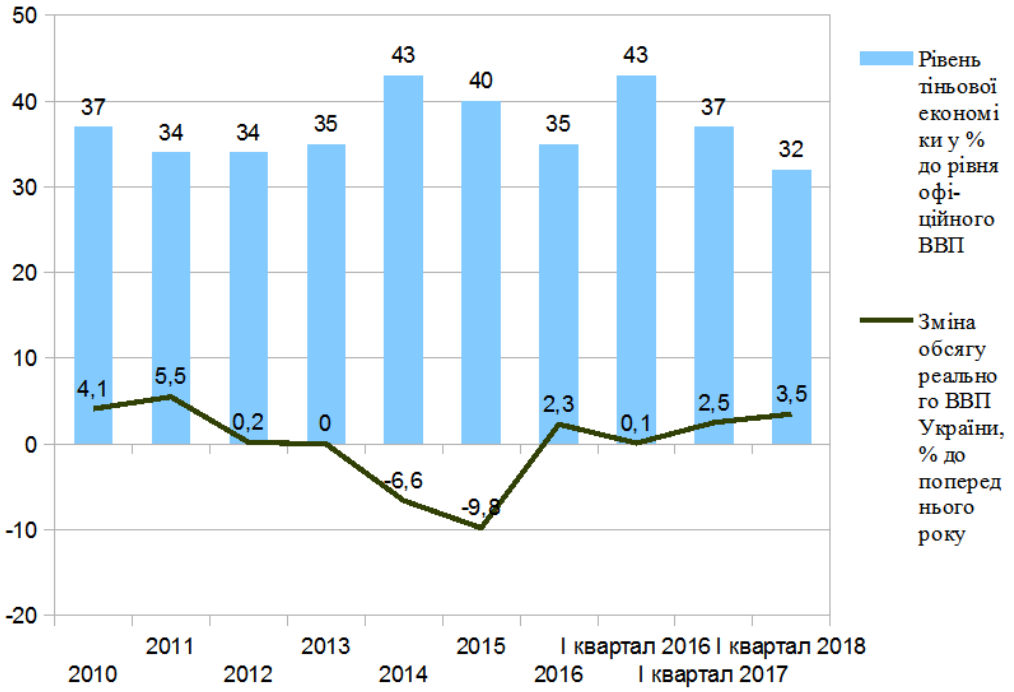

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) та темпи приросту реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року) протягом 2010 – І кварталу 2018 рр. [6]

цьому становила 6,5% порівняно зі зростанням в 1,4 рази у січні-червні 2015 р.);

• поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності (відповідно до рейтингу Doing Business – 2017, Україна посіла 80-е місце серед 190 країн; у рейтингу Doing Business – 2016, уточненому відповідно до методології, застосованій цього року, Україні належало 81-е місце серед 189 країн);

• поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці;

• посилення ринкових тенденцій та поступової оптимізації процесів формування цін на внутрішніх ринках, у тому числі внаслідок демонополізації ринків поряд із впроваджуваною НБУ жорсткою монетарною політикою задля стримування інфляції в межах цільового діапазону;

• започаткування процесів детінізації на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ.

Та все ж залишається багато негативних чинників, які стримують детінізацію вітчизняної економіки, до яких належать: недовіра (низька довіра) до інститутів влади – високий рівень корупції, відсутність ефективної судової системи та належного захисту прав власності; значна кількість загроз фінансовій системі країни – за інформацією НБУ, кількість платоспроможних банків протягом І кварталу 2017 р. зменшилася з 96 до 92 станом на 01.04.2017; наявність територій, непідконтрольних владі, утворених у ході військової агресії на території країни.

Кожна виробнича діяльність є економічною, безпосередньо пов'язана з фінансовою сферою і повністю або частково впливає на економіку держави, в якій вона відбувається. Суб'єкти такої діяльності можуть свідомо чи несвідомо здійснювати тінізацію такої діяльності для примноження своїх особистих доходів, оминаючи законодавство країни, і тим самим негативно впливати на економіку.

Тож розглянемо рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, які здійснюються в Україні (рис. 2).

Згідно з рис. 2, найвищий показник тінізації протягом І кварталу 2017 р. зосереджений у фінансовій та страховій діяльності (51%), добувній промисловості (50%), у транспортній, поштовій та кур'єрській діяльності (47%), переробній промисловості (44%). Найменше в тіні перебуває сільське, лісове та рибне господарство (10%). Якщо порівнювати з відповідним періодом 2016 р., то в 2017 р. рівень тіньової економіки значно знизився, особливо в добувній промисловості – на 10 в. п., у транспортній, поштовій та кур'єрській службі – на 7 в. п. та в оптовій та роздрібній торгівлі – на 8 в. п., що стало наслідком скорочення обсягу отриманих підприємствами збитків у 4,7 рази порівняно з обсягом І кварталу 2016 р. (до 5,2 млрд грн у

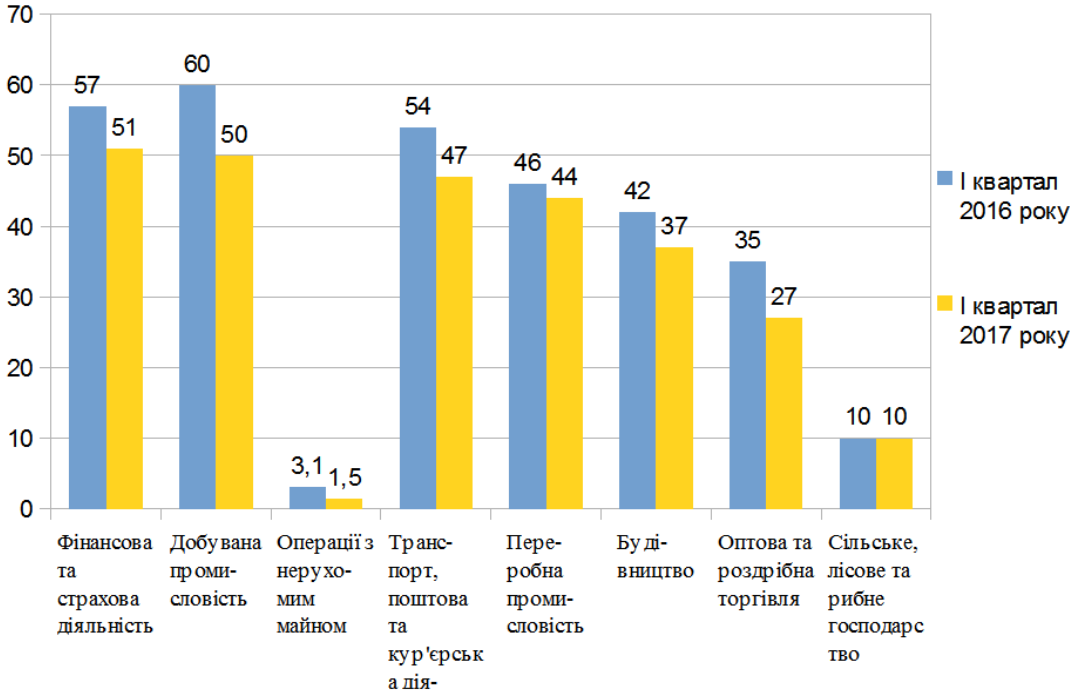

Рис. 2. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ (валової доданої вартості) відповідно до видів економічної діяльності протягом І кварталу 2016 – І кварталу 2017 рр. [6]

І кварталі 2017 р.) за зростання обсягу прибутків підприємств у 1,6 рази (до 17,3 млрд грн). Таким чином, дані галузі є лідерами у детінізації економіки протягом І кварталу 2017 р.

Що стосується І кварталу 2018 р., то, за даними Держстату, позитивний сальдований фінансовий результат діяльності підприємств переробної промисловості становив 47,3 млрд грн проти 18,8 млрд грн у І півріччі 2017 р. Найбільший позитивний фінансовий результат отримано підприємствами таких галузей, як: металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (окрім машин і устаткування) – у розмірі 11,8 млрд грн; машинобудування – 10,0 млрд грн; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції – 8,4 млрд грн.

Улітку 2017 р. міжнародна Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (ACCA) опублікувала рейтинг країн із найбільшою часткою тіньової економіки. Серед 28 країн Україна потрапила до трійки «лідерів». ACCA оцінила рівень тіньової економіки України в 1,95 трлн грн, або 45,96% від українського ВВП. Гірше нас справи лише в Нігерії та Азербайджані [1].

ACCA трьома ключовими чинниками, що визначають розмір тіньового сектору, називає бюрократію, ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності та політичну ситуацію.

Ще однією причиною тінізації української економіки можна назвати звичку хитрувати: податок зменшили, але працівникам як видавали зарплатню в конвертах, так і видають.

Можна виділити чотири групи суб'єктів, які зацікавлені в існуванні тіньової економіки, а саме:

1. суб'єкти тіньової економіки, які концентруються навколо владних структур у пошуках можливостей реалізовувати власні інтереси шляхом прийняття чи коригування відповідних державних рішень. Часто заходи боротьби з тіньовими операціями прямо чи опосередковано слугують виникненню «конкуренції» між такими тіньовими економічними угрупованнями;

2. підприємці різного рівня, які вважають за доцільне частково або в повному обсязі здійснювати операції поза межами чинного законодавства, використовуючи прогалини у законодавстві на базі зв'язків з корумпованими державними чиновниками низової ланки;

3. пересічні громадяни, які змушені поповнювати власні доходи за рахунок тіньової сфери;

4. споживачі, які мають змогу за рахунок використання товарів і послуг, вироблених у тіньовому секторі, зменшити свої витрати.

Отже, рівень тінізації показує, наскільки бізнес довіряє державі, чи прийнятним є рівень оподаткування, чи доступні кредити, наскільки ефективні економічні стимули для офіційного працевлаштування.

Тінізація економіки України є не стільки проявом зловмисності великого і середнього бізнесу, скільки природною реакцією підприємців на корупцію і марнотратство у вищих ешелонах державної влади. Водночас вибір між легальною діяльністю чи приховуванням її від державного обліку й оподаткування робиться на підставах співставлення можливих вигід і втрат.

Та все ж оцінювати тіньову економіку тільки як негативне явище не зовсім правильно. Так, наприклад, держава втрачає через те, що громадянин отримує зарплатню в конверті, однак частину грошей із цієї зарплатні країна все ж отримає. Наприклад, у вигляді ПДВ, якщо людина купить продукти в супермаркеті або заплатить за комунальні послуги чи за проїзд у громадському транспорті.

Детінізація економіки є першопріоритетним та принципово важливим напрямом сучасної економічної політики України. Водночас багатоаспектність та розгалуженість проявів тінізації засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії тінізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Адже основними чинниками тінізації української економіки стали: висока витратність та низька рентабельність ведення бізнесу, обтяжлива податкова система, в якій фіскальна функція відіграє визначальну роль, знецінення вартості робочої сили, звуження внутрішнього ринку та нерозвиненість ринкових регуляторів визначення ціни ресурсів та чинників конкурентоспроможності, нездатність держави забезпечити прозорі умови діяльності та гармонізувати економічні інтереси суб'єктів економіки.

Детінізація економіки прямо залежить від створеного клімату державою, від сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання ділової активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та бізнес-клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною.

Висновки з даного дослідження. Проявів тінізації економіки дуже багато, але найбільш наочними з них є тіньові операції у фінансовій сфері, у сфері земельних та трудових відносин. Найменше в тіні перебуває сільське, лісове та рибне господарство (10%).

Сьогодні в Україні проведено низку заходів щодо детінізації економіки, у тому числі внесено зміни до нормативних та законодавчих актів, та все ж ця проблема потребує подальшого вирішення. Для цього потрібно: сформувати й укріпити інститути громадянського суспільства; реформувати систему управління; вжити заходи, що спрямовані на розвиток

соціальної відповідальності бізнесу; забезпечити більшу гласність і прозорість у висвітленні діяльності органів державної влади.

Реалізація зазначених заходів щодо подальшої детінізації економіки не лише сприятиме формуванню повноцінного ринкового середовища, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства у цілому, а й забезпеченню відродження та ефективного розвитку вітчизняного підприємництва.

Список використаних джерел:

1. 40% діяльності українців заховано в сутінках. Чому тіньова економіка – це не так вже й страшно. URL: https//espreso.tv/article/2017/11/06/tinova_ekonomika (дата звернення: 07.07.2019).
2. Global Financial Integrity. URL: http//www.gfintegrity.org/reports/(дата звернення: 09.07.2019).
3. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З.С. Варналія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
4. Національний банк України. *Офіційний сайт.* URL: http://www.bank.gov.ua/ (дата звернення: 11.07.2019).
5. Державна служба статистики. URL: http//www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 11.07.2019).
6. Державна фіскальна служба України. URL: http//sfs.gov.ua/ diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota (дата звернення: 13.07.2019).
7. Подмазко О.М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни. *Економіка: реалії часу. Трансформація та розвиток економічних систем.* 2014. № 4(14). С. 142–149.
8. Тінізація економіки та шляхи її подолання. URL: http//old.niss.gov.ua/table/ks26112003/012.htm (дата звернення: 17.07.2019).
9. Урядовий портал. URL: http//www.kmu.gov.ua (дата звернення: 13.07.2019).

References:

1. 40% diialnosti ukraintsiv zakhovano v sutinkakh. Chomu tinova ekonomika – tse ne tak vzhe y strashno [40% of Ukrainian activity is hidden in the twilight. Why the shadow economy is not so scary]. Available at: https//espreso.tv/article/2017/11/06/tinova_ekonomika (accessed 7 July 2019).
2. Global Financial Integrity. Available at: http//www.gfintegrity.org/reports/ (accessed 9 July 2019).
3. Varnalii Z.S. (2006). Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [The shadow economy: the nature, features and ways of legalization]. Kiev : NISD. (in Ukrainian)
4. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. Available at: http//www.bank.gov.ua/ (accessed 11 July 2019).
5. Derzhavna sluzhba statystyky [Public Statistics Service]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/ (accessed 11 July 2019).
6. Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy [State Fiscal Service of Ukraine]. Available at: http//sfs.gov.ua/ diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota (accessed 13 July 2019).
7. Podmazko O.M. (2014). Vplyv tinovoi ekonomiky na zahrozy ekonomichnii bezpetsi krainy [Impact of the shadow economy on threats to the country's economic security]. *Ekonomika: realii chasu. Transformatsiia ta rozvytok ekonomichnykh system*, vol. 4, no 14, pp. 142-149.
8. Tinizatsiia ekonomiky ta shliakhy yii podolannia [Shadowing the economy and ways to overcome it]. Available at: http//old.niss.gov.ua/table/ks26112003/012.htm (accessed 17 July 2019).
9. Uriadovyi portal [Government portal]. Available at: http//www.kmu.gov.ua (accessed 13 July 2019).

УДК 336.1.07

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-24

Житар М.О.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул
Університету державної фіскальної служби України

Zhytar Maksym
University of State Fiscal Service of Ukraine

ДИНАМІКА ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН НАДНАЦІОНАЛЬНИХ ФІНАНСОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ

DYNAMICS OF INSTITUTIONAL CHANGES OF SUPRANATIONAL FINANCIAL REGULATORS

У статті розглянуто основні етапи динаміки інституційних змін наддержавних фінансових регуляторів. Проаналізовано еволюцію умов щодо отримання допомоги країнами-позичальниками від міжнародних фінансових організацій та запропоновано їх об'єднання у дві групи: 1) економічні умови (обмежувальні або попереджувальні); 2) умови, пов'язані з урядуванням (governance-related). Визначено ключові стратегічні напрями, до яких доцільно віднести дерегуляцію на ринку небанківських фінансових послуг та спрощення регуляторного середовища; удосконалення діяльності регулятора й підвищення ефективності державного нагляду; захист інтересів споживачів та відновлення довіри до ринку; регуляторний вплив на розвиток ринку (пріоритети). За результатами дослідження динаміки інституційних змін фінансової архітектури доведено, що інституційні зміни фінансової архітектури пов'язані зі зміною існуючих норм, правил, обмежень та механізмів їх реалізації, а також зміною самих інституцій, проявляються такі зміни у появі нових міжнародних фінансових інституцій та трансформації існуючих, переважно спричинені кризовими процесами або необхідністю передачі певних повноважень окремій організації.

Ключові слова: інституційні зміни, фінансові регулятори, міжнародні організації, регулювання, нагляд.

В статье рассмотрены основные этапы динамики институциональных изменений наднациональных финансовых регуляторов. Проанализирована эволюция условий для получения странами-заемщиками помощи от международных финансовых организаций и предложено их объединение в две группы: 1) экономические условия (ограничительные или предупредительные); 2) условия, связанные с управлением (governance-related). Определены ключевые стратегические направления, к которым целесообразно отнести дерегуляцию на рынке небанковских финансовых услуг и упрощение регуляторной среды; совершенствование деятельности регулятора и повышение эффективности государственного надзора; защиту интересов потребителей и восстановление доверия к рынку; регуляторное влияние на развитие рынка (приоритеты). Результаты исследования динамики институциональных изменений финансовой архитектуры подтвердили, что институциональные изменения финансовой архитектуры, связанные с изменением существующих норм, правил, ограничений и механизмов их реализации, а также с изменением самих институтов, проявляются в появлении новых международных финансовых институтов и трансформации существующих и в основном вызваны кризисными процессами или необходимостью передачи определенных полномочий отдельной организации.

Ключевые слова: институциональные изменения, финансовые регуляторы, международные организации, регулирование, надзор.

The article deals with the main stages of the dynamics of institutional changes in superstate financial regulators. The evolution of the terms of assistance to international financial institutions by the borrowing countries is analyzed and their integration into two groups is proposed: 1) economic conditions (restrictive or preventive); 2) governance-related conditions. Considering the considered information on existing international financial institutions and their institutional changes, it is proved that in the hierarchy of financial architecture, in the first block, the IMF and the World Bank are in the leading position, the rest of the organizations are to some extent subordinate to these organizations. In particular, regional institutions such as the European Bank for Reconstruction and Development, the European Investment

Bank are under the authority of the IMF and the World Bank. In addition, the institutions of this bloc interact with national financial regulators on the basis of international financial law, agreements between these institutions and projects under implementation. They are the next link in the hierarchy of financial architecture. It is suggested that the institutions of financial architecture of Ukraine include: National Bank of Ukraine, National Securities and Stock Market Commission, National Commission for State Regulation of Financial Services Markets, Ministry of Finance of Ukraine, State Treasury Service, State Fiscal Service, State Service financial monitoring of the market. The key strategic directions are identified, which should include deregulation in the non-banking financial services market and simplification of the regulatory environment; improving the activities of the regulator and increasing the efficiency of state oversight; protecting consumer interests and restoring market confidence; regulatory impact on market development (priorities). The results of a study of the dynamics of institutional changes in the financial architecture confirmed that institutional changes in the financial architecture associated with changes in existing norms, rules, restrictions and mechanisms for their implementation, as well as changes in the institutions themselves, are manifested in the emergence of new international financial institutions and the transformation of existing ones, and are mainly caused by crisis processes or the need to transfer certain powers to an individual organization.

Key words: institutional changes, financial regulators, international organizations, regulation, supervision.

Постановка проблеми. Інституційні зміни фінансової архітектури пов'язані зі зміною існуючих норм, правил, обмежень та механізмів їх реалізації, а також зміною самих інституцій. Продукуються ці зміни агентами інституційних змін – фінансовими організаціями.

Для виявлення інституційних змін першочергово необхідно з'ясувати, які ж організації є складовими частинами фінансової архітектури, а також за допомогою яких норм та правил вони безпосередньо впливають на функціонування фінансової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансової архітектури в сучасній економічній теорії а також інституційних змін наднаціональних фінансових регуляторів досліджували багато зарубіжних учених, серед яких можна виділити: М. Барклі, Р. Брейлі, С. Брігхема, Р. Вишню, Г. Демсеца, Р. Ентова, І. Івашківську, Б. Коласа, Р. Ла Порта, Ф. Лопеса де Силанеса, С. Маєрса, К. Сміта, А. Степаноу, Д. Фінерті, Дж. Ван Хорна, А. Шляйфера та ін. Серед вітчизняних науковців, які досліджували дану проблематику, можна відзначити праці: Н. Бичкової, М. Білик, І. Бланка, А. Гриценко, І. Зятковського, В. Мельника, С. Онишко, А. Поддєрьогіна, О. Сосновської, О. Терещенка, В. Федосова, Л. Федулової, С. Юрія та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати динаміку інституційних змін наднаціональних фінансових регуляторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні етапи динаміки інституційних змін наддержавних фінансових регуляторів можна привести у табл. 1.

Одним із важливих способів здійснення впливу міжнародних фінансових організації на формування міжнародних економічних стратегій є співпраця МФО з державами. Наприклад, ставши у 1992 р. членом Міжнародного валютного фонду (МВФ), Україна водночас увійшла до структури Світового банку.

Основним їхнім завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів. Кредитування здійснюється у двох формах: системні позики (позики урядам окремих країн під програми макроекономічної стабілізації та інституціональні зміни) та інвестиційні кредити (кредити, що видаються під конкретні інвестиційні проекти). Отримання позик завжди зумовлюється виконанням певних вимог [1].

Аналізуючи еволюцію умов щодо отримання допомоги міжнародними фінансовими організаціями країнами-позичальниками (для країн, які розвиваються, та з перехідною економікою), їх можна об'єднати у дві групи: 1) економічні умови (обмежувальні або попереджувальні); 2) умови, пов'язані з урядуванням (governance-related). Обидві групи умов впливають на інституціональну систему країни-позичальника. Перша група умов більшою мірою стосується практики функціонування відповідних інститутів, а друга – передбачає впровадження інституціональних змін. Друга група умов – це «структурні умови» (у випадку МВФ) та «умови, пов'язані з урядуванням» (у випадку Світового банку) [1].

У цілому умови, які висуваються МФО до країн-позичальників, виступають зовнішніми обмежувальними чинниками інституціонального вибору країн-позичальників у процесі інституціональної конкуренції.

Отже, з огляду на розглянуту інформацію про існуючі міжнародні фінансові організації та їх інституційні зміни, ми можемо стверджувати, що в ієрархії фінансової архітектури у першому блоці на провідному місці знаходяться МВФ та Світовий банк, решта організацій певною мірою підпоряд-

Таблиця 1

Динаміка інституційних змін наднаціональних фінансових регуляторів

Рік	Передумови	Інституційна зміна
1945	Друга світова війна фактично зруйнувала систему золотодевізного стандарту. Виникла світова економічна криза, що потребувало зміни світової валютної системи, тому була створена Бретон-Вудська валютна система і водночас наддержавні регулятори	Створення Міжнародного валютного фонду та однієї з п'яти інституцій групи Світового банку – Міжнародний банк реконструкції та розвитку
1956	Розширення функцій Світового банку	Створення Міжнародної фінансової корпорації (Група Світового банку)
1958		Створення Європейського інвестиційного банку
1960	Розширення функцій Світового банку	Створення Міжнародної асоціації розвитку (Група Світового банку)
1966	Розширення функцій Світового банку	Створення Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (Група Світового банку)
1970	Ямайська валютна система	Зміна Статуту Міжнародного валютного фонду
1988	Розширення функцій Світового банку	Створення Багатосторонньої агенції з гарантій інституцій (Група Світового банку)
1990	Розпад Радянського Союзу, у зв'язку з чим країни соціалістичного табору потребували фінансової підтримки під час зародження ринкових відносин	Європейський банк реконструкції та розвитку
1999	Світова фінансова криза 1990-х років	Створення «Групи двадцяти»
2008	Світова фінансова криза 2007–2009 рр.	Розроблення плану реформ світової фінансової системи на саміті G20
2008	Розширення обсягів міжнародної інвестиційної діяльності	За пропозицією МВФ зміна шостої редакції складання балансів міжнародних розрахунків «Довідник балансу платежів та міжнародної інвестиційної позиції»
2016	Розвиток криптовалюти	Прийняття Єврокомісією директиви 2015/849 «Про попередження використання фінансової системи для цілей відмивання злочинних доходів і фінансування тероризму»
2017	Розвиток криптовалюти	Зміни до директиви ЄС 2015/849. Оператори і криптовалютні біржі тепер будуть зобов'язані верифікувати користувачів і моніторити транзакції. При цьому нижній поріг ідентифікації користувачів знижується з 250 до 150 євро

Джерело: складено автором

ковуються цим організаціям. Зокрема, регіональні інституції, такі як Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, знаходяться у підпорядкованості МВФ та Світового банку. Крім того, інституції цього блоку взаємодіють із національними фінансовими регуляторами на підставі міжнародного фінансового законодавства, угод між цими інституціями та проектів, що реалізуються. Вони є наступною ланкою в ієрархії фінансової архітектури.

Інституційні зміни та ієрархію національних фінансових регуляторів нами буде розглянуто на прикладі України. До інституцій фінансової архітектури України належать: Національний банк України, Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба, Державна фіскальна служба, Державна служба фінансового моніторингу ринку.

В Україні сформувалася секторальна модель регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ. Кожний компетентний орган здій-

снює регулювання та нагляд за певним сектором. Національний банк України – щодо банків, Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку – щодо ринку цінних паперів, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, – щодо інших фінансових послуг [2]. Перевагою цієї моделі є спеціалізація компетентних органів на регулюванні певного сектору, що зменшує наслідки у разі виникнення помилок в умовах, коли регулюванням займається один орган. Водночас фінансовий ринок безперервно формує нові послуги, розмиваючи кордони між видами фінансових установ та фінансових послуг, тому секторальна модель може не впоратися з адекватним наглядом за діяльністю фінансових інституцій.

Ураховуючи той факт, що в Україні склалася банківська фінансова система, роль НБУ у фінансовій архітектурі держави має одну з провідних позицій. Напевно, ключовою інституціональною зміною є створення цього національного фінансового регулятора у 1991 р. Попередниками Національного банку України можна вважати Державний банк Росії і державний банк СРСР, оскільки Україна входила до складу Російської імперії, а потім – Радянського Союзу, а також Український державний банк, який функціонував за часів української державності 1917–1920 рр. [3].

Відповідно до чинного законодавства, єдиним органом, що виконує банківське регулювання та банківський нагляд, є НБУ, який підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень.

Як розрахунковий центр країни НБУ встановлює правила здійснення безготівкових розрахунків суб'єктами господарювання, а також організовує розрахунки між комерційними банками в Україні. Він представляє інтереси держави у відносинах із центральними банками інших країн, у міжнародних фінансово-кредитних установах. Важливим завданням НБУ є налагодження системи міжнародних міжбанківських розрахунків. НБУ встановлює правила і проводить реєстрацію комерційних банків, видає ліцензії на проведення валютних операцій, здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків на території України. Як банк банків він веде рахунки комерційних банків, здійснює їх розрахунково-касове обслуговування, надає кредити комерційним банкам, установлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку в Україні. Національний банк організовує касове виконання бюджету банківською системою України, надає кредити уряду. На нього покладено виконання операцій із розміщення державних цінних паперів. Окрім того, Національний банк виконує операції, які пов'язані з функціонуванням валютного ринку України. Він за узгодженням із Кабінетом Міністрів України встановлює офіційний валютний курс національних грошей, створює валютні резерви, організовує операції з монетарними металами. Основним економічним завданням НБУ є забезпечення стабільності національної грошової одиниці. На вирішення цього завдання спрямована створена ним система грошово-кредитного регулювання [4]. Усі ці функції Національний банк виконує на підставі виданих ним нормативно-правових та розпорядчих актів.

Як і в глобальному просторі, світова фінансова криза 2007–2009 рр. спричинила необхідність певних кроків із боку НБУ щодо стабілізації ситуації у банківському секторі та фінансовій системі у цілому, тобто стала поштовхом до інституціональних змін.

Рятуючи банківську систему від дефолту, НБУ здійснював рефінансування комерційних банків. Для цього він надав їм кредитів на суму 170 млрд грн у 2008 р. і 55,8 млрд грн – у першому півріччі 2009 р. [5].

Окрім того, двічі збільшував облікову ставку: з 1 січня 2008 р. її розмір був установлений на рівні 10% річних, а з 30 квітня 2008 р. – 12% річних та активно використовував ставки за мобілізаційними операціями. У 2010 р. регулятор зосередив увагу на обмінному курсі, інфляції та обсягах окремих монетарних агрегатів.

Під час фінансової кризи в Україні найбільше використовувався також такий напрям оздоровлення банків, як рекапіталізація, яка здійснювалася через націоналізацію банківських установ. Рекапіталізація передбачає поповнення капіталу банків і позбавлення від «поганих» активів, оскільки саме вони є основою кризи в банку, що призводить до втрати його капіталу.

Станом на 01.09.2010 в Україні рекапіталізовано три банки – АТ «Родовід Банк», АБ «Укргазбанк» та банк «АКБ «Київ». Активи зазначених банків станом на 01.07.2010 становлять 3,2% від сукупних активів банківської системи України. Частка участі держави у статутному капіталі зазначених банків становить відповідно 99,97%, 81,57% і 99,93%. Загальна сума витрат держави на рекапіталізацію цих банків становить 9,553 млрд грн [6].

У цілому світова фінансова криза 2007–2009 рр. не призвела до серйозних змін фінансової архітектури України.

З моменту виникнення НЬУ як одного з провідних елементів фінансової архітектури України особливих інституційних змін, пов'язаних з організацією діяльності самої інституції, також не відбувалося. Лише у 2014 р. розпочалася трансформація Національного банку України в рамках

«Програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року». Згідно з інформацією, розміщеною на офіційному сайті НБУ, ця трансформація відбувається у таких напрямах [7]:

– визначення основних функцій (мандату) Національного банку та виведення неключових функцій за межі регулятора;

– створення нової функціональної організаційної структури;

– скорочення ієрархічності в системі управління;

– централізація функцій;

– оптимізація мережі територіальних управлінь;

– оптимізація чисельності персоналу;

– реінжиніринг процесів.

Трансформація НБУ та створення «Програми розвитку фінансового сектору України» були спричинені розгортанням внутрішньої політичної та економічної кризи, що розпочалася у 2013 р. Головними інституційними змінами фінансової архітектури, що проявилися сьогодні, є ліквідація третини комерційних банків. Починаючи з 2014 р. НБУ та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб своїми рішеннями розпочали процедуру виведення з ринку України близько 100 неплатоспроможних банків. Окрім того, у період реалізації Програми Національний банк має завершити перехід до інфляційного таргетування.

Модель фінансової системи, що сформувалася в Україні, не відміняє існування інших фінансових інституцій та їхньої ролі в економіці країни, тому важливим є розгляд також такої фінансової інституції, як Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку. Ця інституція була створена у 1995 р. НКЦПФР розробляє і затверджує нормативні акти та акти законодавства, обов'язкові для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями, та контролює їх виконання з питань, що належать до її компетенції.

Фактично ринок цінних паперів в Україні не набув ефективної динаміки розвитку. Він є недостатньо розвиненим, має безліч нагальних проблем. За період незалежності країни, від моменту створення фондового ринку та регулюючої його організації ми не знаходимо інформації про інституційні зміни.

Лише у 2018 р. Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку представила концепцію законодавчих змін, яка стосуватиметься функціонування інфраструктури ринків капіталу в Україні.

Ця концепція спрямована на розроблення більш ефективної та модернізованої інфраструктури ринків капіталів, що призведе до відповідності міжнародним стандартам та світовим практикам. Відповідно до концепції, реформа інфраструктури ринків передбачає імплементацію (виконання державою міжнародних правових норм) важливих актів ЄС, наприклад Директиви № 98/26/ЄС про остаточність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків у цінних паперах (Settlement Finality Directive); Директиви № 2002/47/ЄС стосовно механізмів застосування фінансової застави (Financial Collateral Directive); Регламенту № 648/2012 про позабіржові деривативи, центральних контрагентів і торгових репозиторіїв (EMIR) [8].

Також у документі прийнято до уваги рекомендації консалтингової групи Oliver Wyman, яка мала можливість оцінити стан інфраструктури ринків капіталів на замовлення Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Зокрема, експерти вищезгаданої фірми у своїй доповіді зазначили, що стан розвитку елементів інфраструктури ринків капіталу в Україні характеризується високим рівнем фрагментації. Концепція пропонує такі зміни [9]:

– клірингова діяльність центрального контрагента (одна зі сторін договору) має здійснюватися лише кліринговими установами, які отримали ліцензію регулятора;

– скасування законодавчої монополії;

– доступ до ринку іноземних центральних контрагентів (у перспективі);

– забезпечення відкритого доступу центральних контрагентів до бірж.

Тобто ця фінансова інституція лише повідомляє нам про майбутні інституційні зміни.

Однією з відносно нещодавніх змін у фінансовій архітектурі України є створення у 2011 р. Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Сфери впливу цієї інституції поширюються на страхові компанії, кредитні спілки, бюро кредитних історій, недержавні пенсійні фонди, фінансові компанії, ломбарди.

У світовій фінансовій системі ринок небанківських фінансових послуг є одним із найефективніших механізмів залучення, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів, значення якого постійно зростає. Перспективи розвитку цього ринку визначаються ефективністю державної регуляторної політики, функціональністю нормативно-правових актів, спрямованих на створення дієвого механізму державного регулювання та нагляду, зниженням витрат діяльності фінансових установ, спричинених надлишковим і неефективним державним регулюванням, забезпеченням конкуренції на фінансовому ринку, запобіганням діяльності недобросовісних компаній, скоординованістю із сучасними процесами реформування економіки України.

Ураховуючи нещодавню появу цієї інституції, не можна простежити якісь інституційні зміни. Хоча маємо вказати про прийняття Нацкомфінпослуг 19 березня 2015 р. Стратегії реформування державного регулювання ринку небанківських фінансових послуг на 2015–2020 рр. № 499 [10]. Розроблення Стратегії було зумовлене необхідністю підвищення ролі небанківського фінансового сектору та виникненням ознак стагнації на ринку відповідних послуг. Стратегія визначає основні напрями та завдання для їх реалізації правового й інституційно-організаційного характеру, спрямовані на розбудову ефективного державного регулювання та нагляду з метою розвитку конкурентоспроможного ринку.

Досягнення визначеної мети буде здійснюватися за такими стратегічними напрямами:

– дерегуляція на ринку небанківських фінансових послуг та спрощення регуляторного середовища;

– вдосконалення діяльності регулятора й підвищення ефективності державного нагляду;

– захист інтересів споживачів та відновлення довіри до ринку;

– регуляторний вплив на розвиток ринку (пріоритети).

За окремими із цих напрямів у 2016 р. Нацкомфінпослуг було здійснено конкретні кроки. Уперше на ринку запроваджено новий інструментарій консолідованого нагляду за небанківськими фінансовими групами. При цьому налагоджено взаємодію з іншими регуляторами щодо нагляду за діяльністю таких груп. Здійснення пруденційного нагляду зосереджено на контролі над додержанням критеріїв і нормативів ліквідності, капіталу й платоспроможності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій, якості систем управління й управлінського персоналу, додержання правил надання фінансових послуг [11].

За напрямом захисту інтересів споживачів фінансових послуг та відновлення довіри до ринків небанківських фінансових послуг збільшено максимальний розмір страхової виплати за шкоду, заподіяну майну потерпілих, у разі оформлення документів про дорожньо-транспортну пригоду без участі уповноважених на те працівників поліції: з 1 лютого 2016 р. – 50 тис грн потерпілому; підвищено розміри страхових сум за договорами про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів до 100 тис грн на одного потерпілого за шкоду, заподіяну майну потерпілих, та 200 тис грн на одного потерпілого за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю потерпілих; проведено активну роботу з уведення електронних полісів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів [11].

У травні 2016 р. набрало чинності Положення про обов'язкові критерії та нормативи достатності, диверсифікованості та якості активів страховика, затверджене розпорядженням Нацкомфінпослуг від 23.02.2016 № 396, що сприяло вдосконаленню регулювання страхового ринку шляхом підвищення вимог до якості активів, якими представлені кошти страхових резервів. Це сприятиме зниженню ризиків страховика. Перелік емітентів акцій та облігацій, якими володіли страховики, порівняно з 2014 р. скоротився на 140 найменувань – із 660 до 520.

У листопаді 2016 р. внесено зміни до Порядку складання звітних даних страховиків із метою врахування положень міжнародних стандартів фінансової звітності, розкриття страховиками обсягу інформації, достатнього для визначення їхнього фінансово-господарського стану, отримання інформації щодо якості активів страховика для потреб пруденційного нагляду [11].

Із метою забезпечення вимог до платоспроможності й виконання встановлених законодавством фінансових нормативів, моніторингу змін у структурі активів та їхніх обтяжень, а також істотних операцій для страховиків, які займаються страхуванням життя, запроваджено систему щодекадного інформування Нацкомфінпослуг про такі зміни фінансового стану.

Іншим важливим елементом фінансової архітектури є Міністерство фінансів України, створене у 1991 р. Згадувані нами фінансові інституції: Державна казначейська служба, Державна фіскальна служба, Державна служба фінансового моніторингу України перебувають у підпорядкуванні Міністерства фінансів.

Міністерство фінансів здійснює нормативно-правове регулювання у фінансовій, бюджетній, податковій, митній сферах, у сфері адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску; у сфері контролю над дотриманням бюджетного законодавства, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку та аудиту, випуску і проведення лотерей, організації та контролю над виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності [12].

Найбільш масштабні зміни як і у самому Міністерстві фінансів, так і завдяки реформам цієї інституції відбуваються в останні роки. Зокрема, здійснюється реформування Державної фіс-

кальної служби з метою зробити цю інституцію максимально відкритою та ефективною. Розроблено нову внутрішню організаційну структуру ДФС. Розроблення її здійснюється ДФС, Мінфіном у консультаціях із МВФ. Для більшої ефективності, зручності та прозорості створено «електронний кабінет платника податків» [13].

У рамках реформування ДФС Міністерство фінансів та уряд проводять системну реформу митниці, що дасть змогу сформувати концептуально новий порядок взаємодії митних та контролюючих органів із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Мінфін виділив 19 ключових напрямів реформи митниці, які прописані у Концепції та Плані дій із реформування митниці. Це, зокрема [13]: зміна структури митних органів; аудит та регламентування митних процедур і процесів відповідно до світових стандартів; систематизація законодавства; модернізація ІТ-системи митниці;

безпека митних даних; реформа системи оцінки митної вартості товарів; розвиток міжнародного митного співробітництва; створення власного моніторингового центру; розвиток автоматизованої системи управління ризиками; нова кадрова політика та ін.

Концепція була підготовлена Мінфіном з урахуванням рекомендацій МВФ, митних стандартів ЄС та рекомендацій митно-прикордонної служби США. У реформуванні митниці вже запроваджено автоматизовану систему «Єдине вікно» в пунктах пропуску та у місцях митного оформлення товарів. Система «Єдине вікно» значно спростила митні процедури та зменшила час на їх проведення. Це передбачає полегшення ведення бізнесу та усунення можливості для корупції на митниці.

Також запроваджено автоматичний розподіл митних декларацій. Тепер митники більше не зможуть маніпулювати документами та вибирати, який товар розмитнювати. Це має значно зменшити корупцію. Посилено міжнародну співпрацю у митній сфері: підписано міжурядові угоди зі США, Хорватією, Боснією і Герцеговиною тощо. Очікується розгляд парламентом законопроекту про запровадження в Україні інституту уповноважених економічних операторів (УЕО), який є одним з основних базисів митного співробітництва між Україною та ЄС [13].

Мінфін започаткував та продовжує впроваджувати революційний проект Є-Data. Є-Data – це ІТ-платформа, яка має на меті забезпечити повну прозорість державних фінансів. Тепер абсолютно кожен громадянин має відкритий доступ до державних платежів та може їх перевірити.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, за результатами дослідження динаміки інституційних змін фінансової архітектури доведено, що інституційні зміни фінансової архітектури пов'язані зі зміною існуючих норм, правил, обмежень та механізмів їх реалізації, а також зміною самих інституцій, проявляються такі зміни у появі нових міжнародних фінансових інституцій та трансформації існуючих, переважно спричинені кризовими процесами або необхідністю передачі певних повноважень окремій організації, при цьому необхідним є врахування змін, пов'язаних із технологічним розвитком.

Список використаних джерел:

1. Поченчук Г.М. Розвиток обумовленостей взаємодії з міжнародними фінансовими інститутами та інституціональні зміни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7. Ч. 3. С. 29–32.
2. Хоружий С. Розподіл регуляторних і наглядових функцій на фінансовому ринку: європейський досвід та рекомендації для України. *Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України*. 2016.
3. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / за ред. А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної. Київ, 2013. 556 с.
4. Пенез О.В. НБУ і ФРС США: спільне та різне. *Інфраструктура ринку. Гроші, фінанси та кредит*. 2018. Вип. 19. С. 485–489.
5. Буряк О. Світова фінансова криза та її вплив на банківську систему України. *Збірник наукових праць.* 2013. Вип. 34. С. 320–325.
6. Вовчак О.Д. Вплив глобалізаційних процесів на форми та методи реструктуризації банків в Україні. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право).* 2010. № 1. С. 3–9.
7. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=12955025 (дата звернення: 10.07.2019).
8. Концепція змін в інфраструктурі ринків капіталу. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric–economy/2444511–v–ukraini–predstavili–koncepciu–zmin–v–infrastrukturi–rinkiv–kapitalu.html (дата звернення: 11.07.2019).
9. Харун О.А., Галкіна Ю.В. Теоретичні аспекти становлення фондового ринку України. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 20. С. 262–266.
10. Стратегія реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг на 2015–2020 роки : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання

у сфері ринків фінансових послуг від 19.03.2015 № 499. URL: http://nfp.gov.ua/news/918.html (дата звернення: 10.07.2019).
11. Як регулюється небанківський фінсектор. *FinPost.* 2017. 13 березня. URL: http://fi npost.com.ua/news/2244 (дата звернення: 11.07.2019).
12. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375.
13. Міністерство фінансів України. URL: https://www.minfin.gov.ua/news/organi-v-kompetencii-mfu/reforma-dfs (дата звернення: 11.07.2019).

References:

1. Pochenchuk H.M. Rozvytok obumovlenostei vzaiemodii z mizhnarodnymy finansovymy instytutamy ta instytutsionalni zminy [Developing conditions for engagement with international financial institutions and institutional change]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vypusk 7. Chastyna 3. 2016. S. 29–32.
2. Khoruzhyi S. Rozpodil rehuliatornykh i nahliadovykh funktsii na finansovomu rynku: yevropeiskyi dosvid ta rekomendatsii dlia Ukrainy [Allocation of regulatory and supervisory functions in the financial market: European experience and recommendations for Ukraine]. Ofis z finansovoho ta ekonomichnoho analizu u Verkhovnii Radi Ukrainy. 2016.
3. Tsentralnyi bank ta hroshovo-kredytna polityka : pidruchnyk [The Central Bank and monetary policy] / za red. A.M. Moroza, M.F. Pukhovkinoi. Kiev, 2013. 556 s.
4. Penez O.V. NBU i FRS SShA: spilne ta rizne [NBU and US Fed: Common and Different]. Infrastruktura rynku. Hroshi, finansy ta kredyt. Vypusk 19. 2018. S. 485–489.
5. Buriak O. Svitova finansova kryza ta yii vplyv na bankivsku systemu Ukrainy [The global financial crisis and its impact on the banking system of Ukraine]. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 34. 2013. S. 320–325.
6. Vovchak O. D. Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na formy ta metody restrukturyzatsii bankiv v Ukraini [Impact of globalization processes on the forms and methods of bank restructuring in Ukraine]. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo). 2010. № 1. S. 3–9.
7. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=12955025 (data zvernennia: 10.07.2019).
8. Kontseptsiia zmin v infrastrukturi rynkiv kapitalu [Concept of changes in capital markets infrastructure]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric–economy/2444511–v–ukraini–predstavili–koncepciu–zmin–v–infrastrukturi–rinkiv–kapitalu.html (data zvernennia: 11.07.2019).
9. Kharun O.A., Halkina Yu.V. Teoretychni aspekty stanovlennia fondovoho rynku Ukrainy. Infrastruktura rynku [Theoretical Aspects of Formation of the Ukrainian Stock Market]. Vypusk 20. 2018. S. 262–266.
10. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho rehuliuvannia rynkiv nebankivskykh finansovykh posluh na 2015–2020 roky [Strategy for reforming the state regulation of non-bank financial services markets for 2015-2020] : zatv. rozporiadzhenniam Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuvannia u sferi rynkiv finansovykh posluh vid 19.03.2015 # 499. URL: http://nfp.gov.ua/news/918.html (data zvernennia: 10.07.2019).
11. Yak rehuliuietsia nebankivskyi finsektor [How the non-bank financial sector is regulated] / FinPost. 2017. 13 berez. URL: http://fi npost.com.ua/news/2244 (data zvernennia: 11.07.2019).
12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy [On approval of the Regulation on the Ministry of Finance of Ukraine] : zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 serpnia 2014 r. # 375.
13. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. URL: https://www.minfin.gov.ua/news/organi-v-kompetencii-mfu/reforma-dfs (data zvernennia: 11.07.2019).

УДК 658:65.012.8

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-25

Мельник С.І.
кандидат економічних наук, доцент,
заступник декана факультету № 2
(підготовка фахівців для підрозділів кримінальної поліції)
Львівського державного університету внутрішніх справ

Melnyk Stepan
Lviv State University of Internal Affairs

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛИКІВ, РИЗИКІВ, ЗАГРОЗ ТА НЕБЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

RESEARCH CHALLENGES, RISKS, THREATS AND DANGERS IN THE SYSTEM OF ENSURING FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE

Дослідження понятійно-категоріального апарату забезпечення фінансової безпеки підприємств включало в собі такі поняття, як «виклик», «ризик», «загроза», «небезпека» та «дестабілізуючий чинник». У результаті проведених досліджень визначено місце кожного з них і запропоновано власне бачення щодо їхньої сутності. Встановлено, що під загрозою фінансовій безпеці підприємства слід розуміти такий вплив дестабілізуючих чинників на його фінансовий стан, який може призвести до потенційних або реальних збитків. Ураховуючи етапи життєвого циклу підприємства, сформовано процес інтенсифікації загроз протягом даного циклу. Ключовим у процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства є момент, коли загрози здійснюють суттєвий вплив на фінансову сферу, оскільки це може призвести до фатальних наслідків.

Ключові слова: фінансова безпека підприємства, виклики, ризики, загрози, небезпека, дестабілізуючий чинник.

Исследование понятийно-категориального аппарата обеспечения финансовой безопасности предприятий включало в себя такие понятия, как «вызов», «риск», «угроза», «опасность» и «дестабилизирующий фактор». В результате проведенных исследований определено место каждого из них и предложено собственное видение их сущности. Установлено, что под угрозой финансовой безопасности предприятия следует понимать такое влияние дестабилизирующих факторов на его финансовое состояние, которое может привести к потенциальному или реальному ущербу. Учитывая этапы жизненного цикла предприятия, сформирован процесс интенсификации угроз в течение данного цикла. Ключевым в процессе обеспечения экономической безопасности предприятия является момент, когда угрозы оказывают существенное влияние на финансовую сферу, поскольку это может привести к фатальным последствиям.

Ключевые слова: финансовая безопасность предприятия, вызовы, риски, угрозы, опасность, дестабилизирующий фактор.

It is impossible to talk about security without such concepts, which became the foundation for the formation of such a science as securitology. These concepts include: «challenge»; «risk»; «threat»; «danger» and «destabilizing factor». All these concepts make it possible better characterize the essence of the process of ensuring security at the enterprise, since without counteracting precisely these phenomena, it is impossible to achieve a high level of security. Financial security is also characterized by a «clash» with the phenomena listed above, and therefore each of the concepts should be considered in more detail. The purpose of the study is to analyze key concepts of the conceptual-categorical apparatus of financial security of the enterprise and to determine their place in the process of ensuring financial security of the enterprise. The study of the conceptual and categorical apparatus for ensuring the financial security of enterprises included such concepts as «challenge», «risk», «threat», «danger» and «destabilizing factor». As a result of the research, the place of each of them was determined and their own vision of their essence was proposed. Taking into account the stages of the life cycle of the enterprise, the process of intensifying threats during this cycle has been formed. Since its inception, any socio-economic system is faced with a large number of challenges that can progress without a proper response, turn into risks and threats in the financial sphere. In our opinion, it is the moment when exter-

nal and internal threats begin to significantly affect the financial sphere, we can talk about the stage of a recession of an enterprise in all components of economic security. The process of intensifying threats can take a long period of time and without counteraction or adaptation, the company will not be able to ensure financial security and, as a result, the liquidation stage will begin. Ensuring the financial security of the enterprise is a very complex, multi-level process that must promptly identify and respond to every challenge, risk or threat, in order to prevent the onset of danger and the formation of a financial crisis. To do this, it is not enough to apply traditional management methods; a mechanism should be developed to ensure the financial security of the enterprise, which will include the most specialized tools and be based on relevant principles.

Key words: financial security of the enterprise, challenges, risks, threats, danger, destabilizing factor.

Постановка проблеми. Процес забезпечення будь-якого виду безпеки соціально-економічної системи включає в себе велику кількість понять та категорій, які є невід'ємною його частиною. Неможливо говорити про безпеку без таких понять, які стали фундаментом для утворення такої науки, як безпекологія. Такими поняттями є «виклик», «ризик», «загроза», «небезпека» та «дестабілізуючий фактор (чинник)». Усі ці поняття дають змогу краще охарактеризувати сутність самого процесу забезпечення безпеки на підприємстві, оскільки без протидії саме цим явищам неможливо досягнути високого рівня захищеності. Фінансовій безпеці також притаманні «зіткнення» з вищеперерахованими явищам, тому слід детальніше розглянути кожне з понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження понятійно-категоріального апарату забезпечення фінансової безпеки підприємства присвячено значну кількість праць провідних учених-економістів, зокрема: Х. Мандзіновської, А. Штангрета, Я. Котляревського, О. Мельникова, К. Горячевої, Н. Пойда-Носик, Ю. Кракоса, Р. Разгона, Ю. Лаврової, Т. Кузенко, В. Прохорової, Н. Сабліної та ін.

Віддаючи належне науковим працям, присвяченим даній проблематиці, дослідження таких категорій, як «виклик», «ризик», «загроза» та «небезпека», не проводилися в контексті сучасних змін у середовищі функціонування вітчизняних підприємств та не враховували при цьому етапи життєвого циклу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження понятійно-категоріального апарату забезпечення фінансової безпеки підприємства для визначення місця таких категорій, як «виклики», «ризики», «загрози», протягом усієї діяльності соціально-економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одними з перших, із чим зустрічається підприємство на етапі свого зародження, є виклики. Причому ці виклики можуть прийти як з зовнішнього, так і з внутрішнього середовища підприємства. З розвитком підприємства та з ускладненням його діяльності виклики стають усе численнішими та складнішими.

Сам по собі виклик не має позитивного чи негативного забарвлення. Його присутність може призвести як до негативних явищ, таких як зниження темпів виробництва, фінансова криза, так і до позитивних (прискорення розвитку підприємства, впровадження інноваційних рішень і технологій, посилення позицій підприємства на ринку збуту).

У наукових колах поняття «виклик» є неоднозначним та різноманітним за трактуванням.

Так, М. Копитко [1, с. 27] трактує поняття «виклик» як певну сукупність обставин, вплив яких не обов'язково може бути негативний, на які необхідно задіяти певні ресурси, у разі бездіяльності ці обставини можуть призвести до позитивних чи негативних наслідків.

Я. Тимків [2, с. 177] трактує поняття «виклик» як певні нові явища та події, на які підприємство повинне співрозмірно відповісти, у разі відсутності відповіді виклик має тенденцію до трансформування в загрози. Ми частково погоджуємося з таким трактуванням поняття, але виклики можуть перетворитися не лише на загрози, а й на ризики та реальну небезпеку.

На нашу думку, під викликом слід розуміти певне явище, яке може бути як негативного, так і позитивного спрямування, що вимагає від підприємства відповідної реакції та застосування тих чи інших заходів із метою недопущення негативних наслідків.

Серед науковців, поняття «ризик» вже не має такої двозначності у своєму трактуванні. Практично завжди ризики в усіх дослідженнях трактують як щось негативне для підприємства, що може призвести до небажаних наслідків.

Наприклад, А. Загородній та Г. Вознюк [3] трактують поняття «ризик» як реальну можливість небезпеки виникнення неочікуваних утрат від наявного прибутку чи майна, що пов'язана з настанням змін або несприятливими обставинами на підприємстві. На нашу думку, таке визначення є неповним, оскільки ризик не обов'язково має нести реальну небезпеку. Підприємство завжди буде стикатися з різного роду ризиками на кожному етапі своєї життєдіяльності, і це не означає, що кожен із них у кінцевому підсумку виявиться реальною небезпекою.

Якщо досліджувати поняття «ризик» у фінансовій сфері діяльності підприємства, то тут його трактування дещо відрізняється від указаного вище.

Зокрема, М. Лапуста та Л. Шаршукова [4, с. 501] трактують поняття «ризик» у фінансовій сфері підприємства як певну ймовірність настання фінансових витрат, які виникають у ситуації фінансової невизначеності та які можуть виявитися у зниженні обсягів прибутків, утрати частини майна чи капіталу.

Таким чином, на нашу думку, під ризиком слід розуміти такого роду ймовірність, яка за тієї чи іншої ситуації може призвести до появи реальної або потенційної загрози, що, своєю чергою, має можливість зруйнувати систему безпеки та сприяти кризовому розвитку на підприємстві.

Сучасні наукові погляди щодо сутності поняття «загроза» не дають змоги дійти до однієї спільної думки.

Наприклад, одна група науковців [5–7] уважає, що загрози – це одна з форм небезпеки. При цьому, як стверджує М. Єрмошенко [7], загроза може бути одночасно й сукупністю негативних чинників чи умов.

З економічного погляду до визначення поняття «загроза» підійшли О. Сорочан та Д. Ігнатюк [8, с. 19]. Вони трактують дане поняття як сукупність умов та чинників, яким притаманний дестабілізуючий вплив на функціонування і розвиток економічної системи.

Щодо розгляду поняття «загроза» у фінансовій сфері, то влучним є підхід, запропонований І. Бланком [9, с. 53]. На його думку, під загрозою у фінансовій сфері слід розуміти таку форму вираження суперечностей фінансових інтересів у фінансовому середовищі функціонування підприємства, за якої відображається реальна та потенційна можливість прояву деструктивного впливу різноманітних чинників на їх реалізацію.

Ми погоджуємося із запропонованим В. Франчуком [10, с. 65] підходом щодо трактування сутності поняття «загроза». Так, він стверджує, що загроза – це дія дестабілізуючих природних і (або) суб'єктивних чинників, пов'язаних із недобросовісною конкуренцією, порушенням законів та норм, цілісності процесів чи об'єктів, що можуть спричинити потенційні або реальні збитки.

Отже, під загрозою фінансовій безпеці підприємства слід розуміти такий вплив дестабілізуючих чинників на його фінансовий стан, який може призвести до потенційних або реальних збитків.

Розвиток безпекознавства та досвід діяльності великої кількості підприємства демонструють, що кожна соціально-економічна система може мати два стани: безпечний та небезпечний. На перший погляд поняття «безпека» та «небезпека» є антонімічними один до одного. Без сумніву, ми погоджуємося із цим, але слід зауважити, що розвиток кожного поняття був би неможливий без дослідження іншого.

Саме тому з історичним розвитком поняття «безпека» відбувався активний розвиток поняття «небезпека». У своїх початкових проявах небезпека переважно стосувалася ризиків та загроз для життя індивіда, таким чином, довгий час трактування поняття «небезпека» не виходило за межі вітальних функцій людини.

На думку З. Герасимчука та Н. Вавдіюка [11], поняття «небезпека» слід трактувати як деструктивні зміни у корпоративній системі підприємства, які зумовлені витратами та пов'язані з існуванням загрози.

Ми погоджуємося з визначенням В. Франчука [12], який під небезпекою розуміє деструктивні граничні зміни в корпоративній системі, спричинені реальними втратами, пов'язаними з реалізацією загрози.

Одним із ключових термінів, які можна зустріти в багатьох визначеннях понять «загроза» та «небезпека», є «дестабілізуючий чинник». Слід конкретизувати дане поняття. Дослідження загрози і небезпеки дає змогу стверджувати, що дестабілізуючі чинники є невід'ємною частиною цих понять.

Згідно із сучасним словником, дестабілізуючий чинник – це причини або суттєві обставини загроз.

Трохи іншої думки О. Халіна, А. Штангрет, Л. Сухомлин та О. Мельников [14, с. 16], які вважають, що під дестабілізуючими чинниками слід розуміти рушійну силу, яка має негативний характер і може вплинути на стабільність будь-якого об'єкта чи системи.

На нашу думку, під дестабілізуючими чинниками у фінансовій сфері діяльності підприємства слід розуміти такого роду явища або обставини, які можуть залежно від сили дії негативно вплинути на його фінансовий стан, що в результаті призведе до зниження фінансової безпеки.

Дестабілізуючі чинники зароджуються та можуть впливати на діяльність підприємства ще на етапах викликів та ризиків. Окрім того, нові виклики та ризики лише підсилюють їх. Вони не з'являються без причини і через те, що можуть бути як внутрішні, так і зовнішні, не залежать від поточного рівня фінансової безпеки на підприємстві.

Процес негативного впливу тих чи інших загроз на фінансову безпеку можна продемонструвати через дані поняття, поділивши їхній вплив та розвиток на дві умовні зони – безпеку і небезпеку (рис. 1).

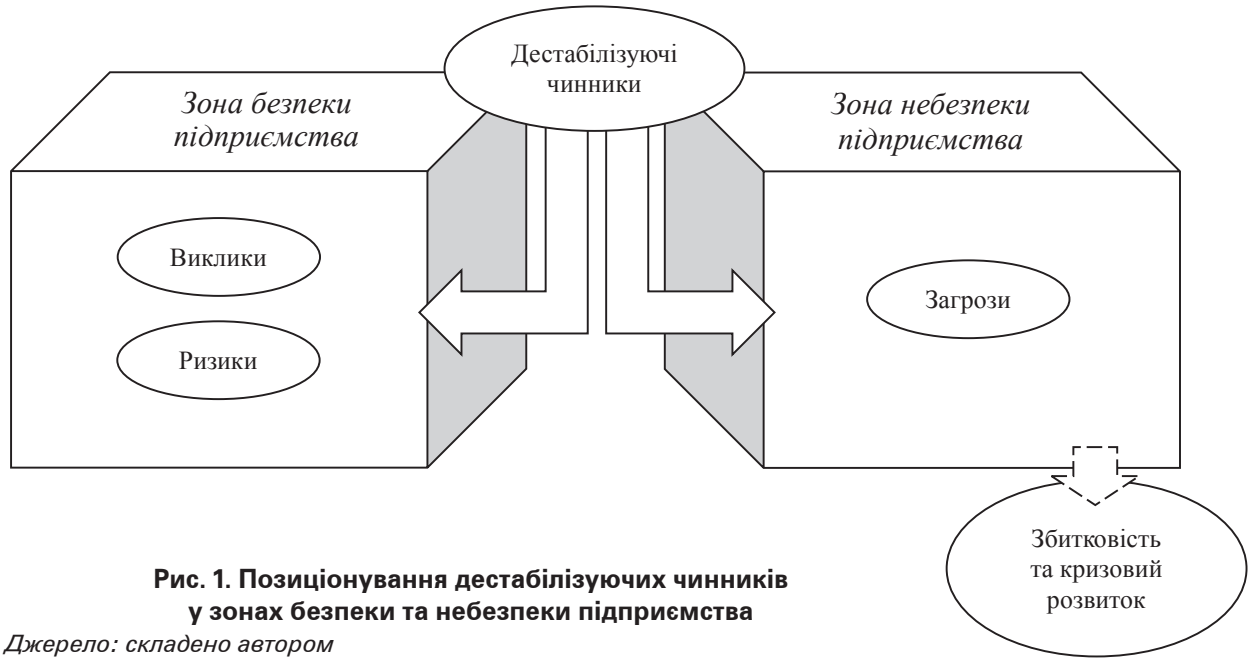

Рис. 1. Позиціонування дестабілізуючих чинників у зонах безпеки та небезпеки підприємства

Джерело: складено автором

Фінансова безпека являє собою один із ключових складників економічної безпеки. Причиною такої вагомості цього складника є те, що найбільш впливові загрози виникають саме у фінансовій сфері. Але не слід забувати й про інші складники економічної безпеки, оскільки переважна більшість різноманітних викликів, ризиків спочатку утворюється саме в таких складниках, як кадровий, силовий і т. д. У подальшому вони в процесі тих чи інших етапів життєвого циклу підприємства можуть спровокувати виникнення або посилення загрози для фінансової безпеки.

Процес інтенсифікації загроз протягом життєвого циклу підприємства зображено на рис. 2.

З моменту зародження будь-яка соціально-економічна система зіштовхується з великою кількістю викликів, які можуть прогресувати і без належного реагування, перетворитися на ризики та загрози у фінансовій сфері.

На нашу думку, саме момент, коли зовнішні і внутрішні загрози починають суттєво впливати на фінансову сферу, можна говорити про стадію спаду підприємства за всіма складниками економічної безпеки. Процес інтенсифікації загроз може займати тривалий період часу і без

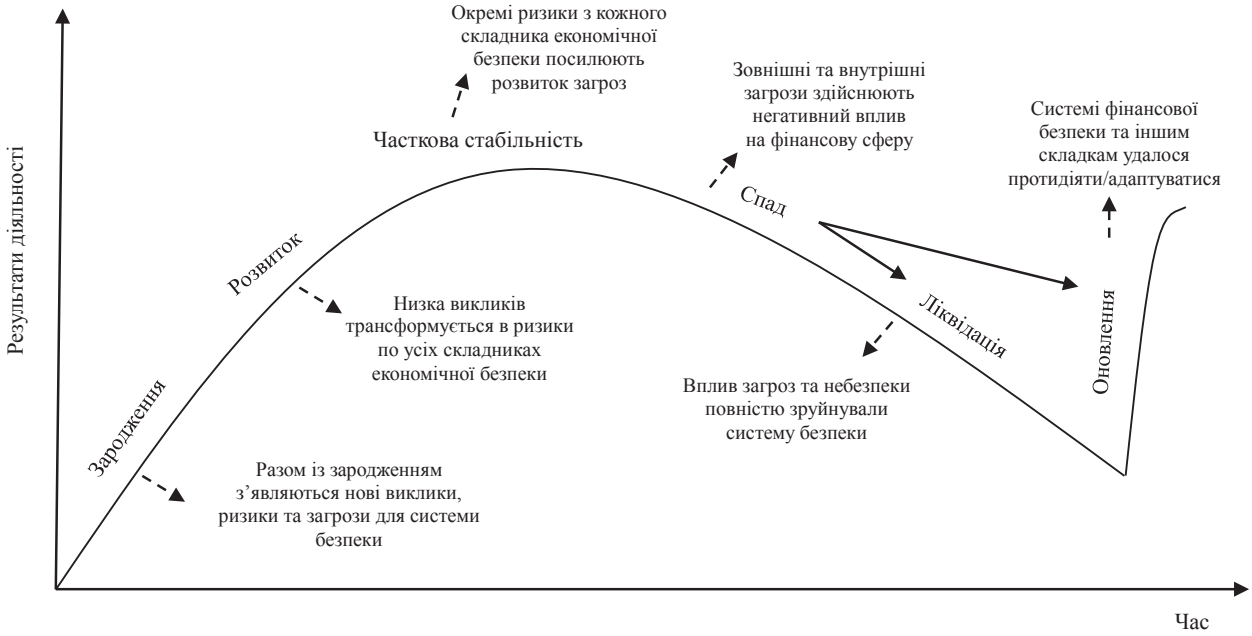

Рис. 2. Процес інтенсифікації загроз протягом життєвого циклу підприємства

Джерело: складено автором

протидії або адаптації підприємство не зможе забезпечити фінансову безпеку і, як результат, настане стадія ліквідації.

Висновки з даного дослідження. Забезпечення фінансової безпеки підприємства є дуже складним, багаторівневим процесом, який повинен своєчасно виявляти та реагувати на кожен виклик, ризик чи загрозу для недопущення настання небезпеки й утворення фінансової кризи. Для цього недостатньо застосовувати традиційні методи управління, слід розробити механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства, який включатиме максимально профільний інструментарій та базуватиметься на відповідних принципах. У подальшому слід приділити цьому більше уваги.

Список використаних джерел:

1. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств : дис. … д.е.н. : спец. 21.04.02 ; Університет економіки і права «КРОК». Київ, 2015. 478 с.
2. Тимків Я.І. Особливості та класифікація сучасних загроз національній та міжнародній безпеці. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*. 2006. № 11(31). С. 176–183.
3. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1079 с.
4. Лапуста М.Г., Шаршукова Л.Г. Ризики в підприємницькій діяльності. Москва : ІНФРА-М, 1998. 224 с.
5. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 260 с.
6. Горячова К. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65–67.
7. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2001. 309 с.
8. Бланк І.А. Управління фінансовою безпекою підприємства. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2009. 784 с.
9. Сорочан О., Ігнатюк Д. Економічна безпека: стан і загрози в республіці Молдова. *Zeszyty naukowe politechniki rzeszowskiej ekonomia i nauki humanistyczne.* 2002. № 3. Z. 19.
10. Франчук В.І. Теорія безпеки соціальних систем : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 216 с.
11. Герасимчук З.В., Вавдіюк Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2006. 243 с.
12. Франчук В.І. Основи економічної безпеки : навчальний посібник. Львів : Каменяр, 2009. 203 с.
13. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків : Торсінг Плюс, 2007. 768 с.
14. Фінансова безпека машинобудівного підприємства: методичні засади формування та забезпечення / Х.О. Мандзіновська та ін. Львів : Укр. акад. друкарства, 2016. 226 с.

References:

1. Kopytko M.I. (2015). Kompleksne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstv [Comprehensive ensuring the economic security of enterprises] : dy`s. na zd. nauk. st. d.e.n. za specz. : 21.04.02. Vyshhyj navchalnyj zaklad «Universytet ekonomiky i prava «KROK»». (in Ukrainian)
2. Tymkiv Ya.I. (2006). Osoblyvosti ta klasyfikaciya suchasnyh zagroz nacionalnij ta mizhnarodnij bezpeci [Features and Classification of Modern Threats to National and International Security]. Naukovyj visny`k Odeskogo derzhavnogo ekonomichnogo universytetu. # 11(31). (in Ukrainian)
3. Zagorodnij A.G., Voznyuk G.L. (2007). Finansovo-ekonomichnyj slovnyk [Financial and Economic Dictionary]. K. : Znannya. (in Ukrainian)
4. Lapusta M.G., Sharshukova L.G. (1998). Ryzyky v pidpryemnyczkij diyalnosti [Business risks]. Moskva : INFRA-M. (in Ukrainian)
5. Zhyvko Z.B. (2012). Ekonomichna bezpeka pidpryemstva: sutnist, mexanizm zabezpechennya ta upravlinnya [The economic security of the enterprise: the essence, the mechanism of security and management] : monografiya. Lviv : Lvivskyj derzhavnyj universytet vnutrishnih sprav. (in Ukrainian)
6. Goryachova K. (2003). Finansova bezpeka pidpry`yemstva. Sutnist` ta misce v sy`stemi ekonomichnoyi bezpeky [Financial security of an enterprise. The essence and place in the system of economic security]. Ekonomist. (in Ukrainian)
7. Yermoshenko M.M. (2001). Finansova bezpeka derzhavy: Nacionalni interesy, real`ni zagrozy, strategiya zabezpechennya [Inancial Security of the State: National Interests, Real Threats, Security Strategy]. Kyiv : Kyiv. nacz. torg-ekon. un-t. (in Ukrainian)
8. Blank I.A. (2009). Upravlinnya finansovoyu bezpekoyu pidpryemstva [Financial security management company]. Kyiv : Elga, Nika-Centr. (in Ukrainian)
9. Sorochan O., Ignatyuk D. (2002). Ekonomichna bezpeka: stan i zagrozy v respublici Moldova [Economic security: state and threats in the Republic of Moldova]. Zeszyty naukowe politechniki rzeszowskiej ekonomia i nauki humanistyczne. 2002. # 3. (in Ukrainian)
10. Franchuk V.I. (2016). Teoriya bezpeky socialnyh system [he Theory of Social Systems Safety] : pidruchnyk. L`viv: L`vDUVS. (in Ukrainian)

11. Gerasy`mchuk Z. V., Vavdiyuk N.S. (2006). Ekonomichna bezpeka regionu: diagnostyka ta mehanizm zabezpechennya [Economic security of the region: diagnostics and support mechanism] : monogr. Luczk : Nadstyrya. (in Ukrainian)
12. Franchuk V.I. (2009). Osnovy ekonomichnoyi bezpeky [Basics of economic security] : navch. posib. Lviv : Kamenyar.
13. Nechvolod L.I. (2007). Suchasnyj slovnyk inshomovnyh sliv [Modern dictionary of foreign words]. X. : Torsing Plyus. (in Ukrainian)
14. Mandzinovs'ka Kh.O., Shtanhret A.M., Kotlyarevs'kyy Y.V., Mel'nykov O.V. (2016). Finansova bezpeka mashynobudivnoho pidpryyemstva: Metodychni zasady formuvannya ta zabezpechennya [Financial security of the machine-building enterprise: Methodological principles of formation and provision]. L'viv : Ukr. akad. drukarstva. (in Ukrainian)

МАРКЕТИНГ

УДК 339.138

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-26

Багорка М.О.
доктор економічних наук, доцент кафедри маркетингу
Дніпровського державного аграрно-економічного університету
Мартинюк В.В.
магістр
Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Bahorka Mariia
Dnipro State Agrarian and Economic University
Martyniuk Viktoriia
Dnipro State Agrarian and Economic University

ФОРМУВАННЯ ПОРТФЕЛЯ МАРКЕТИНГОВИХ ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ

FORMATION OF THE PORTFOLIO OF MARKETING INSTRUMENTAL STRATEGIES OF ENTERPRISES

У статті досліджено теоретико-методологічні засади формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій розвитку підприємств із метою підвищення конкурентоспроможності та ефективності їх функціонування. Проаналізовано методологічні підходи до формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій збутової діяльності підприємств. При цьому основу методологічного інструментарію під час розроблення портфеля маркетингових інструментальних стратегій підприємств становлять прийоми економічного і стратегічного аналізу, які дають змогу провести діагностику та оцінку ресурсного потенціалу підприємства, визначити потенційні його можливості та спроможність змінювати вектор маркетингової стратегії відповідно до стратегічних завдань. Установлено, що портфель маркетингових інструментальних стратегій має орієнтувати на максимальну і своєчасну адаптацію діяльності підприємства до динамічного маркетингового середовища для досягнення його стратегічних цілей. Портфель інструментальних стратегій, які розробляються на підприємстві на різних рівнях, має охоплювати основні елементи комплексу маркетингу.

Ключові слова: маркетингова стратегія, стратегічний набір, портфель маркетингових інструментальних стратегій, товарна, цінова, збутова, стратегія просування.

В статье исследованы теоретико-методологические основы формирования портфеля маркетинговых инструментальных стратегий развития предприятий с целью повышения конкурентоспособности и эффективности их функционирования. Проанализированы методологические подходы к формированию портфеля маркетинговых инструментальных стратегий сбытовой деятельности предприятий. При этом основу методологического инструментария при разработке портфеля маркетинговых инструментальных стратегий предприятий составляют приемы экономического и стратегического анализа, которые позволяют провести диагностику и оценку ресурсного потенциала предприятия, определить потенциальные его возможности и способность менять вектор маркетинговой стратегии в соответствии со стратегическими задачами. Установлено, что портфель маркетинговых инструментальных стратегий должен быть ориентирован на максимальную и своевременную адаптацию деятельности предприятия к динамичным изменениям маркетинговой среды для достижения его стратегических целей. Портфель инструментальных стратегий, которые разрабатываются на предприятии на разных уровнях, должен охватывать основные элементы комплекса маркетинга.

Ключевые слова: маркетинговая стратегия, стратегический набор, портфель маркетинговых инструментальных стратегий, товарная, ценовая, сбытовая стратегия продвижения.

The article investigates the theoretical and methodological principles of forming a portfolio of marketing instrumental strategies of enterprise development in order to increase the competitiveness and efficiency of their functioning. Formation of a strategic set of instrumental strategies implies the need to

develop several strategic alternatives, of which the final choice of the marketing strategy of the enterprise is realized, which is able to maximize its long-term effectiveness. Methodological approaches to forming a portfolio of marketing instrumental strategies for enterprise marketing activities are analyzed. At the same time, the basis of methodological tools in the development of a portfolio of marketing instrumental strategies of enterprises are methods of economic and strategic analysis, which allow to diagnose and evaluate the resource potential of the enterprise, to determine its potential and ability to change the vector marketing strategy in accordance with strategic objectives. It is established that the portfolio of marketing instrumental strategies should focus on maximizing and timely adaptation of the activity of an enterprise to a dynamic marketing environment in order to achieve its strategic goals. The portfolio of instrumental strategies developed at the enterprise at various levels should cover the main elements of the marketing mix. Principles of forming a portfolio of marketing instrumental strategies, which should correspond to: reality (correspondence to the situation, goals, production, market and resource factors, experience and skills of the management system); logic (internal integrity and consistency of individual elements); compatibility with the external environment (providing an opportunity to interact with it); justifiable risk-taking and a focus on building sustainable competitive advantage. Developing a portfolio of marketing instrumental strategies for marketing products within the marketing complex will be able to provide the enterprise with the expected result, long-term prospect of functioning and will help to satisfy the needs of consumers and increase their level of loyalty to the enterprise.

Key words: marketing strategy, strategic set, portfolio of marketing toolbox strategies, commodity, price, sales, promotion strategy.

Постановка проблеми. Посилення конкурентної боротьби, яке викликане світовими тенденціями глобалізації, швидкого технічного та технологічного підйому, інтенсивного розвитку національних ринків, ставить перед суб'єктами господарювання нові завдання. У цих умовах постає необхідність переходу підприємств на стратегії розвитку, що здатні максимально враховувати маркетингові принципи, а саме: системні, комплексні дослідження стану ринкового середовища та виробничо-господарської діяльності підприємств; складання і реалізація маркетингової програми дій на всіх рівнях і періодах планування; спрямування діяльності всіх структурних підрозділів і ланок підприємства на задоволення потреб існуючих і потенційно можливих споживачів, здійснення послідовної товарної, цінової, розподільчої та комунікаційної політики.

Надзвичайно важливе місце в маркетинговому стратегічному управлінні діяльністю підприємства посідає його маркетингова стратегія, яка формує його стратегічні орієнтири. Для реалізації та впровадження маркетингової стратегії необхідно використовувати портфель маркетингових інструментальних стратегій – набір стратегій різного типу, що розробляються підприємством на певний період, які відбивають специфіку функціонування і стратегічного розвитку підприємства, а також допомагають адаптуватися у маркетинговому середовищі.

Варто зауважити, що сучасні підприємства мають ще недостатньо досвіду у стратегічному управлінні підприємством. Не всі підприємства мають маркетингово-орієнтоване управління своєю діяльністю і надають великого значення маркетинговим стратегіям. Саме тому проведення досліджень стосовно формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій збуту продукції підприємства є сьогодні актуальним і практично значущим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування стратегії маркетингу досліджували такі зарубіжні вчені, як: Г. Азоєв, І. Ансофф, Г. Армстронг, Г. Ассель, Дж. Дей, П. Дойль, П. Друкер, Дж. Еванс, Р. Каплан,Ф. Котлер, Р. Коллз, Д. Кревенс, Дж. Куінн, Ж.-Ж. Ламбен, М. Мак-Дональд, Мінцберг, Д. Нортон, К.М. Портер, А. Стрікленд, А. Томпсон, О. Уолкер, Р. Фатхудінов, Г. Хулей, А. Чандлер та ін.

Серед українських учених проблемами стратегічного маркетингу займалися Л.В. Балабанова, А.Е. Воронкова, А.В. Войчак, С.С. Гаркавенко, Н.В. Куденко, Я.С. Ларіна, А.Ф. Павленко, В.В. Писаренко, І.Л. Решетнікова, І.О. Соловйов, А.О. Старостіна, О.М. Тимонін, Н. Чухрай, В.А. Шведюк, З.Є. Шершньов та ін.

Незважаючи на наявність здобутків учених, залишається багато питань щодо чіткого розуміння механізму розроблення та впровадження методологічних підходів до формування портфелю маркетингових стратегій підприємств.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою статті є дослідження теоретико-методологічних засад формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій розвитку підприємств для підвищення конкурентоспроможності та ефективності їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні основною проблемою підприємств України є проблема не тільки виживання, а й забезпечення розвитку. Підприємствам в умовах жорсткої конкуренції та ситуації, що швидко змінюється, доводиться не тільки зосереджувати увагу на стані внутрішнього середовища, а й розробляти дов-

гострокові плани, які дадуть їм змогу вести діяльність адекватно до зовнішніх змін [1, с. 96].

Формування маркетингової стратегії передбачає обґрунтування концепції життєвого циклу товарної продукції, яка визначає розвиток обсягів її збуту і прибуток від реалізації, пропонує заходи зі стратегії і тактики маркетингу з моменту надходження товару на ринок і до його зникнення з ринку, забезпечує управління товарним асортиментом, номенклатурою товарів підприємства, планування нових товарів, включаючи створення торгової марки, упаковки, систем збуту, сервісу тощо [2, с. 53].

Варто зазначити, що більшість підприємств не має можливостей щодо впровадження обґрунтованого стратегічного набору маркетингових інструментальних стратегій. Управління обмежується лише контролем якості продукції, яку вони виробляють, тобто відсутній системний підхід до цього процесу. Головною причиною цього явища є, перш за все, відсутність фінансових ресурсів, адже більшість підприємств не має коштів навіть на оновлення матеріально-технічної бази та розширеного відтворення. Існують також проблеми, що пов'язані з упровадженням стратегічного набору на підприємствах, а саме: відсутність необхідної теоретичної та методологічної бази у сфері реалізації маркетингових стратегій, застарілі методи управління адміністративно-планової економіки, яка дуже відрізняється від тієї, що використовується нині в усьому світі. Отже, вирішення даної проблеми є дуже важливим кроком, який дасть змогу частково уникнути помилок, зроблених підприємствами в процесі реалізації маркетингових стратегій.

Формування стратегічного набору інструментальних стратегій передбачає необхідність розроблення декількох стратегічних альтернатив, з яких і здійснюється остаточний вибір маркетингової стратегії підприємства, яка здатна максимально підвищити його довгострокову ефективність.

Стратегічний набір – це система стратегій різного типу, що розробляються підприємством на певний період, відбиває специфіку функціонування і стратегічного розвитку підприємства, а також його місце і роль у маркетинговому середовищі [3, с. 120].

Основні вимоги до стратегічного набору:

– орієнтація на досягнення реальних взаємозв'язаних цілей;

– ієрархічний характер стратегій;

– гнучкість і динамічність стратегічного набору;

– збалансованість між прибутковими і витратними стратегіями.

Процес планування портфеля маркетингових інструментальних стратегій включає впорядковану сукупність стадій і дій, пов'язаних із маркетинговою діяльністю, розробленням стратегій, їх реалізацією, контролем над виконанням. Основні етапи розроблення маркетингової стратегії представлені на рис. 1.

Рис. 1. Основні етапи формування портфелю маркетингових інструментальних стратегій підприємства

Джерело: узагальнено авторами

Процес формування портфеля маркетингових інструментальних стратегії ми схильні поділити на два етапи:

1) процес планування, спрямований на прийняття стратегічних рішень, формулювання цілей і визначення шляхів їх досягнення;

2) процес управління як набір рішень і дій із реалізації стратегії, спрямований на досягнення цілей підприємства з урахуванням можливих змін зовнішнього, проміжного та внутрішнього середовища.

Портфель маркетингових інструментальних стратегій має орієнтувати на максимальну і своєчасну адаптацію діяльності підприємства до динамічного маркетингового середовища для досягнення

його стратегічних цілей. Портфель таких стратегій, які розробляються на підприємстві на різних рівнях, має охоплювати основні елементи комплексу маркетингу.

Оскільки елементами комплексу маркетингу 4P (marketing-mix – маркетингова суміш) є product (продукт, товар), price (ціна), place (місце, збут, розподіл), promotion (просування), саме вони і становитимуть, на нашу думку, портфель маркетингових інструментальних стратегій (рис. 2).

На думку Н.П. Фастівець, формування стратегічного набору маркетингових стратегій має відбувається на трьох рівнях: корпоративному рівні, на рівні стратегічної бізнес-одиниці, на рівні товару [4, с. 138].

В основі маркетингової стратегії лежать ключові елементи комплексу маркетингу. Стратегії комплексу маркетингу розробляються відповідно до кожного цільового ринку [5, с. 209–210]:

1. Товарні стратегії:

– стратегія інновації товару означає програму розроблення й упровадження нових товарів, при цьому в рамках стратегії інновації може бути диверсифікація або диференціація товару;

– стратегія модифікації (варіації) функціональних властивостей передбачає варіацію фізичних властивостей, варіацію дизайну, товарної марки, варіацію забезпечення додаткових ефектів та ін.;

– стратегія елімінації товарів, завданням якої є виділення таких товарів, подальша привабливість яких є під сумнівом, тому вони підлягають або спеціалізації, або зміні виду товару.

2. Цінові стратегії:

– стратегії цінового рівня (стратегія високих, «престижних», цін, низьких цін, стратегія «зняття вершків», стратегія проникнення на ринок та ін.);

– залежно від характеристик покупців (стратегія диференційованих цін, стратегія дискримінаційних цін, пільгових цін та ін.);

– залежно від ступеня гнучкості цін (стратегія гнучких цін, стратегія єдиних цін, стабільних цін та ін.);

Рис. 2. Набір маркетингових інструментальних стратегій комплексу маркетингу

Джерело: узагальнено авторами

– залежно від рівня конкуренції (стратегія «психологічних» цін, стратегія цінового лідера, стратегія конкурентних цін та ін.);

– залежно від співвідношення «ціна – якість» (стратегія преміальних націнок, стратегія глибокого проникнення, стратегія підвищеної цінісної значущості).

3. Збутові стратегії:

– стратегія інтенсивного розподілу (передбачає розподіл товарів повсякденного попиту й призначена для широкого кола споживачів);

– стратегія селективного розподілу (пов'язана з оптимізацією кількості торгових посередників, щоб забезпечити охоплення ринку, необхідне виробнику);

– стратегія ексклюзивного розподілу (передбачає організацію розподілу ексклюзивних дорогих товарів).

4. Стратегії комплексу просування:

– стратегія проштовхування ґрунтується на заохоченні дилерів чи інших оптовиків накопичувати та продавати товар. Дилери проштовхуватимуть товар до споживача за умов наявності відчутних стимулів, до яких відносять: високу торгову націнку; допомогу й сприяння під час продажу; підготовку агентів із продажу; значні цінові знижки;

– стратегія притягнення спрямована на стимулювання кінцевих споживачів товару. Сформований попит споживачів на товар призводить притягнення такого товару каналами розподілу. Дана стратегія найбільш успішно реалізовується, коли працюють із товарами відомих марок.

Вибір стратегії означає, перш за все, вибір засобів, за допомогою яких підприємство вирішуватиме поставлені перед нею завдання. Цей вибір ускладнюється багатоваріантністю та різноманітністю стратегій, а також особливостями освоєного ринку, державними програми в галузі та рівнем законодавчої бази [6, с. 73].

Під час вибору маркетингової стратегії необхідно сконцентрувати зусилля на поставлених цілях, основних ознаках маркетингової стратегії, враховуючи при цьому внутрішні й зовнішні умови. Саме гнучкість і здатність адаптації до цих умов свідчить про оптимальність та унікальність вибраної стратегії.

У процесі формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій підприємства варто використовувати системний та ситуаційний підходи, методи стратегічного аналізу, найчастіше з яких використовуються матричні моделі. Основними причинами, що зумовлюють обов'язковість синтезу системного та ситуаційного підходів під час розроблення портфелю маркетингових інструментальних стратегій, є: значний рівень невизначеності стану зовнішнього середовища; глобалізація світової економіки та розширення інтеграційних процесів; складні умови ведення господарської діяльності в аграрному виробництві; нестабільність політичної та економічної ситуації, що впливає на діяльність аграрних підприємств. Завдяки синтезу системного та ситуаційного підходів можливо поєднати комплексність зі швидкою реакцією на умови мінливого зовнішнього середовища. Тобто ці два підходи не суперечать, а доповнюють один одного (рис. 3).

Отже, портфель маркетингових інструментальних стратегій має складатися з основних складників комерційного успіху: ефективного просування продукції на ринку та аналізу ринку, що передбачає вивчення вимог ринку до товару; ретельного вивчення економічної кон'юнктури; аналізу ринкової сегментації; дослідження форм і методів, прийнятих у торговій практиці для певного товару; аналізу соціально-психологічних особливостей покупців конкретних видів продукції тощо.

Ефективне управління маркетинговими інструментальними стратегіями підприємства потребує обґрунтування механізму стратегічного управління, що має складатися з трьох основних етапів: стратегічного планування, формування стратегічного набору та реалізації стратегічних заходів [7, с. 312]. У такий спосіб забезпечують ефективну координацію різноспрямованих інструментальних стратегій портфелю та виконання дій, що зумовлені стратегічними планами, розробленими для реалізації стратегічного набору управління підприємством.

Для реалізації портфеля маркетингових інструментальних стратегій підприємств необхідно концентрувати зусилля на тих товарах, які мають відносно невисоку якість у конкурентів, для створення певної атмосфери іміджу торгової підприємства, здійснення заходів щодо зниження ймовірності уваги споживачів до товарів конкурентів, розширення асортименту для ліквідації ринкових ніш для конкурентів і постійного проведення опитувань покупців із метою виявлення їхніх побажань і запитів, координації діяльності всіх підрозділів підприємства, що забезпечує виявлення і задоволення запитів споживачів.

Портфель маркетингових інструментальних стратегії здатен забезпечити оптимальний асортимент і якість продукції, встановити вигіднішу ціну, визначити канали й ринки, на які необхідно виходити для досягнення поставленої мети. Доцільно зазначити, що для вибору маркетингових інструментальних стратегії потрібно узгодити цілі маркетингу із загальними цілями підприємства з метою запобігання протиріччям маркетингової стратегії та

Рис. 3. Системний підхід до формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій підприємства

Джерело: сформовано авторами

загальної стратегії розвитку підприємства. На вибір маркетингових інструментальних стратегії впливають також позиція підприємства на ринку, забезпеченість його ресурсами, рівень витрат на виробництво й маркетинг.

Висновки з даного дослідження. Результати дослідження дають підстави зробити такі висновки.

Маркетингова стратегія може бути представлена як певна сукупність маркетингових інструментів, на основі яких розробляється ефективна політика просування товарів, послуг до споживачів, яка є основним довгостроковим планом маркетингу, спрямованим на вибір цільових сегментів споживачів. Формування маркетингової стратегії розглядається як один із найсуттєвіших і найскладніших етапів маркетингу.

Встановлено, що формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій передбачає розроблення й оцінку стратегічних альтернатив, їх вибір і формування стратегічного набору, який передбачає необхідність розроблення декількох стратегічних напрямів, із яких і здійснюється остаточний вибір маркетингової стратегії підприємства, яка здатна максимально підвищити його довгострокову ефективність. Портфель маркетингових інструментальних стратегій має орієнтувати на максимальну та своєчасну адаптацію діяльності підприємства до динамічного маркетингового середовища для досягнення його стратегічних цілей і має охоплювати основні елементи комплексу маркетингу.

Формування портфеля маркетингових інструментальних стратегій підприємств має відбуватися згідно з основними принципами і методами стратегічного маркетингу, основу яких становлять системний і ситуаційний підходи, які є основою методів економічного і стратегічного аналізу. Принципи формування портфелю маркетингових інструментальних стратегій мають відповідати: реальності (відповідності ситуації, цілям, виробничим, ринковим та ресурсним чинникам, досвіду та навичкам системи управління); логічності (внутрішньої цілісності та несуперечливості окремих елементів); сумісності із зовнішнім середовищем (забезпечення можливості взаємодії з ним); виправданій ризикованості та спрямованості на формування стійких конкурентних переваг.

Розроблення портфеля маркетингових інструментальних стратегії збуту продукції в межах комплексу маркетингу зможе забезпечити підприємству очікуваний результат, довгострокову перспективу функціонування, сприятиме задоволенню потреб споживачів та підвищенню рівня їхньої лояльності до підприємства.

Список використаних джерел:

1. Міщенко В.А. Формування маркетингової стратегії промислового підприємства на зовнішньому ринку на основі моделі «4С». *Вісник НТУ «ХПІ».* 2013. № 24(997). С. 96–99.
2. Ащаулов В.В. Формування маркетингової стратегії підприємства з урахуванням його корпоративної місії. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво».* 2013. № 5(74). С. 50–54.
3. Шаповалова І.В. Формування стратегічного набору підприємства в системі менеджменту якості. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2016. № 2(61). С. 119–126.
4. Фастівець Н.П. Досвід реалізації маркетингової стратегії в діяльності підприємств АПК. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2012. № 3. С. 137–141.
5. Семенюк С. Необхідність розроблення маркетингової стратегії для підприємств. *Галицький економічний вісник.* 2015. № 2(49). С. 204–212.
6. Корінєв В.Л., Мартиненко Д.О. Стратегічне планування маркетингу як складова адаптивного управління підприємством. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво».* 2014. № 3. С.71–74.
7. Селинов Г.А. Роль стратегічного управління на підприємствах у нестабільних умовах. *Держава та регіони*. 2007. № 1. С. 311–315.

References:

1. Mishhenko V.A. (2013). Formuvannya marketyngovoyi strategiyi promyslovogo pidpryyemstva na zovnishnomu rynku na osnovi modeli «4S» [Formation of marketing strategy of industrial enterprise on foreign market on the basis of "4C" model]. *Bulletin of NTU "KPI"*, no. 24(997), pp. 96–99.
2. Ashhaulov V.V. (2013). Formuvannya marketyngovoyi strategiyi pidpryyemstva z uraxuvannyam jogo korporatyvnoyi misiyi [Formation of the marketing strategy of the enterprise taking into account its corporate mission]. *State and regions. Series : Economics and Entrepreneurship*, no. 5(74), pp. 50–54.
3. Shapovalova I.V. (2016). Formuvannya strategichnogo naboru pidpryyemstva v systemi menedzhmentu yakosti [Formation of strategic set of enterprise in quality management system]. *Bulletin of socio-economic research*, no. 2(61), pp. 119–126.
4. Fastivecz N.P. (2012). Dosvid realizaciyi marketyngovoyi strategiyi v diyalnosti pidpryyemstv APK [Experience in implementing marketing strategy in the activities of agricultural enterprises]. *Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, no. 3(61), pp. 137–141.
5. Semenyuk S. (2015). Neobxidnist rozroblennya marketyngovoyi strategiyi dlya pidpryyemstv [The need to develop a marketing strategy for businesses]. *Galician Economic Bulletin*, no. 2(49), pp. 204–212.
6. Korinyev V.L., Martynenko D.O. (2014). Strategichne planuvannya marketyngu yak skladova adaptyvnogo upravlinnya pidpryyemstvom [Strategic marketing planning as a component of adaptive enterprise management]. *State and regions. Series : Economics and Entrepreneurship,* no. 3, pp. 71–74.
7. Selynov G.A. (2007). Rol strategichnogo upravlinnya na pidpryyemstvax u nestabilnyx umovax [The role of strategic management in enterprises in unstable conditions]. *State and regions*, no. 1, pp. 311–315.

УДК 330.341.1

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-27

Добрянська В.В.
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка
Проскура В.С.
студент
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

Dobrianska Victoriia
Poltava National Technical Yuri Kondratiuk University
Proskura Vladislav
Poltava National Technical Yuri Kondratiuk University

МАРКЕТИНГОВІ ЗАХОДИ З ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ

MARKETING MEASURES FOR FORMING THE IMAGE OF THE ADMINISTRATIVE AREA

У статті досліджено особливості та проблематику формування іміджу адміністративного району, проведено маркетингові дослідження для оцінки існуючого іміджу адміністративного району, розроблено рекомендації щодо піднесення іміджу. Запропоновано маркетингову стратегію формування іміджу Глобинського району Полтавської області. Завданнями поліпшення іміджу району мають бути: відновлення історико-культурних пам'яток; популяризація наявних рекреаційних ресурсів; створення нових баз відпочинку; запровадження нового туристичного маршруту «Пивиха – Устимівський дендропарк – с. Корещина»; проведення PR-кампаній; розповсюдження рекламної інформації про район; цільова участь у міжнародних виставках, ярмарках провідними підприємствами району; організація міжнародних виставок і ділових презентацій. Виконання цих завдань призведе до підвищення іміджу району, поліпшення інвестиційної привабливості території.
Ключові слова: адміністративний район, імідж, маркетинг, реклама, PR-кампанія.

В статье исследованы особенности и проблематика формирования имиджа административного района, проведены маркетинговые исследования для оценки существующего имиджа административного района, разработаны рекомендации по повышению имиджа. Предложена маркетинговая стратегия формирования имиджа Глобинского района Полтавской области. Задачами улучшения имиджа района должны стать: восстановление историко-культурных памятников; популяризация имеющихся рекреационных ресурсов; создание новых баз отдыха; введение нового туристического маршрута «Пивиха – Устимовский дендропарк – с. Корещина»; проведение PR-кампаний; распространение рекламной информации о районе; целевое участие в международных выставках, ярмарках ведущими предприятиями района; организация международных выставок и деловых презентаций. Выполнение этих задач приведет к улучшению имиджа района и повышению инвестиционной привлекательности территории.
Ключевые слова: административный район, имидж, маркетинг, реклама, PR-кампания.

The article is devoted to the study of the problems of forming the image of the administrative district, and offers recommendations for raising the image. The subject of the study was the development of proposals for the formation of a positive image on the example of Globinsky district of Poltava region. Marketing surveys were conducted to comprehensively evaluate the image of the Globinsky district in terms of guests and locals. Data collection took place from January to March 2019 and was based on a probabilistic sample. The final list consisted of 380 city residents and 17 tourists, resulting in a total sample size of 397 people. The questionnaire included questions about the city's image and questions related to the demographic profile of the respondents. Respondents were asked to rate their relationship on a seven-point Likert scale, from 1 to 7. According to the study, Globino's image was positive.

The marketing strategy of image formation is offered. The goals of improving the image of the area should be: restoration of historical and cultural monuments; promotion of available recreational resources; creation of new recreation facilities; introduction of the new tourist route «Pivikha – Ustimiv Dendropark – village of Koreshchina»; conducting PR campaigns; distribution of advertising information about the area; targeted participation in international exhibitions, fairs by leading enterprises of the area; organization of international exhibitions and business presentations. Performing these tasks will increase the image of the area, improve the investment attractiveness of the territory, attract new investments. The marketing department should report to the state and the population of the region on a monthly basis in the form of printed reports and press conferences on the successful achievement of the set goals, the use of funds for the marketing campaign. If these tasks are fulfilled, one can safely speak about the inflow of investments into the Globino region. Of course, the proposed activities require considerable funds, but they help to improve the image of the area and increase its popularity among the population.

Key words: administrative district, image, marketing, advertising, PR-campaign.

Постановка проблеми. У вітчизняній літературі імідж зазвичай розуміється як штучно сформований образ чого-небудь: фірми, політика, підприємця, товару, регіону. Життєздатність іміджу тримається на поміченому ще Гераклітом ефекті сприйняття: «Головне не те, що є, а те, як ми це розуміємо». Підвищена увага до питання формування позитивного іміджу не є випадковістю. Створення позитивного корпоративного іміджу стає необхідною умовою досягнення ділового успіху, адже він надає певної ринкової сили, захищає від атак конкурентів і зміцнює позиції і, нарешті, полегшує доступ до різного роду ресурсів: фінансових, інформаційних, людських. Деякі автори називають таку діяльність «маркетинг іміджу».

Маркетинг іміджу адміністративного району, розвиток і поширення позитивної картини регіону вповноваженими рекламним агентствами чи PR-фірмою також сприяв би залученню ресурсів, зокрема зростанню інвестицій. Порівняно з іншими напрямами ця стратегія є недорогою, хоча й вимагає певних витрат. Проте як теоретично, так і тим більше практично системним формуванням іміджу адміністративних районів в Україні займаються дуже мало.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до проблеми іміджу, особливо іміджу території, пов'язаний, у першу чергу, з необхідністю вирішення практичних завдань у сфері управління та комунікацій. Розроблення підходів до формування іміджу тих чи інших об'єктів стало одним з основних складників професійної діяльності фахівців у галузі маркетингу [11]. Зарубіжні автори вважають, що позитивний та виразний імідж населеного пункту чи території – це перший крок до їх економічної та соціальної успішності [4; 8; 18]. Імідж регіону можна охарактеризувати як набір вірувань, ідей та вражень, які люди мають щодо нього. Ця концепція отримала широку підтримку в дослідженнях туристичної привабливості регіонів [2; 5; 7; 10]. Менша увага приділяється вивченню іміджу міста чи району з погляду місцевих жителів. Тим не менше в останні роки кілька науковців наголошували на важливості оцінки іміджу своєї малої батьківщини її жителями [2; 14; 15; 17]. Сприйняття мешканців дуже важливе, оскільки позитивний імідж адміністративного району може підтримувати його інвестиційну привабливість, стимулювати розвиток туризму та впливати на загальний соціально-економічний стан [15].

Однак необхідний комплексний підхід до аналізу іміджу територій та сприяння сталому розвитку адміністративних районів у довгостроковій перспективі [18]. Із цього погляду конкурентоспроможним та успішним напрямом є поєднання добробуту всіх зацікавлених сторін: туристів, бізнесу та місцевих жителів [9]. Деякі дослідження підкреслювали існування різного іміджу населеного пункту чи території відповідно до різних груп зацікавлених сторін. Наприклад, Stylidis та ін. [14] припускають, що жителі, як правило, мають більш позитивне сприйняття, ніж туристи. Що стосується контексту аналізу, то більшість досліджень іміджу територій було зосереджено на великих містах [1; 3; 6]. Деякі інші дослідження, що вивчали уявлення місцевих жителів, зосереджували увагу на регіональному рівні [12] або на рівні країни у цілому [2; 17]. Дуже мало досліджень присвячено вивченню іміджу малих міст та провінційних територій. У зв'язку із цим Gilboa et al. [2] прямо підкреслюють необхідність оцінки іміджу малих та середніх міст, а не лише визнаних туристичних об’єктів та столиць. Дане дослідження усуває ці прогалини в літературі, оскільки присвячене вивченню проблеми формування іміджу невеликого провінційного району Полтавської області.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головною метою цієї роботи є визначення проблем формування іміджу адміністративного району, проблематики реалізації запропонованих заходів на сучасних ринках. Предметом дослідження є розроблення пропозицій щодо формування позитивного іміджу

на прикладі Глобинського району Полтавської області. Необхідність формування власного іміджу кожного району та посилення елементів упізнавання українських територій очевидні, тому що в результаті це сприяє привертанню уваги до району, дає можливість ефективно лобіювати свої інтереси, поліпшувати інвестиційний клімат, отримувати додаткові ресурси для розвитку регіональної економіки, збереження пам'яток історико-культурної спадщини. Більше того, просування іміджу району – перспективний шлях подолання труднощів у формуванні іміджу України у цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головний інструмент маркетингу іміджу – комунікаційні заходи, що демонструють відкритість території для контактів і дають змогу зовнішнім суб'єктам краще дізнатися її, упевнитися в суттєвості її переваг.

Стратегії роботи з іміджем району різняться залежно від конкретних умов існування території [6], від стану її іміджу та цілей його зміни. Тож перш за все з'ясуємо стан іміджу Глобинського району.

Імідж території формують:

– візуальні символи;

– події (фестивалі, спортивні турніри, виставки);

– персонажі (історичні, легендарні персонажі, герої літератури та кіно).

Розглянемо більш детально дані чинники на Глобинщині.

Візуальні символи. Безперечно, так званим «символом» Глобинщини виступає гора Пивиха – ландшафтний заказник місцевого значення, пагорб, ізольоване підвищення в межах Глобинського і (частково) Кременчуцького районів Полтавської області. Розташована на лівому березі Дніпра, неподалік від південної околиці смт Градизьк. Висота пагорба – 168 м. Площа природоохоронної території – 165,2 га. Пивиха вважається найвищою в Лівобережній Україні точкою. Глина з гори (жовта і блакитна) має лікувальні властивості. Доведено, що ця глина містить багато кремнію, тому її можна застосовувати для лікування понад 30 хвороб. Проте медичний ефект офіційно ще не підтверджений.

Події, що впливають на імідж району. На жаль, важливих культурно-масових заходів, що відбуваються на території Глобинщини, зовсім мало. Серед них, мабуть, найпопулярнішим спортивним змаганням є футбол. На території району функціонують футбольний клуб «Темп» (перебуває у комунальній власності Градизької селищної ради), футбольний клуб «Глобине» (Глобинський м'ясокомбінат), які виступають у вищій лізі чемпіонату області з футболу. У чемпіонаті району з футболу беруть участь 14 команд, кілька команд Глобинщини беруть участь у спортивному житті всієї області. Це також важливий чинник для створення іміджу району, адже високі спортивні здобутки можуть викликати зацікавленість прихильників даного виду спорту, і не лише на регіональному рівні. Розвиток спорту також є пріоритетним напрямом, який потребує вливання інвестицій у район.

Ще одним чинником, який формує імідж району, є видатні діячі району, історичні особи тощо. Глобинщина має немало знаменитих осіб, серед них: М.В. Лисенко – український композитор; Г.І. Майборода та П.І. Майборода – композитори, народні артисти СРСР; В.В. Канівець – прозаїк і драматург; О.І. Білаш – член Спілки письменників України, народний артист України, народний артист СРСР, Герой України; Р.О. Кириченко – народна артистка України, повний кавалер ордена княгині Ольги; Ф.К. Роговий – письменник, лауреат Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка; А.А. Верменич – народний артист УРСР; В.Г. Максименко – актор, народний артист України, лауреат Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка; І.І. Білик – прозаїк, лауреат Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка; Д.М. Косарик-Коваленко – письменник і літературознавець та ін.

Оцінка іміджу району як суб'єкта промисловості. Третина працюючого населення зайнята у сільськогосподарських галузях. У районі основні посівні площі займають зернові культури. Технічні знаходяться на другому місці. Головною перевагою району є його ґрунти, а саме чорноземи, які є найродючішими. Сміливо можна сказати, що вони теж позитивно впливають на імідж району з погляду залучення капіталу. Про це свідчать побудовані потужності компаніями – лідерами АПК України «АСТАРТА-КИЇВ» та ТОВ «СП «Нібулон».

Для комплексної оцінки іміджу Глобинщини з погляду гостей та місцевих жителів були проведені маркетингові дослідження. Збір даних проходив із січня по березень 2019 р. і базувався на ймовірнісній вибірці. Для зручності респондентів щодо участі в опитуванні воно проводилося у вихідні дні у центрі Глобино, де можна зустріти і гостей міста, і місцевих мешканців. Окрім того, була надана можливість самостійного заповнення анкети через посилання на веб-версію опитування. Підсумковий список складався з 380 жителів міста та 17 туристів, у результаті чого отримано загальний обсяг вибірки – 397 осіб. Розміри двох груп не були визначені апріорі, а були результатом процесу формування вибірки (до вибірки були включені всі люди, до яких звернулися інтерв'юери та які погодилися взяти участь). Однак методика аналізу (t-тест) [13], що використовується у цій роботі, враховує стандартну похибку оцінок

для кожної групи, тому різні розміри вибірки не викликали проблем. Анкета включала питання про імідж міста та питання, пов'язані з демографічним профілем респондентів. Щоб зрозуміти уявлення респондентів, були використані багатоваріантні питання, розроблені Гілбоа та ін. [3] для оцінки сформованого іміджу міста (ефективність місцевої влади, дозвілля, безпека та комунальні послуги). Як і у дослідженні Gilboa et al. [3], респондентам було запропоновано оцінити рівень їхнього ставлення за семибальною шкалою Лікерта, відповідно від 1 до 7, тобто від остаточної відрази до повного захоплення.

Середня оцінка становила:

Фактор I – комунальні послуги (рівень забруднення повітря; освітлення вулиць вночі; громадський транспорт; доглянуті вулиці та тротуари; спілкування з посадовими особами, місцевою поліцією) – 6.

Фактор II – дозвілля (туристичні об'єкти; розваги; молодіжні клуби) – 4.

Фактор III – безпека (спокій; низький рівень злочинності) – 7.

Фактор IV – державні послуги (банківські та поштові відділення; магазини; лікарні та медичні заклади) – 5.

Загалом можна сказати, що у Глобинщини сформувався позитивний імідж. Із вищесказаного робимо висновок, що сьогодні за допомогою маркетингу іміджу слід підтримувати репутацію району на наявному рівні, робити кроки для подальшого залучення капіталовкладень у розвиток території. Таким чином, маркетингова стратегія для Глобинського району буде такою.

1. Слід назначити відповідальних осіб для керування маркетинговою діяльністю на рівні району. На нашу думку, необхідно створити відділ маркетингу при Глобинській районній адміністрації. Проте для цього Глобинщина має отримувати більше фінансування з боку держави, що на даному етапі розвитку країни є проблематичним.

2. Сформулювати чіткі цілі і завдання з розвитку району, поліпшення іміджу.

3. Прийняти інвестиційну програму на 2020–2025 рр.

4. Прийняти постанову Глобинського району «Про Стратегію залучення інвестицій у Глобинський район», в якому визначити перспективні напрями та потенційні джерела інвестування, а також зробити оцінку можливості залучення зовнішніх інвесторів, напрями вдосконалення місцевого інвестиційного законодавства.

5. Прийняти постанову «Про Цільову програму розвитку інноваційної діяльності в Глобинському районі на 2020–2025 роки».

Основним завданням інвестиційної програми на наступні роки має бути стимулювання залучення інвестицій в ефективні і конкурентоспроможні виробництва і види діяльності, що забезпечують розвиток економіки Глобинщини і підвищення конкурентоспроможності виробництва. Вирішення цього завдання має здійснюватися шляхом:

– мобілізації всіх інвестиційних ресурсів за рахунок надання державної підтримки;

– концентрації інвестицій, що є необхідною умовою зростання їх ефективності;

– розширення поля інвестиційної діяльності за рахунок залучення в інвестиційний процес банківського сектору, фондового ринку, інвестиційних інститутів, страхових організацій і недержавних пенсійних фондів;

– більш повного використання інвестиційних можливостей, що надаються державним бюджетом;

– подальшого формування інвестиційного іміджу Глобинського району за допомогою проведення інвестиційних виставок, конференцій, презентацій.

Як зазначено вище, необхідно сформулювати чіткі цілі і завдання поліпшення іміджу району. Такими сьогодні є:

1) відновлення історико-культурних пам'яток;

2) популяризація наявних рекреаційних ресурсів;

3) створення нових баз відпочинку;

4) запровадження нового туристичного маршруту «Пивиха – Устимівський дендропарк – с. Корещина»;

5) проведення PR-акцій ігрового та фольклорного характеру;

6) розповсюдження рекламної інформації про район;

7) цільова участь у міжнародних виставках, ярмарках провідними підприємствами району;

8) організація міжнародних виставок і ділових презентацій.

Виконання цих завдань призведе до підвищення іміджу району, поліпшення інвестиційної привабливості території, залучення нових капіталовкладень. Для досягнення поставлених цілей необхідно скласти календарний графік. Про успішність виконання поставлених цілей, використання коштів для проведення маркетингової компанії відділ маркетингу має щомісячно звітувати перед державою та населенням району у формі друкованих звітів та прес-конференцій.

Формування іміджу – процес важкий і довгостроковий. Під час конструювання образу району застосовуються безліч різних інструментів і методів. Розглянемо, які саме інструменти слід застосувати для поліпшення іміджу Глобинського району.

Першим з інструментів розглянемо позиціонування району. Позиціонування можна пред-

ставити як загострення уваги на «потрібних», «правильних» рисах і характеристиках, які хоче бачити громадськість. Сам процес позиціонування складається з кількох етапів:

– вибір – відбираємо серед усіх наявних характеристик Глобинщини саме те, що може найбільше зацікавити потенційних «споживачів» (як відомо, Глобинщина має багаті земельні ресурси, значний водний фонд і рекреаційні ресурси. Саме на них потрібно звернути увагу, адже це те, що є цікавим як звичайному населенню, так і потенційним інвесторам);

– посилення, тобто акцентування уваги;

– переклад – перетворення відібраних характеристик у зрозумілі для передачі через різні ЗМІ форми.

Наступним інструментом є міфологізація. Це свого роду апеляція до свідомості людини, а саме до образів, які склалися. Міфи певною мірою задають правила устрою світу. Тобто в даному разі ми не намагаємося донести до громадськості нове інформаційне повідомлення, а апелюємо до наявного у свідомості. За гіпотезою Глобино виникає в другій половині XVIII ст. і власником хутора стає військовий писар Нової Запорізької Січі Іван Якович Глоба. Вже доведено, що ці дані є помилковими, але у засобах масової інформації ми використовуємо саме їх. Це означає, що під час формування іміджу району слід ураховувати вже сформовані міфи, поширені в широких масах.

Третім інструментом уважається емоціоналізація. Це свого роду кодування інформації і переведення її на зрозумілу, наближену до мови аудиторії. Будь-яке повідомлення несе в собі як емоційний складник (емоції, почуття), так і раціональний. Завдання полягає у тому, щоб внести у повідомлення емоції. З урахуванням специфіки Глобинщини у нас є змога «прив'язати» до неї почуття гордості. У цьому нам допоможе той факт, що на теренах району народилися видатні митці, зокрема народна артистка України Р.О. Кириченко.

Наступним методом є дистанціювання. Це відділення і віддалення від іміджу району негативних асоціацій. Зокрема, до таких, як і в більшості регіонів нашої країни, належать чутки про те, що Глобинщина є нерозвинутою, з низьким рівнем життя населення тощо. Подібні вислови недопустимі для формування позитивного іміджу.

Далі слідує такий інструмент іміджу, як візуалізація. Візуальний канал іміджевого впливу на аудиторію є дуже важливим. За допомогою тільки лише візуального образу району можна впливати на різні цільові групи. У візуальному образі об'єкта слід ураховувати не тільки аудиторію, на яку спрямований вплив іміджу, а й співрозмовника або партнера об'єкта (інвестора, регіону).

Останнім кроком є впровадження моделей сприйняття. Дуже важливим чинником впливу на громадську думку є формування певних моделей оцінки і сприйняття у аудиторії. Психологами доведено, що людина комфортніше відчуває себе в середовищі, де його думку й установки розділяють. Тобто завдання – сформувати певні точки опори для аудиторії, які повинні будуть підштовхнути громадськість до формування своєї думки.

Розглянемо, за допомогою яких маркетингових заходів можна поліпшити імідж Глобинського району. Перш за все керівництву району необхідно потурбуватися про збереження природного ландшафту гори Пивихи. Як нам відомо, це ландшафтний заказник місцевого значення. Це найвища точка не лише Полтавщини, а й усієї Лівобережної України, її омивають води Кременчуцького водосховища, яке в народі носить назву «штучне море». І не дарма. Поєднання водних ресурсів та самої гори дає безліч незрівняних пейзажів, охоплює різноманітний світ флори та фауни. Безперечно, подібні місця завжди приваблювали любителів відпочинку на природі. Гора Пивиха є значною історичною пам'яткою. У XVI ст. тут був заснований Пивгородський Миколаївський монастир. Круті схили гори, порізані глибокими рівчаками, залісnені деревами й непрохідними чагарниковими хащами, були схованкою для повстанців Павлюка, згодом – для козаків Хмельницького. Пізніше монастир був зруйнований.

Саме тому керівництву району слід приділити особливу увагу очищенню території ландшафтного заказника, реставрації незначних залишків архітектури минулих століть, популяризації історії гори, створенню природничого музею, прокладанню нового туристичного маршруту тощо.

Якщо ці завдання будуть виконані, сміливо можна говорити про приплив туристів на Глобинщину. Вона може стати одним із важливих елементів так званого «комплексу» під назвою «Полтавщина туристична», який об'єднує в собі всі найпопулярніші історичні місця області та розвиває і підтримує їх.

Проте для цього також необхідно запустити в засоби масової інформації привабливу рекламну кампанію. Пропонуємо такі засоби популяризації. Перш за все формуємо привабливий логотип, за допомогою якого всі будуть упізнавати Пивиху. Найкраще для цього підійде фотографія її ландшафту, яка буде доповнена назвою гори. Потрібно друкувати листівки із зображенням логотипу та розповсюджувати у засобах масової інформації.

Наступним кроком для популяризації об'єкта вибираємо створення вебсайту г. Пивиха, де детально буде описано всі заходи, що проводилися чи будуть проводитися на ній, міститиметься детальна історія, фотографії, контактні телефони туристичних фірм, які співпрацюють з адміністрацією Глобинщини й організовують відпочинок на горі.

Також слід запустити рекламу в друковані видання, написати кілька цікавих статей про м. Пивиха в газети районного та обласного значення.

Користуючись міжнародним досвідом, можна запровадити щорічний тематичний фестиваль. Наприклад, це може бути фестиваль народної української музики, який матиме назву «Пісні з Пивихи». Під час його організації є можливість спиратися на авторитет композиторів та співаків –народних артистів України, що народилися саме на землях Глобинщини. Для успішності даного заходу потрібно заручитися підтримкою інвесторів та народних артистів, які зможуть стати одним із символів фестивалю. Родзинкою музичного фестивалю, що відрізняє його від інших подібних, може стати використання старовинних музичних інструментів.

Звичайно, запропоновані заходи потребують значних коштів, але вони сприяють поліпшенню іміджу району, підвищенню його популярності серед населення і, як результат, притоку капіталу в район.

Наступним, на що влада повинна звернути увагу, є Устимівський дендрологічний парк. Статус загальнодержавного парку надано з метою вивчення та збагачення в штучних умовах рослинних ресурсів регіону для найбільш ефективного наукового та господарського використання. Сьогодні колекція налічує 483 таксони, які належать до 51 родини, 123 родів, 376 видів, 107 різновидів, садових форм, сортів та гібридів (майже на 90% колекція парку складається з лікарських рослин). Вона являє собою унікальне зібрання деревних та кущових порід. При Устимівському дендрологічному парку створено Устимівську дослідницьку станцію рослинництва Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва Національної академії аграрних наук України. На жаль, дендропарк має мале фінансування та є маловідомим за межами Глобинського району, тому завданням маркетингового відділу має стати популяризація його серед населення області.

Як і для розповсюдження інформації про гору Пивиху, для Устимівського дендрологічного парку можна застосувати такі методи просування:

– реклама (каталоги, брошури, зовнішня реклама, реклама в ЗМІ);

– зв'язки з громадськістю (оформлення прес-релізів і публікацій віддаються в інформаційні служби, комітети);

– прес-конференції та прес-демонстрації;

– ілюстративні розповіді з описом – іміджева стаття;

– презентації;

– ознайомчі тури;

– виставки, ярмарки, науково-практичні конференції;

– відеофільми.

Запропоновані заходи посилять імідж Глобинщини за тими напрямами, де дослідженням виявлено відставання, – у царині відпочинку та розваг.

Висновки з даного дослідження. Імідж – це складне явище, що складається з різних чинників, що зливаються воєдино, тому для успішного формування та підтримки позитивного іміджу адміністративного району необхідно звертати увагу на всі дрібниці, ретельно аналізуючи кожен крок і обдумуючи кожне рішення.

Запропоновано маркетингову стратегію формування іміджу Глобинського району Полтавської області. Перше: назначити відповідальних осіб для керування маркетинговою діяльністю на рівні району. Друге: прийняти інвестиційну програму на 2020–2025 рр. Третє: сформулювати чіткі цілі і завдання з розвитку району, поліпшення іміджу. Четверте: прийняти постанову Глобинського району «Про Стратегію залучення інвестицій у Глобинський район». П`яте: прийняти постанову «Про Цільову програму розвитку інноваційної діяльності в Глобинському районі на 2020–2025 роки». Основним завданням інвестиційної програми на наступні роки має бути стимулювання залучення інвестицій в ефективні й конкурентоспроможні виробництва і види діяльності, що забезпечують розвиток економіки Глобинщини та підвищення конкурентоспроможності виробництва.

Завданнями поліпшення іміджу району мають бути: відновлення історико-культурних пам'яток; популяризація наявних рекреаційних ресурсів; створення нових баз відпочинку; запровадження нового туристичного маршруту «Пивиха – Устимівський дендропарк – с. Корещина»; проведення PR-кампаній; розповсюдження рекламної інформації про район; цільова участь у міжнародних виставках, ярмарках провідними підприємствами району; організація міжнародних виставок і ділових презентацій. Виконання цих завдань призведе до підвищення іміджу району, поліпшення інвестиційної привабливості території, залучення нових капіталовкладень. Про успішність виконання поставлених цілей, використання коштів

для проведення маркетингової кампанії відділ маркетингу має щомісячно звітувати перед державою та населенням району у формі друкованих звітів та прес-конференцій. Для формування образу району запропоновано такі інструменти: позиціонування району; міфологізація; емоціоналізація; дистанціювання; візуалізація. Останнім кроком є впровадження моделей сприйняття. Дуже важливим чинником впливу на громадську думку є формування певних моделей оцінки і сприйняття аудиторії. Для цього необхідно запустити в засоби масової інформації привабливу рекламну кампанію. Звичайно, запропоновані заходи потребують значних коштів, але вони сприяють покращенню іміджу району, підвищенню його популярності серед населення і, як результат, притоку капіталу в район.

Таким чином, об'єктивно необхідне первісне розроблення плану формування іміджу адміністративного району та слідування йому протягом тривалого часу. Важливо пам'ятати, що всі елементи плану повинні бути взаємопов'язані і працювати як єдине ціле.

Список використаних джерел:

1. Anholt S. (2015). City brands index 2015. URL: www.gfk.com/en-us/products-a-z/us/public-communications-and-social-science/place-branding/ (accessed: march 2018).
2. Chi C.G. and Qu H. (2008). Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: an integrate approach. *Tourism Management.* Vol. 29. № 4. P. 624–636.
3. A summated rating scale for measuring city image / S. Gilboa et al. *Cities*. 2015. Vol. 44. P. 50–59.
4. Jaffe E.D. and Nebenzahl I.D. (2006). National Image and Competitive Advantage: The Theory and Practice of Place Branding, Copenhagen Business School Press, Copenhagen.
5. Kim H.B. and Lee S. Impacts of city personality and image on revisit intention. *International Journal of Tourism Cities*. 2015. Vol. 1. № 1. P. 50–69.
6. Measuring image of a city: a qualitative approach with case example / P. Laaksonen et al. *Place Branding*. 2006. Vol. 2. № 3. P. 210–219.
7. Mak A. Online destination image: comparing national tourism organization's and tourists' perspectives. *Tourism Management*. 2017. Vol. 60. P. 280–297.
8. Merrilees B., Miller D. and Herington C. Multiple stakeholder and multiple city brand meanings. *European Journal of Marketing*. 2012. Vol. 46. № 7. P. 1032–1047.
9. Nunkoo R. and Ramkissoon H. Power, trust, social exchange and community support. *Annals of Tourism Research*. 2012. Vol. 39. № 2. P. 997–1023.
10. Papadimitriou D., Apostolopoulou A. and Kaplanidou K. Destination personality, affective image, and behavioral intentions in domestic urban tourism. *Journal of Travel Research*. 2015. Vol. 54. № 3. P. 302–315.
11. Qu H., Kim L.H. and Im H.H. A model of destination branding: integrating the concepts of the branding and destination image. *Tourism Management*. 2011. Vol. 32. № 3. P. 465–476.
12. Ryan C. and Cave J. Structuring destination image: a qualitative approach. *Journal of Travel Research*. 2005. Vol. 44. № 2. P. 143–150.
13. San Martín H. and Del Bosque I.A.R. (2008). "Exploring the cognitive-affective nature of destination image and the role of psychological factors in its formation", Tourism Management, Vol. 29 No. 2, pp. 263–277.
14. Stylidis D. (2018). "Residents' place image: a cluster analysis and its links to place attachment and support for tourism", Journal of Sustainable Tourism, Vol. 26 No. 6, pp. 1007–1026.
15. Stylidis, D., Shani, A. and Belhassen, Y. (2017). "Testing an integrated destination image model across residents and tourists", Tourism Management, Vol. 58, pp. 184–195.
16. Zenker S. and Beckmann S.C. (2013). "My place is not your place-different place brand knowledge by different target groups", Journal of Place Management and Development, Vol. 6, No. 1, pp. 6–17.
17. Zenker S. and Rütter N. (2014). "Is satisfaction the key? The role of citizen satisfaction, place attachment and place brand attitude on positive citizenship behavior", Cities, Vol. 38, pp. 11–17.
18. Zenker S., Eggers F. and Farsky M. (2013). "Putting a price tag on cities: insights into the competitive environment of places", Cities, Vol. 30, pp. 133–139.

References:

1. Anholt, S. (2015). "City brands index 2015". Available at: www.gfk.com/en-us/products-a-z/us/public-communications-and-social-science/place-branding/ (accessed March 2018).
2. Chi, C.G. and Qu, H. (2008). "Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: an integrate approach", Tourism Management, Vol. 29, No. 4, pp. 624–636.
3. Gilboa, S., Jaffe, E.D., Vianelli, D., Pastore, A. and Herstein R. (2015). "A summated rating scale for measuring city image", Cities, Vol. 44, pp. 50–59.

4. Jaffe, E.D. and Nebenzahl, I.D. (2006). National Image and Competitive Advantage: The Theory and Practice of Place Branding, Copenhagen Business School Press, Copenhagen.
5. Kim, H.B. and Lee, S. (2015). "Impacts of city personality and image on revisit intention", International Journal of Tourism Cities, Vol. 1, No. 1, pp. 50–69.
6. Laaksonen, P., Laaksonen, M., Borisov, P. and Halkoaho, J. (2006). "Measuring image of a city: a qualitative approach with case example", Place Branding, Vol. 2, No. 3, pp. 210–219.
7. Mak, A. (2017). "Online destination image: comparing national tourism organization's and tourists' perspectives", Tourism Management, Vol. 60, pp. 280–297.
8. Merrilees, B., Miller, D. and Herington, C. (2012). "Multiple stakeholder and multiple city brand meanings", European Journal of Marketing, Vol. 46, No. 7, pp. 1032–1047.
9. Nunkoo, R. and Ramkissoon, H. (2012). "Power, trust, social exchange and community support", Annals of Tourism Research, Vol. 39 No. 2, pp. 997–1023.
10. Papadimitriou, D., Apostolopoulou, A. and Kaplanidou, K. (2015). "Destination personality, affective image, and behavioral intentions in domestic urban tourism", Journal of Travel Research, Vol. 54, No. 3, pp. 302–315.
11. Qu, H., Kim, L.H. and Im, H.H. (2011). "A model of destination branding: integrating the concepts of the branding and destination image", Tourism Management, Vol. 32, No. 3, pp. 465–476.
12. Ryan, C. and Cave, J. (2005). "Structuring destination image: a qualitative approach", Journal of Travel Research, Vol. 44 No. 2, pp. 143–150.
13. San Martín, H. and Del Bosque, I.A.R. (2008). "Exploring the cognitive–affective nature of destination image and the role of psychological factors in its formation", Tourism Management, Vol. 29, No. 2, pp. 263–277.
14. Stylidis, D. (2018). "Residents' place image: a cluster analysis and its links to place attachment and support for tourism", Journal of Sustainable Tourism, Vol. 26, No. 6, pp. 1007–1026.
15. Stylidis, D., Shani, A. and Belhassen, Y. (2017). "Testing an integrated destination image model across residents and tourists", Tourism Management, Vol. 58, pp. 184–195.
16. Zenker, S. and Beckmann, S.C. (2013). "My place is not your place–different place brand knowledge by different target groups", Journal of Place Management and Development, Vol. 6, No. 1, pp. 6–17.
17. Zenker, S. and Rütter, N. (2014). "Is satisfaction the key? The role of citizen satisfaction, place attachment and place brand attitude on positive citizenship behavior", Cities, Vol. 38, pp. 11–17.
18. Zenker, S., Eggers, F. and Farsky, M. (2013). "Putting a price tag on cities: insights into the competitive environment of places", Cities, Vol. 30, pp. 133–139.

УДК 339.138

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-28

Капінус Л.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу
Національного університету харчових технологій
Бикова В.О.
магістрантка
Національного університету харчових технологій
Ніколаєнко І.В.
старший викладач
Національного університету харчових технологій

Kapinus Larysa
National University of Food Technologies
Bykova Veronika
National University of Food Technologies
Nikolaienko Iryna
National University of Food Technologies

ДОСЛІДЖЕННЯ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА НА ОНЛАЙН-РИНКУ

RESEARCHES OF MARKETING COMMUNICATION OF THE ENTERPRISE ON ONLINE-MARKET

Статтю присвячено дослідженню маркетингових комунікацій підприємства на онлайн-ринку. Вивчено сутність онлайн-комунікацій, виявлено підходи до класифікації маркетингових комунікацій та наведено головні ознаки інструментів маркетингових комунікацій із метою розвитку теоретичних аспектів маркетингової науки. Розглянуто методи аналізу ефективності комунікацій підприємства на онлайн-ринку: дослідження фокус-групи у форматі онлайн-опитування та контент-аналіз комунікаційних веб-ресурсів, у тому числі сторінок у соціальних мережах. Описано основні вимоги до проведення онлайн-опитування у фокус-групах та можливості підприємства щодо поліпшення своєї бізнес-діяльності в онлайн-середовищі. Наведено основні складники контент-аналітичного дослідження: спостереження, структурування, формалізація, реферування, аналіз. Представлено емпіричні дослідження щодо ефективності використання комунікаційних інструментів підприємством на онлайн-ринку.

Ключові слова: онлайн-ринок, онлайн-комунікація, Інтернет-маркетинг, контент-аналіз, онлайн-опитування.

Статья посвящена исследованию маркетинговых коммуникаций предприятия на онлайн-рынке. Изучена сущность онлайн-коммуникаций, выявлены подходы к классификации маркетинговых коммуникаций и приведены основные признаки инструментов маркетинговых коммуникаций с целью развития теоретических аспектов маркетинговой науки. Рассмотрены методы анализа эффективности коммуникаций предприятия на онлайн-рынке: исследование фокус-группы в формате онлайн-опроса и контент-анализ коммуникационных веб-ресурсов, в том числе страниц в социальных сетях. Описаны основные требования к проведению онлайн-опросов в фокус-группах и возможности предприятия по улучшению своей бизнес-деятельности в онлайн-среде. Приведены основные составляющие контент-аналитического исследования: наблюдение, структурирование, формализация, реферирование, анализ. Представлены эмпирические исследования по эффективности использования коммуникационных инструментов предприятием на онлайн-рынке.

Ключевые слова: онлайн-рынок, онлайн-коммуникация, Интернет-маркетинг, контент-анализ, онлайн-опрос.

The articl is devoted to the development of marketing communication of the enterprise in the online-market. The essence of online communication as the process of information exchange between two or more parties is studied. The main advantages of online-communication for the enterprise are:

quite quick definitions of the target audience; the ability to observe and analyse in the automatic mode the consumer's behavior and reaction, rather low cost of a unit of contract and formation of bilateral direction of communication. It has been researched that the use of marketing online-communication helps to run the business in online environment, in fact, the number of internet users is growing every year. Approaches to the classification of marketing communications have been identified and the most optimal systematization has been proposed: online advertising, Public Relastions, sales promotion, direct sales, direct marketing. The main features of marketing communication tools for the development of theoretical aspects of marketing science are presented. The methods of analysing effectiveness of enterprise communications in the online market place will be considered to help enterpreneurs increase the effectiveness of ineraction between brand and Internet users: focus groups in online survey format and content analysis of communication web resources, including pages on social networks. The concept of "focus group in the format of the forum" is clarified. The main requirements for performing the online polling in the focus groups and the abiity of the company to improve its business activities are described. It is established that when applying the content analysis of text information in the E-commercesystem there are many advantages, such as: filtering user content on information resource; automatic portrait of the consumer based on his/ her comments; automatic development of "portrait" of the target audience; reducing the time for posting user content on the site; automatically remove the language barrier. The main components of content analytical analysis research are presented and characterised: observation, structuring, formalization, abstracting, analysis. Empirical studies of effectiveness of using communication tools by the enterprise in online market are presented.

Key words: online-market, online-communication, internet marketing, content analysis, online polling.

Постановка проблеми. У XXI ст. обов'язковим елементом підтримки конкурентоспроможності підприємства є його присутність у глобальному комунікаційному онлайн-середовищі. Підприємства, щоб забезпечити свій розвиток та збільшити охоплення цільової аудиторії, використовують Інтернет для своєї діяльності, аби не втратити важливий канал комунікації зі споживачами. Сучасна концепція Інтернет-комунікацій поєднує у собі інтерактивну, гіпермедійну можливість побудови індивідуальної взаємодії з Інтернет-користувачами, які мають змогу отримувати необхідну інформацію в будь-який час. Розуміння необхідності ведення маркетингової комунікаційної діяльності підприємств на онлайн-ринку підштовхує науковців до розвитку теоретико-практичних основи досліджень онлайн-комунікацій для розв'язання проблеми ефективної маркетингової поведінки суб'єктів ринку в онлайн-просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку маркетингових комунікацій на онлайн-ринку розглядали іноземні науковці: П. Гурме, С. Натті, О. Ніл, С. Сараніємі, А. Шибровський, а також вітчизняні вчені: А. Алексеєв, М. Лебеденко, І. Литовченко, Т. Лук'янець, М. Окландер, В. Ульяновський та ін.

Шеннон Куммінс, Джеймс У. Пельтьєр, Джон А. Шибровський, Олександр Ніл (2014 р.) вивчали поведінку споживачів та літературу з теорії соціальних мереж, пов'язаною з контекстом онлайн та електронною комерцією [1]. П. Гурме (2001 р.), розвиваючи інструментарій онлай-комунікацій, аналізував теоретичні та практичні напрацювання з онлайн-піару [2]. Сату Натті, Суві Рахколін та Сайла Сараніємі (2014 р.) основну увагу приділяли встановленню зв'язків між ключовими менеджерами підприємства і кризовими онлайн-комунікаціями та вивчали елементи, що є важливі для спілкування в кризових ситуаціях у ключових взаємовідносинах [3].

Є. Ромат багато уваги приділяв сутності онлайн-комунікацій, а також формуванню системи маркетингових комунікацій, що показує нестандартний взаємозв'язок методів та засобів маркетингу [4]. П. Дойль має трохи інше бачення і вважає, що це «процес передавання повідомлення від виробника до покупця, метою якого є представлення продукції фірми у найкращому вигляді для споживачів» [5, с. 53]. І. Литовченко та М. Ботушан розвивали інструментарій маркетингових онлайн-комунікацій і багато уваги приділяли інтерактивному продажу, пошуковій оптимізації та віртуальній кооперації [6]. С. Ілляшенко значно розширив класифікацію онлайн-комунікацій новими формами та описав їх характеристики. В. Божкова, вивчаючи головну класифікацію інтегрованих маркетингових комунікацій, концентрується на нестандартних формах та виокремлює групу «сарафанне радіо», і саме у цих блоках є багато інструментів, технологій та засобів, що відповідають за ознаками маркетинговим Інтернет-комунікаціям [7]. Це є найпростіше та найефективніше вирішення, щоб завоювати більшу кількість покупців: знайти тих, хто полюбляє спілкування (тобто ораторів), та давати їм усю необхідну інформацію про бренд, щоб вони передавали її друзям (сюди ж можна віднести блогерів). Групуванням ознак онлайн-комунікацій, підходів та завдань займалися М. Лебеденко та М. Окландер [8]. О. Романенко концентрується на формуванні маркетингових

онлайн-стратегій та їх перспективах розвитку [9]. Г. Мозгова та Є. Голишева виокремлюють вебсайт як головний інструмент маркетингових онлайн-комунікацій [9]. Н. Іванова та В. Стандніченко пояснюють зв'язок складників комплексу онлайн-маркетингу з маркетинговими інструментами [9]. Р. Кожухівська класифікує онлайн-комунікації залежно від мети компанії [9]. Л. Зацна вивчає можливості продажу товарів у соціальних мережах та вірусний маркетинг [9]. Значна увага увага науковців до аналізу маркетингових комунікацій на онлайн-ринку не припинила доцільності подальших досліджень у заданому напрямі. Чимало питань ефективного використання комунікаційного інструментарію на онлайн-ринку потребує теоретичного та практичного вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є дослідження ефективності використання маркетингових комунікацій підприємства на онлайн-ринку. Для досягнення поставленої мети опрацьовано статистичні матеріали, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених. Застосовувалися методи індукції та дедукції, узагальнення та порівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «комунікація» – це процес обміну інформацією, що здійснюється між двома або декількома сторонами. Важливим моментом тут є те, що комунікація має свідомий характер, тому що прикладаються зусилля для виклику певної реакції. Онлайн-комунікація, або Інтернет-комунікація, – це контакт зі споживачами, що здійснюється за допомогою глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, який базується на використанні та поєднанні певних методів та форм подачі інформації на цільову аудиторію з метою досягнення маркетингових цілей підприємства.

Підприємства, витрачаючи чималі кошти на онлайн-комунікації, розуміють їхні головні переваги: доволі швидке окреслення цільової аудиторії; можливість спостерігати та аналізувати в автоматичному режимі поведінку та реакцію споживача як на товар, який уже є в асортименті, так і на новинку, а також на обговорення певного бренду (у тому числі й конкурента); досить низька вартість одиниці контакту; формування двостороннього напряму комунікацій, що говорить про можливість споживачів спілкуватися з підприємством [4, с. 75].

Велику увагу вчених приділено підходам до класифікації онлайн-комунікацій. Розглянувши погляди Є. Голишевої, Н. Іванової, С. Ілляшенко, Г. Мозгової, М. Окландера, О. Романенко, В. Стандніченко [6–9], ми схиляємося до спрощеної класифікації:

1) онлайн-реклама (банерна, фонова, медійна, статична, контекстна, відео та ін.);

2) Public Relations («гарні справи», що робить підприємство чи PR підприємця, промо-ролики в YouTube та ін.);

3) стимулювання збуту (акції та зниження ціни у разі купівлі онлайн, акційні купони, подарунки, знижки на оптову купівлю та ін.);

4) прямий продаж (продаж через Інтернет в онлайні, пряме спілкування через чати чи через Skype та Viber, Інтернет-консультації під час купівлі);

5) прямий маркетинг (поштова розсилка, донесення інформації у соціальних мережах із власних сторінок та ін.).

Усі частини сукупності маркетингових онлайн-комунікацій доповнюють одна одну та є особливими, що створюють єдину систему. Певні характеристики (ознаки) складників маркетингового онлайн-спілкування описано в табл. 1.

Використання маркетингових онлайн-комунікацій допомагає якісно вести бізнес онлайн, а саме зменшувати витрати, збільшувати кількість купівель та продажів, проводити результативні маркетингові дослідження та вчасно доводити інформацію до споживачів, вести аналіз ринку та збільшувати результативність взаємозв'язку покупця та продавця [10].

Для розуміння ефективності взаємодії між брендом та Інтернет-користувачами підприємці вивчають комунікаційний зв'язок різними методами, наприклад опитування фокус-групи у форматі форуму та контент-аналіз комунікативних веб-ресурсів підприємства.

Фокус-група у форматі форуму – це мережевий метод маркетингових досліджень, що часто триває довго (декілька днів), а учасники погоджуються на те, щоб зайти до нього у будь-який день дослідження. Переважно беруть участь у ньому приблизно 20–25 осіб, які мають відповідати на запитання дослідника (модератора) та коментувати думки інших. За допомогою проведення досліджень поведінки споживачів методом онлайн-опитування підприємство має можливість: протестувати рекламну концепцію; провести сегментацію ринку та проаналізувати окремі сегменти ринку; дізнатися, який товар краще розробити та протестувати або яку назву, логотип чи торговельну марку розробити (запитати, що подобається, а що ні); провести тестування дизайну та функціональних можливостей товару; з'ясувати, що знають люди про товар чи компанію та як ставляться до них; оцінити упаковки товару.

Проведене фокус-групове дослідження мало на меті дати оцінку ТОВ «Пегас Туристик» та його сайту, що пропонує туристичні послуги, та розробити план дій на майбутнє. 50 учасників погоджувалися на те, щоб зайти на онлайн-форум протягом семи днів і відповісти на запитання в опитувальнику.

Таблиця 1

Головні ознаки складників маркетингових онлайн-комунікацій

Інструменти маркетингового онлайн-спілкування	Головні ознаки
1	2
Реклама	• виразна дисципліна, перспектива результативно показати товар, послугу та компанію • колективна вдача • можливість контактувати зі слухачами через монолог • широке охоплення майбутніх споживачів • багаторазове використання, можливість уговорити та запевнити • необхідність великої кількості грошових коштів
Пропаганда	• напружений характер • має добровільних пропагандистів серед користувачів товарів чи працівників компанії • поодиноке включення слухачів, може один раз застосовуватися • максимальна результативність у покупках • гарна довіра до всієї отриманої інформації
Паблік рилейшнз	• широке охоплення майбутніх споживачів • неспроможність компанії проінспектувати всю дану інформацію • має правдиву інформацію, довіру користувачів, тому що її викладають як новини, а не як об'яви • довгочасне враження • час від часу довершує рекламу, іноді може існувати незалежно
Директ-маркетинг	• довготривале враження • якісна та правдива інформація загалом і в очах споживачів • запальний характер • індивідуальний характер • комунікація зі слухачами у вигляді звернень до кожного (прямий та зворотний порядок)
Стимулювання збуту	• зацікавленість заходами стимулювання збуту у користувачів • запальний характер • короткотривалий стан, незвичний для створення максимальної відданості одній ТМ • спонукання користувачів купити даний товар • збільшення результативності заходів стимулювання збуту за одночасного застосування реклами
Прямі продажі	• звичайне спілкування «наживо» з покупцями через діалог • забезпечення зворотного спілкування • індивідуальний характер • має найбільшу ціну з усіх засобів маркетингового спілкування

Джерело: складено авторами на основі [2; 5; 7; 8]

За результатами опитування виявлено, що 19% респондентів дізналися про підприємство з Facebook, 21% – бачили банерну рекламу, через знайомих та друзів – 18%, у метро – 15%, на транспорті – 24%. Тобто найефективнішою рекламою є реклама в соціальних мережах та на транспорті.

Опитування фокус-групи включало надання учасникам часу на те, щоб проаналізувати висловлювання Інтернет-користувачів цієї послуги. Замовники дослідження контролювали дискусію онлайн і вносили зміни, ставили додаткові питання.

Під час обговорення у фокус-групі було визначено такі переваги підприємства: наявність трьох готелів (PGS Hotel, Dessole та Swandor Hotels); показ ненав'язливої реклами; цікавий контент, що надихає; швидке реагування на відгук або запитання відвідувачів вебресурсу; великий вибір екскурсій; акції на тури. Також виявлено й недоліки: офіційна сторінка застаріла; нав'язливий гід у деяких готелях; не завжди товариський персонал.

Визначено чинники, які впливають на рішення вибрати саме цього туроператора: прозорість та доступність системи надання туристичних послуг; стимулювання турагентств, з якими співпрацює досліджуване підприємство; заохочення працівників до отримання професійних знань у туризмі.

Серед аспектів, що дадуть змогу поліпшити надання туристичних послуг, виявлено: забез-

Таблиця 2

Основні складники контент-аналітичного дослідження

Назва	Характеристика головних складників контент-аналізу
Спостереження	Опрацювання масової сукупності текстів, використовуючи при цьому типові соціологічні процедури суцільного/вибіркового спостереження з дотриманням вимог репрезентативності.
Структурування	Припущення структурування, сегментації, розчленування текстів чи виділення з них змістовних варіантів.
Формалізація	Забезпечення однотипності сегментації, застосування високого ступеня формалізації, суворих операційних правил і формальних алгоритмів в аналітичних процедурах.
Реферування	Формалізований поділ цілісних текстів чи виділення їхніх окремих елементів для аналізу, застосовуючи аналітико-синтетичну процедуру.
Аналіз	Використання методів теорії ймовірності та математичної статистики для опрацювання текстів.

Джерело: складено авторами на основі [11; 12]

печення більш якісного навчання персоналу; оновлення головного сайту підприємства; приділення більшої уваги спілкуванню зі споживачами через Інтернет, через Інстаграм.

Одним із методів аналізу тексту на сайті є контент-аналіз – класична методика дослідження, предметом якої є аналіз змісту тексту, коментарів, електронного листування, форумів, статей та ін.

Під час застосування контент-аналізу текстової інформації в системі електронної контент-комерції є багато плюсів для кращого та легшого ведення бізнесу, що допомагає розв'язувати конкретні питання, які є в учасників бізнес-процесу: як фільтрувати контент користувача на інформаційному ресурсі; як автоматично створити портрет постійного споживача на основі аналізу його коментарів; як автоматично зробити «портрет» цільової аудиторії, базуючись на аналізі «портретів» постійних користувачів; як скоротити кількість модераторів інформаційного ресурсу; як зменшити час для розміщення контенту користувача на інформаційному ресурсі через його автоматичне опрацювання; як ліквідувати мовний бар'єр за допомогою автоматичного формування словників постійного користувача та автоматичного перекладу.

Основні складники контент-аналізу зображено у табл. 2.

Проводилося дослідження контент-аналізу сайту http://pegast.com.ua/ru/agency ТОВ «Пегас Туристик», що має класичний дизайн. Заголовок у пошуковій видачі має 180 символів, а оптимальний розмір – 70–80, тобто текст є довший, тому він обрізаний і користувачі не завжди зможуть зрозуміти, що підприємство пропонує. Опис сторінки вдалий, має правильну кількість символів (154 зі 160), він лаконічний та водночас змістовний. Також є певні недоліки, першим з яких є сайт, що не адаптований під мобільні пристрої. Ширина сторінки перевищує ширину екрану, через що користувачам доведеться прокручувати її по горизонталі та в результаті бачити та розуміти менше контенту. Другим недоліком є те, що на мобільних пристроях видно занадто маленький розмір шрифту. У результаті користувачам потрібно буде постійно масштабувати сайт, щоб прочитати дрібний текст та зрозуміти. Тому потрібно адаптувати сайт по області екрану, щоб зробити його зручнішим для споживачів.

Підприємство ще має сторінки на Facebook та в Instagram, де здійснюється взаємозв'язок із цільовою аудиторією. Вплив реклами в соціальних мережах на відвідувачів веб-ресурсів зображено на рис. 1.

Як видно з рис. 2, під час онлайн-рекламування збільшується кількість уподобань на обох сторінках, але в Instagram більша активність, вона довше тримається порівняно зі сторінкою на Facebook, тому підприємству доцільно підвищувати комунікацію в соціальних мережах, особливо на сторінці у Facebook.

Висновки з даного дослідження. Отже, онлайн-комунікація, або Інтернет-комунікація, – це контакт зі споживачами, що здійснюється за допомогою глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, який базується на використанні та поєднанні певних методів та форм подачі інформації на цільову аудиторію з метою досягнення маркетингових цілей підприємства. В умовах інформаційного суспільства всесвітня мережа також перевтілюється з каналу комунікацій на сферу відвідування та взаємозв'язку користувачів. Отримуючи необмежений доступ інформації про послуги та товари й маючи можливість обмінюватися певним досвідом, Інтернет-відвідувачі впливають один на одного.

Проаналізовані різні підходи до структуризації онлайн-комунікацій сприяли виявленню спрощеної класифікації: онлайн-реклама

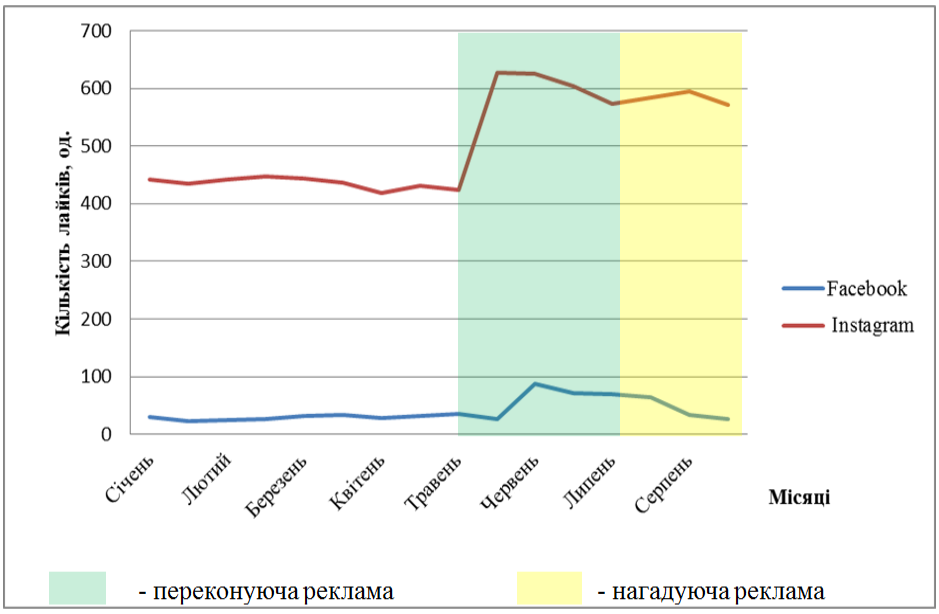

Рис. 1. Вплив онлайн-реклами в соціальних мережах на відвідувачів веб-ресурсів

Джерело: складено авторами

(банерна, фонова, медійна, статична, контекстна, відео та ін.); Public Relations («гарні справи», що робить підприємство чи PR підприємця, промо-ролики в YouTube та ін.); стимулювання збуту (акції та знижки); прямий продаж (продаж через Інтернет, пряме спілкування через чати чи через Skype та Viber, Інтернет-консультації під час купівлі); прямий маркетинг (емейл-розсилка, донесення інформації із власних сторінок).

Проведення фокус-групи у форматі онлайн-форуму показало, що це дослідження допоможе протестувати рекламну концепцію; провести сегментацію онлайн-ринку та проаналізувати його окремі сегменти; провести тестування дизайну; з'ясувати обізнаність споживачів про товар, а також ставлення онлайн-користувачів до брендів. Метод аналізу текстової інформації дав змогу проаналізувати технологію управління контентом на веб-ресурсах та виступив гарантією створення успішного стратегічного плану просування сайту підприємства.

Використання маркетингових онлайн-комунікацій допомагає якісно просувати послуги онлайн, а саме зменшувати витрати, збільшувати кількість продажів, проводити результативні маркетингові дослідження та вчасно доводити інформацію до споживачів, вести аналіз ринку та збільшувати результативність взаємозв'язку покупця та продавця. Виникає необхідність у збалансованому наборі інструментів онлайн-комунікацій для підвищення ефективності діяльності підприємства. Визначення напрямів розвитку маркетингової політики онлайн-комунікацій та розроблення заходів, які б відповідали цілям підприємства, – саме на вирішення цих питань будуть спрямовані подальші наукові дослідження.

Список використаних джерел:

1. Shannon Cummins, James W. Peltier, John A. Schibrowsky, Alexander Nill, (2014). Consumer behavior in the online context. *Journal of Research in Interactive Marketing*. Vol. 8 Issue 3, pp. 169–202, https://doi.org/10.1108/JRIM-04-2013-0019
2. Hurme P. (2001). Online PR: emerging organisational practice, *Corporate Communications: An International Journal*. Vol. 6, Issue 2, pp. 71–75, https://doi.org/10.1108/13563280110391016/
3. Satu Nätti, Suvi Rahkolin, Saila Saraniemi (2014). Crisis communication in key account relationships. *Corporate Communications: An International Journal*. Vol. 19, Issue 3, pp. 234–246, https://doi.org/10.1108/CCIJ-08-2012-0056
4. Ромат Є. Система бренд-маркетингових комунікацій. *Товари і ринки.* 2016. № 1. С. 16–25.
5. Дойль П., Штерн Ф. Маркетинг-менеджмент и стратегии. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 544 с.
6. Литовченко І.Л. Удосконалення класифікації засобів маркетингової комунікативної діяльності. *Логістика*. 2009. № 649. С. 97–104.
7. Лук'янець Т.І. Маркетингова політика комунікацій. Київ : КНЕУ, 2003. 524 с.

8. Окландер М. Комплекс Інтернет-комунікацій у маркетингу. *Маркетинг в Україні*. 2008. № 3. С. 29–35.
9. Мельник Ю.М., Сагер Л.Ю. Класифікація основних форм та видів маркетингових Інтернет-комунікацій. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2016_4_43_55.pdf (дата звернення: 20.07.2019).
10. Ульяновський А.В. Маркетингові комунікації: 28 інструментів міленіуму. Москва : Ексмо, 2008. 182 с.
11. Чирун Л.В., Висоцька В.А. Застосування контент-аналізу текстової інформації в системах електронної комерції. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/20212/1/35-332-347.pdf (дата звернення: 21.07.2019).
12. Брадулов П.О. Засоби маркетингових комунікацій на основі Інтернет-маркетингу. URL: http://naukam.triada.in.ua/index.php (дата звернення: 28.06.2019).

References:

1. Shannon Cummins, James W. Peltier, John A. Schibrowsky, Alexander Nill, (2014). Consumer behavior in the online context. *Journal of Research in Interactive Marketing*. Vol. 8 Issue 3, pp. 169–202, https://doi.org/10.1108/JRIM-04-2013-0019
2. Hurme P. (2001). Online PR: emerging organisational practice, *Corporate Communications: An International Journal*. Vol. 6, Issue 2, pp. 71–75, https://doi.org/10.1108/13563280110391016/
3. Satu Nätti, Suvi Rahkolin, Saila Saraniemi (2014). Crisis communication in key account relationships. *Corporate Communications: International Journal*. Vol. 19, Issue 3, pp. 234–246, https://doi.org/10.1108/CCIJ-08-2012-0056/
4. Romat E. (2016). Systema brend-marketyngovyh komunikatsii [System of brand marketing communications]. *Tovary i rynky*, No 1, pp. 16–25.
5. Doil' P., Stern F. (2007). Marketyng-menedzhment i strategii [Marketing Management and Strategies]. Spb. : Piter, 544 p. (in Russian)
6. Lytovchenko I.L. (2009). Udoskonalennia zasobiv marketyngovoi komunikatyvnoi diialnosti [Improving the classification of marketing communication tools]. *Logistyka*, No 649, pp. 97–104. (in Ukrainian)
7. Lukianets T.I. (2003). Marketyngova polityka komunikatsii [Marketing Communications Policy]. Kyiv : KNEU, 524 p. (in Ukrainian)
8. Oklander M. (2008). Kompleks internet-komunikatsii u marketyngu [Internet communications marketing complex]. *Marketyng v Ukraini*, No 3, pp. 29–35. (in Ukrainian)
9. Melnyk Yu., Sager L. Klasyfikatsiia osnovnyh form ta vydiv marketyngovyh internet-komunikatsiy [Classification of the main forms and types of marketing Internet communications]. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2016_4_43_55.pdf (data zvernennia: 20.07.2019). (in Ukrainian)
10. Ulianovskyi A.V. (2008). Marketyngovi komunikatsii: 28-instrumentiv mileniumu [Marketing communications: 28 millennium tools]. Moskva : Eksmo, 182 p. (in Russian)
11. Chyrun L.V., Vysotska V.A. Zastosuvannia content-analizu tekstovoi informatsii v systemah elektronnoi komertsii [Use of content analysis of text information in e-commerce systems]. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/20212/1/35-332-347.pdf (data zvernennia: 21.07.2019). (in Ukrainian)
12. Bradulov P.O. Zasoby marketyngovyh komunikatsii na osnovi internet-marketyngu [Means of marketing communications based on Internet marketing]. URL: http://naukam.triada.in.ua/index.php (data zvernennia: 28.06.2019). (in Ukrainian)

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 338.48

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-29

Безуглий І.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму
Чернігівського національного технологічного університету

Bezugliy Igor
Chernihiv National Technological University

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТУРИЗМІ

AREAS OF USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN TOURISM

У статті розглянуто можливі напрями використання інформаційних технологій у туризмі: глобальні розподільчі системи, системи бронювання через Інтернет, Інтернет-портали, спеціалізовані комп'ютерні програми для автоматизації бізнесу, мобільні додатки. Представлено найбільші глобальні розподільчі системи світу, проаналізовано пропозиції та Інтернет-проекти, які використовують їхні ресурси; найбільш поширені сервіси для бронювання; приклади туристичних Інтернет-порталів в Україні, подано їх характеристики. Представлено особливості використання автоматизованих систем управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM-систем) та систем планування ресурсів підприємства (EPP-систем), тенденції їх розвитку. Перелічено найбільш розповсюджені в Україні комплекси автоматизації готелю (PMS). Представлено приклади мобільних додатків, які використовуються у туризмі.

Ключові слова: інформаційні системи в туризмі, глобальні розподільчі системи, системи бронювання, Інтернет-портал, автоматизовані системи управління, мобільні додатки.

В статье рассмотрены возможные направления использования информационных технологий в туризме: глобальные распределительные системы, системы бронирования через Интернет, Интернет-порталы, специализированные компьютерные программы для автоматизации бизнеса, мобильные приложения. Представлены крупнейшие глобальные распределительные системы мира, проанализированы предложения и Интернет-проекты, которые используют их ресурсы, наиболее распространенные сервисы для бронирования. Показаны примеры туристических Интернет-порталов Украины, представлены их характеристики, особенности использования автоматизированных систем управления взаимоотношениями с клиентами (CRM-систем) и систем планирования ресурсов предприятия (EPP-систем), тенденции их развития. Перечислены наиболее распространенные в Украине комплексы автоматизации гостиницы (PMS). Представлены примеры мобильных приложений, которые используются в туризме.

Ключевые слова: информационные системы в туризме, глобальные распределительные системы, системы бронирования, Интернет-портал, автоматизированные системы управления, мобильные приложения.

The definition of information systems in tourism is given as a set of technical, software and organizational components that are used for the collection, processing, analysis of tourist information for a specific purpose. Possible directions of use of information technologies in tourism are considered: global distribution systems, systems of reservation via the Internet, Internet portals, specialized computer programs for business automation, mobile applications. The largest global distribution systems in the world are presented, proposals and Internet projects using their resources are analyzed. The most common booking services are presented. Their online resources have been submitted and their proposals analyzed. The definition of the tourist internet portal as a large site that offers search for tours, booking tickets, choosing a hotel and more. Examples of tourist Internet portals of Ukraine are presented, their characteristics are presented. The advantages of Internet portals over printed sources of information are given. The features of the use of automated customer relationship management

(CRM-systems) and enterprise resource planning systems (EPP-systems) are presented. An analysis of the market segment of CRM-systems is provided, it is defined as fast growing. The main trends in the implementation of CRM-systems are highlighted: the desire to reduce costs, integration with information sources, development of mobile versions. The directions of integration of CRM-systems with other sources of information are presented: integration with telephony, with social networks, with mailing services. Integration with telephony will allow you to receive real data on calls. Integration with the newsletter service will allow you to sample, send newsletters and receive information about the recipient's response. Integration with social networks will help to correlate customer requests with their requests. Selected hotel automation complexes. There is a tendency to shorten the software update period in hotels. Listed components are standard components of these systems. The most common hotel automation complexes (PMS) in Ukraine are listed. Examples of mobile applications used by tourism are presented, their characteristics are presented.

Key words: information systems in tourism, global distribution systems, reservation systems, internet portal, automated control systems, mobile applications.

Постановка проблеми. Рекреаційно-туристична сфера дедалі набуває рис глобального інформаційного бізнесу, в якому перетинаються інтереси транспортних компаній, готельних та туристичних корпорацій. Використання інформаційних технологій сприяє реалізації узгодженої інноваційно-інвестиційної політики туристичного сектору. Інформаційні технології спрощують процедури розроблення та реалізації туристичного продукту. Суттєвим чинником стабільного функціонування туристичних підприємств є збільшення клієнтів, що може бути забезпечено засобами електронної комерції. Це актуалізує наукові розробки щодо обґрунтування напрямів використання інформаційних технологій у туризмі, розширення інструментарію електронної комерції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахова література визначає роль та місце інформаційних технологій у реалізації концепцій розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Висвітлено практичний інструментарій застосування інформаційних технологій та надано рекомендації щодо розроблення механізму використання їх різноманітних видів у туристичному бізнесі [7].

Дослідження Інтернет-технологій в управлінні бізнес-процесами туристичних підприємств дало змогу обґрунтувати основні напрями їх застосування для підвищення оперативності та ефективності бізнесу. Обґрунтовано такі напрями: моніторинг ринку, маркетингова діяльність, продажі, отримання інформації, підтримка ділового зв'язку. Розроблено рекомендації щодо технологічних засобів та цільових груп [6]. Але крім Інтернет-технологій, у туризмі широко використовуються інші складники інформаційних технологій.

Проведений аналіз спеціалізованих програмних продуктів для ведення автоматизованого бізнесу туристичних підприємств свідчить про існування значного попиту на ERP- та CRM-системи, які пристосовані для комп'ютерів та мобільних пристроїв. Користуються значним попитом програмні продукти, які використовують «хмарні» технології, функціонують у тісному взаємозв'язку із сайтами туристичних підприємств та глобальними базами даних. Виділяють окремі сегменти ринку програмних продуктів для туристичних операторів та туристичних агентів [10]. Існує потреба в обґрунтуванні актуальних опцій для програмних продуктів для готельно-ресторанного бізнесу.

Виявлено основні тенденції на ринку спеціалізованих програмних продуктів для туристичних підприємств, серед них – зростання конкуренції, підвищення якості взаємодії компанії з клієнтами. Перша тенденція орієнтує розробника програмного забезпечення з різним набором функцій, які можливо розширювати зі зростанням бізнесу. Друга тенденція отримала реалізацію в розробленні інтегрованих з іншими інформаційними системами програмних продуктів [10].

Розроблення класифікацій інформаційних систем у туризмі сприяло систематизації накопичення даних [2; 5], але стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовив перегляд запропонованих класифікацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розкрити основні напрями використання інформаційних технологій у туризмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Інформаційні системи в туризмі* – це сукупність технічних, програмних та організаційних складників, які використовуються для збору, обробки, аналізу туристичної інформації з певною метою. В основу їх розроблення покладено можливості сучасних інформаційних технологій: передача інформації через термінали, використання Інтернету, соціальних мереж, мобільних додатків, автоматизованих систем управління бізнесом. Упровадження інформаційних технологій спрямоване на спрощення діяльності у кожній окремій сфері інформа-

ційних технологій. Але їх ефективне використання потребує впорядкування, систематизації, визначення можливостей.

Розроблення класифікацій інформаційних систем у туризмі, виділення класів та їхніх видів зумовлено потребою в обґрунтуванні перспективних напрямів інновацій, розробленням заходів для їх упровадження та підтримки. Аналізуючи практику роботи туристичних компаній та готелів, можна виділити п'ять напрямів використання інформаційних технологій у рекреаційно-туристичній діяльності:

– глобальні розподільчі системи (Global Distribution System – GDS);

– системи бронювання через Інтернет;

– Інтернет-портали;

– спеціалізовані комп'ютерні програми для автоматизації роботи підприємства (програмні комплекси автоматизації готелю (Proherty Management System – PMS), CRM-системи (customer relationship management, з англ. «система управління взаємовідносинами з клієнтами»), EPP-системи (Enterprise Planning System – система планування ресурсів підприємства);

– мобільні додатки.

Глобальні розподільчі системи (GDS) отримали поширення до появи Інтернету для реалізації авіаційних квитків. Перші такі системи були інвенторні, де основою є управління ресурсами авіакомпанії. У сучасних умовах під управлінням ресурсами розуміють зберігання інформації про наявність рейсів, кількість місць для продажу, тарифи на певні маршрутах, правила їх застосування, можливість поставити пасажирів в чергу та визначення глибини бронювання та продажів. У подальшому з'явилися колективні системи бронювання, які розширили спектр послуг. Глобальні системи розподілення використовують термінали, як пов'язують користувача з базами даних. Спостерігається монополізація ринку розподільчих систем: 90% терміналів належать чотирьом крупним компаніям (табл. 1).

Підключення туристичної компанії до мережі GDS потребує значних витрат, які складаються з вартості обладнання, програмного забезпечення, витрат на навчання персоналу, абонентської плати. Тому тільки для крупних туристичних операторів, які мають значний обсяг бронювання, економічно виправдане використання терміналів. Пошук шляхів економії спонукав GDS переходити до технологій Інтернету. Отримали поширення такі крупні платформи (туристичні портали), як Travelocity.com, Opodo.com, CheapTickets.com, Expedia.com, Orbitz.com, які напряму реалізують послуги споживачам. Їх засновниками є крупні GDS.

Протягом тривалого часу правила ведення електронного бізнесу створювали компанії – акціонери глобальних розподільчих систем. Із появою Інтернету виникла нова глобальна інфраструктура для створення віртуальних площадок із реалізації туристичної пропозиції. Такі системи через Інтернет напряму поєднують користувача з базами даних. У табл. 2 представлено системи бронювання, найбільш поширені в Україні.

Дві компанії мають українське походження: OnlineBistro та GTO. Більшість систем бронювання спрямована на реалізацію окремих послуг, а не туристичного пакету. Клієнт сам програмує свій відпочинок, що може негативно впливати на якість відпочинку.

Серед інструментів просування туристичного продукту широко використовуються Інтернет-портали, спеціалізовані сервіси та

Таблиця 1

Основні глобальні розподільчі системи

Назва	Пропозиції компанії	Інтернет-проекти, які використовують ресурс
Sabre	Продуктова лінійка складається з 26 пропозицій	Travelocity http://www.travelocity.com Sabre Ukraine: https://www.sabre.com/locations/ukraine/
Amadeus	Пропонуються сервіси за галузями та бізнес-функціями	Opodo http://www.opodo.com Amadeus: https://amadeus.com/en
Galileo	Продуктова лінійка складається з 19 пропозицій	CheapTickets http://www.cheaptickets.com Travelport: http://travelport.ua/
Worldspan		Expedia http://www.expedia.com Orbitz http://www.orbitz.com

Таблиця 2

Приклади систем бронювання з використанням технологій Інтернету на українському ринку

	авіа	готелі	трансфери	оренда автомобілів	екскурсії	Інтернет-ресурс
Booking.com	+	+		+		https://www.booking.com/affiliate-program/v2/index.html
Content Inn	+	+	+			http://www.lookforcontent.com/ru/services
Coral+	+	+	+			http://www.coraltravel.ua/coral-plus
Expedia	+	+		+		https://www.expedia.com/
Go Global		+	+	+		https://www.goglobal.travel
GTO	+	+	+		+	https://gto.ua/
LCI Travel Solutions		+	+	+		https://www.lci-mtc.online/login/?returnURL=%2Fdefault.aspx
IATI	+	+	+	+		http://iati.com.ua/
OnlineBistro	+	+	+	+		https://onlinebistro.com.ua/?setlang=ru
PAC World	+	+	+	+	+	https://pacworld.pac.ru/
Travel-Life.PRO		+	+	+		http://www.travel-life.pro/
TUI		+				http://agent.tui.ua/
Vitiana						https://vitiana.com/

інші програмні продукти. Туристичні портали слід розглядати як рекламні площадки, які сприяють продажу послуг рекламодавця. Джерелом доходів туристичних порталів може бути реклама, плата за розміщення інформації про турфірми та їх пропозиції, комісійні від турфірми за замовлення із сервера.

Інтернет-портал – це великий сайт, який пропонує відвідувачам різноманітні послуги, такі як пошук турів, замовлення квитків, вибір готелю, інформація щодо можливостей дестинацій та ін. Такі сайти можуть містити інформацію про країни світу, перелік туристичних підприємств, відгуки туристів, погоду, курс валют, різні довідки тощо. На відміну від друкованих джерел інформації Інтернет-портали мають такі переваги:

– оперативне розміщення та пошук інформації;

– інформація масштабна, цілодобова, ефективна та порівняно дешева;

– використання електронної пошти значно економіть час та кошти;

– можливість своєчасно отримувати інформацію щодо змін цін, знижок на тури, пропозиції нових турів.

Сегмент галузевих *інформаційних порталів* в Україні користується значною увагою інвесторів і має значний потенціал для розвитку. Вважається, що Інтернет є найбільш пристосованим середовищем для інновацій. Упровадження інновацій відбувається завдяки миттєвій реакції цільової аудиторії та можливості реалізації й тестування за мінімального використання ресурсів. Пріоритетного значення набувають висока якість та креативність ідей. Приклади українських Інтернет-порталів подано в табл. 3.

Найбільш типовими є галузеві портали: Fru.org.ua, Nkrz.gov.ua, Optorg.in.ua, DePfarm.portal, а серед спеціалізованих – Ukrstat.gov.ua, Dcz.gov.ua, Trud.gov.ua, Osvita.ua, Отпуск.com [12, с. 440]. Представлені проекти концентрують інформацію в межах конкретної проблематики, спрямовані на дію в певному регіоні чи сприяють вирішенню конкретних практичних завдань. Масовому поширенню таких проектів сприяла концентрація та систематизація даних. Реалізація інформаційних проектів найбільш ефективна у сферах, які приваблюють значну кількість споживачів.

Представлені ресурси містять значну кількість інформації та різноманітні форми: Інтернет-магазини, сайти галузевих асоціацій, соціальні мережі з пропозиціями турів та рейтингами підприємств. Наявність цих ресурсів сприяє інформатизації туристичної сфери та збільшує інвестиційну привабливість туризму в Україні. На відміну від друкованих джерел інформації Інтернет-портали швидко впливають на розміщення інформації щодо змін цін, знижок на тури, пропозиції нових турів; така реклама масштабна, ефективно та порівняно дешева, використання електронних шляхів комунікацій значно економіть час та кошти.

Для інформатизації бізнесу невеликі туристичні підприємства переважно використовують веб-браузер та пакет MS Office (або програми з відкритим доступом). Малим підприємствам

Таблиця 3

Туристичні Інтернет-портали України

Сайт порталу	Основна характеристика порталу
http://www.all-tours.com.ua/	Туристичний Інтернет-магазин, можливість вибору та замовлення турів, сервісна підтримка
https://zruchno.travel/?lang=ua	Напрямки подорожей за регіонами України, Афіша туристичних подій, «Travel-журнал», база туристичних об'єктів
http://www.otpusk.com	Якісна технологічна система пошуку турів, інформація про країни, функціональний каталог туристичних фірм України, додаткові послуги (бронювання авіаквитків)
http://www.tau.org.ua/	Туристична асоціація України, метою є об'єднання зусиль працівників туристичної та суміжних галузей для спільних дій щодо захисту своїх законних прав, задоволення професійних і соціальних інтересів, сприяння розвитку туризму в Україні
http://www.tourua.com/	Пошук турів за різними типами і видами туризму, сервісна підтримка, інформація про туристичних операторів і агентів, постачальників туристичних послуг. Особливістю порталу є наявність «Конструктора турів»
http://turistua.com/ru/	Туристичний портал, що містить усю необхідну інформацію для туризму і відпочинку: тури, що «горять», путівки, білети, готелі, товари для туризму, новини туризму. Додаткові послуги: бронювання і замовлення квитків, інформація про готелі, погоду і клімат у різних країнах світу, відгуки клієнтів, національна кухня та традиції, визначні пам'ятки тощо
https://www.turne.com.ua/	Пошук турів, новини туризму, опис країн, цінові пропозиції
http://turmir.com/	Соціальна мережа мандрівників: інформація про відпочинок і туризм, пошук турів, відгуки клієнтів, можливість пошуку попутчиків
http://www.ukrtravel.net/	Українська туристична мережа – пошук турів, інформація про них, новини туризму, рейтинг туристичних фірм та їхніх послуг, пошук попутчиків
https://www.greentour.com.ua/en	Спілка сприяння сільському зеленому туризму в Україні, рейтинг українських садиб, інформація про них за регіонами

не потрібні великі бази даних та програмне забезпечення для їх управління. Але туристичні агенції активно використовують CRM-системи під час ведення середньої або великої бази клієнтів. Туроператори та готелі можуть використовувати CRM- і ERP-системи чи їх гібрид, який створений спеціально для туристичного бізнесу. Для автоматизації бізнесу пропонуються використовувати спеціалізовані програми CRM. Такі системи являють собою комп'ютерні програми, які встановлюються на персональному комп'ютері чи такі, що надаються у вигляді хмарних веб-додатків. Серед основних функцій, які потрібні CRM, – управління клієнтами, продажами, бухгалтерією, документообігом, аналітикою та звітами. EPP (англ. Enterprise Planning System, система планування ресурсів підприємства) – корпоративні системи, які призначені для автоматизації обліку й управління, аналізу, контролю ресурсів підприємства. Розробляються за модульною схемою та охоплюють усі ключові процеси діяльності компанії.

Вибір необхідного програмного забезпечення впливає результати господарської діяльності, імідж підприємства, оперативність обробки інформації. Під час вибору програмного забезпечення необхідно враховувати галузеву спрямованість, можливість швидко адаптуватися до змін, легко інтегруватися з усім програмним забезпеченням, мати зручний інтерфейс.

Загальний обсяг сегменту CRM-систем у світовій економіці перевищує 32 млрд дол. США, на Україну припадає 0,13% світового ринку (понад 30 млн дол. США). CRM-сектор уважається одним із найбільш перспективних сегментів ринку програмного забезпечення та управління інформаційними системами. Його загальне зростання на рік становить 14% [8, с. 91]. Українським туристичним підприємствам доречно досліджувати інноваційні розробки CRM-сектору та швидко впроваджувати. Такі інновації сприятимуть залученню більшої кількості споживачів рекреаційно-туристичних послуг.

Під час упровадження CRM-систем виділяють три тенденції: прагнення до зменшення витрат, інтеграція з джерелами інформації, розроблення мобільних версій. Тенденція до

мінімізації витрат на програмне забезпечення означає перехід до використання хмарних сховищ даних, позбавляє підприємства витрачати свої фінансові ресурси, фізичні носії даних та прилади їх обробки.

Пошук CRM-систем інтеграції з іншими джерелами інформації розширює їхні можливості та відбувається в трьох напрямах:

– інтеграція з телефонією – дає змогу отримувати реальні дані про дзвінки, а не тільки що залишають у CRM-системі співробітники;

– інтеграція із сервісом розсилок – надає можливості формувати вибірки, відправляти розсилки та отримувати інформацію щодо реакції отримувача;

– інтеграція із соціальними мережами – значна кількість туристичних компаній веде комунікації з клієнтами у соцмережах. Це дає змогу проводити кореляцію клієнтів залежно від їхніх запитів.

Використання CRM-систем дає змогу туристичним підприємствам збільшити ефективність контактів зі споживачами, отримувати достовірну інформацію щодо побажань клієнтів, проводити інтеграцію з іншими операційними системами, отримувати базову інформацію для реалізації стратегій, оперативно реагувати на зміни потреб ринку.

Особливу групу програмних продуктів, які використовуються в рекреаційно-туристичній сфері, становлять програмні комплекси автоматизації готелю (PMS). Активному розвитку та впровадженню таких систем спряло посилення конкуренції у світовому готельному господарстві. Досвіт найбільш успішних мережевих готелів свідчить про необхідність оновлення програмного забезпечення кожні три-п'ять років. Також відзначається тенденція до скорочення цього терміну. Поширення отримали західні системи Micros Fidelio, Hogatex Starlight і InfoGenesis Revelation, CENIUM (Міжнародна корпорація Navision), російські розробки Nimeta, «Едельвейс», «Готель 3», KEI-Hotel, UCS-Shelter, модулі корпоративних систем «Галактика» та «Парус» [3, с. 95].

Згідно зі світовою практикою, у комплекс автоматизованих систем управління готелем входять такі компоненти:

система управління готелем (PMS – Property Management System); система управління рестораном (Point Of Sales); система управління заходами (Sales amp; Catering); система телефонного сервісу (Telephone Management System); система електронних ключів (Key System); система електронних міні-барів (Mini-bar System); система інтерактивного телебачення (Video Services System); система енергозбереження (Energy Management System); система обробки кредитних карт (Credit Card Authorization System); система складського обліку та калькуляції (Food amp; Beverage); система фінансово-бухгалтерського обліку (Accounting System); система центрального бронювання (Central Reservation System); система Інтернет-бронювання (Web Reservation System); система управління кадрами (Human Resource System); система безпеки (Security System).

У сфері впровадження інформаційних технологій та автоматизованих систем управління бізнесом Україна відстає від розвинених країн світу. Але є значні можливості щодо активізації впровадження інформаційних технологій в практику туристичної діяльності. На українському ринку знаходиться більше десятка якісних сучасних систем автоматизованого управління туристичними підприємствами, готелями, ресторанами. Деякі із цих програмних продуктів є оригінальними розробками українських компаній та найбільш пристосовані для вітчизняних умов [11, с. 49].

Ще одним з інноваційних інструментів просування рекреаційно-туристичних послуг є використання мобільних додатків. Мобільні додатки можливо розділити на такі, що спрямовані на використання виробниками послуг (готелями, ресторанами) та для користування туристами. Розробники мобільних додатків займаються формуванням контенту, просуванням ресторанів, готелів шляхом створення оглядів, публікацій, персональних рекомендацій (табл. 4). Можна стверджувати, що використання мобільних додатків – це потужний маркетинговий прийом, який сприяє завантаженню готелів, збільшенню відвідин закладів харчування, реалізації авіаквитків [12, с. 32]. Розроблення мобільних додатків для окремих дестинацій сприятиме збільшенню інвестиційної привабливості цих територій.

Сучасний розвиток рекреаційно-туристичної сфери характеризується поступовим перетворенням традиційних економічних відносин у віртуальні, що дає змогу здійснювати економічні операції та налагоджувати ділові стосунки в інформаційному просторі. Такі взаємовідносини проявляються у створенні електронного бізнесу, організації та функціонуванні віртуальних підприємств, використанні наданих контентів для реалізації послуг.

Існують проблеми, які пов'язані зі створенням і функціонуванням віртуальних підприємств, сайтів для бронювання та резервування послуг. Серед таких проблем: відсутність нормативно-правової бази для електронної комерції, зміна сутності комерційних відносин між учасниками туристичного ринку в процесі надання послуг, відсутність формалізації

Таблиця 4

Приклади мобільних додатків, які використовуються в рекреаційно-туристичній сфері

Назва мобільного додатка	Характеристика додатку
HotelinPocket	Створення мобільних додатків для готелів
Hoteza	Сервіс для бронювання готельних послуг
Booking.com	Сервіс для бронювання готелів та авіаквитків
Hotels.com	Сервіс для бронювання готелів
Foursquare	Додаток, який створений для чекинів. Переформатований як гід по закладах харчування
TripAdvisor	Засіб для планування подорожей, містить відгуки щодо готельного сервісу, ресторанів, розваг
Skyscanner	Спрямований на пошук авіаквитків
Evernote	Спрямований для систематизації нотаток (записна книжка)
Jowi	Програма автоматизації для ресторанів

юридичних та технічних процедур, недостатні фінансові можливості споживачів, їхня психологічна неготовність співробітничати з віртуальним підприємством.

Висновки з даного дослідження. Інформатизація українського туристичного сектору стає суттєвим чинником становлення національної економіки. Розвиток інформаційних технологій у туризмі відбувається хаотично і недостатньо регулюється державою. Це потребує розроблення державної інноваційно-інвестиційної політики, яка б ураховувала інтереси вітчизняного туристичного бізнесу, українських виробників програмного забезпечення та споживачів.

Список використаних джерел:

1. Безуглий І.В. Сучасні тенденції розвитку інновацій у туризмі. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 30. С. 28–34. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/30_2019_ukr/7.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
2. Глєбова А.О. Інформаційно-інноваційні технології в процесах туристичного обслуговування. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 13. С. 230–235. URL: http://global-national.in.ua/issue-13-2016/21-vipusk-13-zhovten-2016-r/2413-glebova-a-o-informatsijno-innovatsijni-tekhnologiji-v-protsesakh-turistichnogo-obslugovuvannya (дата звернення: 10.08.2019).
3. Гудзовата О.О. Автоматизовані системи управління готелями. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2013. Вип. 15. С. 94–98. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/gudzovata.htm (дата звернення: 10.08.2019).
4. Ільєнко Ю.І., Шершньова Г.В. Інноваційно-інформаційні аспекти розвитку підприємств туристичної галузі. *Інноваційна економіка.* 2013. № 6(44). С. 81–85.
5. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник. Київ : Знання, 2008. 661 с. URL: https://westudents.com.ua/glavy/91777-151-sutnst-nformats-tavidi-nformatsynih-tehnology-u-turizm.html (дата звернення: 10.08.2019).
6. Мельниченко С.В., Шеєнкова К.А. Управління бізнес-процесами в туризмі : монографія. Київ : КНТЕУ, 2015. 264 с.
7. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2(6). С. 129–138.
8. Мозгова Г.В., Морозов А.О., Фомін О.Д. Використання CRM-систем на українському ринку. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 2(58). С. 89–94. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_58_2017_ukr/15.pdf (дата звернення: 10.08.2019).
9. Обзор систем бронирования. *Українська асоціація туристичних агенцій*. URL: https://uata.com.ua/booking-systems-review/ (дата звернення: 04.08.2019).
10. Рудківський О.А., Рудківський А.Ю. Інформаційні системи управління туристичними підприємствами та креативний підхід. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 17. С. 347–353. URL: http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-17 (дата звернення: 04.08.2019).
11. Татаринцева А.С., Олійник О.М. Управління підприємствами туристичної сфери з використанням сучасних інформаційних технологій. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1(9). С. 148–153.
12. Терешко Ю.В., Тардаскіна Т.М., Богатирьова Л.Д. Особливості розвитку Інтернет-стартапів в Україні: реалії і перспективи. *Актуальні проблеми економіки.* 2015. № 12(174). С. 435–443.
13. Федосова Е.С. Современные системы автоматизации в гостинично-ресторанном бизнесе Украины. *Економіка харчової промисловості*. 2010. № 2. С. 41–50. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19510/09-Fedosova.pdf?sequence=1 (дата звернення: 04.08.2019).

References:

1. Bezuhlyi I.V. (2019). Suchasni tendentsii rozvytku innovatsii v turyzmi [Modern tendencies of development of innovations in tourism]. *Infrastruktura rynku* [Market infrastructure] (electronic journal), no. 30, pp. 136–141. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/30_2019_ukr/7.pdf (accessed 10 August 2019). (in Ukrainian)
2. Glebova A.A. (2016). Informatsiino-innovatsiini tekhnolohii v protsesakh turystychnoho obsluhovuvannia [Information and innovation technologies in the processes of tourist services]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and national problems of economy] (electronic journal), no. 13, pp. 230–235. Available at: http://global-national.in.ua/issue-13-2016/21-vipusk-13-zhovten-2016-r/2413-glebova-a-o-informatsijno-innovatsijni-tekhnologiji-v-protsesakh-turistichnogo-obslugovuvannya (accessed 10 August 2019). (in Ukrainian)
3. Hudzova O.O. (2013). Avtomatyzovani systemy upravlinnia hoteliamy [Automated hotel management systems]. *Torhivlia, komertsiia, pidpryiemnytstvo* [Trade, commerce, entrepreneurship], no. 15, pp. 94–98. Available at: hhttp://tourlib.net/statti_ukr/gudzovata.htm (accessed 10 August 2019). (in Ukrainian)
4. Ilyenko Yu.I., Shershnev G.V. (2013). Innovatsiino-informatsiini aspekty rozvytku pidpryiemstv turystychnoi haluzi [Innovation and information aspects of tourism industry development]. *Innovatsiina ekonomika. Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal* [Innovative economy. All-Ukrainian scientific and production journal], no. 6(44), pp. 81–85. (in Ukrainian)
5. Malska M.P., Antonyuk N.V., Ganych N.M. (2008). Mizhnarodnyi turyzm i sfera posluh : [pidruchnyk] [International Tourism and Services : [textbook]]. Kiev : Znannia. Westudents. Pidruchnyky dlia studentiv Available at: https://westudents.com.ua/glavy/91777-151-sutnst-nformats-ta-vidi-nformatsynih-tehnology-u-turizm.html (accessed 10 August 2019). (in Ukrainian)
6. Melnichenko S.V., Sheyenkova K.A. (2015). Upravlinnia biznes-protsesamy v turyzmi : monohrafiia [Management of business processes in tourism : a monograph]. Kiev : KNTEU. (in Ukrainian)
7. Melnichenko S.V. (2010). Informatsiini tekhnolohii v turyzmi: teoretychni ta praktychni aspekty [Information technology in tourism: theoretical and practical aspects]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Zaporizhzhya National University], no. 2(6), pp. 129–138. (in Ukrainian)
8. Mozgova G.V., Morozov A.A., Fomin O.D. (2017). Vykorystannia CRM-system na ukrainskomu rynku [Use of CRM-systems in the Ukrainian market]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi* [Problems of systematic approach in economy], no. 2(58), pp. 89–94. Available at: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_58_2017_ukr/15.pdf (accessed 10 August 2019). (in Ukrainian)
9. Obzor system bronyrovanyia. Ukrainska asotsiatsiia turystychnykh ahentsii [Review of reservation systems. Ukrainian Association of Travel Agencies]. Available at: https://uata.com.ua/booking-systems-review/ (accessed 10 August 2019). (in Ukrainian)
10. Rudkivsky O.A., Rudkivsky A.Yu. (2018). Informatsiini systemy upravlinnia turystychnymy pidpryiemstvamy ta kreatyvnyi pidkhid [Information systems for tourism enterprises management and creative approach]. Ekonomika i suspilstvo [Economy and society], no. 17, pp. 347–353. Available at: http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-17 (accessed 4 August 2019). (in Ukrainian)
11. Tataryntseva A.S., Oliinyk O.M. (2011). Upravlinnia pidpryiemstvamy turystychnoi sfery z vykorystanniam suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii [Управління підприємствами туристичної сфери з використанням сучасних інформаційних технологій]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 1(9), pp. 148–153. (in Ukrainian)
12. Tereshko Yu.V., Tardaskina T.M., Bohatyrova L.D. (2015). Osoblyvosti rozvytku internet-startapiv v Ukraini: realii i perspektyvy [Features of the development of Internet startups in Ukraine: the realities and prospects]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 2015, no. 12(174), pp. 435–443. (in Ukrainian)
13. Fedosova E.S. (2010). Sovremennyye sistemy avtomatizatsii v gostinichno-restorannom biznese Ukrainy [Modern automation systems in the hotel and restaurant business of Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti* [Economics of the food industry], no. 2, pp. 41–50. Available at: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19510/09-Fedosova.pdf?sequence=1 (accessed 4 August 2019). (in Ukrainian)

УДК 338.32.053.4

DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-30

Кравцов О.О.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри підприємництва і торгівлі
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Kravtsov Alexander
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

МОДЕЛЮВАННЯ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

THE MODELING OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE PRODUCTION FUNCTION

У статті розглянуто питання моделювання виробничої функції промислового підприємства. На основі аналізу положень теорії виробничих функцій визначено проблемні моменти, які ускладнюють отримання адекватних економіко-статистичних моделей для конкретного підприємства. Традиційні моделі виробничих функцій не мають асимптоти. Вони необмежено зростають за збільшення будь-якого зі своїх аргументів. Але виробничі можливості конкретного підприємства обмежені його потужністю, тому за її досягнення зростання витрат предметів праці не повинно збільшувати обсяг виробництва. Виробнича функція підприємства може бути представлена сукупністю виробничих функцій елементарних виробничих одиниць, які перебувають у певному зв'язку одна з одною на різних ділянках технологічних ліній. Запропоновано аналітичний вид виробничої функції елементарної виробничої одиниці, здійснено його апробацію на практичному прикладі.

Ключові слова: виробництво, виробнича функція, моделювання, елементарна виробнича одиниця, технологічна лінія, виробнича потужність, ефективність використання ресурсів.

В статье рассматриваются вопросы моделирования производственной функции промышленного предприятия. На основе анализа положений теории производственных функций определены проблемные моменты, которые затрудняют получение адекватных экономико-статистических моделей для конкретного предприятия. Традиционные модели производственных функций не имеют асимптоты. Они неограниченно возрастают при увеличении любого из своих аргументов. Но производственные возможности конкретного предприятия ограничены его мощностью, поэтому при ее достижении увеличение затрат предметов труда не должно приводить к росту объема производства. Производственная функция предприятия может быть представлена совокупностью производственных функций элементарных производственных единиц, находящихся в определенной связи друг с другом на различных участках технологических линий. Предложен аналитический вид производственной функции элементарной производственной единицы, выполнена его апробация на практическом примере.

Ключевые слова: производство, производственная функция, моделирование, элементарная производственная единица, технологическая линия, производственная мощность, эффективность использования ресурсов.

The article discusses the modeling of the industrial enterprise production function. The study of production functions is of great epistemological importance, since they mathematically express the essence of the relationship between factors and results of the production process, that is, they indirectly indicate the efficiency of using resources to create economic goods. Based on the analysis of the theory of production functions, problematic issues are identified that make it difficult to obtain adequate economic and statistical models for a particular enterprise. In order to build the production function of a particular enterprise, it is necessary to collect a large amount of statistically homogeneous material. Statistical observations relating to different time intervals are not always homogeneous, since they are influenced by various environmental factors. Traditional models of production functions used to approximate statistical observations do not have asymptotes. They grow to infinity as any argument grows. The production capacity of a particular enterprise is limited. Upon reaching production capac-

ity, a subsequent increase in the costs of objects of labor does not increase the volume of production. The purpose of the article is to substantiate approaches to modeling the production function of an industrial enterprise and its analytical form, taking into account the shortcomings of traditional models. In order to modeling the production process of a particular enterprise, it is necessary to take into account its internal structure, that is, the entire technological chain of the processing of labor objects into finished products. The production function of the enterprise can be represented by a set of production functions of elementary production units, which are in certain relations with each other on different sections of the technological lines. An analytical type of the production function of an elementary production unit is proposed and its practical verification is carried out. The production function of the enterprise can be used to plan costs and volumes of finished products, as well as to justify investment decisions to increase production capacity.

Key words: production, production function, modeling, elementary production unit, production line, production capacity, resource efficiency.

Постановка проблеми. Виробнича функція – це економіко-математичне рівняння, що зв'язує змінні величини витрат ресурсів із відповідним обсягом випуску продукції. Якщо для монопродуктового виробництва позначити обсяг випуску продукції V, а витрати економічних ресурсів X_i, $i \in [1; N]$, то абстрактна виробнича функція може бути представлена у вигляді:

$$V = f(X_1, X_2, X_3, \ldots, X_N), \qquad (1)$$

де $f(X_1, X_2, X_3, \ldots, X_N)$ – деякий математичний вираз, що зв'язує витрати економічних ресурсів із кількістю випущеної продукції, як правило, у вартісному вираженні (кількість змінних у рівнянні (1), як правило, не перевищує 10, $N \leq 10$ [2]).

Вивчення виробничих функцій має велике гносеологічне значення, оскільки в них у математичній формі виражається сутність взаємозв'язку факторів і результатів виробництва, тобто вони опосередковано вказують на ефективність використання ресурсів для створення економічних благ.

Отримати аналітичний вираз для виробничої функції можна статистичними методами на основі численних фактичних даних, які повинні бути приведені до порівнянного виду. При цьому наскільки ці дані можна порівнювати й які можна зробити висновки – питання для дослідника. Можна взяти дані по виборці підприємств, що випускають однотипну продукцію, наприклад сільськогосподарських, за один і той же відносно нетривалий період часу, і на цій основі побудувати їх виробничу функцію. Така функція для сукупності одночасних статистичних спостережень буде статичною. Більш складний підхід передбачає аналіз різночасових статистичних спостережень за тривалий період T, у цьому разі виробнича функція буде динамічною: $V = f(X_1(t), X_2(t), X_3(t), \ldots, X_N(t))$, $t \in (0, T)$. Оскільки динамічні виробничі функції охоплюють тривалий період часу, на взаємозв'язок факторів і результатів виробництва можуть вплинути чинники зовнішнього середовища, що спотворить реальні показники ефективності використання ресурсів. Так, зниження витрат сировини і матеріалів у натуральному виразі, яке зазвичай указує на більш ефективну технологію та організацію виробництва, може супроводжуватися зростанням цін та вартості використаних ресурсів узагалі, що вже свідчить про недоліки. Із цієї причини питання порівняності різночасових спостережень для побудови динамічної виробничої функції статистичними методами є більш гострим, що ускладнює отримання достовірного результату.

Щоб отримати виробничу функцію конкретного підприємства, необхідно зібрати великий обсяг статистично однорідного матеріалу. У роботі «Чи існують закони виробництва?» Пол Х. Дуглас зазначає: «По-перше, я дійсно був би дуже радий почати з вивчення окремих фірм, якби в моєму розпорядженні були необхідні дані. Але статистичні дані про зміну кількості використаних окремими фірмами за будь-який період факторів виробництва і про обсяг продукції, що вироблена ними, є секретами бізнесу, які найбільш ретельно охороняються»[1]. Але не тільки закритість даних обмежує дослідників. Чим більший набір аргументів X_i входить до складу виробничої функції, тим складніше в математичній формулі відобразити взаємозв'язок і взаємозамінність між ними. Водночас надмірно агреговані показники приховують свою внутрішню структуру. Якщо, наприклад, аргументами виробничої функції підприємства будуть вартість основного капіталу і кількість найнятих робітників як у функції Кобба-Дугласа, то така модель не зможе пояснити різницю в обсягах виробництва двох різних підприємств, у яких ці показники виявляться однаковими. Тобто не можна буде зрозуміти, чому одне підприємство працює краще і виробляє більше іншого за аналогічних витрат ресурсів. Моделюючи процес виробництва конкретного підприємства, необхідно врахо-

[1] Pol H. Douglas Are there law of production? American Economic Review. 1948. Vol. 38. № 1. P. 1–41.

вувати його внутрішню структуру, тобто весь технологічний ланцюг переробки предметів праці в готову продукцію. При цьому необхідно брати до уваги зовнішні чинники впливу на динаміку витрат у часі $X_i(t)$. Практична потреба в отриманні виробничої функції конкретного підприємства зумовлена важливістю цього інструмента для аналізу ефективності використання ресурсів і обґрунтування рішень, пов'язаних з управлінням виробничою потужністю. Таким чином, актуальність наукового вивчення виробничих функцій збігається з їх практичною цінністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Великий внесок у дослідження суспільного виробництва зробили американські вчені Ч. Кобб, П. Дуглас, В.В. Леонтьєв, Р. Солоу, іменами яких названо моделі виробничих функцій, що найчастіше використовуються в економічному аналізі. Завдяки науковим працям цих учених теорія виробничих функцій стала окремою галуззю економічної науки. На її подальший розвиток вплинули також праці радянських економістів О.І. Анчішкина, В.С. Дадаяна, Г.Б. Клейнера [1], В.С. Немчинова, Ю.В. Яременко та ін. Питання моделювання виробництва неодмінно знаходяться в колі наукових інтересів сучасних українських вчених [2; 3].

Нині існує низка найбільш досліджених моделей виробничих функцій, які зазвичай використовуються в макроекономічному аналізі для апроксимації статистичних спостережень. До таких моделей належать виробничі функції з постійною еластичністю заміщення ресурсів CES (Constant Elasticity of Substitution), лінійна, мультиплікативно-ступенева і функція з фіксованими пропорціями ресурсів, які вважаються традиційними для вивчення суспільного виробництва. Але в мікроекономічному аналізі вони не завжди дають адекватний результат [3]. Справа в тому, що традиційні моделі виробничих функцій не мають асимптоти. Вони необмежено зростають за збільшення будь-якого зі своїх аргументів. Але виробничі можливості конкретного підприємства обмежені його виробничою потужністю, тому за її досягнення зростання витрат предметів праці не повинно збільшувати обсяг виробництва. Із цієї причини для моделювання виробничої функції підприємства необхідні інші математичні моделі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в обґрунтуванні підходів до моделювання виробничої функції промислового підприємства та її аналітичного виду з урахуванням недоліків традиційних моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У звичайному розумінні будь-який процес виробництва на мікрорівні є дискретним. За технологічною ознакою, наприклад, він може бути розбитий на певні стадії перетворення предметів праці у готову продукцію. На кожній такій стадії у визначений технологією спосіб за допомогою встановлених засобів праці людиною здійснюється сукупність дій. Завдяки прийнятій організації виробництва у кінцевому підсумку ці дії призводять до створення економічного блага. Процес перетворення предметів праці на готову продукцію ми можемо розглядати все більш і більш детально на рівні робочих процесів, операцій, дій, але дискретність виробництва не може бути нескінченою. З організаційно-економічного погляду існує елементарна виробнича одиниця (далі – ЕВО) – робоче місце, на якому саме й відбувається поєднання всіх факторів виробництва. За класифікацією Г.Б. Клейнера ЕВО – це об'єктна система, яка реалізує функцію виробництва і на даному рівні аналізу не розбивається на підсистеми, які теж реалізують функцію виробництва [1, с. 539–541].

Будь-яке реальне підприємство можна представити як сукупність робочих місць, або ЕВО, які об'єднуються за певною організаційно-технологічною схемою. Наприклад, компресор як ЕВО виробляє стиснене повітря, яке потім використовується іншими ЕВО (пневматичний інструмент або обладнання). Ці ЕВО, своєю чергою, також переробляють предмети праці, аж до випуску готової продукції. Так утворюються технологічні лінії, аналіз пропускної здатності яких дає можливість розрахувати виробничу потужність підприємства в даних виробничо-технічних і соціально-економічних умовах. Лімітуючі ділянки технологічних ліній називають «вузькими місцями». Наявність «вузьких місць» майже завжди неминуча, зважаючи на особливості обладнання, технології, режиму роботи.

Технологічна ефективність виробництва досягається за максимального використання виробничої потужності підприємства і мінімально необхідних резервів пропускної здатності технологічних ліній. Виробнича потужність підприємства є динамічною величиною, на яку можна впливати з метою досягнення того чи іншого обсягу випуску продукції, корегуючи пропускну здатність технологічних ліній через розширення «вузьких місць».

Виробнича функція підприємства може бути представлена сукупністю «виробничих функцій» ЕВО, які перебувають в певному зв'язку одна з одною на різних ділянках технологічних ліній. «Виробнича функція» ЕВО характеризує обсяг випуску її власної «продукції», тобто переробки предметів праці на даному етапі технологічного процесу. Вочевидь, для ЕВО обсяг переробки предметів праці (випуску продук-

ції) VEBO буде визначатися тільки витратами самих предметів праці X за постійного обсягу задіяного капіталу (засобів праці) K і трудових ресурсів L: $V_{EBO} = f(L, K, X) = f(1, 1, X) = f(X)$, де L, K, X – витрати відповідно праці, засобів праці та її предметів. Обсяг випуску продукції ЕВО обмежений її пропускною здатністю, яка залежить від продуктивності засобів праці і трудових ресурсів: $\lim_{X\to\infty} f(X) = C_p$, де C_p (*Productive Capacity*) – виробнича потужність елементарної виробничої одиниці, одиниць продукції в одиницю часу. Останнє означає, що виробнича функція ЕВО має горизонтальну асимптоту.

Властивості виробничої функції ЕВО також характеризують неокласичні критерії [1, с. 543–549]: виробнича функція ЕВО безперервна і зростає у сфері свого визначення, тобто $f'(X) > 0$ для $X \in [0, +\infty)$. За нульового обсягу витрат предметів праці випуск продукції буде нульовим: $f(0) = 0$.

Для монопродуктового виробництва (один предмет праці – один вид продукції) перерахованим вище критеріям відповідає функція виду:

$$f(X) = \frac{aX}{X + b}, \qquad (2)$$

де a, b – невід'ємні коефіцієнти, $a > 0$, $b > 0$.

Дійсно, для даної функції $\lim_{X\to\infty} f(X) = a$. Тобто величина коефіцієнта a відповідає виробничій потужності ЕВО C_p. Інший коефіцієнт b – це коефіцієнт розмірності, за допомогою якого порівнюються змінна X і параметр a. Оскільки $X > 0$, $b > 0$, $X + b > 0$, функція не має розриву у своїй області визначення $X \in [0, +\infty)$.

Графічний вид функції (2) представлений на рис. 1. Три варіанти графіків функції I, II, і III на рис. 1 розрізняються за параметром b: $b_1 > b_2 > b_3$. Чим менше величина b, тим швидше функція наближається до своєї асимптоти.

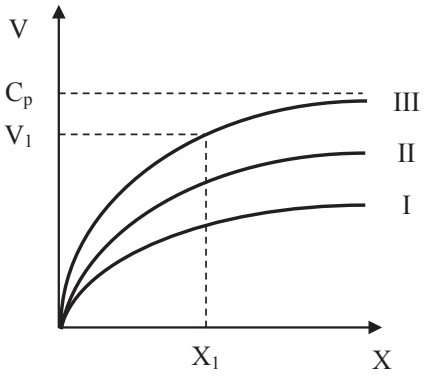

Рис. 1. Графік виробничої функції ЕВО

Похідна виробничої функції ЕВО характеризує відношення приросту випуску продукції до збільшення витрат факторів виробництва, що викликали цей приріст. Для моделі (2) вона має вигляд:

$$f'(X) = \frac{ab}{(X + b)^2}. \qquad (3)$$

Похідна (3) невід'ємна у своїй області визначення $X \in [0, +\infty)$. Це означає, що виробнича функція ЕВО безперервно зростає за збільшення витрат предметів праці, як того вимагають неокласичні критерії. Однак $\lim_{X\to\infty} \frac{ab}{(X + b)^2} = 0$. Зі збільшенням значення X похідна $f'(X)$, яка відповідає граничній продуктивності ресурсу X, спадає. Спадання похідної ілюструє закон зниження граничної продуктивності факторів виробництва. Кожна додатково витрачена одиниця предметів праці дає все менший приріст випуску продукції. Дійсно, чим інтенсивніше процес виробництва і чим менше часу витрачається на обробку одиниці предметів праці, тим більша ймовірність браку, аварійних простоїв обладнання тощо.

Як приклад застосування моделі (2) розглянемо роботу відцентрового компресора К-250 виробництва Хабаровського заводу «Дальенергомаш» (нині – АТ «Дальенергомаш», www.dalenergomash.ru) в умовах ПрАТ «Харцизький трубний завод» (pipe.metinvestholding.com). Компресор К-250 являє собою ЕВО, яка споживає електричну енергію та виробляє «продукцію» – стиснене повітря. Згідно з технічними характеристиками, максимальна годинна продуктивність компресора К-250 становить 15 тис м^3 стисненого повітря. На ньому встановлений електричний двигун потужністю 1,6 МВт, який споживає 1-1,5 МВт електричної енергії за годину залежно від ступеня завантаження.

Для аналізу були взяті дані про щогодинний обсяг виробництва стисненого повітря і витрат електроенергії за три доби – 72 спостереження (рис. 2). На їх основі за моделлю (2) побудована виробнича функція ЕВО, яка має такий вигляд:

$$f(X) = \frac{15000X}{X + 688}, \qquad (4)$$

де X – витрати електроенергії за годину, кВт.

Параметр a у моделі виробничої функції (2) дорівнює максимальній годинній продуктивності компресора К-250, яка є відомою технічною характеристикою обладнання. Параметр b підбирався так, щоб середня відносна помилка апроксимації даної моделі була мінімальною. Для даної вибірки вона становила 5%, тому функція (4) може вважатися придатною для використання в економічних розрахунках.

Для певних режимів роботи обладнання і характеристик предметів праці можна стверджувати, що обсяг випуску продукції буде прямо пропорційним (або майже прямо пропорційним) витратам предметів праці, тобто для $X \in [X_1, X_2]$ VEBO$\approx$cX, де c – коефіцієнт пропо-

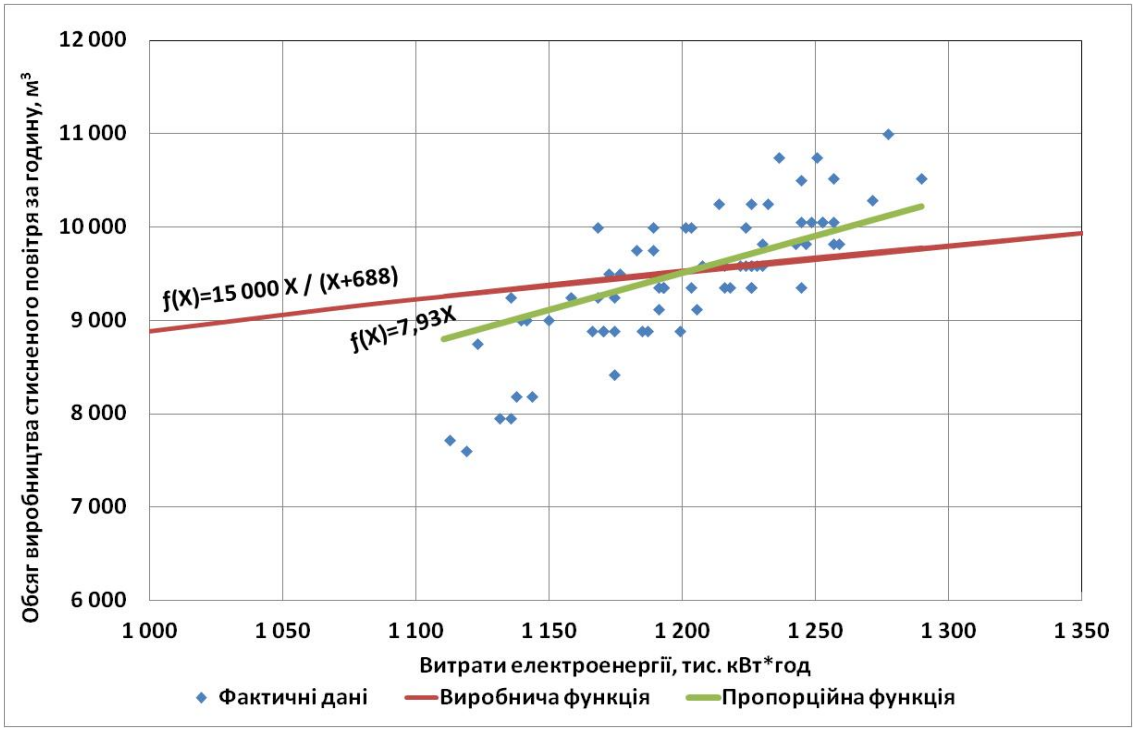

Рис. 2. Виробнича функція для компресора К-250

рційності. На практиці такі коефіцієнти пропорційності часто називають витратними і використовують для планування розходу ресурсів залежно від обсягу випуску продукції. Величина витратних коефіцієнтів, як правило, встановлюється дослідним шляхом або на основі технічних розрахунків. Її можна визначити за відомою виробничою функцією ЕВО або, навпаки, за витратним коефіцієнтом розраховувати параметри виробничої функції.

Припустимо, що для $X \in [X_1, X_2]$ VEBO≈cX, тоді коефіцієнт с доречно підібрати так, щоб він забезпечував мінімум суми квадратів відхилень від виробничої функції:

$$\int_{X_1}^{X_2} \left(\frac{aX}{X-b} - cX \right)^2 dX \to min. \qquad (5)$$

Первісна для функції, що стоїть під знаком інтеграла, має вигляд:

$$F(X) = a^2 X - \frac{a^2 b^2}{2(X+b)} - 2ab(a+bc)\ln(X+b) - ac(X-b)^2 + \frac{c^2}{3} X^3, \qquad (6)$$

Наприклад, на рис. 2 мінімальне значення витрат електроенергії, яке спостерігалося, становить 1 113 кВт*годин, а максимальне – 1 290 кВт*годин. Підставляючи знайдені параметри виробничої функції (4) a = 15 000 і b = 688, а також значення кінців інтервалу X_1 = 1 113 і X_2 = 1 290 в формулу (6), визначимо різницю $F(X_2)$ -$F(X_1)$: $\Delta F(c) = 255{,}8c^2 - 4\,055{,}2c + 13\,441{,}9$. Функція $\Delta F(c)$ досягає мінімуму за с = 7,93. Це означає, що одна витрачена кВт*година електроенергії дає змогу виробити 7,93 м³ стисненого повітря заданих параметрів за такого режиму роботи компресора К-250, коли годинне споживання електроенергії знаходиться в інтервалі від 1 113 кВт до 1 290 кВт. Інакше, енергоємність виробництва 1 тис. м³ стисненого повітря приблизно дорівнює 126,1 кВт*годин електроенергії. На рис. 2 зображено пряму – графік пропорційної функції $f(X) = 7{,}93X$.

Висновки з даного дослідження. Для моделювання виробничої функції реальне підприємство необхідно представити як сукупність робочих місць або елементарних виробничих одиниць (ЕВО). Для кожної ЕВО можна отримати виробничу функцію за моделлю (2) виходячи з її виробничої потужності, яка зазвичай є технічною характеристикою обладнання.

Список використаних джерел:

1. Клейнер Г.Б. Экономика. Моделирование. Математика. Избранные труды. Москва : ЦЭМИ РАН, 2016. 856 с.
2. Циганчук Р.О. Моделювання процесу виробництва. Економічні характеристики процесу виробництва та їх взаємозв'язок. *Вісник Університету банківської справи*. 2013. № 1(16). С. 302–306.

3. Янковий В.О. Економіко-математичні властивості виробничої функції Леонтьєва і лінійної функції. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 1238–1244.

References:

1. Kleiner G.B. (2016). Ekonomika. Modelirovanie. Matematika. Izbrannye trudy [Economics. Modeling. Mathematics. Selected Works]. Moscow : The Central Economic Mathematical Institute of the Russian Academy of Sciences. (in Russian)
2. Cyghanchuk R.O. (2013). Modeljuvannja procesu vyrobnyctva. Ekonomichni kharakterystyky procesu vyrobnyctva ta jikh vzajemozv'jazok [Modeling of production process. Economic characteristics of the production process and their relationship]. *Banking University Review,* no 1(16), pp. 302–306.
3. Iankovyi V.O. (2017). Ekonomiko-matematychni vlastyvosti vyrobnychoji funkciji Leontjjeva i linijnoji funkciji [Economic and mathematical properties of the Leontiev production function and linear function]. *Economy and Society*, no 9, pp. 1238–1244.

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ЕКОНОМІЦІ

Збірник наукових праць

Випуск 4(72)
Частина 1

Технічне редагування *А. А. Радченко*

Опубліковано в авторській редакції

Формат 60x84/8. Гарнітура ZurichCyrillic BT.
Папір офсет. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,94. Ум. друк. арк. 24,88.
Замов. № 0919/190. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.